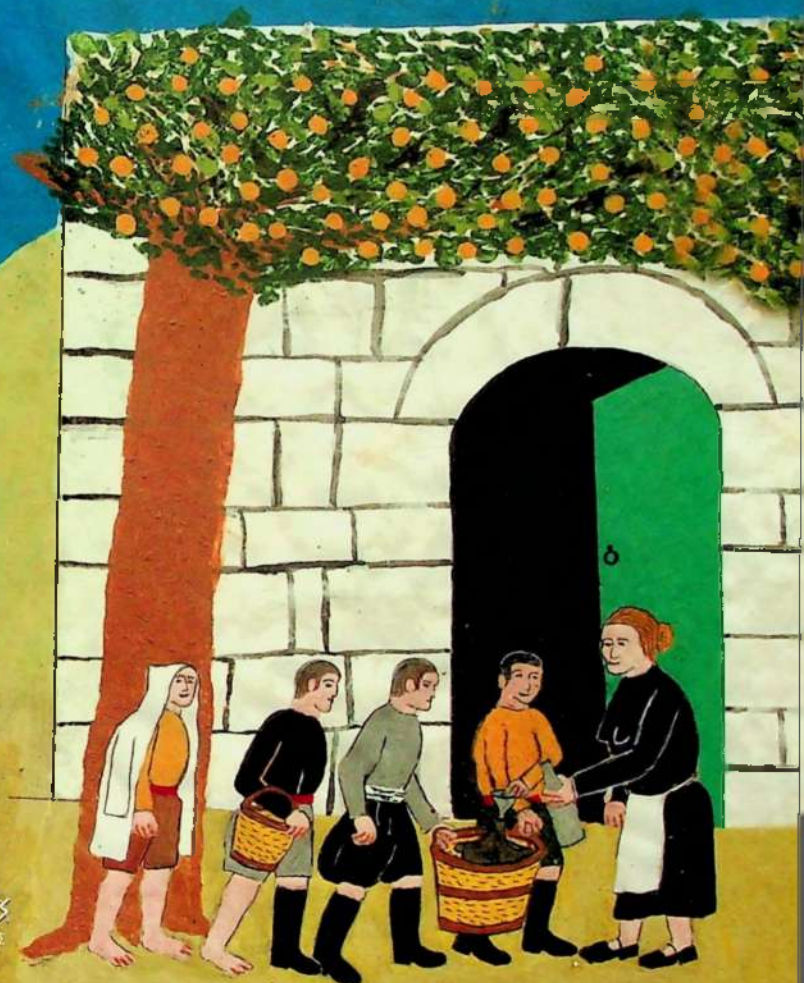

ΚΑΝΑΚΗ Γ. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΑΓΗΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΕΦ'ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

ΜΥΣΤΙΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2008

ΚΑΝΑΚΗ Ι. ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ξεναγηση στο παρελθόν εφ' όλης της ύλης

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2008

© MYSTIS

Μενελάου Παρλαμά 108, Εσταυρωμένος
Τηλ. 2810 226518, 2810 346451. Fax: 2810 221908

info@mystis.gr

www.mystis.gr

Συγγραφέας: Κανάκης Ι. Γερονυμάκης

Στίτσα: Κανάκης Ι. Γερονυμάκης

Κεντρική διάθεση

Βιβλιοπωλείο: Πελεκανάκη Π. Ειρήνη

Χάληδων 89, Χανιά Κρήτη 731 00

Τηλ. 28210 92512, Fax: 28210 99875

pelekanaki@hotmail.com

Εκτύπωση: ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ Α.Β.Ε.

Βι.Πε. Ηρακλείου - Τηλ. 2810 382800

Το παρόν βιβλίο μου αφιερώνω στη μνήμη 5 Μεγάλων της Κρήτης από τους 4 νομούς:

Α) Στον Πρωτομάρτυρα και μεγαλομάρτυρα της Ελευθερίας της Κρήτης Ιωάννη Βλάχο, Δασκαλογιάννη από τα Χανιά

Β) Στον Μεγάλο Αγωνιστή με πέννα, και διπλωματία για την απελευθέρωση και ένωση της Κρήτης. Πρώτη εκπροσώπηση στο ελληνικό κοινοβούλιο και μεγάλο ευεργέτη της επαρχίας Σφακίων, Γεώργιο Ξενουδάκη από τα Χανιά.

Γ) Στον Μεγάλο Διανοούμενο Παντελή Πρεβελάκη, από το Ρέθυμνο

Δ) Στον Γίγαντα της Διάνοιας Νίκο Καζαντζάκη, από το Ηράκλειο

Ε) Στον κορυφαίο της Κρητικής Άνθισης Βιτσέντζο Κορνάρο από το Λασιθί.

Έργα του ίδιου συγγραφέα

- 1) Νέος Μαντιναδολόγος 1969
- 2) Σφακιανή Λαογραφία (τρεις εκδόσεις) 1992
- 3) Τα Νάκλια της Κρήτης (δυο εκδόσεις) 1993
- 4) Περιπλοκάδια 1995
- 5) Κοινότητα Ασφένδου 1996
- 6) Παραβολικά Ποιήματα 1997
- 7) Η Κρήτη στο πρόσφατο παρελθόν 1998
- 8) Σφακιανό Λαογραφικό Λεξιλόγιο 1999
- 9) Κρητική Λαϊκή Ποίηση 2002
- 10) Κρητικά Παραμύθια 2003
- 11) Λαϊκή Ιατρική στην Κρήτη 2006
- 12) Ταξίδι στην παράδοση 2006
- 13) Η Πανίδα της Κρήτης 2007
- 14) Ο Πτέραρχος Κελαϊδής, αρχηγός της Πολεμ. Αεροπορίας 2008

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Κανάκης Γερωνυμάκης εγεννήθηκε στο Βουβά Σφακίων το 1926. Ήτανε τα χρόνια δύσκολα και δεν πήγε σε γυμνάσιο. Αγαπούσε τη μελέτη, είχε άριστο μνημονικό, διέθετε παρατηρητικότητα και αξιοποιούσε τα ερεθίσματα

που δεχόταν από το έμφυχο και το άψυχο περιβάλλον.

Μόλις τέλειωσε το δημοτικό εργαζότανε από παιδί στο ζευγάρι, στις ελιές, στα αμπέλια και, αρχικά, σαν ανειδίκευτος εργάτης, κυρίως σε ξένα βάσανα, ενώ στη συνέχεια κατέληξε χτίστης. Στα 35 του διορίστηκε γραμματέας στην κοινότητα Ασφένδου όπου, παρά το ότι ήτανε του δημοτικού, εθεωρήθηκε επιτυχημένος και σε αναγνώριση της προσφοράς του προς την κοινότητα και τους δημότες, του απένειμε χρυσό μετάλλιο ο Σύλλογος Σφακιανών Νομού Ηρακλείου.

Από τα εφηβικά του χρόνια, αν και υστερούσε σε σπουδές, δεν υστερούσε σε παρατηρητικότητα και σε ευαισθησίες και πρόσεξε ότι κάποια πράγματα χάνονται και κάποια άλλα αλλοιώνονται και κρατούσε στην τσέπη του μολύβι και μπλοκάκι και κατέγραφε τις παροιμίες, τις ευχές, τις κατάρες που άκουγε, τα ήθη και έθιμα και ακόμα ότι παρατηρούσε και το θεωρούσε αξιοσημείωτο από τη συμπεριφορά των ζώων και των φυτών, και αυτά σε εποχή που δεν νόμιζε ότι κάποτε θα τολμούσε ο ίδιος να γράφει βιβλία. Τα κατέγραφε για να τα διασώσει με πρόθεση, τότε, να τα δώσει σε άλλους ερευνητές.

Έχει κυκλοφορήσει 14 βιβλία και, εκτός από το παρόν. Παράλληλα με την κοινότητα Ασφένδου υπηρέ-

τησε και την κοινότητα Αγίας Ρουμέλης για 17 χρόνια. Ήταν πρόεδρος του Γ.Π. Συν/σμού Ασφένδου 17 χρόνια. Εργάστηκε πρωταγωνιστικά σε κάθε προοδευτικό έργο που εγίνετο στην κοινότητά του. Είναι μέλος της Ένωσης Πνευματικών Δημιουργών Χανίων. Είναι μέλος της Ι.Α.Α.Ε. Κρήτης. Είναι μέλος της Παγκρητίου Ένωσης Λογοτεχνών. Έχει τιμηθεί από τον στρατό με πολεμικό σταυρό. Έχει αναγνωριστεί ως Εθνικός Αγωνιστής. Έχει λάβει από την Ακαδημία των Αθηνών το πρώτο και δεύτερο έπαινο. Έχει λάβει είκοσι τιμητικά διπλώματα από Νομικά Πρόσωπα Ι.Δ. και Δ.Δ. και από διακρίσεις από τη συμμετοχή του σε διαγωνισμούς. Έχει λάβει μέρος σαν σύνεδρος στο “Διεθνές Συνέδριο Λαϊκής Ιατρικής” στο Ρέθυμνο 8-10/12/2000. Έχει γράψει εκατοντάδες εργασίες και άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά. Άρθρα του έχει γράψει ο “Αγώνας” της Λευκωσίας, το περιοδικό “Κρήτη” της Αμερικής και εφημερίδες της Αυστραλίας. Έχει γράψει εκατοντάδες ποιήματα και χιλιάδες μαντινάδες. Έχει χρησιμοποιηθεί πολλές φορές κεντρικός ομιλητής σε εκδηλώσεις. Έχει κάνει εκπομπές σε ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς. Έχει ζωγραφίσει πάνω από εκατόν πενήντα πίνακες με θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς.

Είναι από την αρχή δωρητής ανθρωπίνων οργάνων και πάντα κρατά μαζί του τη σχετική ταυτότητα, για το ενδεχόμενο ότι μπορεί κάπου αλλού να τύχει θύμα δυστυχήματος.

Πρόλογος

Κατά καιρούς έχουνε γραφτεί στον Τύπο διάφορες εργασίες μου και έχω κάνει εκπομπές σε τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς. Πάντα στις παραπάνω περιπτώσεις ασχολούμαι με λαογραφικά, κοινωνικά και ιστορικά θέματα. Επίσης στα 15 βιβλία που έχω γράψει, σχεδόν εξ ολοκλήρου κινούμαι στα πλαίσια της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Πολλά από τα θέματα που ασχολήθηκα στις εκπομπές μου, μα ανθολογώντας και κείμενα από τα βιβλία μου, τα προσάρμοσα και τα συναρμολόγησα και έχτισα το παρόν βιβλίο. Πολλά από τα σκίτσα του παρόντος βιβλίου μα και από τα κείμενα έχουνε χρησιμοποιηθεί και σε άλλα βιβλία μου, μα είναι δικά μου και αν δεν τα έβαζα κι εδώ θα υπήρχε κενό.

Δεν είχα την τύχη να σπουδάσω σε σχολές. Σε ότι αφορά όμως στη λαογραφία, η βιοπάλη, η παρατηρητικότητα, η ευαισθησία, το άριστο μνημονικό και τα βιώματα, νομίζω πως με κάμανε σωστό "πτυχιούχο" στη λαογραφία. Ζω δε 80 χρόνια σε μια περιοχή πλούσια σε πολιτιστική παράδοση. Σε μέρος που υστερείτο τη συγκοινωνία και κατά συνέπεια είχε περιορισμένη επικοινωνία με αστικά κέντρα και οι επιδράσεις φτάνανε εδώ τελευταία.

Έζησα το μεταίχμιο. Έλαβα μια γεύση από την προπολεμική ζωή. Έζησα τον πόλεμο, την κατοχή, τον εμφύλιο και τις ραγδαίες μεταπολεμικές εξελίξεις. Έζησα σε μητάτα, έγινε ζευγάς, ελαιοκόμος, μελισσοκόμος, χτίστης, λίγο μαραγκός. Έφτιαχνα ερασιτεχνικά, σαμάρια, παπούτσια, έπιπλα, ασκιά, κοφίνια. Θεωρώ τον εαυτό μου "λαογραφικό δημιούργημα" διαφόρων παραγόντων. Και θεωρώ ακόμα ότι επειδή διαθέτω ε-

μπειρίες και βιώματα προσωπικά, μπορώ και να αποδώσω στη λαογραφία καλύτερα από άλλους που διαθέτουν ικανότητες και σπουδές καλύτερες από εμένα.

Ότι αφορά στη ζωγραφική μου, είμαι αυτοδίδαχτος. Ποτέ δεν είδα ζωγράφο να ζωγραφίζει. Ξέρω όμως ότι οι ζωγράφοι βλέπουνε ένα μοντέλο και το ζωγραφίζουνε. Εγώ έχω για μοντέλο τις σκηνές που είδα, ακόμα και πριν από εβδομήντα χρόνια, μα τις διατηρώ ολοζώντανες στη μνήμη μου. Δεν διεκδικούνε έπαινο καλλιτεχνικά τα σκίτσα μου, είναι όμως ομιλητικά και το σκίτσο μαζί με το κείμενο και την κατατοπιστική λεζάντα κάνουνε στον αναγνώστη κανονική ξενάγηση σε πράγματα που δεν θα τα δει κανείς ποτέ πια στην πράξη. Πιστεύω ότι τα σκίτσα μου, όχι μόνο σκηνές παρουσιάζουνε, μα καταστάσεις. Στους νέους μπορώ να πω ότι έρχομαι από έναν άλλο κόσμο άγνωστο σ' αυτούς και τους μεταφέρω πράγματα που τα είδα και τα έζησα.

Σε πολλές περιπτώσεις γράφω προσωπικές εμπειρίες. Μα έχω την εντύπωση ότι θα είχανε τεράστια αξία αν είχαμε απομνημονεύματα ενός απλού ανθρώπου από την Αρχαία Αθήνα. Αυτά που έζησα κι εγώ από τη θέση του απλού ανθρώπου τα γράφω και είναι αυθεντικά και μελλοντικά θα αξίζουνε. Όμως κατά συνέπεια συχνά έχουνε σχέση περισσότερο με τη Δυτική Κρήτη, αφού εκεί τα έζησα.

Νομίζω εγώ ότι το βιβλίο αυτό δεν παρουσιάζει εικόνας από τη ζωή εκείνων των χρόνων, μα την ίδια τη ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Γεωγραφία

Η Κρήτη είναι ένα μεγάλο νησί στο κέντρο της ανατολ. Μεσογείου. Έχει έκταση 8.335 τ.χλμ., μήκος 252 χλμ. και πλάτος από 60-12 χλμ. Χωρίζεται σε 4 νομούς, 20 επαρχίες, 67 δήμους και 3 κοινότητες. Είναι ορεινή κατά το πλείστον και μόνο στη Μεσαρά υπάρχει αξιόλογη πεδινή έκταση. Ορεινά συγκροτήματα έχει τα Λευκά Όρη 2.454 μ., τον Ψηλορείτη επίσης 2.454 μ. και τα Λασιθιώτικα Βουνά 2.182 μ. Έχει μία λίμνη, αυτή του Κουρνά και δεν έχει αξιόλογα ποτάμια.

Α΄ Νομός Χανίων. Έχει 5 επαρχίες: 1) Κυδωνίας με πρωτεύουσα τα Χανιά, 2) Κισσάμου με πρωτεύουσα την Κίσαμο (Καστέλλι), 3) Σελίνου με πρωτεύουσα την Κάντανο, 4) Σφακίων με πρωτεύουσα τη Χ. Σφακίων, 5) Αποκορώνου με πρωτεύουσα το Βάμο.

Β΄ Νομός Ρεθύμνης. Έχει 4 επαρχίες: 1) Ρεθύμνης με πρωτεύουσα το Ρέθυμνο, 2) Αγ. Βασιλείου με πρωτεύουσα το Σπήλι, 3) Αμαρίου με πρωτεύουσα το Νεφς Αμάρι και 4) Μυλοποτάμου με πρωτεύουσα το Πέραμα.

Γ΄ Νομός Ηρακλείου. Έχει 7 επαρχίες: 1) Τεμένους με πρωτεύουσα το Ηράκλειο, 2) Μαλεβυζίου με πρω-

τεύουσα τον Αγ. Μύρωνα, 3) Πυριωτίσσας με πρωτεύουσα το Τυμπάκι, 4) Καινουργίου με πρωτεύουσα τις Μοίρες, 5) Μονοφαταίου με πρωτεύουσα τον Πύργο, 6) Πεδιάδος με πρωτεύουσα το Καστέλλι και 7) Βιάνου με πρωτεύουσα τη Βιάνο.

Δ' Νομός Λασιθίου. Έχει 4 επαρχίες: 1) Μεραμπέλου με πρωτεύουσα τον Άγιο Νικόλαο, 2) Λασιθίου με πρωτεύουσα το Τζερμιάδω, 3) Σητείας με πρωτεύουσα τη Σητεία και 4) Ιεράπετρας με πρωτεύουσα την Ιεράπετρα.

Ποσοστό εγγραμμάτων στην Κρήτη το 1948

Το 1948 από 100 ενήλικες άντρες οι 84 είχαν φοιτήσει κάτω από την ΣΤ' τάξη δημοτικού και 16 δεν πήγανε σε σχολείο, και από 100 γυναίκες οι 74 είχαν φοιτήσει κάτω από την ΣΤ' τάξη δημοτικού και οι 26 δεν είχαν πάει στο σχολείο. Από 100 άντρες οι 13 είχαν πάει από την ΣΤ' τάξη δημοτικού έως ΣΤ' γυμνασίου, ενώ από 100 γυναίκες οι 5 από ΣΤ' δημοτικού έως ΣΤ' γυμνασίου.

Από 100 άντρες ήτανε πτυχιούχοι ανωτάτων σχολών 3. Γυναίκες 1.

Το 82% των ανδρών ξέρει γραφή και ανάγνωση. Από τις γυναίκες το 60%. Οι αγράμματοι ήτανε οι μεγαλύτερες ηλικίες εκείνων των καιρών.

Το 1948 σε κάθε 1630 άτομα αντιστοιχεί ένας γιατρός. Σε κάθε 610 άτομα μια μη πτυχιούχος μαία. Σε κάθε 2.420 άτομα ένας εμπειρικός βοτανολογός. Σε κάθε 810 άτομα ένας παπάς.

Πληθυσμιακή κίνηση της Κρήτης

Κατά το 1500 π.Χ. κατά τους Ενετούς ιστορικούς, η Κρήτη είχε 1.200.000 κατοίκους, ενώ κατά τον Victor

Raulin πρέπει να ήταν τότε γύρω από 500.000. Όταν καταλάβανε την Κρήτη οι Ενετοί, η Κρήτη είχε 500.000 κατοίκους. Το 1575, επί Ενετού Γ. Προβλεφτού Foskarini είχε μειωθεί ο πληθυσμός σε 219.000 μ. Το 1589 επί Γ. Προβλεφτού Μοτσενίγκο είχε 1087 χωριά και πόλεις, με πληθυσμό 208.000 κατοίκους. Το 1940 το 40% του πληθυσμού είχε ηλικία κάτω των 20 ετών. Είχαμε απομακρυνθεί από τις πολεμικές περιπέτειες και ο κόσμος αυξάνετο και είχε καλό ποσοστό νέων, μα είχαμε και πολύτεκνους πολλούς.

Σύμφωνα με στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας, από 1951-2001 έχουμε την ακόλουθη κίνηση πληθυσμού:

	Ν. Χανίων	Ν. Ρεθ.	Ν. Ηρακλ.	Ν. Λασ.	Όλη η Κρήτη
1951	126524	72179	189673	73784	402575
1961	132031	69943	208374	73886	476900
1971	119771	60949	209670	66226	456616
1981	125856	62634	243622	70053	502165
1991	133774	70095	264906	71079	539824
2001	150387	81936	292489	76319	601131

Παρατηρούμε σε όλους τους νομούς αυξομειώσεις, πλην του νομού Ηρακλείου που έχει πάντα αυξητική τάση.

Η μεγάλη αύξηση που βλέπομε μεταξύ 1991-2001 οφείλεται στο κύμα της λαθρομετανάστευσης. Η Ελλάδα σε διάστημα λίγων δεκαετιών μετεβλήθη από πομπός μεταναστών, σε δέκτης.

Λίγα ιστορικά στοιχεία για την Κρήτη

Η Κρήτη κατοικείται από τη νεολιθική εποχή, όπως συνάγεται από σχετικά ευρήματα (περίπου 6.000 χρόνια π.Χ.). Ο μινωικός πολιτισμός (ο γενάρχης του δυτικού πολιτισμού) κυριαρχεί από το 2.600 π.Χ. μέχρι το 1.100 π.Χ. Από το 1360 π.Χ. έρχονται στην Κρήτη Αχαιοί. Εξακολουθούνε όμως να επικρατούνε οι Μινωίτες. Το 1100 π.Χ. ήλθανε οι Δωριείς, μα αυτοί σαν κατακτητές. Με την πάροδο των χρόνων όλοι αφομοιωθήκανε.

Η Κρήτη συμμετείχε στον Τρωικό πόλεμο με 80 πλοία και με βασιλιά τον Ιδομενέα.

Ο Μ. Αλέξανδρος είχε από την Κρήτη το ναύαρχο Νέαρχο και Κρήτες μαχητές.

Το 67 π.Χ. εκαταλάβανε την Κρήτη οι Ρωμαίοι.

Όταν το 330 μ.Χ. διαχωρίστηκε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, η Κρήτη υπήχθη στο Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος που εξελίχτηκε σε Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Το 824 μ.Χ. οι Σαρακινοί καταλάβανε την Κρήτη και το 961 την απελευθέρωσε ο Νικηφόρος Φωκάς.

Όταν το 2004 οι σταυροφόροι διαλύσανε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, η Κρήτη έλαχε στο μερίδιο του Βοιφάτιου του Μομφερατικού και αυτός την πούλησε για 40 οκάδες χρυσάφι στους Ενετούς, μα επειδή την καταλάβανε για λίγο οι Γενουάτες, οι Ενετοί εγκαταστάθηκαν οριστικά μόνο το 2010.

Το 1669, ύστερα από εικοσιπενταετή πόλεμο καταλάβανε την Κρήτη οι Τούρκοι όπου επέρασε από τον ένα στον άλλο κατακτητή. Όσο ήτανε υπό κατοχή στους δυο κατακτητές η Κρήτη επαναστάτησε σχεδόν 40 φορές μα μόνο το 1898 εξέφυγε από το πέλημα βαρβάρων κατακτητών και το 1913 εκατάφερε να ενωθεί με την Ελλάδα. Η συμπεριφορά των Ενετών ή-

τανε βάρβαρη όπως και των Τούρκων, εינוούσανε όμως τις τέχνες και τα γράμματα. Επί Ενετών αναπτύχθηκε η "κρητική άνθιση" ("Ερωτόκριτος", "Βοσκοπούλα", "Κατσούρμπος", "Η Θυσία του Αβραάμ" κ.α.) μα και η "Κρητική Σχολή" στη ζωγραφική.

Την ύστερη του Μάη 1941 ολοκληρώσανε στην Κρήτη την κατάληψη της Ελλάδας οι Γερμανοί. Το Σεπτέμβριο του 1944 μαζευτήκανε σε μια περιοχή γύρω από τα Χανιά και τον Μάη του 1945 φύγανε και από εκεί.

Η κατάσταση της βιομηχανίας στην Κρήτη το 1948

Το 1948 είχε η Κρήτη 96 εργοστάσια ελαιουργεία, 22 οινοποιεία, 12 αλεύρων και μακαρονοποιείας, 3 χυμών, 5 για χαρούπια, 44 υφασμάτων και επεξεργασίας δέρματος και διάφορα άλλα συνολικού αριθμού 243. Είχε 2.200 ελαιουργεία χειροκίνητα-ιπποκίνητα, 165 λατομεία, 23 ασβεστοκάμινα, 16 εργαστήρια κεραμικής, 10 ορυχεία γύψου, 127 βιοτεχνίες υποδημάτων, 15 βυρσοδεφεία, 20 σαγματοποιεία, 46 ξυλουργεία.

Η βιομηχανία στην Κρήτη μεταπολεμικά δεν προχώρησε με ικανοποιητικό ρυθμό, σε σύγκριση με την ανάπτυξη του οικονομικού επιπέδου της χώρας. Το 1950, επί κυβερνήσεως Σοφοκλή Βενιζέλου, φέρανε 90 ελαιουργεία, σύγχρονα για την εποχή τους και δώσανε τα 60 στην Κρήτη, που αυτό θεωρήθηκε μεροληψία εκ μέρους του κρητικού πρωθυπουργού και το καυτηρίασε η τότε αντιπολίτευση.

Οικονομική κίνηση – παραγωγικότητα και τιμές αγαθών

Όταν φύγανε οι Ναζί από τον τόπο μας, αφήσανε τη χώρα κυριολεκτικά ερείπιο. Πεινασμένη, υστερημένη, σε ελεεινή κατάσταση ευρισκόμενη. Αμέσως, σε πρώτη φάση η εταιρεία ΕΜΕΛ, για τους πρώτους μήνες, και στη συνέχεια η ΟΥΝΡΑ για τα πρώτα χρόνια έφεραν διάφορα τρόφιμα και ιματισμό (κυρίως φορεμένο) για τον καταπονημένο από την πείνα και τις υστερήσεις λαό μας. Παράλληλα το “Σχέδιο Μάρσαλ” βοήθησε στην ανόρθωση της εθνικής οικονομίας. Ήτανε όμως παράλληλα εν μέρει και οικονομική υποδούλωση αυτή η βοήθεια. Ακολουθούνε κατατοπιστικά στοιχεία για την οικονομία της Κρήτης στον 20ο αιώνα.

Από μπακαλοτέφτερο του 1914 που είχε και χτίριο ο μπακάλης και κρατούσε ημερολόγιο, αντλούμε αξιόλογα στοιχεία.

Το μεροκάματο του ανειδίκευτου εργάτη ήτανε 3 δρχ., του χτίστη 4 δρχ., του μαραγκού και του μινασδόρου 5 δρχ.

Τα “σμουρνιά” φασόλια	1,60 η οκά
Το καλό ψάρι	1,60 » »
Το φτηνό ψάρι	1,20 » »
Το πιο φτηνό ψάρι	0,60 » »
Οι πατάτες	0,30 » »
Το ρύζι	0,70 » »
Οι μπάμιες	0,40 » »
Το κρέας	1,60 » » (δεν γράφει τι κρέας)
Το τυρί	3,30 » »
Ο αθότυρος	1,45 » »
Το λιόλαδο	1,00 » »
Το σακί το αλεύρι	26,00 » » (ήτανε 45 οκάδες το σακί)

Μια πήχη κάμποτ πανί είχε 1,20 δρχ.

Ένα καρόλι με κλωστή είχε 0,20 δρχ.

Δεν υπήρχε τότε αγορανομία και δεν είμαστε βέβαιοι ότι ακριβώς οι ίδιες τιμές ήτανε σε όλη την Κρήτη, βγαίνει όμως χρήσιμο συμπέρασμα.

Από το βιβλίο "Η Κρήτη υπόδειγμα έρευνα Leland Gallbaugh Ιδρ. Ροκφελέρ"

Τιμές σε δρχ.	1933-1937	1949
Το καλό φάρι	22,30	8.806
Οι πατάτες	6,60	2.867
Ρύζι	14,60	13.312
Λιόλαδο	40,00	14.336
Φασόλια	13,30	5.632
Μακαρόνια	15,80	6.900
Ζάχαρη	20,60	7.168
Βοδινό κρέας	34,00	13.120
Αρνί	49,00	18.432
Γάλα	10,00	3.123
Πετρέλαιο	20,00	2.00

Παραμονές του πολέμου θυμάμαι που δίνανε τις πατάτες στο Ασκύφου 5 δρχ. την οκά και το λάδι είχε 25 δρχ. η οκά στα λαδοχώρια, "πέντε με μία".

Τον Ιούνιο του 1945 επουλούσαμε το λάδι 8 δρχ. την οκά, όμως ήτανε αστάθεια και μέχρι το 1949 επήγε 14.336. Εμοσελάβησε ο εμφύλιος πόλεμος και η κατάσταση έκρυθμη και ο πληθωρισμός εκάλπαζε. Το 1953 επί κυβερνήσεως Αλεξ. Παπάγου, ο υπουργός Συντονισμού Μαρκεζίνης αφαίρεσε τα τρία μηδενικά από το χιλιάριο και το έκαμε δραχμή. Οι τιμές του 1949 είναι σε χιλιάδες μα του 1933-37 σε δρχ.

Το μεροκάματο του άντρα τη δεκαετία του 1950 ήτανε από 30-100 δρχ., των γυναικών 33 δρχ. Για τους άντρες μέσος όρος 57 δρχ. ή \$ 1,80. Το 75% των οικογενειών εισπράτανε κάτω από 250\$ στον

αγροτικό πληθυσμό. Το 95% των οικογενειών εισέπραττε κάτω των 750 \$ ετησίως.

Βέβαια θεωρείται αδύνατο να επιβιώσει μια οικογένεια με τόσο λίγα χρήματα, μα επιβιώσαμε εν πολλοίς από τον κήπο μας, τα οικόσιτα ζώα, τα χόρτα του βουνού και του κάμπου, τους χοχλιούς, τα φρούτα κ.ά.

Από το βιβλίο του Ι. Μαυρομάτη "Οικονομία της Κρήτης 1951-1981". Το 1951 ο αστικός πληθυσμός ήτανε 37,9% και το 1961 έφτασε 58,1%. Το 1951 ο αγροτικός πληθυσμός ήτανε 72,4%. Το 1961-1971 μειώθηκε κατά 40%.

Μισθωτούς είχαμε το 1961 το 19,6% του πληθυσμού στην Κρήτη και 32,8% το 1981. Από το 1953 και μετά, μπορούμε να πούμε πως βρίσκεται σε ανοδική πορεία η εθνική οικονομία. Το Ακαθ. Περιφ. Προϊόν έτρεχε με ρυθμό 5,7% το 1953 και η εθνική οικονομία φτάνει στα προπολεμικά επίπεδα. Έγιναν έργα υποδομής και εγγειοβελτιωτικά έργα και έργα στηριξέως της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.

Κατά την εκτίμηση της μελέτης Rokfeler το ΑΠΠ ανέβηκε το 1953 στα 120\$, το 1954 στα 153\$ και το 1958 στα 216. Το 1960-1961 στα 245-250\$.

Δεκαετία 1961-1971

Στη δεκαετία αυτή φύγανε πολλοί μετανάστες στο εξωτερικό. Πιάσανε δουλειά πολλοί στα πλοία. Άρχισε να παρουσιάζεται ο τουρισμός. Ερχότανε εμβάσματα από μετανάστες και ναυτικούς, έφερνε συνάλλαγμα ο τουρισμός. Εδημιουργηθήκανε κενές θέσεις εργασίας από αυτούς που έφυγαν και άφησαν κενά. Εγίνονταν εγκαταστάσεις για υποδοχή των τουριστών, η τοπική όπως και η εθνική οικονομία βαδίζει στην ανιούσα. Το 1962 ιδρύεται η Υ.Π.Α. Κρήτης. Αρχί-

ζει η δημιουργία θερμοκηπείων. Ιδρύεται η ANEK το 1970. Το 1970 το ΑΠΠ φτάνει στα 1133\$ και το 1966 στα 1666. Ρυθμός αυξήσεως γύρω στα 6%. (Υ.Π.Α.= Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης, Α.Π.Π.= Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν).

Δεκαετία 1971-1981

Γίνονται δρόμοι, γίνονται γεωτρήσεις, γίνονται θερμοκήπια, γίνονται τουριστικές εγκαταστάσεις. Το 1971 ήρθανε στην Κρήτη 15.000 τουρίστες. Το 1981 ήρθανε 452.000. Τα πλοία της ANEK και των Μινωικών Γραμμών δίνουν δουλειά σε πολλούς Κρητικούς και άνεση στη διακίνηση ανθρώπων και πραγμάτων. Έγιναν αναδάσμοι προς καλύτεραν αξιοποίηση της γης. Έγινε εξηλεκτρισμός της υπαίθρου.

Το μεροκάματο

Σε σχέση με τα καταναλωτικά αγαθά θα πρέπει να δούμε που βρισκότανε το μεροκάματο που στις δεκαετίες 1930-1950 ήτανε δυσεύρετο.

Από μπακαλοδεύτερο ημερολόγιο του 1914, όπως γράφομε σε άλλη σελίδα, το μεροκάματο του ανειδίκευτου εργάτη ήτανε 3 δρχ., του χτίστη 4 και των μιναδόρων και μαραγκών 5, τον καιρό που το σακί το αλεύρι των 45 οκάδων είχε 26 δρχ. Το 1952 σε δημ. έργα που γινότανε ως επείγοντα, ήτανε το μεροκάματο από 35.000-42.000 δρχ. όταν το ψωμί ήτανε περίπου 6.000 δρχ. Στη δεκαετία του 1950 εδίνονταν στις κοινότητες μικροκοντύλια από το πρόγραμμα "Πρόνοια - Εργασία", για να γίνονται έργα κοινής ωφελίας μα υπό τον όρο να πληρώνεται το μεροκάματο αρχικά 10 δρχ., αργότερα 14-18 και τελικά 24 δρχ. Η ανάγκη, μα και η σκέψη ότι κάνομε έργο αναγκαιότητας του

τόπου, μας προσήλκυε και δουλεύαμε για κάτω από δυο οκ. ψωμί την ημέρα. Το 1957 πληρώναμε τον ανειδίκευτο εργάτη στην κοινότητα 40 δρχ. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 άρχισα να χτίζω και έπαιρνα αρχικά 40 δρχ. την ημέρα. Το 1976 μας αύξησαν το μηνιάτικο στο γραφείο επί υπουργού Εσωτερικών Γ. Ράλλη και έπαψα να χτίζω. Είχα ανεβάσει το μεροκάματο στις 200 δρχ. Μέχρι το 1976 δεν ήτανε ούτε το βασικό μου εισόδημα, μα ούτε η βασική μου απασχόληση το γραφείο της κοινότητας. Τα βράδια εξυπηρετούσα τις ανάγκες της κοινότητας μα και των δημοτών. Άμα ήθελε κανείς ένα χαρτί εκατέβαινα από τη σκαλωσιά και τον εξυπηρετούσα. Το 1957 μια ανάγκη με υποχρέωσε να μείνω στην Αθήνα για ένα διάστημα. Εργάστηκα στο εργοστάσιο του ΦΙΞ στη λεωφόρο Συγγρού με 42 δρχ. Μετά εργάστηκα χτίστης που κτίσαμε στον Περισό και το μεροκάματο ήτανε από 75-120 δρχ. Εδουλεύαμε 9 ώρες και μας πληρώνανε για οχτάωρο. Το ελαιοκομικό έτος 1964-65 εφτιάξαμε ένα ελαιουργείο με άλλα τρία άτομα και πλήρωνα εργάτη προς 65 δρχ. Το 1965-66 πλήρωνα 80 δρχ., ενώ το 1967, που είχανε φύγει μετανάστες, τα εργατικά χέρια και, καθώς ήτανε τότε ζόρικη και άχαρη εργασία στο ελαιουργείο, δεν βρήκα εργάτη και πούλησα το εργοστάσιο. Βέβαια εσυνέχισα να χτίζω το 1967, μα όταν ερχότανε ένας υπάλληλος εκατέβαινα από τη σκαλωσιά και συνεργαζόμουνα, αν όμως θα εδούλευα σε ελαιουργείο, δεν θα μπορούσα να μπω στο γραφείο με τα λαδωμένα, γι' αυτό πούλησα το εργοστάσιο.

Στοιχεία από τη Στατιστική Υπηρεσία Χανίων

Κατάσταση μέσωων ετησίων υποδεικτων ειδών του δείκτη τιμών καταναλωτού

Για ορισμένες χρονολογίες και με βάση το έτος 2005= 100,0

Έτος	1959	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Ψωμί	1,8	1,7	1,8	3,0	6,8	16,3	35,41	66,24	79,10	98,61	100,00	101,93
Ρύζι	1,1	1,1	1,3	2,6	4,5	15,8	35,25	70,30	91,41	92,29	100,00	102,29
Αρνί	1,4	1,5	2,3	4,4	12,3	29,2	50,86	72,24	77,95	96,50	100,00	103,68
Μοσχάρι	1,3	1,7	2,2	4,0	8,1	21,7	46,76	78,43	89,89	96,71	100,00	105,71
Ψάρι	0,6	0,7	0,9	1,6	5,9	15,7	35,5	60,72	84,15	96,58	100,00	101,48
Όσπρια	1,3	1,4	1,5	3,2	6,6	16,0	36,64	71,82	86,63	97,11	100,00	102,34
Ζάχαρη	3,2	3,8	3,9	6,4	8,8	19,6	43,49	88,20	95,31	99,83	100,00	99,41

Για παράδειγμα παρουσιάζουμε τις τιμές του ψωμιού από 1959-2005 για να γίνει σύγκριση και στα άλλα είδη με τον ίδιο τρόπο.

Μέσος ετήσιος υποδείκτης τιμών ψωμιού

	Ευρώ	Δρχ.
1959	1,8	101,9
1965	1,7	101,9
1975	3,0	101,9
1980	6,8	101,9
1985	16,3	101,9
1990	35,4	101,9
1995	66,2	101,9
2000	79,1	101,9

Το 2001 εμπήκαμε στο ευρώ. Μπορεί μακρόπνοια να ωφελήσει, στα πρώτα χρόνια επέδρασε αρνητικά.

Το αρνί στον παραγωγό το 1982 πληρωνόταν προς 350 δρχ. Το 1984 προς 450 δρχ. Το 1987 προς 550 δρχ. και το 1989 προς 720 δρχ.

Το λάδι το πουλούσε ο παραγωγός το 1983 προς 158 δρχ. και το 1984 προς 163 δρχ. (στοιχεία από τιμολόγια).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Η ιδανική ομορφιά της γυναίκας

Σήμερα εκτίθενται οι γυναίκες στον ήλιο, μέχρι που διακινδυνεύουν την υγεία τους για το πολυπόθητο μελαχρινό χρώμα, γιατί η μόδα μετατόπισε το πρότυπο της ιδανικής ομορφιάς της γυναίκας. Μια δεν έχουνε περάσει πολλές δεκαετίες από τότε που οι γυναίκες αν έβγαιναν και για λίγο στην αυλή, εβάζανε μια πετσέτα για να τις προστατεύει από τον ήλιο. Ακόμα στο θέρος που έβραζε ο τόπος εβάζανε βαθιά βαθιά το τσεμπέρι για να μην τις βλέπει ο ήλιος. Οι μαντινάδες φωτογραφίζουνε τις προτιμήσεις εκείνης της εποχής που εμείς οι μεγάλοι τη ζήσαμε.

*Άσπρη είσαι σαν τα γάλατα, παχιά σαν το τρυγόνι
χαρά στο νιο που σ' αγαπά και σ' αποκαμαρώνει.
Εφτά ασχημιές χώνει η γι-ασπριά και δεκοχτώ τα πάχη
x' είκοσι τα ξαθά μαλλιά, χαρά στην όποια τα 'χει.
Τα κάλλη σου είναι διαλεχτά σ' ασπράδα και παχιάδα
μα απ' όντεν τα πρωτόδα γω μ' έπιασε κουζουλάδα.
Όλ' απού την παραβολή με βάνεις και θερίζω
χτυπά μου ήλιος κι άνεμος και πώς να μη μαυρίζω.*

Το άλλο σκέλος της γυναικείας ομορφιάς που ανατράπηκε είναι το πάχος. Αρκετές γυναίκες έχουνε χά-

σει τη ζωή τους στην προσπάθειά τους να αδυνατίσουν. Ήταν προτέρημα στη γυναίκα να είναι “διπλοδίμυτη” και “γεροδεμένη” και τώρα έγινε ελάττωμα. Βέβαια το περίσσιο πάχος ποτέ δεν ήτανε ελκυστικό.

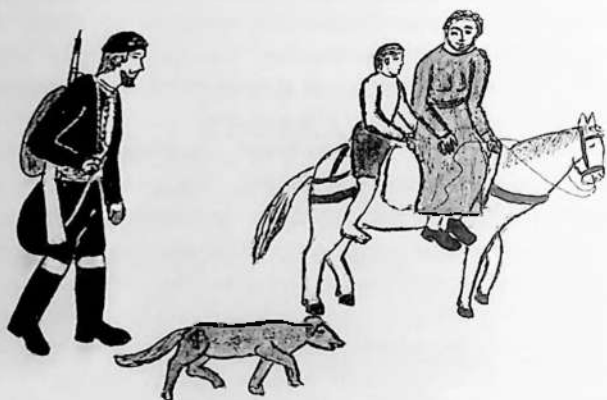
Ακόμα το σεμνό ντύσιμο ήτανε και είναι προτέρημα, μα η μόδα εξαθιέρωσε το γδύσιμο. Με το γδύσιμο η γυναίκα δίνει μα δεν παίρνει. Δίνει την ικανοποίηση στους άντρες που με τα μάτια απολαμβάνουνε τα θέληγιά της, μα οι ίδιοι που την απολαμβάνουνε με τα μάτια, από εκτίμηση την κρίνουνε αρνητικά. Το θεωρούνε όμως ικανοποίηση οι γυναίκες που τραβούνε τα βλέμματα των ανδρών, έστω και αν θίγουνε τη σεμνότητά.

Μα και το παντελόνι υστερεί θηλυκότητα από τη γυναίκα. Ειδικά άμα έχει ωραίο πόδι η γυναίκα, αυτό θαυμάζεται όχι το γυμνό στήθος. Ακόμα η γυναίκα που δεν έχει ωραίο σώμα, καλύτερα συμβιβάζεται το ελάττωμά της όταν φορά φόρεμα. Το παντελόνι στη γυναίκα θα έπρεπε να είναι μόνο εν ώρα εργασίας.

Η θέση της γυναίκας στην κοινωνία της Κρήτης

Τη γυναίκα στην Κρήτη οι άντρες την έχουνε σε καλύτερη υπόληψη, πάντα, από όσο την έχουνε σε άλλα διαμερίσματα της χώρας μας. Σαν στρατιώτης, έζησα στη Βόρεια Ελλάδα και τα αναφέρω αυτά με ιδίαν αντιλήψη. Βέβαια, δεν της αναγνώριζαν εξουσία και, συχνά την παντρεύανε και τελειώνανε το προξενιό της χωρίς να τη ρωτούνε. Σε σύγκριση του αγοριού με του κοριτσιού, λέγανε: «Άλλη χάρη έχει ο ήλιος, κι άλλη χάρη το φεγγάρι», μα τέτοια ήτανε τότε τα δεδομένα.

Ελειτουργούσε και στον άνθρωπο ο νόμος της προφοράς και της ζήτησης.

Η γυναίκα του καβάλα, αυτός πεζός και φορτωμένος
Της γυναίκας δεν της άφηναν εξουσία, μα παράλληλα την είχαν σε υπόληψη. Συχνά η γυναίκα ήτανε καβάλα στο άλογο και ο άντρας της ακολουθούσε, όχι μόνο πεζός, μα και φορτωμένος. Στη Δ. Κρήτη ειδικά, τη γυναίκα τη θέλανε για σύζυγο και για μάνα, όχι όμως για θυγατέρα ή αδελφή. Πάντως άμα ήτανε την είχανε σε υπόληψη.

1) Εκείνα τα χρόνια πολλοί άντρες εσκοτώνονταν στους πολέμους. Ήτανε αναρχίες και μπαίνανε στις φυλακές, εσκοτώνονταν μεταξύ τους και ακόμα αυτοί στα έξω βάσανα, συχνά ετύχαιναν θύματα στα δυστυχήματα.

2) Η γυναίκα ήτανε πολύ λιγότερο παραγωγικό άτομο από τον άντρα.

3) Η θέση της γυναίκας ήτανε πιο λεπτή από του άντρα. Έστω μια ψευτιά σε βάρος της γυναίκας επηρέαζε την υπόληψη της οικογένειας.

4) Η γυναίκα και αν έκανε παιδιά θα ηύξανε άλλο σόι.

5) Η γυναίκα λίγο μπορούσε να αντισταθεί σε περι-

πτωση αντιπαράθεσης με άλλες οικογένειες. Γι' αυτό τα αγόρια ήτανε περισσότερο επιθυμητά.

Πολλές γυναίκες λοιπόν, αξιόλογες, μένανε στα αζήτητα. Επειδή υπήρχε ο φόβος να “χάσσουνε το τρένο”, συχνά τις δίνανε κάτω από την αξία τους. Από το ίδιο σπίτι τα αγόρια πηγαίνανε σε καλύτερά τους σπίτια γαμπροί, μα τα κορίτσια σε κατώτερά τους σπίτια για νόρες. Όμως μέσα σε λίγες δεκαετίες αντεστράφησαν οι όροι. Ειδικά από την ύπαιθρο, φεύγουνε πιο εύκολα τα κορίτσια από τα αγόρια και υπάρχει κρίση για νυφάδες. Αλλοδαπές καλύβουνε τα κενά.

Για τους παραπάνω λόγους, σε κείνα τα δεδομένα, άμα εγεννιότανε αγόρι ερίχνανε χαρμόσυνους πυροβολισμούς και εκάνανε μεγάλες χαρές που δε συνέβαινε αυτό άμα εγεννιότανε κορίτσι.

Ιδιαίτερα στη Δ. Κρήτη που ο εγωισμός ξεπερνά τα καλώς εννοούμενα όρια, τη γυναίκα τη θέλανε για μάνα και για σύζυγο, όχι όμως για κόρη ή για αδελφή. Άμα ήτανε όμως, δεν τη στέλνανε να βόσκει πρόβατα. Δεν τη στέλνανε να ζευγαρίζει. Φροντίζανε να είναι η γυναίκα καλοντυμένη και ας ήτανε κακοντυμένοι οι άντρες. Στο δρόμο η γυναίκα δεν έπρεπε να πηγαίνει πεζή και να είναι άντρας καβαλάρης. Και ξένος άντρας θα παραχωρούσε το ζώο του να καθίσει η ξένη γυναίκα, υπό τον όρο ότι δε θα επαρεξηγείτο ο ιπποτισμός. Στο γάμο, όπως και αλλού γράφομε, η γυναίκα, ως “συνοπάρτουσα” πάντα πήγαινε καβάλα και πάντα έσερνε το άλογο κάποιος δικός της τιμητικά. Η προσβολή του προσώπου της γυναίκας εστοίχιζε περισσότερο παρά αν συνέβαινε σε άντρα. Εάν δυο νέοι προχωρούσανε σε εκούσια απαγωγή, από το σπίτι της κοπελιάς εθεωρούντο ντροπιασμένοι. Ακόμα σε περίπτωση παράνομου έρωτα, συνέβη κάποιες φορές να

σκοτώσουνε από πλευρά της γυναίκας και την κοπελιά τους και τον φίλο της, ενώ από την πλευρά του άντρα δεν επείραζε.

Το προξενιό

Τα έθιμα, μέχρι ακόμα και τα μέσα του περασμένου αιώνα, ειδικά στην ορεινή δυτική Κρήτη, ήτανε τόσο αυστηρά που μπορούμε να τα χαρακτηρίσομε βάρβαρα. Άμα θα αγοράσει κανείς κάτι του ενός ευρώ, πριν δώσει το ευρώ του, θέλει να ελέγξει το είδος που παίρνει. Όμως στο σοβαρότερο γεγονός της ζωής του ο άνθρωπος, στο γάμο του, δεν είχε το δικαίωμα να δει ούτε καν με τα μάτια, τον άνθρωπο που θα αποτελούσε το έτερον ήμισυ της ζωής του. Αν δεν εγνωρίζοντο από πριν, μόνο μετά το γάμο θα μπορούσε ο ένας τον άλλο να αντικρύσει. Ψώνιζε με ξένα μάτια.

Χωριστά τα αγόρια και χωριστά τα κορίτσια, σε κάθε οικογένεια, έπρεπε και να παντρεύονται σύμφωνα με τη σειρά γεννήσεώς τους. Όμως τα αγόρια έπρεπε πρώτα να παντρεύουνε τις αδελφές τους και μετά να παντρευτούνε αυτά. Όσο είχανε ελεύτερες αδελφές δεν έπρεπε να παντρευτούνε, διότι “είχανε οικογενειακές υποχρεώσεις”. Η κοπέλα ή το αγόρι που είχε σειρά για παντρεία λέγαμε ότι ήτανε “υποψήφιο”. Η υποψήφια κοπελιά έκανε κότσο, οι επόμενες αδελφές αφήνανε ριχτές τις κοτσίδες τους.

Συνήθως επήγγαινε στο προξενιό ένας “ιστάμενος” άνθρωπος (ώρμος, σεβάσμιος). Έβαζε στιβάνια από διαφορετικό ζεύγος σε κάθε πόδι. Καλό ήτανε να ειπωθεί μέσα σε σπίτι την πρώτη φορά. Πάντα εμιλιαιτο από την πλευρά του γαμπρού. Επήγγαινε στον προστάτη της κοπελιάς ο προξενητής και επροσποιείτο ότι ήτανε δική του έμπνευση και ότι ο γαμπρός δεν το

Το κόφιμο της κλωστής στο προξενιά

Ξέρει ακόμα, ενώ μπορεί να ήτανε απεσταλμένος από τον ίδιο τον γαμπρό, ή και αν ήτανε έμπνευση του προξενητή, πάντα με την άδεια του γαμπρού επροχωρούσε η ενέργεια. Ο προξενητής πάντως έλεγε περίπου τα εξής: «Εσκέφτηκα μωρέ πως θελά 'ναι ταιριαστό να δώσετε τη γ-κοπελιά του τάδε κοπελιού. Μια γυναίκα στα χέρια ν-του θα ζήσει αρχόντισσα. Ανε θωρείται πως σασε ταιριάζει να μου το πείτε να βάλω ομπρός τη δουλειά και είμαι βέβαιος πως θα τα καταφέρω, πάλι κι ανε θωρείται πως δε γίνεται σασε παρακαλώ να μην ακουστεί πως εγίνηκε κουβέντα για να μη ν-του χρεώσω "ντενεκέ"» (ντενεκέ λέγανε την άρνηση όταν ένας νέος ζητούσε σε γάμο μια κοπελιά).

Από πλευρά της κοπελιάς, αν ήτανε απαράδεχτος ο γαμπρός ελέγανε στον προξενητή: «Ευχαριστούμε σου πολύ απου επροτίμησες το σπίτι μας, μα την έχομε ταμένη αλλού και δε γίνεται» ή του βρίσκανε άλλη δικαιολογία. Και αν όμως βλέπανε ότι ο γαμπρός είναι ευπρόσδεχτος, πάλι του λέγανε: «Ευχαριστούμε σου πολύ που επροτίμησες το σπίτι μας. Να το κουβεντιάσομενε θέλει στο σπίτι και την τάδε μέρα να περάσεις να σου πούμενε την απόφασή μας». Τη δεύτερη φορά συνήθως τα τελειώνανε. Μα σαν υπογραφή συμβολαίου ήτανε το “κόψιμο τση κλωστής”. Εκρατούσε μια κλωστή από τη μια άκρη ένας δικός του γαμπρού και από την άλλη άκρη ένας δικός της νύφης και την τραβούσανε και σπούσε. Στις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε υποχωρήσει λίγο η βαρβαρότητα και, αν δεν γνωρίζονταν τα παιδιά, φτιάχνανε μια “τυχαία” συνάντηση. Σε ένα πανηγύρι ή σε ένα γάμο. Θα πήγαινε ο γαμπρός και θα πήγαινε και η νύφη με τους δικούς της και θα μπορούσε να δει ο ένας τον άλλον από απόσταση. Δεν έπρεπε να καθίσουνε παρέα για να μην δημιουργηθούνε υποψίες. Μετά την απελευθέρωση μπορούσε να παρευρίσκεται ο γαμπρός στο “κόψιμο της κλωστής” όχι όμως και η νύφη. Άμα τελείωνε το προξενικό ο γαμπρός δεν είχε το δικαίωμα να πηγαίνει στις νύφης πριν τον αρραβώνα, ούτε μετά τον πόλεμο. Μετά τον αρραβώνα “εσπούσε το διασάχι” (έπαβαν να υπάρχουν οι απαγορευτικοί λόγοι). Μα και πάλι, άμα πήγαινε ο νέος στις αρραβωνιάρας του, ποτέ δεν έμεναν μόνοι τους. Πάντα ήτανε κοντά ο “βλεπάτορας” (μάννα, αδελφή, αδελφός). Το φιλί τότε ήτανε απαγορευμένος καρπός και μεταξύ των αρραβωνιασμένων. Πιο παλιά μόνο μετά το γάμο εβλεπόντουσαν.

Ο αρραβώνας

Στον αρραβώνα πηγαίνανε γύρω στα 15 άτομα με μικρή συμμετοχή γυναικών. Ο γαμπρός κρατούσε τον αρραβώνα και άλλα κοσμήματα, φορέματα, παπούτσια, καπέλο, “παρασόλι” (ομπρελάκι) και ένα σφαγμένο πρόβατο. Στη δεκαετία του 1920 έφερε πρώτη φορά γαμπρός και καλλυντικά στην αρραβωνιάρα, στο δικό μου χωριό, μα ο πατέρας της κοπελιάς δεν επέτρεψε τη χρήση τους. Άμα φτάνανε στο σπίτι της νύφης οι αρραβωνιαστάδες, μετά από το κέρασμα της υποδοχής, ο έχων το γενικό πρόσταγμα από την παρέα του γαμπρού εσηκώνετο και έλεγε στον ομολογό του από πλευρά της νύφης: «Έλα ‘πα συμπέθερε απού θέλω να σε ρωτήξω αν είναι με τη βουλή σας να κρατήξει η κοπελιά σας το δαχτυλιδάκι απού τσ’ έφερενε το κοπέλι μας;». «Με τη βουλή μας και με την ευχή μας», ελέγανε οι δικοί της νύφης.

Την ώρα που περνούσε ο αρραβώνας στο δάχτυλο της κοπελιάς, ένας δικός της έβγαινε έξω και έριχνε δυο-τρεις πυροβολισμούς για να μάθει ο κόσμος ότι η στιγμή αυτή ήταν μεγάλη. Πρώτα επερνούσανε και χαιρετούσανε τους αρραβωνιασμένους οι δικοί του γαμπρού και βάζανε τα δώρα τους. Είχε σειρά τώρα το φαγοπότι και το γλέντι.

Κατά κανόνα πηγαίνανε Σαββατόβραδο οι αρραβωνιαστάδες, ή παραμονή άλλης μεγάλης γιορτής και φεύγανε το βράδυ της επομένης ή τη μεθεπομένη. Στα μικρά χωριά τους παίρνανε τραπέζι, όλη την παρέα σε όλα τα σπίτια. Στα μεγάλα χωριά τους παίρνανε στα γειτονικά και στα συγγενικά σπίτια.

Ένα τραγούδι του δρόμου που λέγανε πηγαίνοντας από σπίτι σε σπίτι οι αρραβωνιαστάδες είναι το παρακάτω:

Ο άρχοντας τσ' Ανατολής κι ο πρίτζιπας τση Δύσης
συμπεθεριόν εκάμασι, παντρεύουν τα παιδιά ν-των
και παίρνει ο γιος του πρίτζιπα του άρχοντα την κόρη.
Η γης κι ο κόσμος χαίρεται

Όταν φεύγανε δίνανε σε όλους ένα πατητό (σίμ-
μπλεγμα από ειδική ζύμη) και μια πετσέτα, ενώ στο
γαμπρό και ένα σακούλι με ένα μερό κρέας, με καλο-
λοΐδια ένα πουκάμισο και άλλο δώρο. Φεύγανε τρα-
γουδώντας το παρακάτω τραγούδι:

Έχετε γεια ψηλά βουνά και βιόλες αθισμένες
και κοπελιές ελεύτερες κι εσείς οι παντρεμένες.

Η παρέα του σπιτιού παίρνει τις κοντυλιές, μα με δι-
κά τους λόγια:

Αμέτε φίλοι στο καλό και στην καλή την ώρα
και να γεμίσει η στράτα σας γαρέφαλα και ρόδα.

Σε κάθε περίπτωση αναχώρησης λέγανε ή το παρα-
πάνω τραγούδι ή αυτό που γράφομε σε άλλη σελίδα:
«Εδά στον εξεκινησμό...»

Μερικοί μεγάλοι γάμοι πιο παλιά κρατούσανε μια ε-
βδομάδα. Αρχίζανε την Παρασκευή της μιας εβδομά-
δας, όπου ερχότανε οι συγγενείς και οι φίλοι από τα
μακριά. Το Σάββατο ερχότανε οι κουμπάροι, ερχότα-
νε οι οργανοπαίχτες, ερχότανε τα “κανίσκια” (δώρα
σε τρόφιμα, κυρίως σφαγμένα πρόβατα, μα και πατη-
τά, και κρασιά και ραχές). Τις πιο πολλές φορές φέρ-
νανε και τα προικιά το Σάββατο. Πηγαίνανε μια δε-
καριά άντρες με τα ζώα τους και τα φέρνανε. Τους κά-
νανε τραπέζι και όταν φεύγανε τους δίνανε και από έ-

να πατητό. Οι “προυκολόοι” φεύγοντας λέγανε το ακόλουθο τραγούδι του δρόμου:

*Επήραμέντα τα προικιά τα πενταπλουμισμένα
εξήντα τα πλουμιζανε κι εκατό δυο τα φάνα
κι απάνω εξωγραφίσανε τον ουρανό με τ' άστρα
τον ήλιο τον ολόχρυσο, τ' ασημωτό φεγγάρι
χρυσά να 'νιε τα χέρια ν-των που τα μορφοπλουμιζα
και νά 'νιε καλορίζικα στο σπίτι αφού θα πάνε.*

Στο σπίτι του γαμπρού είχανε κρεμασμένες δοκίδες και στις 4 μεριές, και ένας “μανοκυρουδάτος” (που ζούσε δηλαδή και η μάνα του και ο πατέρας του) τα άπλωνε στις δοκίδες. Οι γυναίκες ειδικά, το πρώτο που ρωτιούσανε ήτανε αν έδειξε καλή η νύφη και το δεύτερο, αν είχε καλά προικιά. Κατά κανόνα γινότανε τότε η στέψη την Κυριακή. Ο γάμος εξεκινούσε με το τραγούδι του δρόμου:

*Δώσε μας μάνα την ευχή να ξεκινήσει ο γάμος
«Η γι-εική μου ομπρός κι οπίσω σας, ζερβά σας και δεξιά σας
να πάτε να μου φέρετε τη νύφη του παιδιού μου
και νά 'ν' από καλή σειρά κι από καθάριο γ-αίμα».*

Στη γαμήλιον πομπή δεν υπήρχε για τους άντρες περιορισμός. Οι γυναίκες όμως, που τις λέγαμε “συνοπάρτουσες”, δεν θα έπρεπε να είναι πάνω από 15 και τις υπέδειχναν από το σπίτι του γαμπρού. Τις διαλέγανε να είναι νέες και ωραίες για να εντυπωσιάσουνε. Η συνοπάρτουσα υποχρεωτικώς πήγαινε καβάλα σε ζώο και υποχρεωτικώς έσερνε τιμητικά το ζώο ένας δικός τους, ο “καβαλιέρος”. Οι συνοπάρτουσες έπρεπε να είναι μονός αριθμός πηγαίνοντας και διπλός με τη νύφη γυρίζοντας.

Στο χωριό της νύφης, στο χωριό του γαμπρού, μα και στα τυχόν ενδιάμεσα χωριά που θα περνούσε ο γάμος, βγάζανε δίσκους με κρασιά, ρακές και ανάλογους μεζέδες και κερνούσανε όλο τον γάμο, όποι ε-περνούσε, από φίλους και δικούς των νεονύμφων.

Ήτανε φαντασμαγορικό να βλέπει κανείς από κάποια απόσταση την γαμήλια πομπή. Άσπρα, κόκκινα, μαύρα άλογα. Άσπρα, κόκκινα, μαύρα τα στιβάνια των ανδρών. Τα μπλε σαλβάρια με τις κόκκινες ζώνες, τα χτυπητά χρώματα από τα φορέματα των συνοπαρτουσών εδημιουργούσανε χάρμα οφθαλμών, μα όμως και χάρμα ακοής ήτανε ο μακρόσυρτος σκοπός του δρόμου που αντιλαλούσε στα βουνά και στα φαράγγια. Το θεωρώ σκόπιμο να γράψω και δυο τραγούδια του δρόμου που διαθέτουμε στιχουργική και λογοτεχνική αξία, αν και τα γράφανε ορεσιβίοι της Δ. Κρήτης, ασφαλώς αγράμματοι:

Κοράσιο στην Ανατολή έφαινε κι ετραγούδιε

*Μα ο συριγμός του μασουριού κι ο χτύπος του πετάλου
κι αηδονισμός τση λυγερής εις τσ' ουρανούς εβγήκε.*

Καραβοκύρης το γροικά π' αναμεσείς πελάγου

*- Στέξετε ναύτες τα κουπιά, ναύκληροι το τιμόνι
ν' ακούσομε τη λυγερή ίντα τραγούδι λέει.*

- Ίντά 'χεις κόρη και πονείς και τραγουδείς θλιμένα;

- Εγώ και στο τραγούδι μου κι εκεία μοιρολογούμαι

μάνα και κύρην έθαψα κι αδέρφια και ξαδέρφια

κι άντρας απού μου πήρανε εβγήκε βερεμιάρης

Ξαρωσιτικό μου γύρεψεν απού δεν το 'χει ο τόπος:

Τσ' άγριας λαφίνας το τυρί και του λαγού το γάλα

μήλο απού την Ανατολή, κυδώνι απού τη Δύση

κι ώστε να πιάσω το λαγό, ν' αρμέξω τη λαφίνα,

να πάω στην ανατολή και νά 'ρθω από τη δύση,

αρρώστησε, ξαρρώστησε κι άλλη γυναίκα επήρε!!

Επίσης αξιόλογο είναι και το επόμενο τραγούδι του δρόμου:

*Κόρη γαϊτάνι ν έπλεκε χρόνο και πέντε μήνες
και δέκα έξε Παρασκές και δεκαφτά Τετράδες.
Μέσα έπλεκε τον ουρανό τ' άστρα και το φεγγάρι.
Μέσα πλεκε τη θάλασσα κι ούλα τζη τα καράβια.
Μέσα πλεκε τη Βενεθχιά μ' ούλα τζη τα παλάθια.
Μέσα πλεκε το μπέλο τζη στ' άλογο καθαλάρη.*

Όταν ο γάμος επλησίαζε στο σπίτι της νύφης ε-
λέγανε το ακόλουθο τραγούδι του δρόμου:

*- Μηνάς μου κόρη κι έρχομαι, μα ίντα θα βάλω νά 'ρθω;
- Α βρέχει βάλε τσόχινια κι ανε χιονίζει τ' άσπρα
πάλι κι αν είναι συννεφιά βάλε τα βελουδένια.
Μα να διαλέξεις τον καιρό, άγκουρε όντε θά 'ρθεις
νά 'ναι φιμοκαλόκαιρο εις του Σταυρού το μήνα
απού 'νιε οι ποταμοί στεγνοί και καθαρές οι στρατές.*

Ή λέγανε το ακόλουθο:

*Ο νιος γαμπρός εμήνυσε του πεθερού μαντάτο
“Να παρασύρετε τσ' αυλές, ν' ασπρίσετε τσι ρούγες
κι ο νιος γαμπρός σας έρχεται να τον υποδεχτείτε”.*

Αμα πλησίαζε ο γάμος στο σπίτι της νύφης, ένας νε-
αρός έτρεχε και πήγαινε πρώτος να αναγγείλει τον
ερχομό του γάμου. Τον κερνούσανε και η νύφη του έ-
δινε ένα μαντήλι που το λέγανε “τζεβρέ”. Το έδενε
στη χέτη του μουλαριού του και ξαναπήγαινε για να
έλθει με τη γαμήλιον πομπή.

Η υποδοχή του γάμου στο σπίτι της νύφης

Στην αυλόπορτα, στο σπίτι της νύφης, στεκόντουσαν οι κεραστάδες με κρασιά, ρακές και τους ανάλογους μεζέδες για το κέρασμα της υποδοχής. Η νύφη καθότανε στο πιο πρόβολο μέρος. Εκεί εκάθιζε μαζί της και ο γαμπρός. Οι αίθουσες δεν ήτανε ευρύχωρες. Ο κόσμος έμπαινε, εχαιρετούσε και έβγαινε έξω. Στην αίθουσα που ήτανε η νύφη καθίζανε οι κουμπάροι, οι συνοπάρτουσες και όσοι άλλοι χωρούσανε. Κάθιζε όλος ο κόσμος “στην τάβλα”. Έτσι λέγαμε το τραπέζι που κάθιζε μεγάλη παρέα, γιατί τάβλες βάζανε αντί για τραπέζια και τάβλες για καθίσματα, αφού επάρκεια επίπλων δεν είχαμε. Αν ήτανε καλός καιρός εκάθιζε έξω το μεγαλύτερο μέρος του γάμου, αν ήταν βροχερός διαθέτανε τα σπίτια τους οι γείτονες. Συχνά η στέψη γινότανε στο σπίτι της νύφης. Μετά τη στέψη κάνανε 2-3 χορούς και ετοιμάζονταν για τον γυρισμό.

Εξεκινούσανε με το τραγούδι του δρόμου:

*Αποχαιρέτα νύφη μου ούλους τσοι συγγενείς σου
μα πρώτα τσοι γονέους σου και τα γλυκά σου αδέρφια
κετές τσι φιλενάδες σου και τσι γεινότησσές σου.*

Όταν υπήρχανε δυο δρόμοι για το γάμο προτιμούσανε τον δεξιό, έστω και αν ήτανε πιο μακριά, μα αυτός που ήτανε δεξιός πηγαίνοντας, γινότανε αριστερός στο γυρισμό και γυρίζανε από άλλο δρόμο κάνοντας “τση νύφης την κουλούρα”.

Όταν έφτανε ο γάμος κοντά στο σπίτι του γαμπρού, λέγανε το παρακάτω τραγούδι του δρόμου:

Ο γάμος

- 1) Το παιδί με τη σημαία πηγαίνει μπροστά
- 2) Μετά τη σημαία ακολουθεί ο παπάς
- 3) Μετά τον παπά οι τραγουδιστάδες, που αγκαλιασμένοι τριάδες και τετράδες, λένε του δρόμου το τραγούδι με τον συγκεκριμένο μακρόσυρτο σκοπό του
- 4) Και στο γάμο, όπως και σε κάθε παρέα, μερικοί κρατούσαν το όπλο τους
- 5) Το μουλάρι που καθότανε η νύφη, μέχρι να πάει στου γαμπρού, το έσερνε ένας δικός της
- 6) Οι "συνοπάρτουσες" οπωσδήποτε ήτανε καβάλα σε ζώο και οπωσδήποτε το τραβούσε ένας δικός τους

*Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης
να δεις τον ακριβό σου γιο και τη χρυσή σου νύφη
ν' αποδεχτείς τη νύφη σου του γιου σου τη γυναίκα.*

Η πεθερά στεκότανε στην πόρτα και αν ήτανε μαιροφορεμένη έβαζε μια άσπρη πετσέτα στο κεφάλι της. Αγκαλιάζονταν, επιλιώταν και δίνανε στη νύφη ένα μαυρομάνικο μαχαίρι και έκανε το σημείο του σταυρού στο ανώφλιο της πόρτας. Στη θέση που καθίζανε οι νεόπαντροι το λέγανε "παστό" και είχανε κάνει γιφλάντες από τριανταφυλλιά ή από βάτο. Μόλις εκάθιζε η νύφη της πηγαίνανε ένα αγοράκι και το βάζανε στην ποδιά της. Ευχή να είναι αγοράκι το πρώτο της παιδί. Του παιδιού του δίνανε ένα πατητό. Μαζί με τη νύφη ήρχοντο στου γαμπρού και 2-3 δικόι της, σαν να πούμε για να τη διευκολύνουνε να προσαρμοστεί στο νέο της περιβάλλον. Αυτούς τους λέγαμε "προυκιά". Αυτοί οι 2-3 δικόι της, οι κουμπάροι, οι συνοπάρτουσες, οι οργανοπαίχτες και όσοι άλλοι χωρούσανε, μένανε στην αίθουσα που ήτανε και οι νιοπάτροι. Οι άλλοι ήτανε σε γειτονικά σπίτια ή αν ο καιρός το επέτρεπε κάνανε έξω την τάβλα. Προτιμητέα ήτανε τα τραγούδια και οι μαντινάδες που έχουν σχέση με το γάμο όπως το ριζίτικο:

*Τρέχουν τα νερά, τρέχουν οι βρύσες τρέχου
Τρέχου οι γι-άρχοντες να πα να δουν το γάμο
κ' οι γι-αρχόντισσες να πα να δουν τη νύφη
πώς τη λούγουνε και πώς τηνε χτενίζουν.*

Ένα ριζίτικο δικό μου που το τραγούδησα πρώτη φορά στο Ασχύφου σε ένα γάμο στη δεκαετία του 1950 είναι το ακόλουθο:

Σήμερα ούλοι χαίρονται κ' είναι γιορτή μεγάλη
σήμερα στεφανώνεται αητός την περιστέρα
να ζήσου, να στεριώσουνε και νά 'ν' ευτυχισμένοι
κι ας είν' καλά κ' η συντροφιά.

Το γλέντι, και στους μεγάλους γάμους, που γινότανε πιο παλιά, ήτανε συνέχεια ενεργό. Άλλοι πηγαίνανε για ύπνο και άλλοι ερχόντουσαν από τον ύπνο. Από τους νιόπαντρους απαραίτητως έπρεπε να κάθεται τουλάχιστον ο ένας στον παστό. Διαφορετικά θα ήτανε μεγάλη προσβολή για τους καλεσμένους τους. Ο κόσμος στους μεγάλους εκείνους γάμους άρχιζε να αραιώνει την Τετάρτη. Την Πέμπτη τρώγανε το τελευταίο πιλάφι του γάμου και χαριτολογώντας, το λέγανε "σιχτήρι πιλάφι".

Σε όλους τους καλεσμένους όταν εφεύγανε εδίνανε από ένα πατητό. Στους τρεις δικούς της που τη συνοδεύσανε έδινε η νύφη και από μια πετσέτα. Έδινε ακόμα πετσέτες στους στενούς συγγενείς του γαμπρού και βέβαια σε όλους τους κουμπάρους και πετσέτα και πατητό, ενώ στον πρωτοκουμπάρο και ένα σακούλι με ένα μέρο κρέας και άλλα καλολοϊδια, μα και ειδικό δώρο.

Η αντιχαρά

Έτσι λέγαμε την παρέα που θα πήγαινε για πρώτη φορά από τους δικούς της νύφης στο καινούργιο της σπιτικό. Μπορούσε όμως και διαρκούντος του γάμου να έρθει μια παρέα από τους δικούς της νύφης να τελειώνουνε και με την αντιχαρά, ενώ μπορούσανε να ορίσουνε άλλη μέρα να έρθουνε μια δεκαπενταριά δικοί της.

Εγκυμοσύνη – γέννα

Στα δύσκολα χρόνια και οι έγκυες συμμετείχαν στα βάσανα μέχρι τις τελευταίες μέρες. Η γιαγιά μου (όπως μου λέγανε) εθέριζε σε χωράφι πάνω από 1000 μ. μακριά από το σπίτι της και το βράδυ γέννησε τον πατέρα μου. Για τις εγκύους είχαν κάτι χάντρες που τις λέγανε “αναβαστηχτήρες” και τις κρεμούσανε στο λαιμό τους. Ειδικά αυτή με την κόκκινη κυλίδα την λέγανε “αιμοστάτη” και ήτανε κατά της αιμορραγίας. Αυτή με την άσπρη κυλίδα τη λέγανε “γαλύπετρα” γιατί πιστεύανε ότι βοηθούσε να κατεβάσει πολύ γάλα μετά τη γέννα. Όταν φήνανε καλό φαΐ, αν ήτανε στη γειτονιά έγκυος γυναίκα, της πηγαίνανε ένα πιάτο “για την ξένη ψυχή”. Επίσης αν ετύχαινε να βλαστημήσουνε την έγκυο, λέγανε: “όξω από την ξένη ψυχή”. Όταν η έγκυος “εγδέχετο” (υπολόγιζε πως ήτανε στις μέρες της), επαράγγελνε στη “μαστόρισσα” (την αυτοδίδαχτη μαία) να μην απομακρυνθεί από το χωριό. Όταν “εκοιλοπονούσε” η έγκυος ερχότανε η μαστόρισσα και κρατούσε στη “σπετσαρία” της λίγο γλυκάνισο, λίγο χαμόμηλο και λίγο απήγανου όπου άμα εγεννιάτο το παιδί του δίνανε ένα κουτάλακι βραστάρι που ήτανε από τα παραπάνω βότανα. “Λαογραφική αδεία” θα αναφέρομε πώς μάθανε ότι ο απήγανος ήταν ιαματικό βότανο.

Εκρατούσανε αιχμάλωτη μια γυναίκα οι “νεράγδες”. Μια δική τους ήτανε “τομόγεννη” και τις άκουσε που λέγανε: «Να κατέχαν οι μαμίδες το καλύτερο βοτάνι. Τ’ απηγάνου το κουκάκι κι άλλον ένα χορταράκι». Δυστυχώς δεν κατονομάσανε το άλλο χορταράκι. Φαίνεται όμως ότι και στη νεραϊδοκοινωνία προτιμούνε τα αγόρια γιατί της υποσχεθήκανε πως αν γίνει αγόρι θα την απελευθερώσουνε, όμως έ-

γινε κορίτσι μα αυτή έκανε αρσενικά χαρακτηριστικά στο νεογνό με κερι και τις ξεγάλασε και έφυγε.

Μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, μόνο μετά τη γέννηση του παιδιού γνωρίζανε το φύλο του. Πιστεύανε ότι άμα η έγκυος είχε καθαρό πρόσωπο θα έκανε κορίτσι ή εάν ο όγκος της κοιλιάς ήτανε ψηλά. Τις μελετούσανε όμως, και με τη χολή των ζώων που σφάζανε. Τη βάζανε στα κάρβουνα και αν χτυπούσε συμβόλιζε αγόρι, αν “ξεφρούσκιζε” εσυμβόλιζε κορίτσι. Λέγανε, όταν βάζανε τη χολή στη φωτιά, το όνομα της εγκύου: και «αν τύχη και χτυπήσει, κοπέλι θα γεννήσει».

Δεν υπήρχανε τότε παιδικές τροφές. Συχνά η λεχώνα δεν κατέβαζε γάλα την πρώτη ίσως και τη δεύτερη μέρα, και εβύζαινε το παιδί άλλη βυζανόμενη. Πολλές φορές εδίνανε στα παιδιά γαϊδουρόγαλο που λέγανε πως είναι το καλύτερο γάλα ύστερα από το μητρικό. Άμα ακρομεγάλωνε το παιδί, του δίνανε γάλα από κατσίκες και από πρόβατα. Όταν θέλανε να το συνηθίσουν σε μεγαλίστικα φαγιά, του δίνανε πρώτα κουκόζουμο και βέβαια πατάτα πουρέ.

Δεν είχαμε στρατάρες και παρκάκια για τα “ξεπετασάρια”. Μια καρέκλα βάζαμε με τα πλευρά προς το πάτωμα και της βάζαμε μια βαριά πέτρα για να μη γυρίσει και βάζαμε μέσα το μικρό. Αν ήτανε πολύ μικρό το δέναμε από τα μασκαλάκια στα εμπρός πόδια της καρέκλας.

Το ντύσιμο του παιδιού: Όταν ήτανε μικρό του βάζανε πουκαμισάκι και μετά του τυλίγανε πάνω από τη μέση το “φασκιώνι”. Μια ταινία από διπλό κάμποτ πλάτους γύρω στους 10 πόντους και μήκος πάνω από ένα μέτρο, μετά του βάζανε φουστανάκι και στη συνέχεια του βάζανε τα κωλόπανα και ύστερα τη φασκιά που αυτή ήτανε πλάτος πάνω από 20 πόντους

και μήκος γύρω στα 1,5 μ. Ήτανε από άβαφο πρόβειο μαλλί και τα μαύρα σιρίτια της ήτανε από μαλλί μαύρου προβάτου. Κούνιες τους κάνανε μεταξύ δυο αντικρουστών τοίχων. Και η φασκιά και το φασκιώνι είχανε κορδόνια και δενόταν. Για την πορεία της ανάπτυξης του παιδιού έχουμε το παρακάτω τραγουδάκι:

*Το παιδί όντε γεννάται, σαν τ' οπωρικό λογάται
δεύτερο μήνα είναι καλά ν' αρχινήξει να γελά
στοσι πέντε μήνες κάθεται και στο' έξι μετακάθεται
Εις τσ' επτά να μη ντραπεί, στοσι πεζούλες να κρατεί
στο' ενιά μήνες ζάλο κάνει, και στοσι δέκα λέξη βγάνει.
Δεκοχτώ χρονώ 'ν' αντράκι, φιλοδρώνει το μουστάκι
στο' εικοσπέντε αθεί και δένει, στοσι τριάντα κατασταίνει
Σκέφτεται αν έχει λογικό, για το δικό ν-του σπιτικό
Στοσι πενήντα για βουλή, αν έχει κεφαλή καλή
στο' εξήντα είναι φανερό, πως έφυγε ο καλός καιρός
στο' εβδομήντα δε φελά, μόνο το φωμί χαλά
στο' ογδόντα σέρνεται κακά, δε φέγγει μούδε δε γροικά
οι γ-ενηήντα είναι πολλοί ν-του τον βαριούνται κ' οι δικαί ν-του.*

Η βάφτιση του παιδιού

Η συντεκνιά είναι σοβαρός και ιερός δεσμός. Συχνά έχει στόχο την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων δύο φίλων. Κάποιες φορές όμως γίνεται με σκοπιμότητες. Π.χ. βαφτίζει το παιδί ενός φτωχού ένας πολιτικός. Ο πολιτικός έχει στόχο την ψηφοθηρία και ο φτωχός έχει στόχο την κάλυψη του πολιτικού, όταν θα του τύχει ανάγκη. Επίσης όταν υπήρχε ρίζη ανάμεσα σε δυο οικογένειες, ύστερα από πιέσεις ειρηνοποιών, πολλές φορές εσυμβιβαστήκανε και εσυμφιλιωθήκανε με τη βάφτιση του παιδιού.

Αυτός που θα βάφτιζε παιδί πιο παλιά, έσερνε από 15-20, όλο άντρες. Για να κάνει την επιλογή στα άτομα που θα απαρτίζανε την παρέα, δεν ήτανε μοναδικό κριτήριο η συμπάθεια. Ήθελε να έχει μαζί του τραγουδιστάδες, χορευτάδες, πότες και αξιόλογους ανθρώπους, γιατί ήθελε να μην έρθει δεύτερη η παρέα του στη φιλική αντιπαράθεση. Συνήθως βραδιάσματα πηγαίναμε οι σύντεκνοι στην εκκλησία που θα γινότανε η βάφτιση και εκεί μας φέρνανε το παιδί. Οι γονείς του παιδιού δεν ήρχοντο στην εκκλησία. Το παιδί το κρατούσε ο νονός και από τα χέρια του νονού το παραλάμβανε η μητέρα μετά τη βάφτιση που έστεχε στην πόρτα του σπιτιού και του φιλούσε το χέρι του, όπως έπαιρνε το παιδί.

Συνηθισμένα ριζίτικα τραγούδια της βάφτισης είναι τα παρακάτω:

*Σαν εβαφτίστην το παιδί κι εγίνει χρισχιανάκι
να το χαρού οι γονέοι του και να το μεγαλώσου
και να το μπέφου στο σχολειό γράμματα για να μάθει
να το χαρεί και ο νονός και να το στεφανώσει
να του βαφτίσει και παιδί.*

Ήτανε τότε έθιμο και στεφάνωνε το βαφτισιμίο του ο νονός και του βάφτιζε και το πρώτο παιδί του. Αυτό εύχεται το τραγούδι. Άλλο τραγούδι της βάφτισης:

*Φιλιότσο μου στο γάμο σου και στην ξεφάντωσή σου
τα χιόνια αλεύρια να γενού και τα βουνά κριγιάρια
κ' η θάλασσα γλυκιό κρασί και τα καράβια κούπες
να πχιούν οι καλεσμένοι σου.*

Κατά κανόνα η βάφτιση γινότανε Σαββατόβραδο, ή παραμονή χρονιάρας μέρας. Εκρατούσε τρεις μέρες ή

έστω δυο. Αν ήτανε μικρό χωριουδάκι, παίρνανε τραπεζί τους συντέκνους σε όλα τα σπίτια του χωριού. Αν ήτανε μεγάλο χωριό τους παίρνανε στα γεινοτικά και στα συγγενικά σπίτια. Όταν φεύγανε “λύνανε τον κόμπο” από το πανί που κρέμασε το παιδί στο λαϊμό του ο σύντεκνος και τότε ήτανε που βάζανε τα “χαρίσματα” όλη η συντεκνοπαρέα. Πάντα χρήματα, ενώ ο νόμος έβαζε σταυρό και βέβαια είχε φέρει και τα ρουχαλάκια, παπουτσάκια κ.ά.

Όταν φεύγανε δίνανε πετσέτα σε όλους μα στον πρωτοσύντεκνο και άλλο δώρο και το σακούλι με το μερό το κρέας και τα καλολοΐδια και βέβαια πατητό σε όλους. Φεύγανε με του δρόμου το τραγούδι, ή «έχετε γεια ψηλά βουνά...» (που το γράφομε σε άλλη σελίδα) ή το ακόλουθο:

*Εδά στον εξεκινισμό τρεις ποταμοί κινούνε
ο ένας πάει αριστερά κι ο άλλος εις τη δύση
κι ο τρίτος ο καλύτερος περβόλι να ποτίσει
ποτίζει δέντρα και μηλιές, μηλιές και κυπαρίσσια
ποτίζει μια γλυκομηλιά με μήλα φορτωμένη.*

Χαϊδολογήματα

Από τα χαϊδολογήματα που ακούμε από τις μητέρες για τα βλαστάρια τους, μπορούμε κάποιες φορές να διαβάσομε τις ενδόμυχες σκέψεις τους. Μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα, αντέγραφε ο ένας αιώνας τον άλλο και η μια γενιά την άλλη, ειδικά στην ύπαιθρο. Έλεγε και η παροιμία: “*Του μπακάλη το κοπέλι, μπακαλάκι θα γενει*”. Δεν είχανε λοιπόν τη διορατικότητα και οι μητέρες περί της επερχομένης ιλιγγιώδους εξελίξεως και θα το θεωρούσανε παράλογη αξίωση αν π.χ. θα ονειρευότανε να δει επιστήμονα το

Η πήλινη κολυμπήθρα για τη βάφτιση

παιδί της, αφού ήτανε φτωχαδάκι και δεν διέθετε τις προϋποθέσεις. Οι βλέψεις της ήτανε αν η οικογένεια ήτανε κτηνοτροφική π.χ. να κάνει το παιδί, άμα θα μεγαλώσει, πιο μεγάλο κοπάδι από τον πατέρα του. Ή αν ήτανε ο πατέρας ζευγάς με συνεταιρικό ζευγάρι, να καταφέρει το παιδί να αγοράσει κι άλλα χωράφια να αποκτήσει μοναχικό του ζευγάρι. Όμως σε πολλές περιπτώσεις ξεπεράσανε τα παιδιά κάθε προσδοκία των γονέων και, ενώ το ήθελαν το παιδί “τυροκομάκι” το είδαν γιατρό!

Ας αναφέρομε μερικά χαιδολογήματα, όπως τα ακούσανε τα αυτιά μου:

*Χαρώ το το παιδάκι μου και το τυροκομάκι μου
Γιαγκουλή μου, Γιαγκουλή μου, κλέφτη και καπανταή μου
Χαρώ το το παιδάκι μου και το παληκαράκι μου
και χαρώ το να μου ζήσει και να μου παιδιογκονίσει.*

Κάποιες μάνες το παιδί ήτανε “κοιλιοδομάχικο” (φαγούδικο). Τότε όμως δε χορταίναμε φαί. Στη φάμπρικα όπως άλεθε τις ελιές του, πήγαινε φαί στους ελαιοτριβιδιάρους. Έστω όμως και αν αυτός δε χόρτανε φωμί, μια φορά που άλεθε πήγαινε αρκετό φαί και οι ελαιοτριβιδιάρηδες δεν πεινούσανε. Η μάνα λοιπόν του “κοιλιοδομάχικου” το προόριζε για ελαιοτριβιδιάρη. «Χαρώ το παιδαράκι μου τ’ αλαιτριγουδιαράκι μου».

Κάποιες φορές άκουγες και χαιδολογήματα που εθεωρούντο παράλογα για τις επικρατούσες τότε συνθήκες στα φτωχόσπιτα.

*Να το δω μεγαλωμένο και ψηλογραμματισμένο
το παιδί μου να γεράσει και φαμέγιους ν’ αποτάσει.*

*Για τα κορίτσια τα χαιδολογήματα ήτανε σε άλλο στυλ:
Και χαρώ την τη μηλιά μου τη φρονιμοκοπελιά μου
χαρώ το παιδαράκι μου το νοικοκεραδάκι μου
δεν την παντρεύω στο χωριό για θα τση πάρω ένα γιατρό.
Αγαπώ το σαν το μέλι σαν και νά ‘τονε κοπέλι*

Τα χαιδολογήματα, όπως τα άκουγα εγώ ήτανε οχτασύλλαβα και καταλήγανε συνήθως στην κτητική αντωνυμία του α’ προσώπου “... παιδάκι μου”, “... χρυσαφάκι μου”.

Μωρομάνες

1. Το παιδί στην κούνια. 2. Το παιδί στη φασκιά. 3. Δεν ήτανε τότε μήτε στρατάρες μήτε παρκάκια για τα "ξεπετασιαράκια" παιδιά. Γυρίζανε μια καρέκλα, της βάζανε μια πέτρα για σταθεροποίηση και έβαζαν το παιδί να στέκει εκεί, όχι μόνο για να συνηθίσει να στέκει, μα κυρίως για να μην απασχολεί κάποιον που τότε όλοι είχανε τα βάσανά τους. Όταν ήτανε πολύ μικρό, το δένανε από τα μασκαλάκια για να κρατιέται όρθιο. 4. Ο λυχνοστάτης ήτανε απαραίτητο εξάρτημα. 5. Κρατά το σκοινάκι και κουνά το παιδί. 6. Αυτή κλώθει γιατί το δικό της μικρό το κρατά η καρέκλα. 7 Αυτές φορούνε "μποξά", που τον βάζανε τότε αντί ζακέτα.

Βιαία απαγωγή γυναίκας

Δεν ήτανε σπάνιο να γίνει βιαία απαγωγή γυναίκας μέχρι τα μέσα του περασμένου αιώνα. Όταν ο νέος ήθελε μια κοπελιά, που αυτή δεν τον ήθελε, εφρόντιζε να μάθει που βεγγερίζει, που συχνάζει, από που περνά, και εκατάστρωνε το σχέδιο. Έβρισκε 5-6 φίλους του νέους, ευκίνητους και προ πάντων “κουζουλούς” και σχεδόν πάντα επιτυχαίνανε την απαγωγή, γιατί τα πάντα ήτανε επιμελώς μελετημένα. Την πηγαίνανε σε κρυψώνα και τη βλέπανε οι “ένοπλοι φρουροί”. Σύμφωνα με τα δεδομένα εκείνης της εποχής, άμα είχε μόνο ένα βράδυ την κοπέλα ο απαγωγέας, αυτή ήτανε καταδικασμένη. Οπωσδήποτε δεν επρόκειτο πια να βρει την αξία της. Αρχίζανε οι πιέσεις από δεξιά και αριστερά στα προσκήνια και στα παρασκήνια και με το επιχείρημα ότι μπορεί να προκύψουν ανεξέλεχτες εξελίξεις και τις πιο πολλές φορές περνούσε τη ζωή της η άτυχη κοπέλα με άνθρωπο που δεν αγαπούσε.

Βιάα απαγωγή γυναίκας.
1. Σέρνουνε την κοπέλα. 2) Από κοντά οι απαγωγείς. 3) Οπισθοφυλακή

Βεντέτα - ζωοκλοπή

Στην ορεινή δυτική Κρήτη ήτανε κατ' εξοχήν ο τόπος της βεντέτας. Ειδικά για την επαρχία μου, τα Σφακιά, θεωρώ τα παρακάτω γενεσιουργά αίτια για το φαινόμενο αυτό, σ' εκείνα τα χρόνια.

1) Δεν υπήρχε εξουσία επί κατακτητών εκεί και καθένας έπρεπε με το όπλο του να υποστηρίξει τα δικαιώματά του δια ιδίων δυνάμεων. Αν υπήρχαν δικαστήρια θα μπορούσε να καταφύγει σ' αυτά κάποιες φορές.

2) Ο τρόπος της ζωής και το περιβάλλον εδημιουργούσαν αγέροχους και εγωιστικούς χαρακτήρες και όταν εθεωρούσαν εαυτούς προσβεβλημένους ήτανε ικανοί και να σκοτώσουνε και να σκοτωθούνε, και να διαλύσουνε τα πάντα.

3) Όσο ήτανε εδώ οι Τούρκοι, πολλοί στην περιφέρεια αυτή ήτανε συστηματικοί ζωοκλέφτες και κατεβαίνανε στα "κατωμέρια" και φέρνανε ολόκληρα τα τουρκικά κοπάδια. Άμα φύγανε οι Τούρκοι άρχισαν και κλέβανε τα χριστιανικά ζώα. Έκλεβε ο ένας 2-3 πρόβατα. Ο άλλος για εκδίκηση έκλεβε δέκα και ο πρώτος για αντεκδίκηση έκλεβε είκοσι και η κατάληξη ήτανε το φονικό όπου τώρα πια με τη σειρά εσκοτώνανε.

Ότι αφορά στη βεντέτα των Σφακίων, γράφει ο γενικός προβλεφτής της Κρήτης Φωσκαρίνι τον 16ο αιώνα: «...ανθρώπου τίνος φονευθέντος παρ' άλλου, ο πλησιέστερος εκείνου συγγενής ώμωσε να μην αλλάξει ποτέ φόρεμα και να μην αποχωριστεί του αιματοβαφούς ενδύματος μέχρις ου εκδικηθεί... τα τοιαύτης φύσεως έθιμα αναπολούν εις ημάς την κατάστασην της υπό του Ομήρου περιγραφομένης κοινωνίας...».

Ο φονιάς πιο παλιά έβαζε 40 μέρες μαύρο πουκάμισο μετά το φόνο, για να δείξει ότι δε σκότωσε από αιμοβορία, μα επειδή ήρθε στην ανάγκη. Τον μεγάλο εχθρό αν μπορούσε κανείς θα τον σκότωνε. Λίγο κακό όμως δεν ήθελε να του κάνει. Ούτε στο χωράφι του δεν ήθελε να πατήσει.

Συμβιβασμοί σε βεντέτες

Αρκετές φορές, ύστερα από πιέσεις μεγάλες ειρηνοποιών, συνέβη να συμβιβαστούν αντιμαχόμενες οικογένειες ευρισκόμενες σε ενεργό βεντέτα. Όταν ήτανε αλληλοσκοτωμένοι, ξέρομε φορές που συμπεθεριάσανε και εσταμάτησε το κακό. Ήτανε πολύ σκληρό, ιδιαίτερα στη γυναίκα που γινότανε κυριολεκτικά εξιλαστήριο θύμα, ενώ δεν είχε συμμετοχή στις διαμάχες και στους σκοτωμούς. Αναγκάζετο να δεχτεί να γίνει γυναίκα του φονιά του αδελφού της ή του πατέρα της για να σωθούνε οι υπόλοιποι. Στην περίπτωση που θα παντρεύανε γυναίκα για συμβιβασμό σε ενεργό βεντέτα, πάντα τη ρωτούσανε αν δεχότανε το ρόλο του εξιλαστήριου θύματος για να σωθούνε άλλοι. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις τις παντρεύανε χωρίς να τις ρωτούνε, τις πιο πολλές φορές. Μα τι σχέση είχε με τον έρωτα αυτή η σύζευξη;

Οι ειρηνοποιοί πάντα εθωρούσανε επιτυχία όταν καταφέρνανε να σταματήσουνε μια βεντέτα και να μετατρέψουνε ένα ενεργό ηφαίστειο σε νεκρό ηφαίστειο. Όμως στην καρδιά της γυναίκας εξακολουθούσε να είναι ενεργό ηφαίστειο και δεν μπορούσε να κάνει συμβιβασμό με τη συνειδησή της και πολλές γυναίκες που τις πάντρεψαν με τέτοιο τρόπο, δεν αντέξανε και πεθάνανε σε κάποιο διάστημα.

Το πένθος

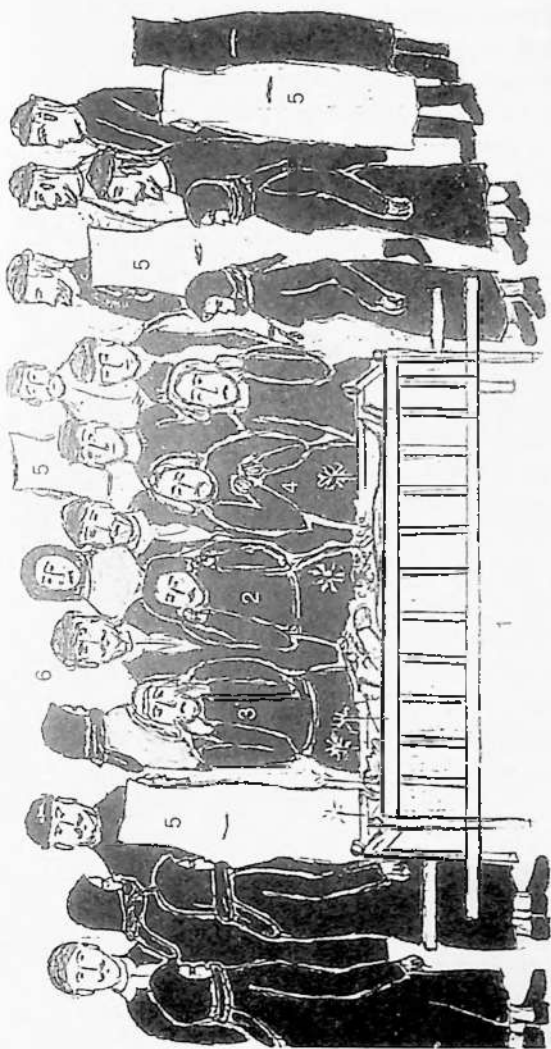
Όταν πέθαινε κανείς στις μικρές κοινωνίες, αν ήταν νέος ή έστω αν είχε διακεκριμένη θέση στην κοινωνία, το πένθος ήταν τοπικό. Στα πανηγύρια δεν ήταν ο πανηγυρικός χαρακτήρας όπως θα ήταν αν έλειπε το πένθος. Εκδηλώσεις, γάμοι, βαφτίσια, αναβάλλονταν και από τους πιο ξένους, μα και από τους εχθρούς, γιατί δε θέλανε να θεωρηθεί ότι πανηγυρίζουνε για τη ζημιά που έτυχε στον εχθρό τους. Θα πανηγυρίζανε αν αυτοί εκδικούμενοι εκάνανε μια τέτοια ζημιά ή και μεγαλύτερη, δε γιορτάζανε σε ότι έτυχε.

Κάποτε, ίσως προ 150 χρόνια, επέθανε ο παπάς του Βουβά. Όλοι τον πενθούσανε. Μια κοπελιά όμως εντίθιθε φανταχτερά και πήγε στην εκκλησία, όπου της έγινε παρατήρηση και της βγάλανε και το τραγουδάκι:

Δεν το κάτεχες μωρή.....πούλα Κουτρουλή;

*Πως είναι θλίψη στο Βουβά και δεν τα βάνου τα πλεχτά
μούδε τα μεταξωτά, γιατί' επόθανεν επά ο Διαμάντες
ο παπάς;*

Στο σπίτι που πέθαινε νέος άνθρωπος, όλοι ντύονταν μαύρα και όλα τα βάφανε μαύρα. Τραπεζομάντηλα, καναπελίκια, μαξιλάρια, τις πόρτες του σπιτιού. Η χήρα έβαζε τα μαύρα εφ' όρου ζωής και το μαύρο τσεμπέρι άφηνε μόνο λίγο να φαίνονται τα μάτια της. Αν στο σπίτι ήτανε αβάφτιστο παιδί το βαφτίζανε πριν να βγει ο νεκρός από το σπίτι. Κάθε ενορία είχε ένα ειδικό φορείο για τη μεταφορά των νεκρών που το λέγανε "καδελέτο". Αν υπήρχε μικρό παιδί του νεκρού το περνούσανε κάτω από το καδελέτο. Τους νεκρούς τυλιγμένους με ένα σεντόνι τους βάζανε κατευθείαν στο χώμα χωρίς φέρετρο. Για τους νέους δικούς

Στο λείψανο

«Με τη ζωή σου είχα ζωή, καλέ μου και με το φως σου εθώρου, διαλεχτέ μου και με το καίριέτι σου, καμάρι μου επέρνου ως εμπόρου, παλιχαράι μου»

1. Το καδελέτο. 2. Βάζει τα νύχια της και ξεσχίζει τα μάγουλά της. 3. Τραβά τα μαλλιά που της έμειναν.
4. Με τους γρόνθους χτυπά στο στήθος της. 5. Οι άντρες βάζανε τα ράσα τους (τις κάπες) με την κουλούρα κι ας ήτανε ζέστη. 6. Οι άκρα συγγενείς γυναίκες έβραζαν το τσεμπέρι, που για την περίπτωση ήτανε μαύρο σε ένδειξη πένθους. 7. Στο στήθος του νεκρού είναι τα κομμένα μαλλιά των συγγενών γυναικών. Οι άντρες αντίθετα σε ένδειξη πένθους μένουνε αζύριστοι και ακουρευτείται.

τους, οι γυναίκες, κόβανε τις κοτσίδες τους και τις βάζανε στο στήθος του νεκρού. Τραβούσανε τα μαλλιά που τους είχανε μείνει, χτυπούσανε με τους γρόνθους τους στο στήθος τους και συχνά ξέσχιζαν με τα νύχια τους τα μάγουλά τους και βγάζανε αίμα και βέβαια μοιρολογούσανε. Σχετικά με το κόψιμο των μαλλιών ξέρομε από την αρχαία Ελλάδα ότι τότε που πέθανε η Δημάρα, μαθήτριά της Σαπφούς από τη Λέσβο, εκόψανε τα μαλλιά τους όλες οι συμμαθήτρίες της.

Οι άντρες βάζανε το ράσο τους (την κάπα τους) με την κουκούλα και με τα μανίκια από μέσα, έστω και αν ήτανε ζέστη, και στη συνέχεια δεν κόβανε μαλλιά ούτε γένια. Και για τα γένια πάμε πάλι στην αρχαία Ελλάδα αφού ξέρομε ότι ο Μέγας Αλέξανδρος δεν ξιριζότανε όταν πέθανε ο στρατηγός του Ηφαιστίωνας. Ο προπάππος μου Ανδρέας Δεληγιαννάκης, όταν σκοτώθηκε ο μοναχογιός του στη μάχη, δεν ξανάκοψε γένια ούτε μαλλιά και, όπως μου λέγανε, το κεφάλι του έμοιαζε με θάμνο.

Θυμιατά – μνημόσυνα

Σαράντα μέρες άναβε δίπλα στο κρεβάτι του νεκρού καντήλι ή λύχνος. Σαράντα μέρες ψήνανε κάθε πρωί καλό φαί και το πηγαίνανε σε φτωχά σπίτια για να συγχωρέσουνε, κατά προτίμηση όπου ήτανε μικρά παιδιά. Το βάζανε πρώτα στο τραπέζι όπου άναβε ένα κεριά και το θυμιάζανε και βάζανε στο θυμιατήρι μια σταγόνα κρασί και ένα ψυχουλάκι φαί. Το λέγανε “θυμιατό”.

Τα ρούχα του πεθαμένου τα δίνανε σε ξένα χωριά για να μην τα βλέπουνε και συγχίζονται. Εδίνανε και τα στιβάνια του.

Μνημόσυνα κάνανε όπως και τώρα με τη διαφορά

ότι βράζανε τα κόλυβα στο σπίτι του νεκρού. Το Σάββατο πηγαίνανε πάρα πολλές γυναίκες για την ώρα της βεγγέρας, όμως οι συγγενείς γυναίκες εξευχτούσανε τιμητικά πάνω από το πανέρι. Τον σταυρό και τη διαχόσμηση στο πανέρι την κάνανε με κουφέτα ή και με καφέ.

Το μνημόσυνο που γινότανε στη συμπλήρωση του χρόνου, το λέγανε “συναπάντημα”. Άμα επρόκειτο περί νέου εμοιρολογούσανε και στα μνημόσινα.

Το μνημόσυνο

1. Στο πανέρι συχνά έκαναν σταυρό με καφέ και γράφανε και τα αρχικά του ονόματος. Κάνανε σταυρό και γράμματα και με κουφέτα
2. Σ' ένα πανέρι βάζανε πατητά όπως των γάμων, ζύμη με μπαχαρικά σε σύμπλεγμα
- 3) Ένα δίσκο με καλιτσουνάκια ή φρούτα
- 4) Κρασί και 5) Οι γυναίκες τιμητικά ξευχτούσαν στο πανέρι

Σφακιανά μοιρολόγια

Τα Σφακιά, όπως και η Μάνη, έχουνε και στα μοιρολόγια την ιδιαιτερότητά τους και έχουνε απασχολήσει κατ' επανάληψη ερευνητές.

Τα μοιρολόγια είναι πηγαίες θρηνητικές κραυγές που πολλές φορές είναι σε έμμετρο λόγο και τότε είναι πραγματικά μοιρολόγια. Ο Όμηρος αναφέρει μοιρολόγια της Εκάβης όταν ο Αχιλλέας εσχότωσε τον Έκτορα. Μοιρολόγια της Παναγίας έχομε στον “Επιτάφιο θρήνο”. «...γλυκύτατό μου τέκνον, ω φως των οφθαλμών μου, που έδει σου το κάλλος;...». Με μοιρολόι η Αρετούσα εκφράζει τον πόνο της όταν νομίζει ότι ο Ερωτόκρινος εχάθη. Έχομε ακόμα μοιρολόγια της Σάρας από τη “Θυσία του Αβραάμ”.

Τα σφακιανά μοιρολόγια δεν περιορίζονται στα διοικητικά όρια των Σφακίων. Μπορούμε να τα χαρακτηρίσομε μοιρολόγια της ορεινής Δ. Κρήτης. Για να επιτευχθεί ομοιοκαταληξία στα σφακιανά μοιρολόγια, σχεδόν πάντα καταλήγει ο στίχος στην προσωπική αντωνυμία α' προσώπου «λιοντάρι μου», «παληκάρι μου», κ.ά. Τώρα πια σπανίως ακούγονται μοιρολόγια.

Τα σφακιανά μοιρολόγια είναι ενδεκασύλλαβα όταν η τελευταία λέξη του στίχου τονίζεται στην παραλήγουσα και δωδεκασύλλαβα όταν τονίζεται στην προπαραλήγουσα είναι πάντα ομοιοκατάληκτα, ενώ τα μανιάτικα είναι οχτασύλλαβα, όσα άκουσα εγώ. Έτυχα μια φορά στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο στην Αθήνα όπου πέθανε ένας Μανιάτης ταγματάρχης, τραυματίας του εμφυλίου πολέμου, άνοιξη του 1949. Θυμούμαι, η τραγική μάνα και έκλαιγε σε οχτασύλλαβα και όταν τονίζονταν στη λήγουσα ακούγετο παρατεταμένη η συλλαβή. Θυμάμαι ακόμα ένα:

Αγαπημένο μου παιδίίί
που να με πιάσει συγκοπήήήή

Τα πιο παλιά μοιρολόγια που φτάσανε σε μας είναι συγχρόνως και ιστορικά. Κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, εσκοτώθηκε στη μάχη ο Παύλος Ζαμπέτης και τον φέρανε νεκρό στην Ανώπολη. Ήτανε αρραβωνιασμένος με μια Παττακοπούλα από τους Κομητάδες. Ίσως για την αυστηρότητα των τότε ηθών, ή για άλλο λόγο δεν πήγε στην ταφή η αρραβωνιάρα μα έκοιφε τα μαλλιά της και τα έστειλε με τη μοιρολογήτρα μάνα της. Τα μοιρολόγια της μάνας του νεκρού παληκαριού:

Μαρμαρωμένο σε θωρώ Γωλιό μου
αγρίμι τω μαδάρω και δικό μου.
Μιλώ σου και δε μου μιλείς κλωνάρι μου
πιάνω σε και μου φεύγεις παληκάρι μου.
Πού πας με τέτοιαν άνοιξη καλέ μου
πού πας με τέτοιον ήλιο διαλεχτέ μου.

Μα πιο εντυπωσιακά είναι τα μοιρολόγια της μάνας της αρραβωνιάρας του, που τα έλεγε και σε δεκαπεντασύλλαβο και χωρίς προσφωνήσεις:

Γιε μου θληφτή παραγγελιά σου φέρνω απού τ' αγόρι!¹
Χαιρετισμό μιας άμοιρης που νά 'ρθει δεν εμπόρει.
Ξαθά μαλλιά π' ανάθρεφε επά και χρόνια τόσα
να κάμει προσκεφάλι σου κ' ειδέ πως εποδώσα.
Κάθε κλωνί κι απαντοχή και κάθε τρίχα ελπίδα

¹ Φαίνεται η Παττακίνα ήρθε από την Ίμπρο, το θερινό της χωριό δηλαδή, το "αγόρι".

κι οφές ούλες τσ' απαντοχές τσ' έκοφε η λεμπίδα.
Ρωτώ τον καπετάνιο σου το δάσκαλο το Γιάννη
όντεν αθίζου ντα κλαδιά πόλεμο γιάντα κάνει;
Και παίρνει ο ήλιος πούλουδα και παληκάρια ο χάρος
και τα παντέρμα τα Σφακιά διπλό τό 'χουν το βάρος.

Σε άλλη φάση η διακεκριμένη αυτή μοιρολογήτρα
το γυρίζει στο ενδεκασύλλαβο, μα όμως και πάλι χω-
ρίς την ανάγκη να καταφεύγει σε προσφωνήσεις.

Γιε μου Πωλιό, άντρα Πωλιό καλέ μου
Ωριόθωρε και πρώτε του πολέμου
δεν τα ψηφάς τα δάχρυα εμέ κι εκείνης
περνάς δεν καταδέχεσαι να μείνεις.
Πριχού να μπεις στο μαυρισμένο νάδη
πέρνα χαιρέτισέ τηνε τη μαύρη.
Κι αν δεις τη σιντερόπορτα κλεισμένη
οπίσω στέκει εκείνη δακρυσμένη
και μελετά το δρόμο το μεγάλο
να ξεχωρίσει το δικό σου ζάλο.

Από άλλη ενότητα σε δεκαπεντασύλλαβο της Πατ-
τακίνας διεσώθη ένα μοιρολόι μα αξίζει να το γράψο-
με και να το προσέξομε:

Εσένα την αμπόλιασα, σ' άλλο δεν τηνε δίνω
και το νερό που σου 'ταξα σ' άλλο δεντρί δεν χύνω.

Εκείνα τα χρόνια συχνά άμα εχάνετο ο αρραβωνια-
στικός, του "κρατούσε χατήρι" η αρραβωνιάρια και
δεν παντρευότανε ποτέ και αυτό εννοεί η Παττακίνα.
Μα και η Σγουρομάλλινη, η γυναίκα του Δασκαλο-
γιάννη όταν την αποχαιρετούσε αυτός για να πάει

στον πασά, με μοιρολόι τον απόβγανε:

*Μισεύεις δάσκαλε Γιαννιό κ' ίνα που παραγγέρνεις;
Θωρώ το και κατέχω το πως δεν ξαναγιαέρνεις!*

Στις αρχές του 19ου αιώνα τρεις αδερφοί από το Ασχύφου αναλάβανε να εισπράττουνε φόρους για λογαριασμό των Τούρκων. Μα αυτή η επιλογή δεν άρεσε στους Σφακιανούς και μια μέρα τους σκοτώσανε μαζεμένους και τους τρεις. Ο θάνατός τους δεν ήτανε ηρωικός, αφού εσυνεργάζονταν με τον εχθρό, μα, αφού το χτύπημα ήτανε μεγάλο, ενώσανε με το ριζίτικο και διασώσανε μοιρολόγια της τραγικής μητέρας τους, οι τραγουδοποιοί της εποχής τους:

*Σα θες ν' ακούσεις κλάηματα κι όμορφα μοιρολόγια
πρόβαλε στο ξυλόδεμα να σου βγορίσει ο λάκκος.
Ν' ακούσεις την Κανάκαινα πως έκλαιγε τσοι γιους τση
τον Πώλο και το Σιλβερή και το Γερώνυμό τζη
«Γερώνυμε με το ψηφί και Πώλο μ' αντρειωμένε
κι εσύ παιδί μου Σιλβερή στον κόσμο ξακουσμένε.
Ποιανού να δώσω τα μαλλιά και ποιό να πρωτοκλάψω
ποιό ν' ασπαστώ; ποιό να κρατώ; και ποιό να πρωτοκράξω;»*

Ακόμα ένα ριζίτικο αναφέρεται στα τρία αυτά αδέρφια.

*Χριστέ και να κατέβαινε νερό από τη Μαδάρα
να προχωρεί σιγά-σιγά, να τρέχει αγάλι-γάλι
να βρει τσι σκάφες αδειανές να μπει να τσι γεμίσει
να πλύνουν οι γ-ανύπλουτοι, να πχιούν οι διψασμένοι
να πλύνει κ' η Κανάκαινα τα ματωμένα ρούχα.*

Παρόμοιο είναι τριών αδερφών Βαρδινογιάννηδων^ν που σκοτώθηκαν και οι τρεις μια μέρα και περιλαμβά-
νει μοιρολόι της μητέρας τους.

Σα θες ν' ακούσεις κλάηματα κι όμορφα μοιρολόγια
πήγαινε εις τα Τσαλιανά, νά 'ναι τ' Αγίου Νικήτα
ν' ακούσεις τη Βαρδίνενα πως έκλεγε τσοι γιους τη
βάνει αρχή απού το μικρό και πάει στο μεγάλο.
Σήφη μου κανακάρη μου, Πωλιό μου Τσελεπή μου
Γιάννη μου καπετάνιε μου και κοσμογυρευτή μου.
«Γιάννη μου δε σου τό 'λεγα, Γιάννη μου δε σου τό 'πα:
Πως είνιε οι μπάλες δανεικές, δεν είν' εδά σαν πρώτα».

Αποτείνεται στο Γιάννη της, η τραγική μάνα, γιατί
αυτός είχε κάνει το φονικό και τους σκοτώσανε για εκ-
δίκηση.

Έχομε μοιρολόγια και από το θάνατο του ήρωα Ιω-
σήφ Λιάπη που συνέβη το 1894. Μοιρολόγια της μη-
τέρας του:

Όφου παιδί μου Σήφη μου χρυσό μου παληκάρι
σ' εσένα είχα τσ' ορπίδες μου και ούλα μου τα θάρρη.
Ένα θεριό που τό 'τρεμεν Ανατολή και Δύση
κρίμά 'τονε ένας κακουρές να μου το καταλύσει.

Στην Αγία Ρουμέλη περίπου στις αρχές του περα-
σμένου αιώνα ήτανε μια Βίγλαινα, διάσημη μοιρο-
λογήτρα. Όταν μια μικροπαντρεμένη κόρη της πέ-
θανε στη γέννα της, είπε τα ακόλουθα μοιρολόγια:

Άχις ματζουρανόβεργα κι εβιάστηκες ν' ανθήσεις
και σε κατέλυσεν αθός και μπλιο δε θα καρπίσεις.

Και όταν την βάζανε στον τάφο και ήτανε εκεί το κρανίο του πατέρα της που είχε πρωτοπεθάνει, είπε η μητέρα της:

*Και μην αναταράξεις για τ' αντρικό κεφάλι
γιατ' είναι του πατέρα σου κι έκαμε τέτοια χάλι.*

Ένας γιος αυτής της Βίγλαινας εγκρεμίστηκε στο φαράγγι της Σαμαριάς και όπως εκατρακυλούσε εσκάλωσε σε ένα κυπαρίσι στη μέση του γκρεμού και δεν ήτανε δυνατό να πάρουνε το πτώμα του να το θάψουνε και πήγαινε η δυστυχισμένη μάνα από κάτω και εμοιρολογούσε:

*Έθαφα γω κι από αρρωσιά, έθαφα κι από μπάλα
και πέντε μου ποθάνασι ούλα μισά μεγάλα.
Μα σαν στούτο τον καημό άλλο καημό δεν είχα
να σε θωρώ να κρέμεσαι να λυώνεις μέρα-νύχτα.*

Μέχρι εδώ αναφέρω μοιρολόγια που μάζεψα από άλλες πηγές. Στη συνέχεια θα αναφέρω μοιρολόγια που τα άκουσα και που τα είχα αποθηκευμένα στη μνήμη μου για αρκετές δεκαετίες, σε εποχή που δεν προέβλεπα ότι θα τα αξιοποιήσω ο ίδιος. Απλώς έβλεπα ότι πρέπει να καταγραφούνε για να μη χαθούνε.

Μια μάνα στο μοναχογιό της:

*Αχισ ίντα μου γίνηκε δροσιό μου
ξεγινομούς δεν έχει μάθχια δυο μου
Αχισ και γιάντα τό 'καμε καμάρι μου
ο κερατάς ο χάρος παληκάρι μου
και γιάντα δεν edιάλεξε χρυσό μου*

την πόρταν απού πήγε μοναχό μου.
Όπου είνιε τρεις και τέσσερις παιδάκι μου
να πάρει και ν' αφήσει λεβεντάκι μου.
Μονό βρηκε γ-κι απόβρηκε βλαστάρι μου
το σπίτι το δικό μας παληκάρι μου.
Κι επήρεν το κορμάκι σου βλαστέ μου
ότ' είχα γω στον κόσμο διαλεχτέ μου.
Ούλο τον κόσμο αγάπουνε παιδί μου
μα δα πολλά φοβούμαι τσελεπή μου.
Πως θα γενώ κακόφυχη αθέ μου
του κόσμου να ζηλεύω διαλεχτέ μου.
Κι όμως κιανείς δε μού 'φταιξε παιδάκι μου
μα ούλοι με λυπούνται χρυσαφάκι μου.

Και άλλο μοιρολόι για μοναχοπαιδί.

Δεν ξαναπροσκυνώ θεό μηλιά μου
δεν πάω μπλειό στο' αγίους κοπελιά μου
δεν έχω ίντα μου βλέπουνε κλωνάρι μου
ότι είχα μπλειο δεν το 'χω παληκάρι μου.
Δεν έχω γω ίντα χάσω μπλειο χρυσό μου
έχασα ότι κι αν είχα φρόνιμό μου.

Άλλο μοιρολόι μάνας για το παιδί της:

Με τη ζωή σου είχα ζωή παιδί μου
και με το φως σου εθώρου να μην ήμου
και με το καϊρέτι σου κλωνάρι μου
επέρνουν ως εμπόρου παληκάρι μου.
Νάχα μπορώ ν' αποκλειστώ βλαστέ μου
όξω να μην πορίζω διαλεχτέ μου.
Να μη θωρούν τα μάθχια μου δροσιό μου
να μη γροικούν τ' αφχιά μου διαλεχτό μου.

Και τ' όνομά σου απού ήτονε παιδάκι μου
το πλια γλυκιό του κόσμου χρυσαφάκι μου.
Δε θέλω να τ' ακούω μπλειο παιδί μου
γιατί θα με πληγώνει να μην ήμου.
Τσοι φίλου σου τσ' αγάπουνε λιοντάρι μου
για τό 'να σου χατήρι παληκάρι μου.
Μα δα σα μ' απαντήχνουνε χρυσό μου
βαροφυχιά θα νιώθω μάθχια δυο μου.

Μοιρολόι χήρας σε σκοτωμένο σύζυγο:

Άχισ αβάσταχτος καημός χρυσέ μου
άχισ βαρέ φουρτίνα άτυχέ μου.
Άχισ κακό απού 'τυχε λιοντάρι μου
στο έρημό μας σπίτι παληκάρι μου.
Άχισ και τα κοπέλια μας χαρά μου
χρέος απού θα βρούνε σφάκελά μου.
Το αίμα του μπαμπά ντωνε καλέ μου
πρέπει να γδικηθούνε σύντροφέ μου.
Χίλιες φορές καλλιιά τωνε ντελή μου
το δίκιο σου να χάσεις τσιφτελή μου.
Να βρίχνεσαι στο σπίτι σου δροσιό μου
να λείπει ετούτη η γι-ώρα μάχθια δυο μου.
Ποιά πλάκα θα γυρίσουνε αητέ μου
εσένα να σκεπάσει σύντροφέ μου.
Ποιό χώμα απού θα βάλουνε καημός μου
ένα λιοντάρι ετέθχοιο πληγωμός μου.
Φωθχιά να μπει στο σπίτι ντου κοτζά μου
απ' όπου δε με γνοιάζει σφάκελά μου.
Του σκύλου απού σ' έφασε καλέ μου
κι έκαψε τη ν-καρδιά μου σύντροφέ μου.
Έχασα το κορμάκι σου δροσιό μου
μη χάσω και τσοι γιους μας μάθχια δυο μου.

Βλέπομε εδώ ότι η μοιρολογήτρα εύχεται να μπει φωτιά στο σπίτι του φονιά «απ' όπου δεν τη γνοιιάζει», για να μην κινδυνέψουνε πάλι τα παιδιά της.

Μοιρολόι μπροστά σε σκοτωμένο σύζυγο:

*Έχασα τσι φτερούγες μου μηλιά μου
το στύλο του σπιχθιού μας κοπελιά μου.
Να κόψω θέλω τα μαλλιά καημός μου
θα κουκλωθώ στα μαύρα πληγωμός μου.*

Μα κάποιες φορές συναντούμε μοιρολογητικό διάλογο, και η άλλη σχολιάζει τα μοιρολόγια της προηγούμενης:

*Τα μαύρα κοκκινίζουνε καλή μου
και τα μαλλιά μακραίνουν φρόνημή μου.
Μα τα κορμιά απού χάνουνται χρυσή μου
κι απού τα τρώνε οι μπάλες να μην ήμου.
Αυτάνα δεν ξαναρχονται καημός μου
εις τον απάνω κόσμο πληγωμός μου.*

Μια γυναίκα που ήτανε από το Ροδάκινο μα παντρεμένη στο Ρέθυμνο, λέει τα ακόλουθα μοιρολόγια στο σκοτωμένο σύζυγό της, ενώ αυτή ήτανε έγκυος:

*Άνοιξε αητέ μου τα φτερά τ' ανεμοτσακισμένα
άνοιξε τα ματάκια σου, γη πάρε με κι εμένα.
Με την καρδιά σου αγάπουνε, με τη μιλιά σου εμίλου
όφου φωθχιά στο σπίτι του που σ' έφαε του σκύλου.
Μα μη βαροσκοτίζεσαι νεκρό μου κυπαρίσσι
μ' αυτός που θα σ' εκδικηθεί στα σπλάχνα μου σταλίζει.*

Ενώ σε προηγούμενο μοιρολόι σκοτωμένου συζύγου, είδαμε ότι η χήρα λέει: «...φωθιά να μπει στο σπίτι ν- του απ' όπου δε με γνοιάζει... έχασα το κορμάκι σου... μη χάσω και τσοι γιους μας...», η Ροδακινιώτισσα μέσα στη μεγάλη της φουρτούνα, θεωρεί παρήγορο στοιχείο το ενδεχόμενο να γεννήσει αγόρι και άμα μεγαλώσει να πάρει πίσω το αίμα του πατέρα του.

Μοιρολόι μάνας που της φέρανε το παιδί της νεκρό σε χρονιάρα μέρα:

Τούτες οι μέρες το καλιού καλέ μου¹
τούτες οι γι-εβδομάδες διαλεχτέ μου
κι απού 'χει φίλο τον καλεί κλωνάρι μου
δικό τον περιμένει παληκάρι μου.
Και σε περίμενα κι εγώ παιδάκι μου
τέθχοια καλήν ημέρα λεβεντάκι μου
νά 'ρθεις να μπεις στο σπίτι μας δροσιό μου
να φέξεις σαν τον ήλιο φρόνιμό μου.
Μα εδέτσι απού σε φέρανε καημός μου
άχισ φωθιά και λαύρα πληγωμός μου.
Άχισ αβάσταχτος καημός παιδί μου
να ζω δίχως εσένα να μην ήμου.

Πάντα είναι γνωστό ότι ο θάνατος δεν έχει γυρισμούς, όμως πιστεύανε ότι μπορεί, αφανώς, να γυρίσει ο νεκρός να πάρει κανένα δικό του. Με αυτό το πνεύμα αρχίζει το παρακάτω μοιρολόι.

¹ Εδώ συναντούμε υλικό από ριζίτικο τραγούδι που το αναφέρομε σε άλλη σελίδα.

Άμε παιδί μου στο καλό αθέ μου
και μην ξαναγιαείρεις καντιφέ μου.
Μη βλάψεις τ' αδερφάκια σου γλυκιά μου
μη μου τα ζαραρέψεις διαλεχτό μου.
Μα εκείά απόυ θα πας εσύ κλωνάρι μου
θα βρεις καλή παρέα παληκάρι μου.
Θα βρεις και τον πατέρα σου αητέ μου
θα βρεις και το Γιαννιό μας διαλεχτέ μου.
Πώς δε με λυπηθήκετε παιδάκι μου
τη μαυροκαχομοίρα χρυσαφάκι μου;
Κι αφήκετέ με στσι καημούς λιοντάρι μου
και στσι βαρέ φουρτίνες παληκάρι μου.
Άχισ κι ας ήταν όνειρο παιδί μου
να γνώσω και να σ' έχω μερακλή μου.
Να μου ξανάρθεις ζωντανό καμάρι μου
να σ' αποκαμαρώνω παληκάρι μου.
Να ξαναμπείς στο σπίτι μας παιδάκι μου
χαρά να το γεμίσεις λεβεντάκι μου.

Δεν ήτανε πολύ συνηθισμένα τα μοιρολόγια από άντρες, όμως ακούγονταν κάπου-κάπου. Από πατέρες άκουσα τα παρακάτω:

Παιδί μου δε σε μάλωνα παιδάκι μου
γιάντα να μου το κάμεις χρυσαφάκι μου.
Εσύ 'σουν αγαπητερό καλό μου
γιάντα δε με λυπήθεις μάθχια δυο μου.
Και πώς θα μπαινοβγαίνω μπλιο κοτζά μου
στο έρημό μου σπίτι σφάκελά μου.
Να λείπει το μπογάκι σου παιδάκι μου
να λείπει η γι-εμιλιά σου χρυσαφάκι μου.

Από άλλον πατέρα μοιρολόι.

Και την περιουσία μου παιδί μου
ήθελα να πουλήσω να μην ήμου.
Να σε σπουδάξω μάθχια μου παιδί μου
και να σε ξεστραβώσω άνομής μου.

Μοιρολόι σε μνημόσυνο:

Δεν ήσουνε για κόλυβα αητέ μου
μούδε για μαύρον άδη διαλεχτέ μου.
Άχισ και ποιός μου τό 'λεγε παιδάκι μου
πως θα σου βράζω στάρι χρυσαφάκι μου.

Μοιρολόγια ευχαριστήσεως του κόσμου για τη συμμετοχή:

Σπολλάιτι τω χωριανώ καλό μου
και φίλων και δικώ μας φρόνιμό μου.
Που μας επροτιμήσανε λιοντάρι μου
στσι δύσκολές μας ώρες παληκάρι μου.
Και να τσοι βλέπει ο θεός παιδί μου
τέθχοια να μη τζοι βρούνε Τσελεπή μου.

Θρηνητικά ριζίτικα τραγούδια

Στο Θέρισσο ψυχομαχεί ο όμορφος Αλιφιέρης
κλαίν' τον οι πάντες κλαίν' τονε, κλαίν' τον και τον λυπούνται
Μα όσο τον κλαίει η γυναίκα ν-του άλλος δεν τονε κλαίει.
«Μισεύεις Αλιφιέρη μου κι εμένα πού μ' αφήνεις;
Ίντα θα κάνω τα 'ρφανά κ' ίντα θα τ' αποκάνω».
Σιγανά, ταπεινά κι όμορφα που του τά 'λεγε.

Στον Πέραν Αποκόρωνα κλαίνε δυο αδερφήδες
η μια 'κλαιγε τον Κωσταντή κ' η γι-άλλη το Μανώλη.
Μανώλη μορφωμένε μου, Κωστή μου παληκάρι
απού επολέμας την Τουρκιά.

Παιδιά α(ν)γλεντίζου στα Χανιά, γη α ν-τραγουδού
σσοι Λάκκουσ
γη αν κλαίνε στην Ανώπολη στο Μέγαν Αη Γιώργη
για ένα νιο που πνίγηκε στου Δραπανιά το ρούμα
κλαίν' τονε οι πάντες κλαίν' τονε, κλαίν' τον και
τον λυπούνται.

Μα όσο τον κλαίνε στα Σφακιά αλλού δεν τονε κλαίνε.
Δάσκαλε Γιώργη, δάσκαλε, Γιώργη Δασκαλογιώργη,
μα ορφάνεψές τα τα Σφακιά.

Πανηγύρια

Πάλι θα αναφερθώ σε προσωπικές εμπειρίες.

Στο χωριό μου έχομε τοπικό άγιο την Αγία Ζώνη.
Γιορτάζει στις 31 του Αυγούστου. Η εκκλησία είχε
σερβίτσια και τάβλες για τραπέζια και για καθίσμα-
τα. Στον εσπερινό εφήνανε πιλάφι και τα εντόσθια
των ζώων. Δεν μπορούσαν όμως να καθίσουνε όλοι οι
πανηγυριώτες μαζεμένοι και κάθιζε η πρώτη σειρά
και, όταν αυτοί τελειώνανε, παίζανε την καμπάνα και
σηκώνονταν αυτοί και καθίζανε άλλοι και αυτό γινό-
τανε μέχρι να φάνε όλοι. Την επομένη, μετά τη λει-
τουργία εκαθίζανε οι άντρες μαζεμένοι πάντα στην ί-
δια θέση και στη συνέχεια τα αγόρια. Οι γυναίκες
στην άλλη πεζούλα πάντα στην ίδια θέση και στη συ-
νέχεια τα κορίτσια. Η διανομή γινότανε από δυο-δυο
άντρες που κρατούσανε κοφίνια, άλλοι με βραστό
κρέας, άλλοι με φωμιά και άλλοι με τυρί και στη συνέ-
χεια το κρασί και το μέλι. Αρχίζαν από τους άντρες,
προχωρούσανε στα αγόρια και μετά στις γυναίκες και
στα κορίτσια. Έτσι γινότανε η διανομή και στα κόλυ-

βα, με αυτή την τάξη.

Τώρα επέδρασε και εδώ η εξέλιξη και καθέννας παίρνει στο χέρι του το πλαστικό πιάτο και τρώει με το πλαστικό πιρούνι και πίνει κρασί στο πλαστικό ποτήρι. Η διανομή στο βραστό και στα άλλα, γίνεται στην έξοδο της αυλής της εκκλησίας, όπως γίνεται και για τα κόλυβα τώρα.

Πιστεύω ότι έτσι περίπου γινότανε και σε άλλα χωριά.

Η φιλοξενία

Σε άλλη σελίδα γράφομε το ριζίτικο τραγούδι που παραγγέλει ο ετοιμοθάνατος στη μάνα του να μην αναγγείλει στους φίλους του ότι έχει πεθάνει, για να μην τους "βαροκαρδίσει", παρά μόνο όταν θα φεύγουνε. Όμως εδώ θα αναφέρομε ένα γεγονός σχετικό με τη φιλοξενία που αξίζει να το προσέξουμε.

Στους κάμπους της Κυδωνίας μια παρέα εβάφτισε ένα παιδί. Διαρκούντος του γλεντιού επέθανε το νεοφώτιστο. Ο πατέρας του παιδιού έδωσε διαταγή στους δικούς του να μην πούνε λεξη και να μην δώσουνε να το καταλάβουνε οι συντέκνοι για να συνεχίσουνε κανονικά το γλέντι τους. Όταν ήρθε η ώρα να φύγουνε οι σύντεκνοι και σηκωθήκανε για να αποχαιρετούνε, τους είπανε: «Δυστυχώς, συντέκνοι μας, έχετε ακόμα ένα καθήκον. Πρέπει να σταματήσετε να θάψομε το φιλιτσάκι σας».

Μα γενικά ένα αποδεικτικό στοιχείο περί της αξίας ενός άντρα ήτανε και που θα λέγανε: «Αυτινού πολύ ψωμί τρώνε οι ξένοι στο σπίτι του».

Δεν υπήρχανε εστιατόρια, ούτε ξενοδοχεία στην ύπαιθρο, μα και δεν είχε πρόβλημα κανείς να βάλει το δρόμο μπροστά του και ας ήτανε 2-3 ημερών, και ας ήτανε αυτός άγνωστος στη διαδρομή που θα διέσχιζε. Ήξερε ότι παντού υπάρχουνε φιλόξενα σπίτια.

Αδερφοχτοί

Πολλές φορές στην Κρήτη δυο φίλοι που θέλανε να δώσουνε επίσημο χαρακτήρα στη φιλία τους, αποφασίζανε να γίνουνε “αδερφοχτοί”. Έχαναν μια μικρή πληγή στο δάχτυλό τους ικανή πάντως να παρουσιάσει αίμα και στους δυο. Έφερναν μετά σε επαφή τα μικρά τραύματα ούτως ώστε να “ανακατευτεί” το αίμα τους. Μπορούσε η πληγούλα να γίνει στις παλάμες και όπως χαιρετιούνταν να τις φέρνουνε σε επαφή.

Αυτά άκουσα από τον παππού μου. Δεν τα έφταξα στην πράξη. Θυμούμαι κάποτε που μαλώνανε δυο οικογένειες και για να προλάβουνε τα χειρότερα τους υποχρεώσανε και κάμανε συμβιβασμό. Λέγανε ότι θα τους ζητήσουνε να γίνουνε αδερφοχτοί, να αντικατασταθεί δηλαδή το μεγάλο μίσος από μια μεγάλη αγάπη. Αδερφοχτοί εγίνονταν και με όρκους αγάπης και σεβασμού που δίνανε σε θαυματουργές εκκλησίες.

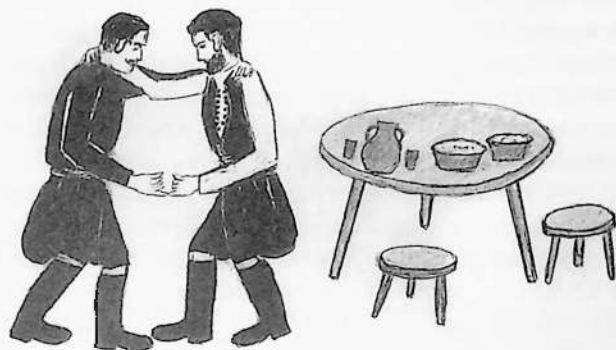
Ένα ριζίτικο τραγούδι μας λέει για αδερφοχτούς:

*«Σα θες να βγεις στον Ομαλό να ‘σ’ αναγυρισμένος
κάμε Λακκιώτη σύντεχνο και Σφακιανό κουμπάρο
και Αγιορηνιώτη αδερφοχτό Πανωχωρίτη φίλο».*

Θα έπρεπε δηλαδή να αναπτύξει από ένα γερό δεσμό σε κάθε μια από αυτές τις εστίες της ζωοκλοπής. Αναγυρισμένο λέγανε εκείνο που αποφεύγανε να του κλέψουνε τα πρόβατά του, από φόβο ή από σεβασμό. Αναγυρισμένο λέγανε και κάποιον που λόγω μεγάλης του ατιμίας ή μεταδοτικής ασθένειας αποφεύγανε να τον κάνουνε παρέα. Αναγυρισμένη ήτανε και η “κουβενδιασμένη” κοπελιά που δεν την θέλανε οι γαμπροί.

Ομαλός είναι ένα οροπέδιο στα Λευκά Όρη και το

τραγουδι εννοεί, να βγάλει τα πρόβατά του εκεί και να μην του τα κλέβουνε.

Αδερφοχτοί

Η ώρα της ιεροτελεστίας. Στο τραπεζάκι είναι ένα πήλινο κανατάκι με δυο αφτιά και πήλινες λεκάνες και ακόμα χάλκινα ποτήρια σε σχήμα γυάλινου ποτηριού. Σερβίτσια που ίσα-ίσα πρόλαβα την ύπαρξή τους

Η απομόνωση του σημερινού ανθρώπου

Πολλά καλά και πολλές ανέσεις μας έφερε ο τεχνικός πολιτισμός. Πάρα πολλούς κόπους και πάρα πολλά έξοδα κερδίζουμε μετά την εμφάνιση των έξυπνων συσκευών που είναι στη διάθεσή μας. Όμως αυτός ο τεχνικός πολιτισμός άρχισε να παρουσιάζει παρενέργειες, ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες. Σε ότι αφορά στην απειλή της διαίωνισης της ζωής στον πλανήτη από τη δραστηριότητα του ανθρώπου, άλλοι ασχολούνται. Εδώ θα ασχοληθούμε με τις επιπτώσεις της τεχνικής εξέλιξης στις ανθρώπινες σχέσεις και σε εκείνο το συναίσθημα που το λέγαμε αθρωπιά.

Πριν από μισό αιώνα ενιώθαμε κοντά μας τον συνάνθρωπο, ακόμα και τον άγνωστο που συναντούσαμε στο δρόμο μας για πρώτη φορά. Τότε που διασχίζαμε αρκετές δεκάδες χιλιόμετρα με τα πόδια, μακριά από την κατοικία μας, μπορούσε να συναντηθούμε δυο άγνωστοι. Ήμαστε άγνωστοι μα μας συναδέλφωνε το γεγονός ότι και οι δυο ήμασταν οδοιπόροι και επιπλέον ζούσαμε στον αστερισμό της τότε νοοτροπίας. Εκαθίζαμε μαζί. Τρώγαμε μαζί ότι κρατούσαμε σαν καλοί παλιοί φίλοι. Αρχίζαμε συζητήσεις και ρωτούσε ο ένας τον άλλο από πού είναι, πού πηγαίνει, πώς λέγεται... Δεν ήτανε ερωτήσεις αδιακρισίας, μα οικειότητας. Οι μικρές κοινωνίες είχανε συνοχή. Η χάρα και η λύπη ήτανε τοπική. Οι συγγένειες είχανε αναγνώριση καλή και στα τρίτα εξαδέλφια.

Δεν είναι όμως, μόνο που άλλαξε η νοοτροπία του κόσμου, Αλλάξανε και οι προϋποθέσεις. Σήμερα δεν έχει ανάγκη ο ένας τον άλλο, όσο τον είχε τότε. Τότε δεν είχε όλα τα εργαλεία κανένα σπίτι και αλληλοδανεϊζόνταν και τα εργαλεία. Τότε σε όλα ήμαστε "λείφουργοι". Έστω θα ήθελε μιαν "αμπελωνέ" κλωστή να ζητήσει η μια γειτόνισσα από την άλλη. Θα ήθελε να ζητήσει ένα μπάλωμα να ταιριάζει στο ρούχο που θα "αναμπάλωνε". Θα ήθελε δανεικό ένα ψωμί, μέχρι να ψήσει και αυτή στο φούρνο ή ένα ποτήρι ζάχαρη. Τώρα συχνά μας λείπουνε πολλά, τότε μας λείπανε και τα λίγα, και η δραχμή. Ακόμα τότε αισθάνετο κανείς την ανάγκη να επικοινωνήσει με άλλους ανθρώπους να ακούσει και τα νέα. Δεν είχαμε ραδιόφωνα ούτε τηλεοράσεις, ούτε βλέπαμε εφημερίδα. Τώρα όχι μόνο με ξένους δεν έχομε επαφή μα αφού έχομε την τηλεόραση, ακόμα και στην οικογένεια κάποιες φορές, κάθονται μαζί και παρακολουθούνε τηλεόραση

και έχουνε επαφή περισσότερο με την τηλεόραση και λιγότερο μεταξύ τους. Τώρα όχι μόνο στην κοινωνία έχει κλονιστεί η συνοχή μα δυστυχώς και στην οικογένεια. Τότε μαζεμένη η οικογένεια, μικροί και μεγάλοι, πηγαίναμε στην εκκλησία. Μα ακόμα και στη βεγγέρα πηγαίναμε οικογενειακώς και βέβαια οικογενειακώς στα βάσανα. Ειλικρινά, από πολλές πλευρές νοσταλγώ εκείνα τα μίζερα, τα υστερημένα χρόνια, Μακάρι να σταματούσε ο κόσμος στο στάδιο που ήτανε προ 30 χρόνια, γιατί στο διάστημα των 30 τελευταίων χρόνων επαρουσιαστήκανε οι πολλαπλές παρενέργειες του τεχνικού πολιτισμού.

Συνάντηση δυο άγνωστων μεταξύ τους οδοιπόρων, που όμως τότε εφύτρωνε αυτομάτως η οικειότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΑΓΡΟΤΙΚΑ

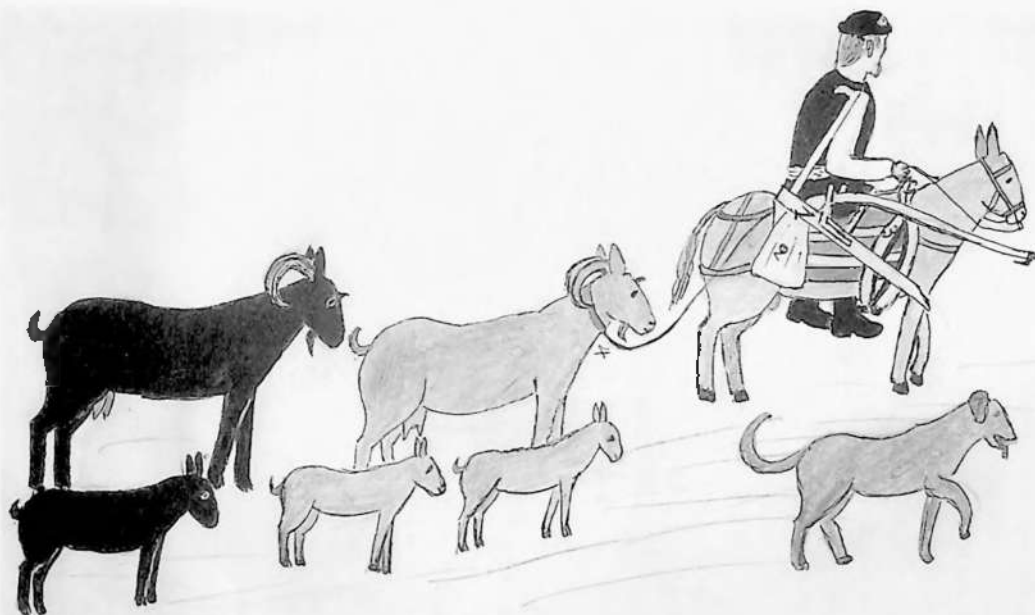
Η γεωργία

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα η Ελλάδα σε πολύ πιο μεγάλο ποσοστό ήταν γεωργική χώρα. Η γεωργία στα ορεινά χωριά ήταν σε ημιπρωτόγονη κατάσταση. Εγώ στα νεανικά μου χρόνια ασχολήθηκα με το ζευγάρι. Και τα ζυγάλετρα και όλη η διαδικασία ήταν όπως τα περιγράφει ο Ησίοδος τον 8ο π.Χ. αιώνα.

Οι συζευτάδες

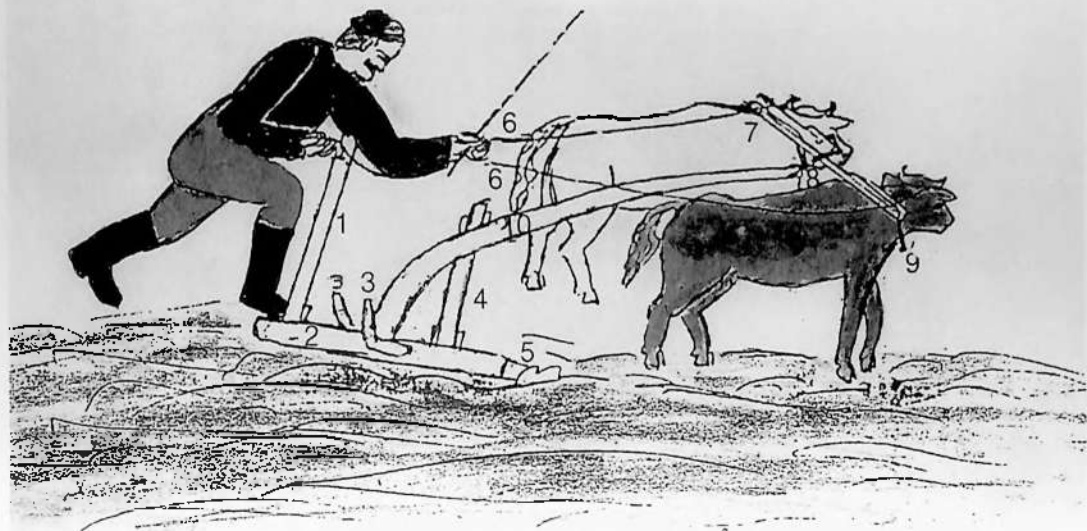
Συχνά είχαν συνεταιρικά ζευγάρια. Έβαζε κάθε συνεταιρός το ένα βόδι και βάζανε μαζί τα χωράφια, τον σπόρο και τον κόπο και μοιράζανε τη σοδειά. Αν τα χωράφια τους δεν τους φτάνανε ενοικιάζανε χωράφια από αυτούς που δεν είχαν ζευγάρι. Όσο σπόρο βάζει ένα χωράφι για να το σπείρουνε, τόσο δίνανε ενοίκιο και το λέγαμε “χωραφοσκεπάση”. Κάποιες φορές είχε το ζευγάρι ένας, έβαζε και τα χωράφια και τον σπόρο και ο άλλος έβαζε μόνο τον κόπο και έπαιρνε το 1/3 από τη σοδειά. Αυτόν τον λέγαμε “τριτάρη”.

Αρχίζαμε να ζευγαρίζομε άμα έβρεχε αρκετά “να πιάσει τη γη”. Συνήθως στη νοτικάδα της Κρήτης ήτανε τέλη Οχτωβρίου. Στις 21 Νοεμβρίου υπολογίζαμε πως πρέπει να έχουμε ρίξει στη γη το μισό σπόρο, γι' αυτό λέγαμε τη μέρα των Εισοδίων ότι είναι “της

Ο ζευγάς πηγαίνει στο ζευγάρι του

1. Το ειδικό για μουλαροζεύγαρο άρωτρο.
2. Το σακούλι με το σπόρο.
3. Ο κάσος που μπαίνει στο λαμό του ζώου.
4. Μια κατσίκα έχει δεμένη οι άλλες ακολουθούνε

Ο ζευγάς επί το έργον

1. Έγχερη. 2. Ποδάρι. 3. Παρούτια (παρώτια). 4. Σπάθα. 5. Υγι. 6. Ζεύτης (το σκονί τιμόνι). 7. Ζυγός.
 8. Λούρα (οι κρίκοι που συνδέουν το ζυγό με το αλέτρι). 9. Ζευλιά (που κρατούν τα βόδια ζευγμένα).
 10. Σταβάρι

Μεσοσπορίτισσας Παναγίας”. Η φακή ειδικά θέλει να σπαρεί πρώιμα: “ως τ’ Αγίου Νικόλα γη φακή σπαρμένη γη ξεφυτρωμένη”. Το ρόβι, ένα φυχανθές που το βάζαμε για κτηνοτροφία μπορούσαμε να το βάλουμε και μέχρι του Αγίου Χαραλάμπη στις 10 του Φεβρουαρίου. Η πυκνότητα του σπόρου στη γη ήταν: “στου βουγιού την πατηχία δυο και τρία τα κουκιά”, στα φτωχά χωράφια, ενώ στα καλύτερα “έξε και εφτά”. Ο σπόρος φυτρώνει σε λίγες μέρες, δεν προχωρά όμως τον χειμώνα: “πέντε μήνες ένα γρόθο κι ένα μήνα πέντε γρόθους”. Προχωρά τον Απρίλη. Η μια οκά μπορούσε να αποδόσει από 4-30 οκάδες, αναλόγως το χωράφι και αναλόγως τις βροχοπτώσεις. Ο Ηρόδοτος γράφει ότι στη Μεσοποταμία μπορούσε να αποδόσει το εκατονταπλάσιο ή και το διακοσιαπλάσιο.

Το θέρος

Τα “μαγερέματα” (φάβες, φακές, λαθούρια, φαρές) εξεραίνονταν στο πρώτο μισό του Μάη και τα θερίζαμε, τα αλωνεύαμε και τα σοδιάζαμε μέχρι να ωριμάσουνε τα σιτηρά, να αρχίσομε το θέρος και γα κείνα.

Στα σιτηρά, όσα στάχυα βάζανε τα δυο μας χέρια τα δέναμε μαζί και τα λέγαμε ένα “πιάσμα” ή και ένα “χερόβολο”. Είκοσι πέντε χερόβολα τα δέναμε μαζί και κάναμε μια “αγκαλιά” όμως τη λέγαμε και “δεμάτι”. Τέσσερις αγκαλιές εφορτώναμε στο γαϊδουράκι και λέγαμε πως είναι ένα “γομάρι”. Το θέρος ήτανε από τα πιο ζόρικα γεωργικά βάσανα. Όλα τα άτομα και από τις δυο οικογένειες (αν ήτανε συνεταιρικό το ζευγάρι) ευρίσκονταν λίαν πρωί στο χωράφι. Μαζί τους είχανε και τα νεογνά. Αν υπήρχε κοντά δέντρο κάνανε κούνια για το μωρό από το ένα στο άλλο κλαδί. Αν ήτανε ανοιχτός κάμπος βάζαμε κοντά δυο α-

γκαλιές και απάνω μια τρίτη και κάναμε ένα γεφυράκι στη σκιά του οποίου βάζαμε το μωρό εκτεθημένο όμως στα ερπετά και τα έντομα. Πιστεύανε πάντως ότι όταν εθερίζανε ενοιάζετο για τα μωρά η Παναγία.

Το θέρος

1 και 3 θερίζουνε με δρεπάνι. 2. Θερίζει χωρίς δρεπάνι. 4. Ο κουβαλητής. 5. Η φορτωτήρα που κρατά την αγκαλιά στη μια μεριά μέχρι να φορτώσει και στην άλλη, για να μην “ξεσομαρίσει”. 6. Οι 4 αγκαλιές που κρατά το ζώο λέμε πως είναι ένα “γομάρι”. 7. Τα πιάσματα. 8. Στον ανοιχτό κάμπο, με 3 αγκαλιές κάναμε γεφυράκι στη σκιά του οποίου βάζαμε τα μωρά. 9. Ο κόμπος που συνδέαμε τις βέργες και δέναμε τις αγγαλιές.

Το αλώνισμα

Από εμπειρία αναφέρω ότι μέχρι τη δεκαετία του 1960 ό,τι γινότανε με χρήματα έμενε άφτιαχτο, ό,τι ήθελε κόπο οπωσδήποτε γινότανε. Τον πάτο του αλωνιού π.χ. θα μπορούσε, έστω άμα ήρθανε τα τσιμέντα, να τον φτιάξει κανείς με δυο σακκιά τσιμέντο να είναι κάθε χρόνο φτιαγμένος, μα τα λίγα χρήματα που απαιτούνταν για την αγορά τους, ήτανε “κακόβροτα”. Κάθε χρόνο ήθελε δυο μέρες για να βρει φρέσκα περιττώματα των βοδιών, να βρει αργυλόχωμα, να φέρει νερά και να φτιάξει τον πάτο του αλωνιού για να μην ανακατεύεται ο καρπός με τα χώματα. Επίσης ήθελε μια μέρα να πάει να βρει βέργες από ελαστικούς θάμνους για να κάνει “δεματικά” (για να δένει τις αγκαλιές). Και τούτο για να μην διαθέσει δυο-τρεις δραχμές να πάρει λίγο σύρμα ή σκοινάκι!!!

Ενώ στα άλλα βάσανα πηγαίναμε αξημέρωτα, στο αλώνισμα πηγαίναμε μόνο άμα “εσήκωνε η μέρα”, γιατί τα στάχια “αναπαλιάζανε” τη νύχτα και δεν κόβονταν αν αρχίζαμε πρωί. Πάντως πηγαίναμε όλοι στο αλώνι. Πολλοί είχανε “βολόσυρους”. Ένα παχύ και μεγάλο πλακέ ξύλο που από κάτω είχε λαμάκια πριονωτά για να κόβουνε τα στάχια. Μπορούσε να τον σέρνει ένα ή δυο ζώα. Απάνω ήτανε όρθιος ή καθιστός αυτός που έκανε τη “δούλα” του. Αν δεν είχανε βολόσυρο δένανε μαζί 5-6 “βουϊδογαίδουρα” πολύ κοντά μεταξύ τους, τα φυμώνανε και τα γυρίζανε μέχρι να αλωνευτούνε τα στάχια με τα πόδια των ζώων. Άλλος έφερνε στάχια από τη θυμωνιά, άλλος αναμόχλευε τα στάχια για να κόβονται καλύτερα και αυτός που λαλούσε τα ζώα (που έκανε τη “δούλα” του). Κρατούσε συνέχεια ένα δοχείο στα χέρια του και όταν έβλεπε ότι κάποιο από τα ζώα απέβαλε τα περιττώ-

ματά του τα παραλάμβανε στον αέρα για να μην ανακατευτούν με τα στάχια.

Το αλώνισμα

1. Αυτός που κάνει τη "δούλα" του κρατά ένα δοχείο για να βάζει τα περιττώματα των ζώων.
2. Στα ζώα βάζαμε φύματρο για να μην τρώνε τα στάχια.
3. Με το "τριχάλι" ανακατεύαμε τα στάχια για να κόβονται καλύτερα.
4. Κάθε τόσο βάζαμε και άλλα στάχια.
5. Η θυμωιά.

Το λιχνισμα

Τα αλωνευμένα στάχυα τα λέγαμε “μάλαμα”. Τα κάναμε δυο σωρούς και μπροστά από τον κάθε σωρό ήτανε ένας λιχνιστής με το “λιχνάκι” του. Το λιχνάκι το λέγαμε και θρινάκι επειδή μοιάζει με την τρίαινα του Ποσειδώνα. Στην άκρη του αλωνιού στους “τραλίκους” καρφώναμε ένα ξύλο όρθιο τον “καλόγερο” και στην κορυφή του δέναμε με ένα σπαγάκι δυο-τρία χορταράκια συνήθως αγριοταγή. Αυτό μας έδειχνε την κατεύθυνση και την ένταση του αέρα. Όταν η πνοή του ανέμου ήτανε ευνοϊκή επετούσαμε με το λιχνάκι ψηλά το μάλαμα κατά τέτοιο τρόπο που ο καρπός έπεφτε ανάμεσα στους δυο σωρούς ενώ τα άχυρα τα πήγαινε ο αέρας στην “αλωνιάστρα”. Μια γυναίκα με τη φοινοκαλένια σκούπα απέσερνε τα “κόντυλα” (τα χοντρά άχυρα από το σωρό).

Άμα έμενε ο καρπός καθαρός, ένας σωρός στο αλώνι, τον λέγαμε “λαμνί”. Τώρα του κάναμε το σημείο του σταυρού στην κορυφή του σωρού και μετά τον ζυγίζαμε ογκομετρικά. Το κόσκινο που το μετρούσαμε το λέγαμε “μουζούρι” και έβαζε 13 οκάδες κριθάρι, ενώ στάρι 15 γιατί είχε διαφορετικό ειδικό βάρος. Για να είναι τίγκα το κόσκινο το καλογεμίζαμε και μετά αποσέρναμε από πάνω το χέρι του λιχνακιού. Πιο παλιά το πρώτο κόσκινο το δίνανε στον παπά γιατί τότε δεν ήτανε μισθωτοί οι παπάδες.

1. Το θρινάκι. 2. Η γυναίκα με μια χοντρή σκούπα διαχωρίζει τα σιυβάλα που έχουνε κομμάτια ξεκούκουνα (λίγο καρπό) για να μην πάσι στα άχερα. 3. Ο καλογερός (ανεμοδείκτης). 4. Το μάλαμα (τα αλωνεμένα στάχυα που είναι για λίχνισμα. 5. Τα άχερα. 6. Οι πέτρες του αλωνιού που τις λέμε τραλίκους.

ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Εισαγωγή

Σε κάθε περιφέρεια, ανάλογα με τις κλιματολογικές, τις εδαφολογικές συνθήκες και ανάλογα με τα έθνη είχανε διαφορετικά συστήματα και στην κτηνοτροφία. Τώρα που είναι προσιτές οι κτηνοτροφές είναι περίπου ίδια συστήματα παντού. Εγώ ασχολήθηκα και σε μητάτα και θα περιγραψω με ιδίαν αντίληψη πως εδιαχειρίζονταν την κτηνοτροφία, μέχρι πριν μισό αιώνα στην κατ' εξοχήν τότε κτηνοτροφική επαρχία μου.

Στα Σφακιά εβολεύονταν από θερινούς βοσκοτόπους. Το χειμώνα όμως στα χαμηλά υψόμετρα βγάζει λίγο φαΐ. Για προμήθεια ζωοτροφών δεν μπορούσε να γίνει σκέψη. Πολλοί Σφακιανοί είχανε χειμαδιά στην Κυδωνία, στον Αποκόρωνα και κυρίως στη Μεσαρά. Μα ακόμα τα δύο νησάκια, Παξιμάδια στον κόλπο της Μεσαράς, η Γαβδοπούλα και εκτάσεις στη Μεγάλη Γάβδο είναι σφακιανές ιδιοκτησίες. Στα Ξερονήσια συχνά επήγαινε ένας βοσκός με το κοπάδι του μετά τα Χριστούγεννα και γύριζε τέλη Μαρτίου. Έπαιρνε μαζί του παξιμαδιασμένο ψωμί, όσπρια, ελιές και χοιρινό σε βάζους (συντριμά, σύγλινα κ.ά.). Αν του συνέβαινε μεγάλη ανάγκη άναβε μια μεγάλη φωτιά στην κορφή του νησιού μετά το ηλιοβασίλεμα και τη βλέπανε και πηγαίνανε με καράβι να δούνε τι συμβαίνει. Άμα μεγαλώνανε τα μαλλιά του έπιανε ένα ξύλο που ήτανε αναμένο από τη μια μεριά και τα έκαιγε.

Τα λίγα πρόβατα που ξεχειμωνιάζανε στα Σφακιά πολύ εδυστυχούσανε και πολλά φοφούσανε από την κακοπέραση. Συχνά το διακινδυνεύανε οι κτηνοτρόφοι και τα αφήνανε στις κορφές που βγάζανε φαΐ μα τότε

Αυτοκούρεμα με αναμμένο ξύλο στο ερημονήσι.

δεν υπήρχε και μετεωρολογική υπηρεσία και πολύ συχνά εσκότωνε το χιόνι πολλές δεκάδες πρόβατα. Άμα σταματούσε η χιονόπτωση πηγαίνανε πολλοί άντρες και κρατούσανε ραβδιά και όπου υπολογίζανε ότι μπορεί να ήτανε πετρωμένα τα πρόβατα, εκαρφώνανε τα ραβδιά και άμα πετύχενε το ραβδί στο πρόβατο, το καταλαβαίνανε από τη μαλακάδα και το ξεχιονίζανε. Τα κράζανε κιόλας μήπως “μπεμπερίσουνε” κάτω από το χιόνι.

Σε άλλες περιοχές ο κτηνοτρόφος θεωρείται άξιος και ακοινώνητος. Στα Σφακιά ήτανε, και σε κοινωνικότητα, οι κτηνοτρόφοι μετά τους εμποροπλοιάρχους και τους εμπορευόμενους, και σε οικονομία. Ένας κτηνοτρόφος μπορούσε άμα είχε ανάγκη από μεγάλο έξοδο, να πουλήσει 100 πρόβατα και σε δυο χρόνια “τα κεφάλιωνε” πάλι ενώ ο γεωργός δεν μπορούσε εύκολα να πουλήσει ούτε το χωράφι του, ούτε το βόδι του. Τα πρόβατα είναι ρευστό κεφάλαιο. Ακόμα έχει παρατηρηθεί ότι και οι αρχηγοί των επαναστάσεων, οι πιο πολλοί βγαίνανε από κτηνοτροφικές οικογένειες. Ο Σφακιανός δεν ήτανε υποχρεωμένος να στέκεται όλη μέρα στο κοπάδι γιατί δεν ζημιώνανε κανένα στο βουνό και εύρισκε καιρό να επικοινωνεί με τον κόσμο.

Οι συζευτάδες

Τα πολλά κοπάδια τότε ήτανε συναιτερικά. Πολλοί Σφακιανοί είχανε μητάτα, ποτιστήρια, χειμαδιά και άλλες ευκολίες. Αυτοί βρίσκανε εύκολα βοσκούς για τα κοπάδια τους. Για να μην λείει “ο βοσκός μου” θεωρείτο πιο εύσχημο να λέγονται “συζευτάδες”, λέξη που τη δανειστήκανε από τους γεωργούς. Οι όροι της “συζεφιάς” προβλέπονται σε άγραφους κανονές που μπορούμε να τους χαρακτηρίσομε “κτηνοτροφι-

κό δίκαιο” και που είναι οι ακόλουθοι:

1) **Μαξουλοσημίσιακα.** **Μαξούλι** = εισόδημα. Ο νοικοκυραίος έδινε στο βοσκό ένα κοπάδι πρόβατα. Από την ίδια ώρα μοιράζανε τα εισοδήματα. Ύστερα από 10 περίπου χρόνια τα πρόβατα που παρελάβε δεν υπήρχανε πια. Όλα τα πρόβατα ήταν από τα αρνάκια που αυτός ανάθρεψε και τα μεγάλωσε. Συνεπώς ήτανε κεφαλαιοποιημένο εισόδημα που αυτός το δημιούργησε και που σ’ αυτόν ανήκει το μισό. Και άμα θέλανε μοιράζανε.

2) **Ξεχαρτζιστά.** **Ξεχαρτζίζω** = εξοφλώ. Ο νοικοκυραίος έδινε ένα κοπάδι πρόβατα. Υπολογίζανε την αξία ολόκληρου του κοπαδιού και συμφωνούσανε να είναι από την ίδια ώρα το μισό εισόδημα στον καθένα. Όταν ο βοσκός εκατάφερνε να πληρώσει όλη την αξία του κοπαδιού στον νοικοκυραίο, πέραν από το εισόδημα που μοιράζανε, ήτανε τα μισά πρόβατα δικά του. Αν προέκυπτε λόγος να χωρίσουνε πριν εξοφληθούνε όλα τα πρόβατα, έπαιρνε ο βοσκός πρόβατα ανάλογα με τα χρήματα που είχε δώσει. Επλήρωνε όλη την αξία του κοπαδιού για να δικαιούται τα μισά, μα δεν είχε τη δυνατότητα διαφορετικά να αποχτήσει πρόβατα, ενώ έτσι αποχτούσε χωρίς να έχει χρήματα.

3) **Χρονιές.** Έδινε ο νοικοκυραίος ένα κοπάδι πρόβατα στο βοσκό και εσυμφωνούσανε σε πόσα χρόνια θα ήτανε τα μισά πρόβατα δικά του. Και στην περίπτωση αυτή το εισόδημα το μοιράζανε. Αν χωρίζανε πριν εξαντληθούν οι χρονιές, δικαιούνταν ο βοσκός τα μισά από τα πρόβατα που αυτός ανάθρεψε. Οι χρονιές που συμφωνούσανε ήτανε ανάλογες με τις ευκολίες του νοικοκυραίου περισσότερες ή λιγότερες.

Στο μητάτο

Η λέξη μητάτο είναι λατινική και σημαίνει θερινό σπίτι βοσκού ή και θερινός τόπος διαμονής στρατιωτών. Σε μας, μητάτο είναι ένα ορεινό τυροκομείο. Τα μητάτα ήτανε συνήθως συνεταιρικά και αυτούς που τα απαρτίζανε τους λέγαμε “μαλισαπίδες”.

Τέλη Μαρτίου γυρίζανε από τα χειμαδιά τα πρόβατα. Εντός του Μαρτίου ή αρχές Απριλίου αρχίζανε το μητάτο. Τη σαιζόν του μητάτου τη λέγανε “βιατζέ”. Τα έγγαλα πρόβατα στο μητάτο τα λέγαμε “γγαλομάντρι”. Το γγαλομάντρι μπορεί να είναι γύρω από 300 πρόβατα. Μπορούσε στο μητάτο να είναι δυο γγαλομάντρια όπου το καθένα εβόσκετο σε άλλη μεριά. Οι αίγες είναι συνήθως πιο λίγες από τα πρόβατα. Τις λέμε “εγγαλόγες”. Αυτούς που βόσκανε τα έγγαλα τους λέγαμε γγαλονόμους. Στο Σέλινο το γγαλομάντρι είναι γύρω από 150 πρόβατα.

Η κατανομή της εργασίας στο μητάτο:

Στο μητάτο κεντρικό πρόσωπο ήτανε ο τυροκόμος. Είχε θέση διευθυντού. Αυτός κρατά λογαριασμούς, μα και από αυτόν εξαρτάται αν θα βγει καλό το τυρί. Ο τυροκόμος δικαιούται για κάθε 10 έγγαλα πρόβατα και για κάθε 10 εγγαλόγες από ένα πρόβατο “ανεμικό” που είναι εικονικό μα έχει δικαιώματα όπως τα πραγματικά.

Ο γγαλονόμος δικαιούται ένα πρόβατο “ανεμικό” για κάθε 10 έγγαλα που βόσκει. Και ο γιδάρης δικαιούται ένα πρόβατο ανεμικό για κάθε 10 εγγαλόγες. Δίνανε ανεμικό γύρω στα 10 πρόβατα του μαντρατζή, του παιδιού που έφερνε τα ξύλα, έφερνε το νερό, έπλυνε τα σκεύη και επλησίαζε τα πρόβατα στους αρμεχτάδες στη μάντρα. Δίνανε ακόμα 10 πρόβατα ανε-

μικό για το καζάνι και 5 για το αρμεγάρι. Πληρώνανε τα έξοδα του μητάτου. Πληρώνανε γύρω στις 200 οκάδες τυρί για ενοίκιο της μαδάρας. Το τυρί που δίνανε για ενοίκιο της μαδάρας το λέγανε “νόμι”. Το φαί τους πάνω από τρεις μήνες ήταν κυρίως γάλα (μυζήθρα, γιαούρτι). Δίνανε ανεμικό και σ’ αυτούς που βόσκανε τα στείρα, για κάθε 10 έγγαλα και για κάθε 10 εγγαλόγες από ένα πρόβατο ανεμικό. Άσχετο πόσα είναι τα στείρα, το ανεμικό για τα στείρα είναι ανάλογο με τα έγγαλα του σχετικού κοπαδιού. Και τελικά, αν ήτανε π.χ. 400 τα πραγματικά πρόβατα μαζί με τα εικονικά (τα ανεμικά), μοιραζότανε το τυρί κοντά σε 600 και το κάθε πρόβατο (πραγματικό ή εικονικό) έπαιρνε περίπου 1,5 οκά τυρί και περίπου μια οκά μυζήθρα. Στην περιοχή των Βοριζίων δίνανε ανεμικό για τα τουπιά, μα και για το καντάρι. Μητατοκάθισμα λέγαμε το σύνολο, μητάτο, μαδάρα, ποτιστήρι.

Η επεξεργασία του γάλακτος

Στα χρόνια της κατοχής, το 1943, εργάστηκα σ’ ένα μητάτο. Δεν ευρίσκετο τότε πυτιά για να κάνομε το τυρί, όμως παίρναμε πυτιά από την πηγή της. Όταν σφάζαμε βυζαστάρια αρνιά και ρίφια, πριν αρχίσουνε ακόμα να τρώνε χόρτα, παίρναμε το κοιλιδάκι τους και με το περιεχόμενό του, το κρεμούσαμε στον καπνό πολλές μέρες, μέχρι να στραγγίσει η υγρασία του. Μετά διαλύαμε λίγο σε ένα κουτάλι και το βάζαμε στο γάλα και έπυζε, όπως γίνεται και με την πυτιά του εμπορίου. Την πυτιά αυτή τη λέγαμε “αγαστέρα”. Άμα έπυζε το γάλα το χτυπούσαμε με τον “ταράχτη” (ένα ξύλο μακρύ που είχανε στερεωμένα σ’ αυτό τσαταλωτά ξυλάκια). Όπως ήτανε κομμένο σε μικρά στερεά κομματάκια, εδιαχωρίζετο από τα υγρά (που τα λέ-

Γεύμα στο μητάτο

1. Το γιουρτοτσικάλο. 2. Για καθίσματα είχανε πέτρες ή κομμάτια από κορμούς δέντρων. 3. Η τρυπητή κουτάλα που βγάζανε τη μυζήθρα. 4. Ο λύχνος. 5. Το καζάνι. 6. Η λαβετζιάστρα. 7. Ο ταράχτης. 8. Ο αηδόνηςος. 9. Το τουπί (το καλούπι του τυριού). 10. Το τοιφίδι (καλούπι του αθότυρου). 11. Το κάρτο. 12. Η ξεπορταρέ. 13. Η πίεση γινότανε με πέτρες. 14. Στο αρμεγάρι πάνε τα λύματα. 15. Η ασκόνταυλα, γουβάς από δέρμα ζώου. 16. Το «σιντερικό». Δεν έλειπε ποτέ το όπλο από το μητάτο.

γαμε “νουρό”) και στη συνέχεια το βάζαμε με ένα πιά-
νί που το λέγαμε “τσαντίλα”, στο “τουπί” (ένα κα-
λούπι πλεγμένο με βέργες). Δεν είχαμε ούτε καν ένα αυ-
τοσχέδιο πιεστήριο. Το πιέζαμε με πέτρες, πρώτα μί-
κρότερες και μετά μεγαλύτερες, γιατί δεν έπρεπε να
παίρνει απότομα την πίεση. Έκανε 6-8 ώρες στην πίε-
ση και μετά το βγάzaμε και για αρκετές μέρες το α-
λατίζαμε και το γυρίζαμε από την άλλη μεριά. Στην α-
ποθήκη που βάζαμε το τυρί έπρεπε να είναι δροσερά-
δα και ορισμένη υγρασία. Άμα βγάzaμε τη “μαλάκα”
και κάναμε το τυρί, έφευγε από το γάλα η τυρίνη ου-
σία, έμενε όμως με το νουρό, η μυζηθρίνη, όπου βρά-
zaμε το νουρό του βάζαμε ακόμα λίγο γάλα, κατά
προτίμηση γιδίσιο, το “ανάχυμα” και κάναμε τη μυ-
ζήθρα, τους αθοτύρους. Το λύμα που έμενε το λέγαμε
χουμά.

Μετά την “αρμεγιά” όλοι μαζί βάζαμε στο πάτωμα
ένα μεγάλο τοικάλι γιαούρτι και το τρώγαμε σχεδόν
πάντα χωρίς ψωμί ειδικά στην κατοχή. Για μεσημέρι
όμως, ενώ ο τυροκόμος και ο μαντρατζής θα “αναζαί-
νανε” σε λίγο και θα τρώγανε “σύχουμη” μυζήθρα
(που είχε λίγο χουμά), ο γγαλονόμος και ο γιδάρης έ-
πρεπε να είναι κοντά στο γγαλομάντρι τους και γι'
αυτό τους έκανε ο τυροκόμος στη βραδινή “αναζεμα-
τέ” ένα αθοτυράκι το “γγαλονομικό” και έπαιρνε ο
καθένας το μισό στο σακούλι του όπου το έτρωγε και
εκείνος χωρίς ψωμί.

Παραθέτομε απόσπασμα από συμφωνητικό “συζε-
ψιάς” κτηνοτρόφων. Επειδή στην προκειμένη περι-
πτωση ήτανε και τρίτος συνέταιφος, για να μη μπερ-
δεύομε τον αναγνώστη, βάλαμε αποσιωπητικά όπου
αναφέρεται αυτός ο τρίτος.

Tupac Katari

Tupac Katari 26.11.1952
amudana, a mudi, mudi, mudi
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Mendi, Mendi, Mendi, Mendi
Mendi, Mendi, Mendi, Mendi
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Mendi, Mendi, Mendi, Mendi
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari

o Auzkari, ti apalatu, ti, ti, ti, ti
(10) Euzkari, ti, ti, ti, ti, ti, ti
Mendi, Mendi, Mendi, Mendi, Mendi
Euzkari (1) ti, ti, ti, ti, ti, ti, ti
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
ti, ti, ti, ti, ti, ti, ti, ti, ti, ti
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
(4) Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari

o Auzkari, ti, ti, ti, ti, ti, ti

o Auzkari
Euzkari
Euzkari
Euzkari

o Auzkari, ti, ti, ti, ti, ti, ti
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari
Euzkari, Euzkari, Euzkari, Euzkari

Απόσπασμα συμφωνητικού κτηνοτρόφων

Σήμερα την 26 Αυγούστου 1952 συνελθόντες οι κάτωθι υπογεγραμμένοι Ευστράτιος Δεληγιαννάκης, Εμμανουήλ Χιωτάκης... εις την οικία του Ιωάννου Πολοσηφάκη, Κοινότητος Ασφένδου εμείναμε σύμφωνοι ομοφώνως και κάναμε ένα συνεταιρισμό προβάτων ... ως εξής.

Ο αριθμός των προβάτων είναι σήμερα (100) εκατό....

Ο Εμμανουήλ Χιωτάκης να τα βόσκει (4) τέσσερα χρόνια και δικαιούται να πάρει τα μισά.

Σε περίπτωση που συμφωνήσουμε να τα μοιράσουμε πριν τη λήξη της ως άνω προθεσμίας, θα πάρει ο Εμμ. Χιωτάκης από τα συμμεσιακά πρόβατα, ανάλογα με τον καιρό που θα τα έχει βοσκήση μέχρι τότε.

Εν Ασφένδου την 26-8-52

Οι μάρτυρες

Στα “ξεχαρζιστά” και στα “μαξουλοσυμμησιακα” ο κανονισμός είναι σαφής.

Όταν όμως συμφωνούσαν σε χρονιές (όπως εν προκειμένω), εδώ υπάρχει ελαστικότητα. Μπορεί σε τέσσερα χρόνια να δικαιούται τα μισά, μπορεί και σε 10 ή και 12, ανάλογα με τις ευκολίες που διαθέτει ο νοικοκυραίος στο βοσκό.

Μέχρι τη δεκαετία του 1950 οι συνθήκες συνεργασίας μεταξύ κτηνοτρόφων, ήτανε ίδιες όπως και πριν από αρκετούς αιώνες. Από τη δεκαετία του 1960 άρχισαν όλα να αλλάζουνε και να ανατρέπονται και δεν αποτελούσαν εξαίρεση τα δεδομένα της κτηνοτροφίας.

Η διανομή του τυριού

Πιο παλιά το πρώτο τυρί που βγάζανε ήτανε για τον παπά. Στη συνέχεια υπολογίζανε κατά εικοσάδες τα

πραγματικά και τα εικονικά πρόβατα και κάθε 20 πρόβατα λέγανε πως κάνουνε ένα “καυκί”. Για κάθε καυκί εκάνανε μια “βούβα” (μια ντάνα τυριά). Πρώτα βάζανε τα μεγαλύτερα για “μάνες” και συνεχιζανε με δευτερότερα. Ύστερα τα ζυγιάζανε για να μην προκύψει αδικία.

Τους αθοτύρους τους παίρνανε κατά τη διάρκεια του μητάτου καθένας όσους εδικαιούτο.

Τα μητάτα τα διαλύανε τον Ιούλιο. Επειδή πηγαίνανε στα χειμαδιά τα πρόβατα, απομακρύνανε τους επιβήτορες και τους αφήνανε μόνο τότε που υπολογίζανε ότι οι προβατίνες θα γεννούσανε μετά τα Χριστούγεννα για να πάνε άγενες στο χειμαδιό. Αφού αργούσανε να γεννήσουνε, αργούσανε και να στείρέψουνε. Το 1943 διαλύσαμε το μητάτο την 27 του Ιούλη. Θυμάμαι την ημερομηνία, γιατί αυτή την ημέρα, ο σιμηνάρχος τότε (μα αργότερα αρχηγός της Πολ.Αεροπορίας) Μανώλης Κελαϊδής, εχτύπησε με το αεροπλάνο του το φρούριο του Ακονέ που ήτανε πολύ κοντά μας. Είχε έρθει από το Κάιρο και τους χτύπησε.

Η κουρά των προβάτων

Το Μάη ή Ιούνιο κουρεύουνε τα πρόβατα. Οι φίλοι και οι δικοί των κτηνοτρόφων, πηγαίνουνε για να βοηθήσουνε, μα και για συμμετοχή, γιατί η κουρά έχει θέση γιορτής των προβάτων. Άμα τελειώσει το κούρεμα έχει σειρά το φαγοπότι, πολλές φορές το τραγούδι και κάποιες φορές η σκοποβολή.

Τα μαλλιά ήτανε υπολογίσιμο εισόδημα γιατί επιχιάνανε τιμή, μα και επειδή ήτανε χρήσιμα στο σπίτι. Με αυτά φτιάχνανε τις κάπες των βοσκών, τα προικιά των κοριτσιών, τις κουβέρτες του σπιτιού και πολλά άλλα είδη ρουχισμού. Μα και όταν τα πουλούσανε επ-

Η κουρό

-Και του χρόνου με υγεία και με περισσότερα...-

χιάνανε λεφτά. Τώρα έχουνε εξεφτελιστικές τιμές και πολλοί κάνουνε την κουρά για να αλαφρώσουνε τα πρόβατα, μα τα μαλλιά τα παραιτούνε στη θέση της κουράς.

Όποιοι πήγαινε στην κουρά, αν δεν είχε δικά του πρόβατα, του δίνανε δυο-τρία “μποκάρια” μαλλιά. Μποκάρι λέμε το μαλλί του κάθε προβάτου μποκιασμένο. Φεύγοντας καθέννας από την κουρά, του δίνανε και ένα “μερτικό” βρασμένο κρέας.

Η κτηνοτροφία, στην επεξεργασία του γάλακτος μα και στη ζωή του κτηνοτρόφου, ήτανε σε πρωτόγονη κατάσταση, ακόμα όταν εγώ εργαζόμουνα στο μητάτο. Πάνω σε θάμνους πλαγιάζαμε με τα ρούχα και τα στιβάνια μας, με την κάπα μας σαν σλίπινγκ μπαγκ. Στα πιο πολλά μητάτα δεν είχανε πόρτα, μα βάζανε ένα στουμπερό πορόκλαδο αντί για πόρτα. Από τις αρχές της άνοιξης αρχίζανε τα μητάτα και συχνά έβρεχε. Όλα, σχεδόν, τα μητάτα εμπάζανε νερά από τη στέγη. Υπήρξε φορά που μητατάρης έπιασε το αρμεγάρι (καζανάκι που αρμέγανε τα πρόβατα) και το κράτησε σαν ομπρέλα, γιατί μέσα στο μητάτο έσταζε, όπως έξω έβρεχε. Τρεις-τέσσερις μήνες, 4-5 άτομα ήμασταν απομονωμένοι και μόνο κάθε 10 μέρες πηγαίναμε στο χωριό για να αλλάξομε ρούχα. Άλλους ανθρώπους δεν βλέπαμε, ραδιόφωνα δεν υπήρχαν. Κάναμε αστεία μεταξύ μας για να γελάσομε έστω λίγο. Τα αστεία μεταξύ μας ήτανε όλη η ψυχαγωγία μας.

Κατσιγαραλείμματα

Οι “μαντάκοι” είναι τσιμπούρια που ταλαιπωρούνε τα πρόβατα και άλλα ζώα. Ιδίως τα πρόβατα, όχι μόνο που τα εξασθενούνε μα ακόμα μπορούνε να τα οδηγήσουνε σε θάνατο. Ο μάντακας δεν έχει μεγάλο

Κατσιγαραλείμματα

1. Μια τούφα μαλλιά βάζουνε στον τενεκέ με τις ζεστές κατσιγάρους και στη συνέχεια αλείβουνε τα πρόβατα. 2. Ο τενεκές με τους κατσιγάρους. 3. Ένας άντρας μεταφέρει από τη μάντρα τα πρόβατα για άλειμμα. 4. Ένα κριάρι και μια πρωβατίνα κατσιγαραλλειμμένα είναι ελεύθερα. 5. Τα πρόβατα στη μάντρα περιμένουνε τη σειρά τους. 6. Ένας άντρας βλέπει τα πρόβατα να μη βγούνε από τη μάντρα. 7. Ακόμα ένας τενεκές στην παραστιά για να βράσουνε και άλλοι κατσιγάροι.

θώρακα, μα το στομάχι του, όταν απομυζά αίμα, μπορεί να φτάσει το μέγεθος ενός φασολιού. Οι κτηνοτρόφοι από παλιά έχουνε παρατηρήσει ότι ο κύκλος των μαντάκων είναι τριετής: Την “πρωτομαντακιά” είναι πολλοί μαντάκοι. Την “δευτερομαντακιά” λιγότεροι και του “καθαρού” είναι πολλοί λιγότεροι και στη συνέχεια αρχίζει νέος τριετής κύκλος. Τώρα τους μαντάκους τους αντιμετωπίζουνε με “μανακόσκονη”.

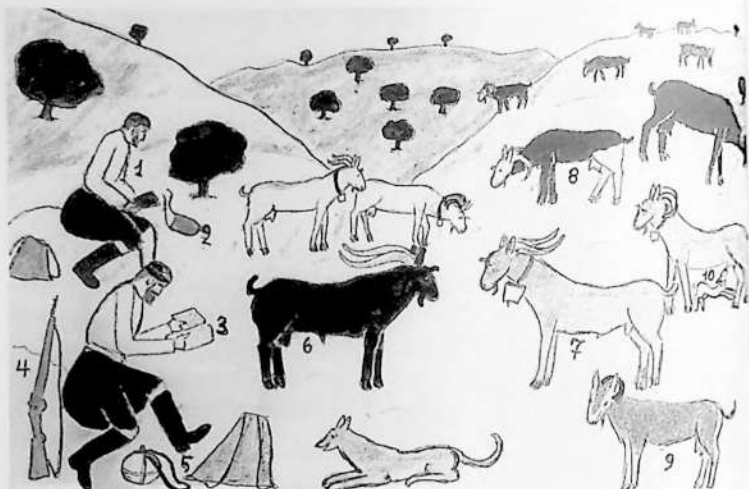
Τη διαλύουν με νερό και, μέσα στη μάντρα, τα ψεκά-
ζουν με ψεκαστήρα, εύκολα και αποτελεσματικά.
Πριν λίγες δεκαετίες αντιμετώπιζαν τους μαντάκους
με το “κατσιγαράλεμμα”. Το λάδι, τότε που δεν περ-
νούσε από διαχωριστήρα, το βάζαμε στα πιθάρια και
εκεί πάθαινε κάποια ζύμωση. Το καθαρό λάδι πλέει
πάνω-πάνω. Κάτω από το καθαρό λάδι είναι οι “κα-
τσιγάροι” (οι φέτσες). Είναι παχύρευστοι και μαύροι
σαν πίσσα. Κάτω και από τις φέτσες είναι τα λίγα νε-
ρά που μαζεύονται από το λάδι. Αυτούς λοιπόν τους
κατσιγάρους βράζανε οι κτηνοτρόφοι για να γίνουνε
ρευστότεροι και αλείβανε τα πρόβατα για να ψοφή-
σουνε οι μαντάκοι.

“Διακανορρούφι”

Έτρωγε μια δαγκωνιά ψωμί και έπινε μια ρουφιά γάλα.

1. Ο αραγός δοχείο υγρών από δέρμα αρνιού. 2. Το σακκού-
λι. 3. Το όπλο. 4. Το αρνάκι την ώρα που βυζαίνει. 5. Η κάπα.
6. Το φλασάκι. 7. Ένα κομμάτι ψωμί πάνω στο σακκούλι

Ο γιδάρης

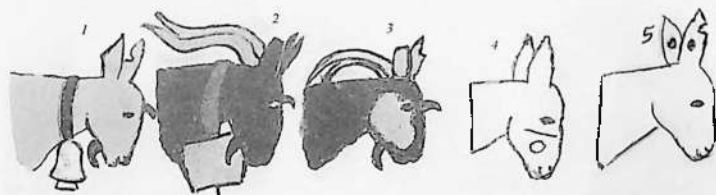
Στο σκίτσο παρουσιάζομε μια σκηνή συνηθισμένη για το βοσκό περασμένων εποχών.

1. Εκεί στην εξοχή ο ένας τσομπάνης “τσαγκαρεύεται” (μπαλώνει τα στιβάνια του). Συνήθως εφορούσε παλιά στιβάνια ο βοσκός και δεν απεκλείετο ξαφνικά να “ξεχαμπετωθούνε” τα στιβάνια του εκεί στην κορφή (να ξεσκιστούνε σε βαθμό που να μην μπορεί να τα περπατήσει). Για τούτο το ενδεχόμενο εκρατούσε πάντα στο σακκούλι του το “αράι” του (ένα μικρό αραγάκι, δοχείο από δέρμα αρνιού, που μέσα είχε σουβλί, λουρί, κανένα κομματάκι δέρμα κλπ). Καμιά φορά για αράι είχανε το δέρμα των όρχεων του κριγιού και για σπάγο έβαζαν μια λουριδα δέρμα από το μέρος των πίσω ποδιών. Στην περίπτωση αυτή το λέγανε “κολέβδα”. 2. Αυτή είναι η κολέβδα. 3. Όσοι ξέρανε έστω και λίγα γράμματα κρατούσανε τη Βίβλο ή άλλα χαρτιά, όπως τον Ερωτόκριτο, τον είχανε σε υπόληψη. Πολλοί τον ντύνανε με δέρμα πάνω από το εξώφυλλο. 4. Το όπλο ήτανε παλιότερα εξάρτημα του βοσκού και αυτό. 5. Το φλασάκι του και το σακκούλι του. 6. Ο επιβήτορας τράγος φαίνεται από το παράστημά του ότι έχει περισσότερη μυική δύναμη από τον ευνούχο. 7. Ο ευνούχος υπερέχει σε λεβεντιά

από τον επιβήτορα. Φορά το μεγάλο κουδούνι που μ' αυτό καθοδηγεί το κοπάδι σαν "μπροστάρης". 8. Όταν η κατσίκα έχει άσπρους μερούς τη λένε "λαμεράτη". Όταν έχει άσπρη κεφαλή τη λένε "κεφάλωπη". 9. Όταν η κατσίκα έχει δυο παράλληλες άσπρες γραμμές ανάμεσα στα μάτια κάθετες, ασπριδερή μύτη και αυτιά τη λένε "χελιά" και όταν έχει άσπρα πόδια τη λένε "τσαγκάτη". 10. Όταν η κατσίκα έχει γκρι χρώμα τη λένε "φαρή" και άμα είναι καιφέ τη λένε "ρούπα".

Οι σαιμές των ζώων

Κάθε κτηνοτρόφος για να αποδεικνύεται η "ταυτότητα" των ζώων του, τους κάνει χαρακτηριστικά ανεξίτηλα σημαδάκια που τα λένε "σαιμές". Τις πιο πολλές φορές τα σαμώνουνε στα αυτιά κόβοντας με χαρακτηριστικό και διαφορετικό τρόπο καθένας τα αυτιά στα δικά του ζώα. Τα σαμώνουνε όμως και με πυρακτωμένο σίδερο στα μάγουλα που όπου τα σαμώνουνε, εκεί δεν ξαναβγάζουνε μαλλιά σ' αυτό το σημείο και φαίνεται η σαιμά.

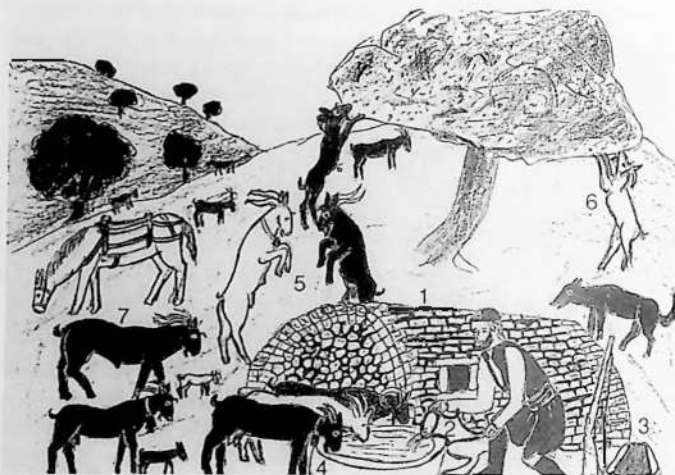

1. Η κατσίκα με το "καμπανέλι" έχει δεξιό πισωξύραυτο και αριστερό πισωκόκκι. 2. Ο τράγος με το "σπλαβέρι" (μεγάλο κουδούνι) έχει δεξιό κουτσαύτι και αριστερό πιρούνι. 3. Η κατσίκα (που άμα είναι κοκκινερό το μάγουλό της τη λέμε "ροδομάγουλη") έχει δεξιό κουτσαύτι και αριστερό "σκαρδελαύτι". 4. Η προβατίνα είναι σαμιωμένη με πυρακτωμένο σίδερο και έχει δεξιά βεργόβουλα και δαχτυλιδόβουλα. Το πέ-

μπο ζώο είναι σαμωμένο διτρύπαυτο. Είναι η σαμά που κά-
νανε τα “μοναστηριακά” ζώα. Μοναστηριακά λέγαμε τα κο-
πάδια που ήτανε μέτοχοι και εκκλησίες, και είχανε τη δική
τους σαμά για να τα βλέπουνε οι κλέφτες να τα “αναγυρί-
ζουνε” (να μην τα κλέβουνε). Απαγορεύετο να έχουνε πρόβα-
τα των ιδιωτών διτρύπαυτο. Όμως επειδή η εκκλησία μπο-
ρούσε να είναι μέτοχος σε περισσότερα από ένα κοπάδια για
να διαφέρουνε οι σαμές του κάθε συζευτή θα μπορούσε αυτός
πέραν του διτρύπαυτου να κάνει και πρόσθετη άλλη σαμά, ο-
πως εδώ η προβατίνα με αριθ. 5 κάνει και δεξιό μπροσκόκι.

Στο ποτιστήριο

Συνήθως στα ψηλά μέρη που βρίσκονται τα κοπά-
δια το καλοκαίρι, δεν υπάρχουνε πηγαία νερά. Με φο-
βερές δυσκολίες έφθιαχναν τότε τις στέρνες εκεί στις
κορφές Σε άλλη σελίδα γράφομε για τις δεξαμενές.

Στο ποτιστήριο

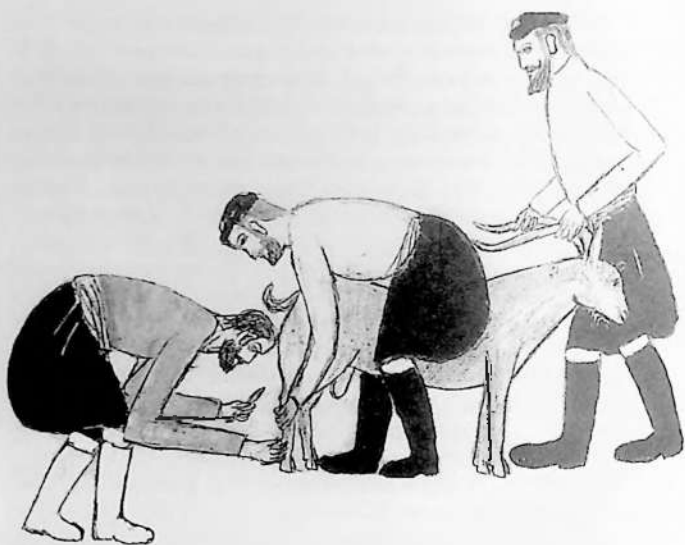
1. Πάντα εσκεπάζονταν με θόλο οι στέρνες (δεν ήτανε τότε
τσιμέντα). 2. Συχνά εχρησιμοποιούσασε αντί για γουβά την “α-

σκοντάβλα” (από δέρμα ζώου που είχανε δεμένο με κόμπο στο λαμό και τα πόδια και μ’ ένα κύκλο από ειλύγιστο ξύλο για να κρατιέται ανοιχτό το στόμιο. Μια πετρούλα του έδεναν για να γυρίζει να παίρνει το νερό. 3. Το σακκούλι του και το όπλο του έχει κοντά ο βοσκός. 4. Η γούρνα είναι λαξευτή πέτρα. Πάρα πολύ δύσκολη μα και δαπανηρή ήτανε η κατασκευή λαξευτής γούρνας γιατί έπρεπε να πληρώσουνε τεχνίτη. Έφτιαχναν όμως καμιά φορά με κορμούς δέντρων. 5. Η αίγα είναι ερειστικό ζώο και ιδιαίτερα τα αρσενικά. 6. Εδώ δύο αίγες παρέχουνε εξαιρετική “περιποίηση” σ’ ένα δέντρο που είχε την ατυχία να βρεθεί κοντά τους. 7. Ο επιβήτορας τράγος έχει πιο χοντρό λαμό από τους ευνούχους και ποτέ δεν του φοράνε κουδούνι, διότι καμιά φορά κυνηγά τις “δύσκολες” και τότε, αν φορούσε κουδούνι, θα προκαλούσε συναγερμό στο κοπάδι. Οι “μπροστάρηδες”, στα πρόβατα και στις αίγες, είναι πάντα ευνούχοι και απερίσπαστοι εκτελούνε τα “διοικητικά τους καθήκοντα”. Το κοπάδι, μα και οι ίδιοι, έχουνε την συναίσθηση ποιοι είναι οι αρχηγοί και τα κουδούνια χτυπούν τις “διαταγές” και δίνουνε τις κατευθύνσεις.

Αγριμοκόκκαλο στον τράγο

Τα χρόνια εκείνα οργιάζε η ζωοκλοπή. Είχανε φύγει οι Τούρκοι και οι ζωοκλέφτες ασκούσανε το “επάγγελμα” τους σε βάρος των δικών μας. Πολλοί βοσκοί θέλανε τις αίγες τους άγριες για να μην τις πιάνουν εύκολα οι κλέφτες. Αυτό πιστεύανε πως το επιτυγχάνανε σχίζοντας λίγο την προβιά των τράγων από το πίσω πόδι και βάζοντας μέσα στη σάρκα του σκόνη από κόκκαλο αγριμιού ή εν ανάγκη από περδικοκόκκαλο. Το κόκκαλο το κοπάνιζαν με πέτρα ώσπου να γίνει σκόνη. Άμα έβλεπε κανείς άγριες αίγες, έλεγε πως έχουνε αγριμοκόκκαλο. Είναι “μαγαρισμένες με αγριμοκόκκαλο”.

Τα πρόβατα τα θέλανε να πηγαίνουνε μαζί. Όποιο φεύγει από το κοπάδι το λένε “Ξελοξιάρι” και του το χρέωναν ελάττωμα. Με τον ίδιο τρόπο λοιπόν έβαζαν

Αγριμοχόκκαλο στον τράγου

στους κριούς σκόνη από φαροχόκκαλο για να "σμαριάζουνε". Πιστεύανε ότι με τον τρόπο αυτό επηρέαζουμε το χαρακτήρα του επιβήτορα και μελλοντικά στη δημιουργία ράτσας, αφού σε λίγα χρόνια όλα τα ζώα θα ήτανε παιδιά των επιβητόρων, τράων ή κριών.

Το ευνούχισμα του τράγου

Τον τράγο τον "μπουζιάζουνε" (του δένουνε τα πόδια). Τον βάζουνε με τη ράχη κάτω. Ένας άντρας τον ακινητοποιεί. Κοντά στην ουρά του βάζουνε δυο πέτρες στο ύψος των όρχεων του και απάνω βάζουνε ένα λείο ξύλο. Ίσως στυλιάρι σκαπανικού εργαλείου. Επάνω στο λείο ξύλο βάζουνε τη βάση των ορχέων. Βρίσκουνε τον αγωγό των σπερματοζωαρίων και των χτυπούνε με μια λεία πέτρα και τον καταστρέφουνε

Ευνούχισμα του τράγου

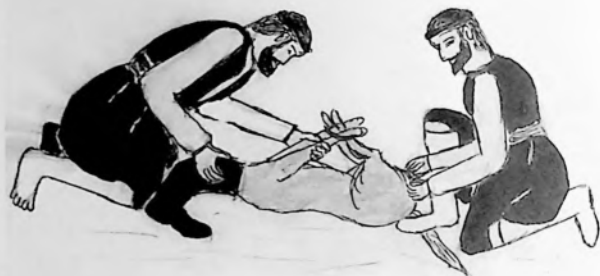
με το χτύπημα χωρίς να προκαλέσουμε πληγή εξωτερική. Αυτό γίνεται χωριστά για τον καθένα από τους όρχεις. Γίνεται όμως το ευνούχισμα και με “δάγκαμα” με ειδική τανάλια.

Ακριβώς το ίδιο γίνεται και με τα κριάρια.

Μπορεί και να μην τον μπουζιάσουνε, όταν τον ακινητοποιούνε ένας γερός άντρας στα εμπρός πόδια κι ένας άλλος στα πίσω.

Ευνούχισμα σκύλου

Η ανατομία του τράγου και του κριγιού επιτρέπει να γίνει το ευνούχισμα “αναίμακτο”. Όμως η ανατομία του σκύλου, όπως και του χοίρου, απαιτεί χειρουργική επέμβαση. Επειδή όμως ο σκύλος ήτανε επικίνδυνος, έβγαζε κάποιος το ένα του στιβάνι μέσα στο οποίο βάζανε την κεφαλή του ζώου. Του δένανε τα πόδια και με ένα ξυραφάκι τον σκίζανε και του αφαιρούσανε τους όρχεις. Επειδή όμως, στην πληγή ήτανε πιθανό να γεννήσει τα αυγά της η κρεατόμυγα, του βιά-

Το ευνούχισμα του σκύλου

ζανε στην πληγή πολύ-πολύ αλάτι και του τρίβανε σκόρδο. Το αλάτι επολλαπλασίαζε τον πόνο και το ζώο ούρλιαζε δυνατά.

Για διαφορετικούς λόγους ευνουχίζεται ο σκύλος από ότι τα άλλα ζώα. Ο αρσενικός σκύλος άμα δεν ευνουχιστεί, συχνά εγκαταλείπει τη θέση του για δυο-τρεις μέρες και “κυκλοφοράει για γαμπρός”. Άμα θα τον ευνουχίσουνε, ποτέ δεν εγκαταλείπει τη σκοπιά του, διότι πια δεν έχει σεξουαλικά προβλήματα.

Ευνούχισμα θηλυκού χοίρου

Όταν επροορίζανε για σφάξιμο τη γουρούνα, την ευνούχιζαν με εγχείρηση. Την κρεμούσανε από τα πίσω πόδια σε ένα κλαδί. Δυο άντρες ακινητοποιούσανε τα μπροστινά πόδια. Ο “χειρουργός” έπλυνε καλά τα χέρια του. Έπλυνε καλά και το μέρος που θα έκανε την τομή, εκεί στα λαγκόνια. Με ένα ξυραφάκι έσχιζε τον χοίρο. Έβρισκε τη μήτρα και την έκοβε και την πετούσε και μετά έδενε την εσωτερική τομή με μεταξωτή κλωστή. Στη συνέχεια με μια ραφτοβελόνα και με μεταξωτή κλωστή, έραβε την εξωτερική τομή. Επαρακολούθησα μια τέτοια εγχείρηση, που πήγε καλά και η γουρούνα γρήγορα έγινε καλά.

Τη γουρούνα την ευνουχίζανε γιατί αν ερχότανε σε επαφή με τον κάπρο και κρέας έχανε και τα γουρουνάκια τα λυπόταν να τα βγάλουνε από την κοιλιά της να τα πετάξουνε.

Η παρατηρητικότητα των χωρικών “περί κληρονομικότητας”

Δεν γνωρίζανε οι χωρικοί μας ότι ανέπτυξε ο Μέντελ τη θεωρία περί κληρονομικότητας, ούτε ότι ο Δαρβίνος ανέπτυξε θεωρία περί της εξελίξεως των ειδών. Όμως από δική τους παρατηρητικότητα, ελέγανε πως και «τα έχνη σα γ-και τσ’ ανθρώπους δε μοιάζουνε μόνο τω γονιώ ν-τωνε μα είνιε τετράσειρα. Από δυο γιαγιάδες και από δυο παππούδες». Εκρατίζανε για αναπαραγωγή και θηλυκά και αρσενικά από τις καλύτερες μάνες. Κριτήριο ήτανε αν βγάζανε πολύ γάλα, αν είχανε καλό μαλλί και αν είχανε εμφάνιση. Συχνά

λέγανε και ότι είναι καλό να πάρουνε επιβήτορες από άλλο κοπάδι, γιατί και στα ζώα έχει επίδραση η αιμομιξία. Επίσης στα ζώα οι γενεές είναι σύντομες και στη διάρκεια της ζωής του ένας καλός κτηνοτρόφος ενδιαφέρει τον άνθρωπο στα ζώα του, έστω σε ένα βαθμό.

Οι γυναίκες άμα βάζανε κλώσσα πηγαίνανε και αλλάζανε τα αυγά με αυτή τη γεινότεσσα που είχε τον καλό κόκορα στις κότες της.

Ότι αφορά στα κηπικά, δεν μαζεύανε σπόρο π.χ. από τα βλήτα που τελικά όλα σποριάζουνε. Αφήνανε σπορόβλητο το πιο προοδευμένο. Επίσης αφήναν σπορομπάμια και από τα άλλα κηπικά πάντα κάνανε σπορόφυτο το καλύτερο.

Κάποιες συμπεριφορές που παρατηρούσαμε στα ζώα

Πολλές φορές παρατηρούμε κάποια πράγματα στη συμπεριφορά των ζώων που αξίζει να τα καταγράφομε, γιατί, όχι μόνο ο άνθρωπος άλλαξε τελευταία τρόπο ζωής, μα επέβαλε αλλαγή τρόπου ζωής και στα ζώα που εκμεταλλεύεται. Δεν πηγαίνουνε π.χ. πια τα κοπάδια στα χειμαδιά. Δεν αφήνομε πια ελεύθερα τα οικόσιτα. Δεν τα αφήνομε να υστερούνται την τροφή. Και δε θα μας δοθεί η ευκαιρία μελλοντικά να κάνομε αυτές τις παρατηρήσεις που επρόσεξα εγώ στο παρελθόν.

Ο σκύλος π.χ. είναι πολύ συνεργάσιμο ζώο. Μπορεί να τον αφήσεις να βλέπει ένα σφαγμένο ζώο. Όσο και αν πεινάσει δεν θα φάει από το κρέας που του εμπιστεύτηκαν. Είναι ειδικός και στην κλοπή. Αν βρει καιρό να μπει στο ξένο σπίτι, μπαίνει, αρπά ό τι μπορεί και τρέχει να το φάει μακριά. Κάποιος ζωοκλέφτης είχε το σκύλο του πολύτιμο συνεργάτη. Άμα καθότανε

κάπου και “μεροβίγλιζε”, άμα άγγιζε με το χέρι του στο σβέρκο του σκύλου, αυτός δε γάβγιζε γιατί ήξερε πως δεν πρέπει να προδώσουνε την παρουσία τους. Στο τσομπανόσκυλο καμιά φορά ξυπνά το θηρίο μέσα του και σκοτώνει πρόβατα. Δεν πειράζει του αφεντικού του τα πρόβατα, ούτε τα γειτονικά, μα συνήθως πηγαίνει χιλιόμετρα μακριά για να δράσει.

Ένας άντρας που είχε διαφορές με άλλους άντρες, είχε ένα σκύλο ο οποίος ήξερε τι τον χρειάζεται το αφεντικό του. Άμα πηγαίνανε κάπου τη νύχτα, επήγαινε ο σκύλος μπροστά 200-300 μ. και άμα αντιλαμβανότανε την ύπαρξη ανθρώπων δεν γάβγιζε, μα γύριζε πίσω, τριβότανε του αφεντικού του και έκανε σιγανά “ιφ, ιφ”.

Όταν ένας βοσκός στον Βουβά εκυνηγούσε αίγες, έπεσε το μαχαίρι από τη μέση του. Αυτός δεν το κατάλαβε, μα ο σκύλος το είδε και κάθισε και το έβλεπε. Την άλλη μέρα όταν πήγε από εκεί, του γάβγιζε ο σκύλος χαρακτηριστικά και πήγε και πήρε το μαχαίρι του.

Ότι αφορά την κλοπή, είναι και ο χοίρος ικανότατος κλέφτης, μα αυτός δεν κάνει χάρη ούτε στο αφεντικό του. Άμα μπει μέσα, αρπά ότι μπορεί και τρέχει μακριά να το φάει, ενώ τα άλλα οικίσματα δεν συνειδητοποιούνε ότι βρίσκονται σε παραβατικότητα και όπου βρουνε το φαί κάθονται και το τρώνε. Άλλο χαρακτηριστικό του χοίρου είναι η άριστη ικανότητά του στο να προσανατολίζεται. Αν τον βάλομε σ’ ένα σακί και τον απομακρύνουμε 20 χλμ., αυτός θα βρει τον προσανατολισμό του και θα γυρίσει στη βάση του.

Η γαϊδάρα είναι ιδιαίτερα στοργική μητέρα. Κάποτε που τα πηγάδια ήτανε ξεσκέπαστα, όταν έπεσε ένα γαϊδουράκι σε ένα πηγάδι, έπεσε και η μητέρα του, νομίζοντας ότι θα το βρει και θα το σώσει. Είναι και πονηρός ο γαϊδαρός. Όταν εφόρτωνα το γαϊδαρό μου

για να πάω κάπου, αυτός έτρεχε και πήγαινε σ' ένα κτήμα μου που είναι κοντά, για να αποφύγει μεγαλύτερο δρόμο. Άλλο χαρακτηριστικό του γαιδάρου είναι που στο δρόμο, άμα είναι 2-3 γαιδάρου, συνερίζονται ποιος θα είναι πρώτος.

Για τα πρόβατα και τις αίγες τότε που τα πηγαίνανε στα χειμαδιά, ξέρανε τον καιρό που μετακινούνται κι άμα αργούσανε να τα γυρίσουνε, φεύγανε από μόνους τους. Φύγανε μια φορά 80 τράοι από τη Μεσαρά και ήρθανε στο Καλλικρατιανό δάσος. Συχνά ζώα γυρίζαν από το χειμαδιά μόνους τους. Αν τα πάνε μακριά γυρίζουνε στην «παγανέ» τους. Οι τράοι, τα κουδούνια τους τα θεωρούσανε ιδιοκτησία τους. Όταν βγάλανε το κουδούνι ενός τράου και το φορέσανε σε άλλον, αυτός κουτουλούσε τον «σφετεριστή» και ο βοσκός του το ξαναγύρισε γιατί φοβόταν ότι μπορεί να σκοτωθύνε.

Οι τράοι έχουνε συνειδητοποιήσει ότι η θέση τους στο κοπάδι είναι ηγετική, μα φέρονται και ιπποτικά. Όταν μια κατσίκια την κυνηγούσε ένας σκύλος, ένας τράγος από την άλλη μεριά, έτρεξε και ανάγκασε το σκύλο να υποχωρήσει κουτουλώνοντας τον. Αυτό όμως που έκανε ο τράγος δεν θα το έκανε κατσίκια.

Οι αίγες, μα πιο πολύ τα πρόβατα, γίνονται φατρίες. Συχνά μπορεί να ακούσεις το βοσκό να πει ότι του λείπει ένα πρόβατο, αφού δεν το είδε «με τα συντρόφια του».

Ο κόκορας, πολλές φορές, άμα είναι με το «χαρέμι» του, μπορεί να βρει ένα σκουληκάκι και να τον ακούσεις να κάνει «κόκο, κόκο» να κράζει τις κότες να το φάνε. Επίσης έχει συνειδητοποιήσει ότι η άμυνα στην ορνιθοπαρέα είναι δική του υποχρέωση και άμα επιτεθούνε σκύλοι στις κότες μπαίνει ο κόκορας μπροστά

και ανοίγει και χτυπά τις φτερούγες του και επιτείθεται στο σκύλο.

Πολλά πράγματα επιβάλλει ο άνθρωπος στα ζώα όπου αυτά τα αποδέχονται. Από τη φύση τους π.χ. ο σκύλος με το γάτη, είναι προαιώνιοι εχθροί. Όμως όταν ο άνθρωπος έχει στο σπίτι του και το σκύλο και το γάτη, φιλεύουνε και παίζουνε μαζί αγαπημένα.

Όταν έβαζα σε ένα σπιτάκι ένα γάιδαρο και μια γουρούνα επιλέψανε και πηγαίνανε μαζί στον κάμπο για βοσκή. Ο γάιδαρος έτρωγε γαϊδουρόθυμους και η γουρούνα εγύριζε τους θάμνους και έβρισκε χοχλιούς. Άμα θέλαμε να πάμε σε δουλειά το γάιδαρο, κλείναμε μέσα τη γουρούνα και όταν της ανοίγαμε να βγει, έκλαιγε αφού δεν έβλεπε το γάιδαρο.

Όταν κάποιος εσπούσε πέτρες με φουρνέλα, πριν τους δώσει φωτιά, εφώναζε δυνατά "Βάρδα φουρνέλο" για να μην τύχει να περάσει από κοντά κανείς να κινδυνέψει. Εκεί κοντά έδενε κάποιος άλλος τις κατσίκες του που συνειδητοποιήσανε ότι στο "Βάρδα φουρνέλο" θα επακολουθούσαν οι εκρήξεις και αυτές μόλις άκουγαν το σύνθημα, τρέχανε σαν δαιμονισμένες γύρω-γύρω όσο φτάνανε τα σχοινιά τους.

Τώρα που σε ορισμένο μέρος πηγαίνει ο βοσκός και ταιίζει τα πρόβατά του, πηγαίνει με το αυτοκίνητο και χτυπά την κόρνα σε πολλές περιπτώσεις και τα πρόβατα τη γνωρίζουνε και μόλις την ακούσουνε τρέχουνε για φαΐ.

ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑ

Εισαγωγή

Η ελιά μας δίνει το σπουδαιότερο εξαγωγίμο γεωργικό προϊόν της χώρας μας. Ειδικά η Κρήτη είναι ζυμωμένη με την ελιά και με το λάδι. Ακόμα ο Μινωικός Πολιτισμός βάρθο είχε την οικονομία που του παρείχε εν πολλοίς η ελιά κατ' αρχάς. Ιδιαίτερα κατὰ το παρελθόν η κινητήριος δύναμη στην Κρήτη ήτανε το ελαιόλαδο. Εκέρδιζαν οι ελαιοπαραγωγοί, εκέρδιζαν οι μαζωχτάδες, εκέρδιζαν οι εργάτες που καλλιεργούσανε τις ελιές, εκέρδιζαν τα ελαιουργεία, εκέρδιζαν οι εργάτες των ελαιουργείων, εκέρδιζαν τα πυρινεργοστάσια και το προσωπικό τους, εκέρδιζαν και τα σαπουναριά και το προσωπικό τους, εκέρδιζαν και οι λαδέμποροι, μα γενικά αναβαθμιζότανε η περιφερειακή οικονομία άμα ήτανε "βεντέμα" στις ελιές.

Η ελιά είναι αιθαλές δέντρο που ευδοκιμεί στα εύκρατα κλίματα. Είναι πολυετές και μπορεί να ζήσει μέχρι και χιλιετίες. Η καλλιέργειά της φαίνεται ότι ξεκίνησε από τη Μέση Ανατολή μα πρώτοι οι Έλληνες την καλλιέργησαν συστηματικά την β' π.Χ. χιλιετία. Ο Όμηρος χαρακτηρίζει το ελαιόλαδο "χρυσάφενιο υγρό". Το 95% του ελαιολάδου της παγκοσμίου παραγωγής παράγεται στις παραμεσόγειες χώρες.

Το λιομάζωμα

Ένα-ένα μαζεύαμε εμείς τον λιοκαρπο, από χάμω, από πάνω ή από τη "σκάμνα". Δεν αφήναμε να χαθεί ούτε μια ελίτσα. Τους θάμνους εγυρίζαμε που ήταν κοντά στην ελιά, μήπως μας κρύβεται εκεί καμιά ελίτσα. Λίαν πρωί βρισκόμαστε οικογενειακώς στην ελιά. Για τα μωρά κάναμε κούνιες από κλαδί σε κλαδί. Όλη η

Το λιομάζεμα

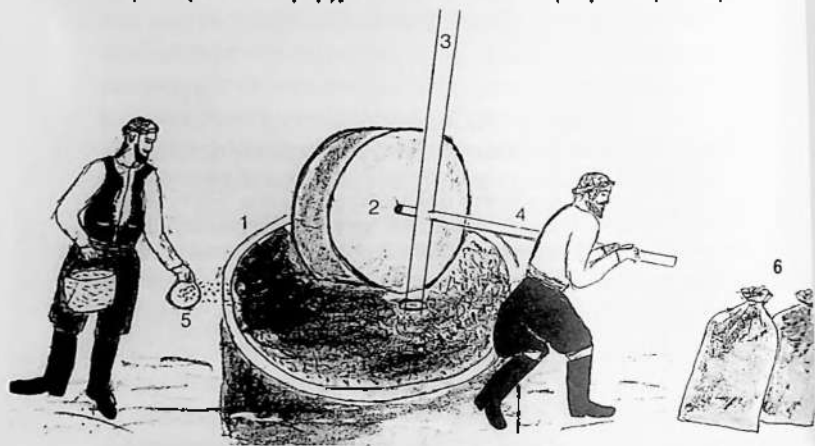
1. Η σκάμνα. 2. Ο μαζωχτής πάνω στο σκαμνί της σκάμνας. 3. Ο μαζωχτής πάνω στην ελιά. 4. Ο νεαρός μαζεύει από χαμω. 5. Από το ένα κλαδί στο άλλο κάνουμε κούνια για το μωρό. 6. Το μεγαλύτερο μωρό πάνω στο πανί. 7. Το γαϊδουράχι. 8. Από κοντά και η "μαρταρέ". 9. Το σακούλι με τα φαγιά. 10. Το λαϊνί με το νερό. 11. Το σακί με τις μαζεμένες ελιές. 12. Το κατσούνι που τραβούσε τα κλαδιά που δεν έφτανε ή τα χτυπούσε να πέσουν οι ελιές. 13. Ο ραβδιστής με τη γκυλότα χτυπά με την "ντέμπλα".

οικογένεια, όλες τις ώρες που είχε φως η μέρα. Με το σύστημα που μαζεύαμε τότε, δεν καταφέραμε να συμπληρώσομε, τις πιο πολλές φορές, ένα φορτίο λιοκαρπο για το γαϊδουράχι μας. Όποιος δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να μαζέψει ο ίδιος της ελιές του, έβαζε μαζωχτρες και τους έδινε από τρία καλάθια που μαζεύανε το ένα ή και από επτά τα δύο. Στο Ροδάκινο που έβγαζε πολύ λάδι, φέρνανε καμιά φορά γυναίκες από

Ξένα χωριά και τους παρείχανε φαΐ και ύπνο και μια σκάλα λάδι την ημέρα. Τις λέγανε “οκαδιαρές”. Το λιωμάζεμα άρχιζε εντός του Οχτωβρίου, παλαιότερα.

Επεξεργασία ελαιοκάρπου

Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, εδιατηρούνταν σε πολλά χωριά τα πρωτόγονα ελαιουργεία. Εγώ στον τόπο μου επρόλαβα τα ερείπιά τους και ακόμα με τις περιγραφές των γεροντότερων, μπορώ να τα περιγράψω: Για να αλέθονται οι ελιές, για στρώση είχανε μια μεγάλη πέτρα, γιατί τότε δεν είχανε τσιμέντα και μόνο με μονοκόματη πέτρα μπορούσαν να κάμουνε στρώση που να μη χάνεται λάδι. Ένα μεγάλο μύλο βό-

Πρωτόγονο άλεσμα

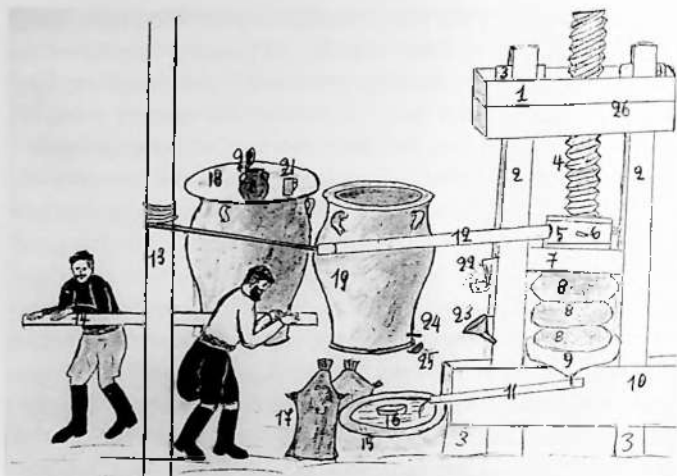
1. Η στρώση. 2. Ο μύλος. 3. Το ξύλο που ήτανε βάση του μύλου. 4. Ο άξονας του μύλου περίσσευε και το περίσσευμα λεγότανε “σταβάρι”. 5. Τις ελιές πετούσε ο άλλος από λίγες-λίγες, γιατί άμα είναι μέσα πολλές άλεστες, ζορίζεται αυτός που γυρίζει το μύλο. 6. Τα σακιά με τις ελιές.

ζανε και ο άξονάς του στηριζότανε από τη μία άκρη σε ένα ξύλο, που έστεκε όρθιο στη μέση της στρώσης και από την άλλη άκρη επερίσσευε πολύ προς τα έξω και από τον άξονα που περίσσευε, έσπρωχνε ένας άντρας με το στήθος και τα χέρια του και γύριζε το μύλο και άλεθε τις ελιές. Το μέρος του άξονα που περίσσευε το λέγανε “σταβάρι”. Ένας άλλος πετούσε τις ελιές από λίγες-λίγες.

Στη φάμπρικα

Το 1951 εδούλεψα εργάτης σε φάμπρικα. Εφέρναμε τις ελιές με την πλάτη. Σακιά των 80 οκάδων (γύρω στα 100 κιλά). Από τις μακρινές αποστάσεις τις φέρναμε με τα ζώα. Αλέθαμε 12-15 “πετρώματα” την ημέρα. Πέτρωμα λέγαμε την πιεσιά και ήτανε ένα καλό σακί. Εδουλεύαμε κατά μέσον όρο 15 ώρες και επαίρναμε περίπου 20 οκάδες λάδι την ημέρα. Το μοιράζαμε και έπαιρνε η φάμπρικα το μισό. Το άλλο μισό εμοιράζετο προς 4 γιατί είμαστε 3 “αλαιτριγουδιάρηδες” (αλαιτριβιδιάρηδες), μα και το μουλάρι έμπαινε αλαιτριγουδιάρης. Δυόμισυ οκάδες λάδι σε σκληρή δουλειά 15 ωρών. Έπιανε η οκά το λάδι τότε περίπου δυόμισυ οκάδες φωμί. Επαίρναμε δικαίωμα από 12 ένα. Είχαμε όμως και τον “κατσιγαριάρη”. Όταν τέλειωνε το λάδι στη γούρνα εμαζεύαμε πάνω-πάνω τους κατσιγάρους (που παρουσιάζανε “φεγγαράκια” λάδι) τους βάζαμε σε ένα πιθάρι που από τον πάτο του είχαμε μια τρύπα και τη φράζαμε με ένα αγκιναρόξυλο, και κάθε φορά που θα βάζαμε καινούργιους κατσιγάρους, ανοίγαμε από κάτω και φεύγανε οι παλιοί, ενώ πάνω-πάνω σε όλο τον καιρό μαζεύαμε γύρω στις 200 οκάδες λάδι που το μοιράζαμε και αυτό.

Το λάδι το πηγαίναμε με τα ασκιά στου αφεντικού

Πρωτόγονο ελαιοτριβείο

1. Πανοσανίδα. 2. Κολόνες. 3. Περόνες πάνω και κάτω. 4. Αρδάτσι. 5. Στρόφαλος. 6. Πασουλία που μ' αυτά και με τα χέρια ανεβοκατεβάζανε το πλακωτάρι μέχρι που ήθελε πολλή δύναμη. 7. Πλακωτάρι. 8. Σε τρεις σακούλες έβαζαν τις αλεσμένες ελιές για να τις πιέσουνε. 9. Τζιβέρα. 10. Κατωσανίδα. 11. Το λούκι που οδηγεί στη γούρνα το λάδι. 12. Η "τσιτα" που μ' αυτή πιέζανε τις ελιές. 13. Ο μποτζεργάτης. 14. Το σταβάρι. 15. Η γούρνα που μπαίνει το λάδι. 16. Στη γούρνα πλέει το "καυκί" που βάζανε το λάδι στα ασκιά. 17. Τα ασκιά. 18. Το πιθάρι με τα αξάγια. 19. Ο κατσιγαριάρης. 20. Το κουρούπι που έβαζε 5 οκάδες λάδι. 21. Η οκά που μετρούσανε το λίγο λάδι. 22. Ο πολύφωτος λύχνος. 23. Η πύργια που βάζανε μ' αυτή το λάδι στα ασκιά. 24. Αντί για κάνουλα είχανε ένα αγκιναρόξυλο και το φρακέρνανε στην τρύπα του κατσιγαριάρη. 25. Το κουτούτο που τρέχει ο κατσιγαρος και πάει έξω. 26. Το κόψιμο της πανωσανίδας. Αν είχε όλο το πάχος δεν θα μπορούσανε να κάνουνε τις αρνητικές στροφές με τη σμίλα. Για το λόγο αυτό, χωρίζει από τη μέση σε δυο ξύλα και έπειτα τα έωναν για να αντέχει την πίεση.

το πιθάρι μα και γενικά με τον τρόπο που δουλεύαμε τότε εγινόμαστε “ολόλαδοι”.

Επί τουρκοκρατίας δεν είχανε το δικαίωμα οι χριστιανοί της Κρήτης να έχουνε ελαιουργείο. Οι Τούρκοι ελαιουργοί επαίρνανε από 10 οκάδες τις 4, για να αλέσουνε τις ελιές, όπως διαβάζομε στην ιστορία της Κρήτης (Β. Ψιλάκης, Ιστορία της Κρήτης, τ. Γ' σελ. 1315).

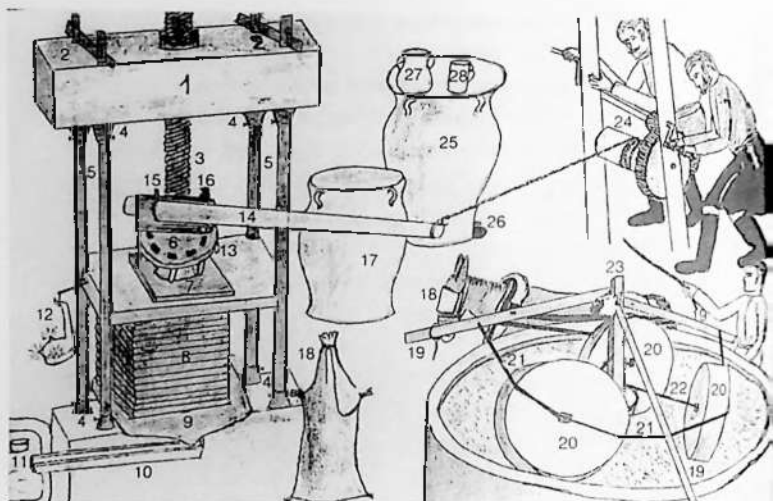
Στα Σφακιά που δεν ήτανε Τούρκοι είχανε ελαιουργεία οι Σφακιανοί, μα και αυτοί παίρνανε από 4 οκάδες μία, όπως μου λέγανε οι γέροι, όταν εγώ ήμουνα παιδί. Άμα φέρανε τις φάμπρικες, που έβγαινε με λιγότερο κόπο, επαίρνανε από 8 οκάδες που έβγαινε τη μία, και αργότερα τα μηχανοκίνητα επαίρνανε από 12 οκάδες μία. Βέβαια, γινότανε πολύ καλύτερη δουλειά και με τους διαχωριστήρες δεν χανότανε λάδι.

Όμως, γράφομε παραπάνω ότι, ο ιδιοκτήτης της φάμπρικας έπαιρνε το μισό λάδι από τα κέρδη. Ήτανε αδικία, γιατί η φάμπρικα δεν είχε έξοδα, όμως τότε καμιά αξία δεν αναγνωρίζανε στον κόπο του ανθρώπου.

Από στατιστική της Κρητικής Πολιτείας φαίνεται ότι το 1898 η Κρήτη είχε 6.926.024 ελαιόδενδρα και παρήγαγε 17.363.060 οκάδες λάδι. Το ελαιοκομικό έτος 1974-75 παρήγαγε η Κρήτη 1.347.000 τόννους λάδι (“Χ.Νέα” 13-3-1976). Όπως γράφει στα “Χανιώτικα Νέα” της 15-3-2002 ο κ. Νικ. Μιχελάκης, η Κρήτη παράγει ετησίως περίπου 200 δισεκατομμύρια δραχμές από τα ελαιόδενδρά της.

Όταν τα ιπποκίνητα ελαιουργεία αντικαταστάσανε τα “αλετριγουδιά”, η εξέλιξη στην επεξεργασία του ελαιοκάρπου ήτανε σημαντική.

“Φάμπρικα” το λέγανε αυτό το ελαιουργείο, ευρωπαϊκά. Είχε βίντσι και ήτανε ιπποκίνητο.

Ιπποκίνητη φάμπρικα

1. Πανωσανίδα. 2. Περόνες. 3. Το αρδάχτι με τις στροφές. 4. Τα κεφαλοκόλωνα. 5. Κολόνες. 6. Στρόφιγγας. 7. Πλακωτάρι. 8. Ντορμπάδες (που έχουνε μέσα το ζυμάρι της ελιάς). 9. Η τζιβέρα που μαζεύει το λάδι. 10. Το λούκι που οδηγεί στη γούρνα το λάδι. 11. Η γούρνα με το λάδι. Στο λάδι πλέει το καυκί (μισή νεροκολοκίθια που με αυτό μαζεύανε το λάδι. 12. Ο πολύφωτος λύχνος. (Είχε θέση στο πλακωτάρι για να φωτίζει καλά όταν μετρούνε το λάδι). 13. Τα πασούλια. Χειρολαβές που με αυτές ανεβοκατεβάζανε το πλακωτάρι, μέχρι να θέλει δύναμη. 14. Η τσίτα. Έτσι λέγανε ένα χοντρό και γερό δοκάρι που βάζανε για να είναι μοχλός να πολλαπλασιάζεται η δύναμη. 15. Μια περόνη σιδερένια έβιζαν στην τσίτα για να κρατιέται στη θέση της. 16. Μια σφήνα σιδερένια που εκατέβαινε στις τρύπες που φαίνονται στον στρόφιγγα. Ήτανε λοξά κομμένη από κάτω και όταν πήγαινε πηδούσε από τη μια τρύπα στην άλλη, όπως σπρώχνανε τον στρόφιγγα, ενώ όταν γυρίζε έσφιγγε. Τη γυρίζανε αλλιώς όταν ξεσφίγγανε. 17. Το πιθάρι με τα "αξάγια". Έτσι λέγανε το λάδι που παίρνανε για δικαίωμα της φάμπρικας. 18. Στο μουλάρι βάζανε προσωπίδα γιατί αλλιώς τραβούσε να φύγει και δεν

γύριζε γύρω-γύρω. 19. Τρία ξύλα που είναι στηριγμένα στον κεντρικό στήλο και που κρατούνε τους μύλους στη θέση τους, τα λένε σταβάρια. Σ' ένα απ' αυτά είναι δεμένα τα λουριά που τραβά το μουλάρι και αλέθει. Σ' ένα άλλο είναι δεμένο το χαλινάρι του. 20. Οι μύλοι. 21. Τα σίδερα που κρατούνε τους μύλους με τα σταβάρια τα λέγανε κοντομυριά. 22. Ο άξονας που συνδέει το μύλο με τον κεντρικό στήλο. 23. Ο κεντρικός στήλος. 24. Το βίντσι έχει ένα μικρό γρανάζι για να γυρίζει τη γραναζωτή τροχαλία για να πολλαπλασιάζεται η δύναμη.

Η αμπελουργία

Το αμπέλι γίνεται σε όλα τα κλίματα, μα ιδιαιτέρως ευδοκίμει στις παραμεσόγειες χώρες. Κατά μια μυθολογική εκδοχή, πρώτος το έφερε από τον Καύκασο στον ελλαδικό χώρο ο Αργοναύτης Αγκάιος, γενικά όμως είναι αποδεχτό ότι προέρχεται από την περιοχή του Καυκάσου. Τα προϊόντα της αμπελουργίας είναι πολύ αξιόλογη πλουτοπαραγωγική πηγή για το νησί της Κρήτης. Μεγάλο μέρος των προϊόντων αυτών εξαγεται και εισάγει συνάλλαγμα.

Η καλλιέργεια των αμπελιών δεν γινότανε όμως ού-

Τα αμπελοσκάματα

τε με μηχανάκια σκαφτικά, ούτε με χημικά μέσα. Το Γενάρη και Φλεβάρη εκλαδεύαμε τα αμπέλια. Το Μάρτη τα σκάβαμε. Το Μάη τα δισκαφίζαμε. Το Σεπτέμβριο τρυγοπατήματα. Τον Οχτώβριω βάζαμε τις καταβολάδες. Βάζαμε βαθειά στη γη ένα μακρύ κλίμα και χωρίς να το κόψομε από τη μάνα, επαρουσιάζετο από πιο πέρα όπου σε 2-3 χρόνια το κόβαμε από τη μάνα, μα αυτό είχε κάνει ρίζες και γινότανε καινούργια κουρμούλα. Τον Οχτώβρη βγάζομε και τη ρακή.

Ο τρύγος

Ο τρύγος ήτανε πάντα από τα πιο ευχάριστα βάζανα του χωρικού. Δεν είναι πολύ κουραστικός, είναι συντροφικό βάζανο και αφορά τη συλλογή ωραίου εισοδήματος. Παλιότερα οι γυναίκες που ερχόταν για να βοηθήσουνε είχανε δεμένη στη μέση τους μια λιδοποδιά και έβαζαν τις σταφιδιασμένες ρόγες που τις έκαναν σταφίδες, ακόμα και από το λιάτικο σταφύλι, που βέβαια γίνονταν μαύρες.

Στο πατητήρι

1. Οι άντρες που πατούνε τα σταφύλια, κρατούνε ραβδιά να μην γλυστρήσουνε. 2. Το δοχείο που τρέχει ο μούστος. 3. Τα πιθάκια που τον αποθηκεύουνε. 4. Η γυναίκα που κουβαλά το μούστο. 5. Ενα χοντρό ξύλο πλακέ, που μ' αυτό πιέζουνε τα στέμφυλα. 6. Οι πέτρες που βάζουνε απάνω στο ξύλο για την πίεση. Τα στέμφυλα τα λέγαμε και «τσίκουδα».

Το ρακοκάζανο

1. Το λαβέτζι (λέβητας). 2. Το καπάκι. 3. Ο λουλάς, που μέσα σ' αυτόν υγροποιείται ο ατμός και τρέχει η ρακή. 4. Το μαστέλο, δηλαδή το δοχείο με το νερό, που από μέσα περνά ο λουλάς. 5. Ένα συντεροτσίκαλο που μέσα τρέχει η ρακή. 6. Ο συντρίφτης, ένα ξύλο που με αυτό συμπαίνουν τη φωτιά. 7. Το κάνανε "μαγαζάκι" και πηγαίνουν κρατώντας και τα όπλα τους να πιούνε καινούργια ρακή. Τα όπλα τα κρατούσανε χωρίς λόγο συχνά. Όπως κρατούσανε το κομπολόι

Η μελισσοκομία

Η μελισσοκομία είναι μια ωραία και επικερδής απασχόληση. Η μέλισσα έχει άριστη οργάνωση στην κυψέλη της και σύστημα στην κατανομή της εργασίας. Μόλις βγούνε οι νεαρές μέλισσες από τα κελιά τους, ασχολούνται με την περιποίηση των προνυμφών, μετά ασχολούνται με την καθαριότητα της κυψέλης και στη συνέχεια βγαίνουν έξω για να μαζεύουνε νέκταρ και

γύρη. Οι εργάτιδες, όταν εργάζονται εντατικά, ζούνε λίγες εβδομάδες, ενώ αυτές που βγαίνουνε το φθινόπωρο ζούνε και την άνοιξη. Η βασίλισσα ζει 5-6 χρόνια. Οι εργάτιδες όταν βγούνε από το αυγό, μόνο για 3 μέρες τις ταΐζουνε με βασιλικό πολτό, ενώ τη βασίλισσα πάντα την ταΐζουνε μέσα στο στόμα με βασιλικό πολτό. Η βασίλισσα είναι πολύ μεγαλύτερη από τις κοινές μέλισσες. Μια βασίλισσα έχει το σμήνος. Γονιμοποιείται μια φορά στη ζωή της με τον κηφήνα στον αέρα. Γεννά μέχρι και πάνω από 2000 αυγά το εικοσιτετράωρο, κατά βούληση αρσενικά ή θηλυκά.

Πιο παλιά είχαμε κυρίως πλεχτά κοφίνια για τις μέλισσες και για να μην περνά υγρασία και αέρας, ανακατεύαμε φρέσκα περιττώματα των βοδιών με αργιλόχωμα, τα κάναμε παχύρρευστη λάσπη και τα αλείφαμε από μέσα και από έξω. Πιο παλιά είχαμε και πήλινα μελισσοκόφια που τα λέγαμε “βρασκιά”. Απάνω εβάζαμε πηγάκια πλάτους περίπου 4 εκ. που τα λέγαμε “κανόνια” και εκεί κρεμούσανε οι μέλισσες τις κερήθρες. Πάνω από τα κανόνια βάζαμε βλαστάκια πικροδάφνης ή κάτι ανάλογο για απομόνωση της θερμοκρασίας. Για να μην περνά νερό βάζανε απάνω “κυπαρισσοφλουδάκους”. Από τον κορμό του κυπαρισσιού ψάχνανε και βρίσκανε λεία επιφάνεια και με τσεκούρι κόβανε κυκλικά το φλοιό, όσο περίπου εκάλυβε το μελισσοκόφιο, τον ξεκολλούσανε και τον πηγαίνανε στα μελισσοκόφια. Έπεσε στην αντίληψη του Γερμανού περιηγητού Δέφνερ το γεγονός αυτό, που περιόδευσε στην Κρήτη το 1917 και το καυτηριάζει σε βιβλίο του για τη ζημιά των κυπαρισσιών.

Όταν τρυγούσαμε τις μέλισσες, εκόβαμε με μαχαίρι όση κερήθρα θέλαμε να πάρουμε και αφήναμε στη μέλισσα όσο μέλι υπολογίζαμε ότι τη φτάνει για να ξεχειμωνιάσει. Τις κερήθρες τις μαλάζαμε καλά για να

σπάσουνε τα κελιά και μετά τις βάζαμε σε κοφίνες και σούρωνε το μέλι σε καζάνια. Μετά βράζαμε τις κερήθρες και ζεστές τις πιέζαμε και βγάζαμε το κερί. Το νερό που τις βράζαμε το λέγαμε “χούμελη” και βρέχαμε το φωμί εκεί και το τρώγαμε, μα κάναμε και

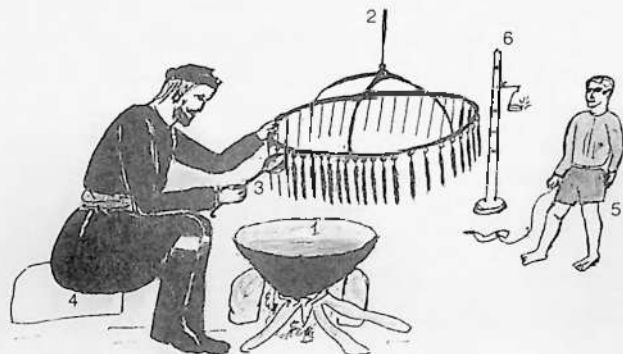

Ο μελισσοκόμος

1. Ο μελισσοκόμος κρατά στο χέρι του το “κανόνι” με την κερήθρα και το ελέγχει πόση κερήθρα να κόψει. 2. Το μελισσοκόπινο. 3. Ο κυπαρισσοφλούδακας που είναι καπάκι. 4. Πέτρες βάζουνε απάνω για να μην τις ξεσκεπάξει ο αέρας. 5. Ο μερακλής μελισσοκόμος έτσι έδενε ότι εχρησιμοποιούσε για θερμομόνωση. 6. Την είσοδο των μελισσών τη λένε “σιμιλοτρώπι”. 7. Ένα εργαλείακι για να σύρει τυχόν κερήθρα που θα σπούσε, το λέγανε “πιρούνα”. 8. Το εργαλείακι αυτό που ξεκολλούσε τα κανόνια, το λέγανε “ξέστρο”. 9. Το βρασί (το πήλινο κοφίνι), είχε τις ίδιες διαστάσεις με το πλεχτό. 10. Το δοχείο που έβαζε το σύγκερο μέλι. 11. Το “μούριστρο” με το δίχτυ για να προστατεύεται από τις μέλισσες.

“χουμελόπιτες”, ζύμη από αλεύρι και χούμελη και περιβλήμα από φύλλο σκέτης ζύμης.

Τώρα στις σύγχρονες κυψέλες βάζουμε σε πλαίσια τεχνίτες κερήθρες και το μέλι το βγάζουμε με μηχανή “μελιτοεξαγωγή” και δε σπαταλά χρόνο και ενέργεια η μέλισσα, μα και τις κερήθρες τις στερεώνουμε σε ειδικά πλαίσια φύλλα και κάνει η μέλισσα τα κελιά.

Ο κηροποιός

1. Το κερι το έλιωναν σε μια χύτρα που είχε σχήμα κώνου για να το μαζεύει η κουτάλα ακόμα και όταν ήταν λίγο. 2. Από τη στέγη κρεμούσαν ένα σιδερένιο κύκλο που είχε κρεμασμένες σε γαντζάκια βαμβακερές κλωστές. Όπως γύριζε ο κύκλος, η μια του άκρη έπεφτε πάνω από τη χύτρα με το λιωμένο κερι. 3. Με την κουτάλα έβαζαν λιωμένο κερι να τρέξει πάνω σε κάθε κλωστή μέχρι να γίνει το κάθε κερι στη διάμετρο που το ήθελαν. Όπως βλέπομε στο σκίτσο, οι μισές κλωστές έχουν γίνει κεριά. 4. Αυτός που έφτιαχνε το κερι καθόταν σε μια πέτρα, αφού δεν βολευόταν να κάθεται σε καρέκλα ή σε σκαμνί. 5. Ένα ξυπόλυτο παιδάκι, σέρνοντας την “κατσίκα” του (ένα κέρατο κατσίκας δεμένο σε σπαγάκι) παρακολουθεί με προσοχή. 6. Ο λυχνοστάτης ήταν απαραίτητος. Είχε τρύπες κι έβαζαν το λύχνο στο ύψος που βόλευε. Οι άνθρωποι εργαζόνταν πολλές φορές μέχρι και δεκαοχτώ ώρες το εικοσιτετράωρο. «Βουηθά σου η νύχτα κι η αυγή σα να ‘χεις μάνα κι αδερφή».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Ο σωμαράς

Ο σωμαράς είχε μια ειδική καρέκλα, που αντί για μπροστινά πόδια είχε ένα κομμάτι κορμού δέντρου και απάνω εκεί πελεκούσε τα διάφορα κομμάτια του σαμαριού. Τότε δεν είχε τόρνο. Όλα με το σκεπάρι και τη σμίλα γινόταν. Έφτιαξα και γω σαμάρι.

Ο σωμαράς

1. Η μπροστινή φαλίδα του σαμαριού. 2. Η πίσω φαλίδα. 3. Τα πλευρά. 4. Τα πίσω "σκαρβέλια" (ξύλινοι γάντζοι). 5. Τα εμπρός σκαρβέλια. 6. Ο κάσος για το λαμό του μουλαριού, όταν ζευγαρίζει ή σέρνει κάτι. 7. Η στρώση του σαμαριού. Είναι απ' έξω με δέρμα και από μέσα έχει "κετσέ" κάτι μαλακό για να μην πληγώνει. 8. Ο σωμαράς πελεκά. 9. Τα λουριά που κρατούνε το σαμάρι από πίσω τα λέγαμε "κουσκούνι". 10. "Ομπιστέ". 11. Το λουρί που κομπίζει μπροστά "προστελίνα" και αυτό που περνά από την κοιλιά "γίγλα". 12. Η σμίλα.

Ο τσαγκάρης

Ο τσαγκάρης είχε πολλά μικρά εργαλεία. Το μόνο μεγάλο εργαλείο που διέθετε ήταν ο πάγκος του. Μηχανή δεν είχε τότε.

Επρόλαβα στιβάνια, αλλά και παντόφλες, που ήτανε χωρίς τακούνια μα και ραμμένα στο ίδιο καλαπόδι και τα δυο. Δεν διακρίνονταν σε δεξιό και αριστερό. Όποιο έπιανε σε όποιο πόδι έκανε. Ήτανε λίγο μυτερά και λίγο σηκωτά από τη μύτη. Από κάτω γεμάτα τσαρουχομπροκες "βιδόμπροκες".

Ο τσαγκάρης

1. Ο πάγκος. 2. Στον πάγκο με πηχάκια είναι χωρισμένες οι θέσεις για διάφορα μεγέθη σπράγγες (μικρά μπροκάκια), για τσαρουχόμπροκες (βιδόμπροκες), για ξυλόμπροκες κλπ. 3. Οργιά. 4. Στραβό σουβλί, για να ράβει απ' έξω τα μπαλώματα. 5. Ένας μικρός βώλος κερι για να κερώνει

την οργιά. 6. Το μασάτι που ακονίζει τις φαλτσέτες. 7. Οι φαλτσέτες είναι λαμάκια από ατσάλι που κόβουνε λοξά. 8. Σφυράκια. 9. Ίσιο σουβλί. 10. Ο “κατσαμπρόκος”. Ένα ίσιο κοντό σουβλάκι που του χτυπά με το σφυράκι να ανοίξει τρύπα για να βάλει τις ξυλόμπροκες. Οι ξυλόμπροκες ήτανε σαν το σφυρτόξυλο με μήκος 1-1,50 πόντο. 11. Ένα μεγάλο ακόνι. 12. Στον πάγκο κρέμονται τανάλιες και λίμες. 13. Με ένα λουρί σταθεροποιούσε ο τσαγκάρης το παπούτσι στο γόνατό του τεντώνοντάς το με το πόδι του. Το λουρί αυτό το λένε κατόχι. 14. Το παιδί που πήγε για να μάθει την τέχνη, ισιώνει σπράγες. Για να μονταριστεί το παπούτσι στο καλαπόδι να πάρει το κατάλληλο σχήμα, χρησιμοποιούνται εκατοντάδες σπράγες που όμως μετά βγαίνουνε στραβές και το “τσιράκι” τις ισιώνει. 15. Ράσπες χρησιμοποιούνε στο πετσί. Η μεγάλη ράσπα έχει στην άκρη κάτι σαν δαχτυλίδι, είναι κοφτερό και το βάζανε και κόβανε τις ξυλόμπροκες μέσα από το στιβάνι. Είπαμε ότι με τον κατσαμπρόκο ανοίγει τις τρύπες που θα δεχτούν τις ξυλόμπροκες. Τις χτυπά με το σφυρί για να ενώσινε γερά το πετσί στο παπούτσι. Όσες περνούνε μέσα κόβονται με την ράσπα. 16. Είναι τα σκουπιά που δίνουνε στα καλάμια του στιβανιού το σχήμα της γάμπας. 17. Σφήνες χρειάζονται για να δοθεί στα καλάμια το άνοιγμα που είναι απαραίτητο. 18. Τα καλαπόδια για να βγαίνουνε εύκολα από το ραμμένο παπούτσι έχουνε περαστό ένα κομμάτι από πάνω. 19. Όταν στα σκουπιά έχει και την πατούσα τα λέμε γαμπάλια. 20. με το δέρμα των βοδιών φτιάχνανε τη “βακέτα”. Στερεό δέρμα που το έβαζαν κυρίως από τον αστράγαλο και κάτω. Όχι όμως όμορφο. 21. Με το κατσικίσιο δέρμα φτιάχνανε το “τομάρι” που το έβαζαν στα καλάμια των στιβανιών. 22. Με το δέρμα των νέικων βοδιών κάνανε το “βιδέλο” πιο όμορφο από την βακέτα και πιο λεπτό. 23. Το πετσί ήτανε συνήθως ίσια κομμένο. Ένα κομμάτι πετσί, όπως το πουλούσε το βυρσοδεφείο, το λέγανε “ένα κανάτι”. 24. Το δέρμα των προβάτων δεν ήτανε στερεό και το κάναμε φόντρες. Το λέγανε “καμότσα”.

Η 28η Οκτωβρίου του 1940 με βρήκε να ισιώνω σπράγκες, προσπαθώντας να γίνω τσαγκάρης. Ίσως σα χιλιάδες σπράγκες. Όποιος μπορούσε να έχει και σκολινά παπούτσια ή στιβάνια, τα έκανε αδιαβροχοποιήσια ή λουστρινένια.

Συνήθως τότε φτιάχναμε στιβάνια “παραγγελίστικα”. Πατούσαμε σε ένα χαρτί και μας έπαιρνε “Ξαμάρι” ο τσαγκάρης και τα έφτιαχνε κατά παραγγελία, ότι χρώμα και ότι δέρμα θέλαμε. Όταν όμως δεν είχε παραγγελίες έφτιαχνε στιβάνια χωρίς να τα έχουνε παραγγείλει. Αυτά τα λέγαμε “ζυμοπουλίτικα”. Σε αυτά έβαζε δευτερότερο “κερσετέ” (υλικά) και τα πρόσεχε λιγότερο. Γι’ αυτό, μεταφορικά, λέγαμε για κάθε δουλειά που δεν ήτανε προσεγμένη, ότι έγινε “ζυμοπουλήτικα”. Ενώ αντίθετα ότι είχε επιτυχία, λέγαμε πως είναι “παραγγελίστικο”. Όπως το θέλαμε δηλαδή.

Ο κοφινάς

Ο κοφινάς για πρώτη ύλη είχε βέργες από λυγαριά ή άλλα κλαδιά και βέργες από σκισμένα καλάμια. Τότε που δεν ήτανε πλαστικά δοχεία και δεν αντιμετωπιζόνταν πολλές ανάγκες με μηχανήματα και με κομπιά, ο κοφινάς ήτανε πολύ χρήσιμος και έφτιαχνε πολλά με τις βέργες του. Έφτιαχνε π.χ. “κοφινίδες” για αποθήκευση καρπών. Είχανε σχήμα πιθαριού και ακόμα πλεχτό σκέπασμα. Στις κοφινίδες έκαναν μια επάλειψη από μέσα με ένα μίγμα από φρέσκα βοδινά περιττώματα και αργιλόχωμα, το ίδιο μίγμα που αλείφανε και τα μελισσοκόφια με τη διαφορά ότι, ενώ σ’ αυτά γίνεται ένα είδος σουβά, στην κοφινίδα η επάλειψη έχει στόχο μόνο να γεμίσει τα κενά που δημι-

ουργούνται ανάμεσα στις βέργες και φυσικά απ' έξω δεν γινότανε επάλειψη. Είπαμε ότι γινότανε επάλειψη από περιττώματα βοδιών, ενώ αποθηκεύανε τρόφιμα στην κοφινίδα. Είναι γνωστό ότι τα περιττώματα των φυτοφάγων ζώων, δεν είναι πολύ αηδιαστικά, ούτε μυρίζουν τόσο αποκρουστικά όπως των σαρκοφάγων ή των παμφάγων. Άλλωστε ξεραμένα με το αργιλόχωμα, δεν αναδύουνε καθόλου οσμή.

Έφτιαχνε ο κοφινάς τα "πετροκόφια" που έβαζαν τα χαλίκια και τα μπάζα και τα έπλεκε μόνο με βέργες από κλαδιά για να αντέχουνε, ενώ τα "μπουγαδοκόφια" τα έπλεκε με όρθιες βέργες από κλαδιά και οι οριζόντιες ήτανε καλαμένιες, αφού αυτά δεν είναι απαραίτητο να έχουνε πολλή αντοχή, μα πρέπει και να είναι πιο καθαρά. Έφτιαχνε ακόμα "τσιφιδάκια" (καλούπια για αθούρους) έπλεκε τις νταμιτζάνες, πανέρια κλπ. Τα "τουπιά" (καλούπια για το τυρί) θέλανε ειδική τέχνη και τα πλέκανε ορισμένοι τεχνίτες. Αυτά έπρεπε να έχουνε μεγάλη αντοχή για να μη σπούνε με την πίεση. Οι βέργες τους ήτανε από κλαδιά όλες.

Τις βέργες χλωρές τις χρησιμοποιούσαν όπως ήτανε, μα άμα ήτανε ξερές τις βάζανε στο νερό από την προηγούμενη μέρα για να γίνουν εύκαμπτες. Δύο βέργες πλέκει συγχρόνως ο κοφινάς και εναλλασσόμενα περνά κάτω την κάθε βέργα για να δένονται καλύτερα με την όρθια βέργα και να είναι πιο στερεό το κοφίνι ή ό,τι άλλο πλέκεται.

Σχεδόν όλα (κοφίνια, καλάθια κλπ) αρχίζουνε με βέργες από κλαδιά, διότι ο πάτος πρωτοφθείρεται και οι βέργες από κλαδιά είναι ανθεχτικότερες και σχεδόν πάντα οι όρθιες βέργες είναι από κλαδιά. Σαν να πού-

Ο κοφινάς

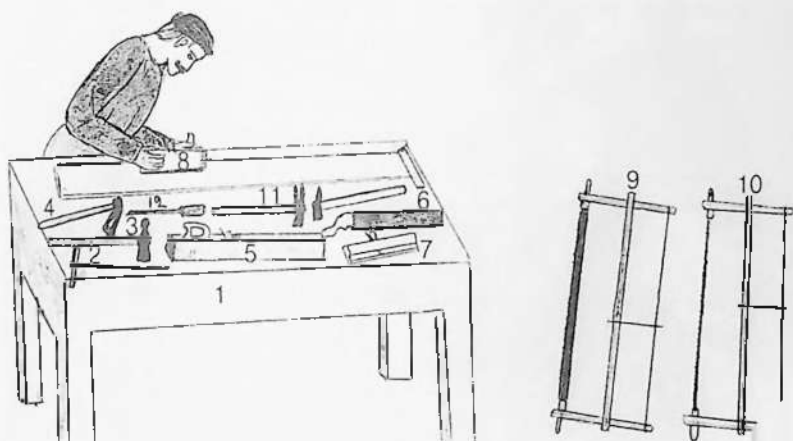
με αυτές είναι το στιμόνι, ενώ οι οριζόντιες βέργες είναι σαν να πούμε το υφάδι. Τα χείλια γίνονται από τις όρθιες βέργες που περισσεύουν όταν σταματά το πλέξιμο και βέβαια οι λαβές με κλαδιόβέργες.

Στο σκίτσο

1. Ο κοφινάς επί το έργο. 2. Νταμιτζάνα. 3. Πετροκόφινο. 4. Κοφινίδα. 5. Καλάθι. 6. Τσιφιδάκι. 7. Μπουγαδοκόφινο. 8. Τουπί. 9 Δίπλα έχει τις βέργες από καλάμια. 10. Βέργες από κλαδιά. 11. Έτσι αρχίζει το πλέξιμο του κοφινιού. Σταυρωτά 4 βέργες από κάθε μεριά. Από τη χοντρή μεριά της βέργας τη σκίζουνε και περνούνε οι αντίθετες βέργες από τη σχισμή όπου εκεί σταθεροποιούνται μεταξύ τους. Στην πορεία τις αραιώνει και φυτεύει κι άλλες.

Ο μαραγκός

Ο μαραγκός δεν είχε παλιότερα μηχανήματα. Σ'ένα τσιμπίλι έβαζε όλα του τα εργαλεία και τα έπαιρνε και πήγαινε όπου ήθελε να δουλέψει. Ήτανε καθαρή δουλειά και κερδοφόρα, μα ο κόσμος δεν είχε λεφτά και πολλοί φτιάχνανε οι ίδιοι την πόρτα του σπιτιού τους, το τραπέζι κλπ, για να αποφύγουν να δώσουνε λεφτά και ας ήτανε κακοτεχνία.

Ο μαραγκός

1. Σ' ένα βαρύ πάγκο δούλεψε ο μαραγκός. 2. Το τρυπάνι. 3. Το σφυρί έχει από τη μια επίπεδο σκούλο, μα από την άλλη είχε σφαιρικό για να χτυπά τις μπρόκες να χωνεύουνε στην ταύλα. 4. Το σκεπάρνι (η μυθολογία που μας λέει για τον Δαίδαλο, μας λέει και ότι αυτός εφεύρε το σκεπάρνι και το τρυπάνι). 5. Η ντρετούρα. Είναι μια μεγάλη πλάνια για να ισιώνει τις τάβλες. 6. Ο σάρακας. 7. Η πατούρα. Είναι μια ειδική πλάνια που τρώει στην άκρη τη μισή τάβλα για να φάει την άλλη αντίθετα, στο πάχος τους, για να εφαρμόσουν έτσι που να μη μένει χαραμάδα. 8. Με τη μικρή πλάνια πλανιαίρνει την τάβλα. 9. Το πριονάκι. 10. Το ξεγυριστήρι. Έτσι λένε ένα ειδικό πριονάκι με πολύ στενή κορδέλα που μπορεί να κόψει κυκλικά την τάβλα. Το τελάρο του πριονιού είναι ένα ξύλινο ήτα (Η). Στις κεραίες της μιας μεριάς εφαρμόζεται η κορδέλα του πριονιού. Στις κεραίες της άλλης μεριάς βάζομε διπλό γερό σπάγκο και στη συνέχεια τον στρίβομε με ένα ξυλάκι για να τεντωθεί καλά η κορδέλα. 11. Σφυράκι διχαλωτό που βγάζει τις μπρόκες. 12. Η σμίλα.

Ο πεταλωτής

Πολύ συχνά πεταλωτής ήταν ο σιδηρουργός, που μπορούσε να φτιάχνει και τα πέταλα και τις πεταλόμπροκες. Ειδικά εργαλεία για να γίνει η “πεταλωσιά” δε χρειαζότανε πολλά. Το “στράτσιο” που κόβει τα νύχια των ζώων, το σφυράκι, τα πέταλα και οι πεταλόμπροκες. Ένα μικρό σκοινάκι, το “κατόχι”, που κρατά ο βοηθός το πόδι του ζώου στο ύψος που βολεύει τον πεταλά.

Οι “βλεπέδες” (αγροφύλακες)

Μέχρι τη δεκαετία του 1980 είχαμε την αγροτική ασφάλεια. Είχαμε τους αγροφύλακες στα χωριά (που τους λέγαμε και “βλεπέδες”, μα και “δραγάτες”. Στην πρωτεύουσα της επαρχίας έδρα αγρονόμου και αρχιαγροφύλακα και στην πρωτεύουσα της Κρήτης επόπτη της Αγροφυλακής. Ο αγροφύλακας εκυκλοφρούσε με την ειδική υπηρεσιακή στολή και περιόδευε στις αγροτικές περιουσίες της περιοχής του. Εκρατούσε μια σάλπιγκα που τη λέγαμε “μουζικά” μα και “μπουρί” και τη βαρούσε όταν έβλεπε ζώα στην αγροζημία. Έκανε μηνύσεις όταν γινόταν αγροζημίες, μα και όταν έβρισκε ζώα στη “γεωργική ζώνη”, όπου εκεί εθεωρείτο παράβαση. Κάπου-κάπου, με απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου, εκχακτηριζέτο μια περιοχή “γεωργική ζώνη” και μόνο με άδεια του Κ.Σ. μπορούσε να πάει κανείς τα ζώα του και στο δικό του χωράφι. Τις μηνύσεις του ο αγροφύλακας τις έκανε αυτεπαγγέλτως, μα και όταν του καταγγέλετο κάτι που δεν είχε πέσει στην δική του αντίληψη. Όταν η αγροζημία ήταν μικρή, έκανε τις μηνύσεις και έβαζε το ύψος της αγροζημίας κατά τη δική του κρίση, αν όμως ήταν μεγάλη η ζημιά, επήγγαινε ο “στιμαδόρος” (ο εκτιμητής) για να την υπολογίσει. Άμα κάποιος δεν ήθελε να μπαίνουν ζώα στο κτήμα του, επαράγγελλε στον αγροφύλακα να το “απαντά”, μα και για ενημέρωση των κτηνοτρόφων, εκάρφωνε γύρω-γύρω κλαδιά της “σφάκας” (πικροδάφνης). Δεν μπορούσε να το κάνει αυτό σε κτηνοτροφική περιοχή. Ελέγαμε ότι το χωράφι είναι “σφακωμένο”.

Ο κτηνοτρόφος που καταδικαζόταν σαν ένοχος αγροζημίας, επλήρωνε τη ζημιά, το πρόστιμο και τα δικαστικά

έξοδα. Κατά διαστήματα εδίκαιζε το Αγρονομείο.

Πολλοί κτηνοτρόφοι θέλανε να προκαλούνε ζημιές μα και να μην έχουνε συνέπειες. Από τέτοιους ασυνείδητους κτηνοτρόφους γράφτηκε το ακύλουθo τραγουδάκι.

*Στου Ψηλορείτη την κορφή ήτον ένα γεράκι
κι εκράθχιεν εις τα νύχια ν-του παληκαριού κεφάλι.
Χτυπά το, το ξαναχτυπά, ρωτά κι αναρωτά το
- Κεφάλι αν ήσουνε φονιάς; Κεφάλι αν ήσουν κλέφτης;
- Μούδε δεν ήμουνε φονιάς, δεν ήμουν μούδε κλέφτης
μα ήμουν αγροφύλακας κ' ήμουν και στυαδόρος
κι αδίκιζά τσοι τσοι φτωχούς.*

Όπως βλέπομε εθεωρούσανε αδικία να πληρώσει ο ζημιωτής, μα δεν το θεωρούσανε αδικία να καταστρέφονται οι περιουσίες του ζημιωμένου.

Η ρασοφάμπρικα

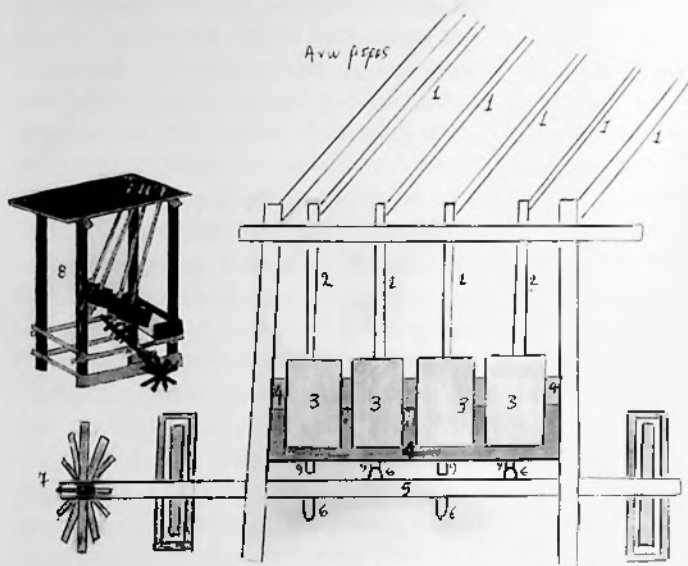
Το ράσο (η κάπα) ήτανε πολύ σημαντικό ρούχο για τον κάθε χωρικό, μα ιδιαίτερα για τον κάθε κτηνοτρόφο ήτανε λίαν απαραίτητο. Σε άλλο σημείο γράφομε τι βάσανα τραβούσε η γυναίκα μέχρι να το υφάνει. Η ρασιά έπρεπε να πάει στη “**ρασοφάμπρικα**” για να βελεντσοποιηθεί, να αδιαβροχοποιηθεί σε κάποιο βαθμό και να γίνει πιο γερό και πιο ζεστερό το ύφασμα. Την περιοχή μας εξυπηρετούσε η ρασοφάμπρικα της Αργυρουπόλεως. Δε νομίζω να ήτανε πολλές στην Κρήτη, ρασοφάμπρικες, (που τις λέγανε και “**ρασοτριβές**”).

Ένα τελάρο από τέσσερις κολόνες ήτανε η βάση της “**φάμπρικας**”. Κάτω από τη μέση είναι τοποθετημένη η “**σκάφη**”. Είναι ξύλο από δρυ. Είναι μήκος 1.80-2.00 μ. Πάνω από το τελάρο τα οριζόντια ξύλα, πάχους

0.20x0.20, τα λένε προσκεφάλια. Από κάθε προσκεφάλι κρέμεται και από ένα ξύλο που έχει πάχος 0.20x0.25 και μήκος 2-3 μ. που το λένε “παληκάρι”. Στο κάτω του μέρος κάθε παληκάρι κρατά μια “κοπάνα”. Ένα κομμάτι ξύλο σαν σφύρα για να κοπανίζει τη ρασιά. Κάτω από τη σκάφη το αρδάχτι έχει τέσσερα ξύλα, από ένα σε κάθε πλευρά και που καθένα τους χτυπά στην προέκταση ενός “παληκαριού”, κατά την περιστροφή και το διώχνει από τη θέση του, και επανερχόμενο με το νόμο της βαρύτητας χτυπά στη ρασιά, και με τη σειρά τους χτυπούνε και τα άλλα. Τα ξύλα που είναι προσαρμοσμένα στο αρδάχτι και χτυπούνε στα παληκάρια τα λένε “μπαταρίες”. Όλο αυτό το σύμπλεγμα είναι ξύλινο. Μόνο στα δυο άκρα του το αρδάχτι είναι σιδερένιο.

Για ένα σωστό ράσο έπρεπε να γίνει 13 πήχες ρασιά, όπως την παρέδιναν στον “ρασιδά”. Έγραφε καθένας το όνομά του στη ρασιά του, διότι ανακατεύονταν πολλές ρασιές μαζί, μα για κάθε δόση έωνωναν στην φάμπρικα 50 πήχες και την δούλευε συνέχεια επί 24 ώρες, αν επροορίζετο για ράσο, ενώ αν ήτανε για ρούχα, “γρίτζο” (σακάκι) ή “ρασόβρακα”, επαρκούσανε μόνο 16 ώρες στη φάμπρικα. Όταν σταματούσε η φάμπρικα, από τις 13 πήχες της ρασιάς έμεναν μόνο 9 και από τους 90 πόντους πλάτος μένανε 60. Τώρα τις ρασιές τις τεντώνανε κατά μήκος και κατά πλάτος. Μετά τύλιζαν κάθε ρασιά και την έβαζαν δύο λεπτά στην κοπάνα για να “σιντερωθεί” και ήτανε έτοιμη για παράδοση στο δικαιούχο.

Όταν πρωτοβάζανε στη σκάφη τη ρασιά, βάζανε δυο τενεκέδες νερό μέχρι να πετάξει χνούδι. Μετά κάθε μισή ώρα βρέχανε από λίγο για το υπόλοιπο των 24 ωρών.

Ρασοτριβή

1. Προσκεφάλια. 2. Παληκάρια. 3. Κοπάνες. 4. Σκάφη. 5. Αρδάχτι. 6. Μπαταρίες. Όπως γυρίζει το αρδάχτι με την υδατόπτωση, η μπαταρία σπρώχνοντας το πόδι του παληκαριού σηκώνει την κοπάνα, όπου επανερχόμενη με το βάρος της, κοπανά τη ρασιά στη σκάφη. 7. Φτερωτή, όπου με την υδατόπτωση γυρίζει το αρδάχτι. 8. Σε μικρότερο σχήμα διαφορετική ρασοτριβή. 9. Τα πόδια του παληκαριού.

Επήγα ο ίδιος ρασιές στην Αργυρούπολη και είδα τη φάμπρικα, μα δεν θα μπορούσα να την περιγράψω, αν δεν είχα τη βοήθεια του παπά-Μανόλη Πετράκη από την Επισκοπή Ρεθύμνου.

Η κίνηση της ρασοτριβής γινότανε με υδατόπτωση όπως και του νερόμυλου.

Χτίστες και χτίρια

Στη Δυτική Κρήτη και περισσότερο στα Σφακιά επικρατούσε η συνήθεια να χτίζονται τα σπίτια με καμάρα και με ημικυκλικό ανώφιλιο στην πόρτα και συχνά στα παράθυρα, αν και πολλές φορές τα παραθύρια τα έκαναν πολύ μικρά. Αυτό το σπίτι θα περιγραφώ, διότι πια δεν χτίζεται τέτοιο καινούργιο σπίτι. Σώζονται ακόμα μερικά παλιά. Γίνονται και στα νησιά καμαράτα σπίτια.

Το μήκος ήτανε γύρω στα 12 μ. και το πλάτος του γύρω στα 6.50 μ. Στο ύψος το έβγαζαν γύρω στα 4 μ. για να έχει περιθώριο στις “σπάλες” να είναι κάτω “μπουλμές” και πάνω “σοφάς”. Είχανε μια πόρτα και σχεδόν πάντα ήτανε στη μέση της πρόσοψης. Συνήθως ένα παραθυράκι πολύ μικρό και ψηλά στον τοίχο. Εσωτερικά, από το ένα και το άλλο κούτελο, άρχιζε ένας τοίχος που εμοίραζε το πλάτος περίπου τρία μέτρα, όπου από ύψος 1.20 περίπου άρχιζε να γυρίζει καμάρα για να κλείσει στο ύψος του σπιτιού. Στο άνοιγμα της καμάρας εχρησιμοποιείτο για σαλοτραπεζαρία. Οι τρεις “σπάλες” (από την καμάρα και μέσα) ήτανε διαθέσιμος χώρος για “μπουλμέ”, κάτω, για αποθηκευτικούς χώρους που συνήθως τους χωρίζανε με τάβλες ή τους κρεμούσανε ένα σεντόνι για να μη φαίνεται τι είναι μέσα. Επάνω έκαναν τους “σοφάδες” που εχρησιμοποιούνταν για υπνοδωμάτια. Η τέταρτη σπάλα, συνήθως εχρησιμοποιείτο για “καμινάδα” (κουζίνα). Ο φούρνος μπορούσε να είναι όλος μέσα. Μπορούσε να είναι έξω το κουφάρι και να φουρνίζουνε από μέσα. Μπορούσε να είναι και ολότελα έξω. Η παραστιά ήτανε χάμω σε μια γωνιά της καμινάδας και τούτο γιατί το χειμώνα, άναβαν φωτιά εκεί για να “πυρώνονται”. Έβαζαν τα κούτσουρα όρθια για να

βγάζουμε πολλή φωτιά. Μόλις μπαίνομε στο δεξιό ή το αριστερό μέρος ήτανε ένα πεζουλάκι ή ένα καναπεδάκι, ενώ απέναντι ήτανε μια μεγάλη πεζούλα ή καναπές. Το συζυγικό κρεβάτι είχε συνήθως τάβλες επάνω σε “στρίποδα” (ξύλινα τετράποδα στηρίγματα). Μπορούσε να είναι και ένας “πέζουλος” (περίπου 1.20 πλάτος σε μια σπάλα, αν δεν ήτανε σοφάδες για συζυγικό κρεβάτι).

Όταν συνέβαινε καλό ή κακό στο σπίτι και μαζειότανε κόσμος, εχρησιμοποιείτο κυρίως ο χώρος στο άνοιγμα της καμάρας, μα όμως και στους σοφάδες στοιβάζονταν προπάντων τα παιδιά και οι γυναίκες και ακόμα στους μπουλμέδες, αν χρειαζότανε. Αν βόλευε ο καιρός ήταν πολλοί έξω.

Καμιά φορά μπορούσε να μπει στο σπίτι κανένα φίδι. Δεν το πειράζανε γιατί πιστεύανε ότι ήτανε “το στοιχειό του σπιτιού”. Ήτανε κατάλοιπο από την αρχαία Ελλάδα που και τότε πιστεύανε ότι το στοιχειό του σπιτιού ήτανε ο “οικούριος όφις”.

Αμα χιζότανε το σπίτι, έβαζαν για στέγη δοκάρια και πάνω στα δοκάρια “σκίζες” (σχισμένα ξύλα που άγγιζε το ένα στο άλλο), τις σκίζες τις λέγαμε και “φιαλώματα”, και πάνω στις σκίζες “φουντώματα” (πυκνούς θάμνους ή φύκια της θάλασσας) για να μη τρέχει το χώμα από τα μικροκενά. Πάνω από τα φουντώματα έβαζαν ένα στρώμα χώμα, το “ρόδωμα”. Αυτό το ρόδωμα μπορούσε να είναι κοινό χώμα και, αν υπήρχε αρκετό νερό, το έκαναν λάσπη για να μη σκονίζει. Πάνω από το ρόδωμα έβαζαν ειδικό χώμα που να είναι υδατοστεγές η “λεπίδα” και πολλές φορές το έβρισκαν σε απόσταση χιλιομέτρων. Όταν εγίνετο “χωμάτιση” σε καινούργιο σπίτι εβοηθούσανε οι χωριανοί. Στο κάθε δώμα είχανε ένα κύλιντρο, περίπου

100 κιλά και τον πηγαινοφέρνανε πάρα πολλές φορές για να μαρμαρώσει το χώμα να μην το διαπερνά το νερό. Όταν δεν είχανε κύλινδρο, χρησιμοποιούσανε την “κοπάνα” (ένα ξύλο σε σχήμα αμβλίας γωνίας περίπου 7 κιλά, που το ένα σκέλος της ήτανε λαβή και με το άλλο, που ήταν επίπεδη επιφάνεια, κοπανίζανε το χώμα να μαρμαρώσει. Την σπάλα που κάνανε κουζίνα, την υπερύψωναν συχνά από το άλλο σπίτι, κανένα μέτρο, για να μαζεύει τον καπνό καλύτερα. Καμιά φορά φτιάχνανε κανένα σπιτάκι μπροστά, το “παράσπιτο”. Την πόρτα που οδηγούσε στο δωματάκι από το σοφά την έλεγαν “πορτέλα” και το δωματάκι “λότζια”.

Τα Σφακιανά σπίτια παρουσιάζανε κάποια ιδιαιτερότητα και για το λόγο αυτό το 1958 ο τότε νομομηχανικός Χανίων Κων/νος Λασιθιωτάκης, έγραψε βιβλιαράκι με τον τίτλο “Σφακιανά σπίτια”.

Τα σπίτια που χτίζανε τότε, αν και ήτανε μικρά, ήτανε όμως πολύ δύσκολα στην κατασκευή τους. Ήτανε όλα δύσκολα, μα προπάντων τα λεφτά. Έπρεπε χρόνια να αγωνίζεται κανείς και να υστερείται για να μαζέψει χρήματα για ένα σπίτι. Δεν εδίνοντο στεγαστικά δάνεια τότε. Έπρεπε να βρει κι ενδιαφερόμενους να κάμουνε μαζί καμίνι για τον ασβέστη, γιατί το καμίνι δεν μπορεί να το κάνει ένας μοναχός. Έπρεπε να σκάψει θεμέλια με τον κασμά. Να κουβαλήσει τις πέτρες, την άμμο, τα δοκάρια (τα ήθελε και τα δοκάρια από την αρχή κοντά, γιατί τα χρησιμοποιούσανε για σκαλωσιές, ενώ οι σιζές που μπαίνουνε πάνω στα δοκάρια, θα μπορούσανε να βρεθούνε αργότερα).

Ασχολήθηκα και ως χτίστης και λέγαμε ότι αυτός που χτίζει σπίτι, όταν νομίζει ότι έχει χρήματα που θα τον φτάσουνε, έχει μόνο τα μισά και όταν νομίζει ότι έχει τα υλικά που θα τον φτάσουνε, έχει μόνο τα μισά.

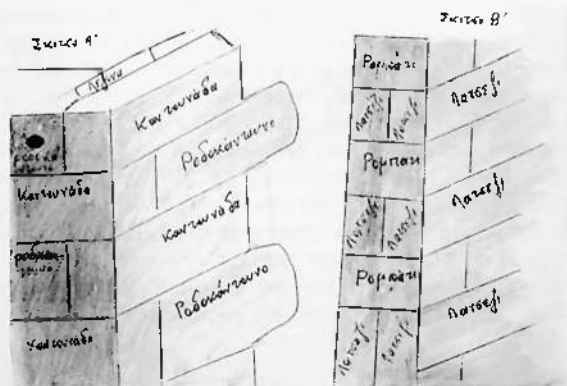
Προεργασία στο εργοτάξιο

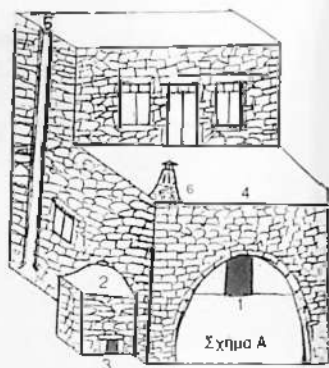
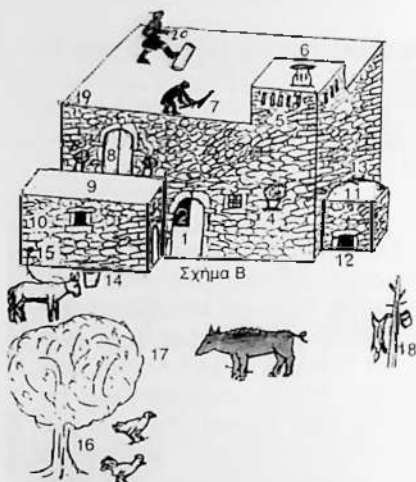
Οι “υπουργοί” κάνουν προεργασία, πριν φτάσουν οι χτίστες. Ο ένας κάνει λάσπη, ο άλλος κουβαλά νερό με δυο γαζοτενεκέδες χρεμασμένους με ξύλο στον ώμο του. Τους βοηθούς των μαστόρων τους λέγαμε “υπουργούς”.

Συνέβαινε λοιπόν συχνά να αρχίσει κανείς το σπίτι και στην πορεία να σωθούν τα χρήματα ή τα υλικά, να διακόψει και καμιά φορά επ’ αόριστον. Συχνά βλέπει κανείς στα χωριά σπίτια που έφτασαν σε ένα στάδιο και αφού τελείωσαν τα χρήματα, διέκοψαν για να συνεχιστούν αργότερα, μα δεν τελείωσαν ποτέ, διότι στο μεταξύ μεσολαβούσαν γεγονότα που ανάγκαζαν τους ανθρώπους να αλλάξουν ριζικά τα προγράμματά τους και εγκατέλειπαν το αρχινομένο σπίτι. Συχνά φεύγανε και από τον τόπο τους ή σκοτώνονταν στους πολέμους και δε χρειαζόταν να γίνει στο σπίτι.

Ονομασία της πέτρας ανάλογα με τη θέση που έχει στον τοίχο

Τις πιο βαριές πέτρες τις βάζαμε στα θεμέλια και τις λέγαμε θεμελιακές. Τα αγκωνάρια τα λέγαμε “καντουνάδες”. Μια καντουνάδα πηγαίνει δεξιά και η άλλη αριστερά. Μια βαριά πέτρα, με πρόσωπο προς τα έξω, πατά απάνω στην καντουνάδα και την πέτρα αυτή τη λέγαμε “ροδοκάντουνο”. Η καντουνάδα πάντα είναι μια μεγάλη πέτρα, μα συνήθως δεν καλύπτει όλο το πάχος του τοίχου, όμως δε χωρά από μέσα άλλη μεγαλωπή πέτρα, μα επειδή φυτεύεται εκεί που γωνιάζει ο τοίχος τη βάζανε “κόνισμα” μια πλάκα που τη λέγαμε “λεξένα” (σχίτσο Α) και αποφεύγαμε τη “χαλικοσιά”. Στο “μάγουλο του πόρου” βάζαμε μια πέτρα στο πάχος του τοίχου όρθια που τη λέγαμε “ρομπάτι” που μπορούσε να έχει πάχος και μόνο 20 πόντους. Πάνω στο ρομπάτι πατούσανε δυο στενόμακρες πέτρες για να καλύψουνε το πάχος του τοίχου. Αυτές τις λέγαμε “λατσέζια”. Το ανώφλιο, που μπορούσε να είναι και ημικυκλικό, δεν κάλυβε το πάχος του τοίχου. Από μέσα λοιπόν βάζαμε το “ρετζεβάτι” που μπορούσε να είναι καμαράκι ή και ένα χοντρό ξύλο που, αφού δε βρεχότανε, δεν κινδύνευε να σαπίσει. Τις πιο πάνω πέτρες, εκεί που τελειώνει ο τοίχος, τις λέγαμε “ματσιπέτια”, στις χωματοστέγες.

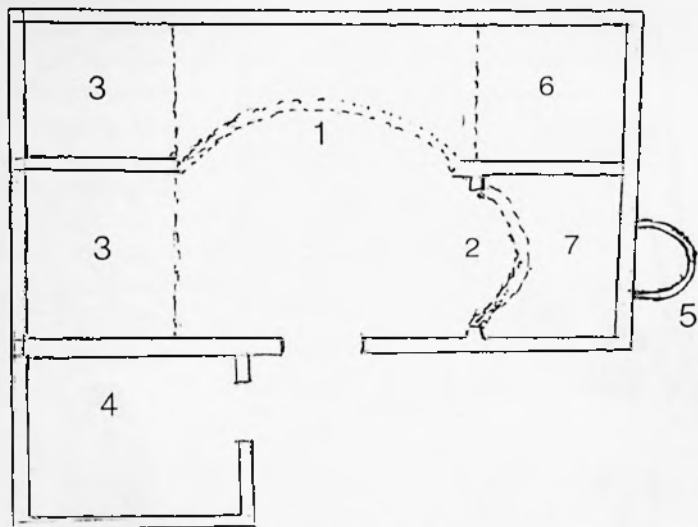

Παλιά παραδοσιακά σπίτια

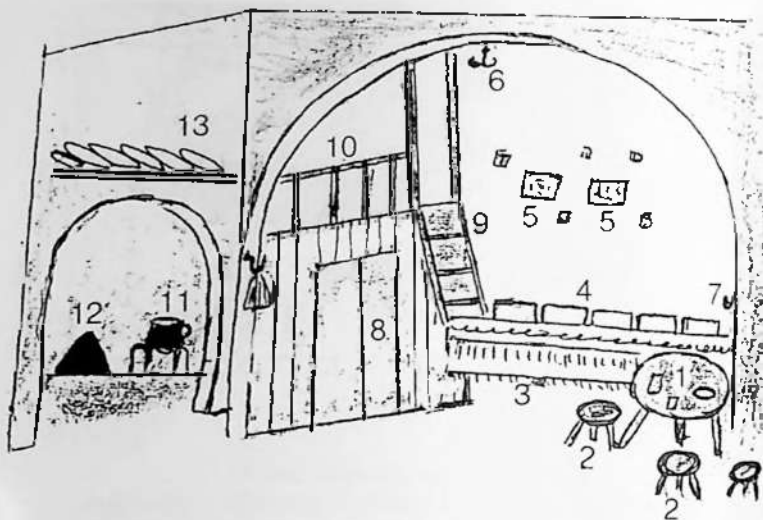
Σχήμα Α': 1. Εξώστης. 2. Φούρνος. 3. Κάτω από το φούρνο "κούμος" για κότες ή χοίρους. 4. Το δώμα που είναι αυλή του οντά το έλεγαν "λότζια". 5. Για να μην αναλείξει σε όλο τον τοίχο το νερό, του κάνανε ένα αρμό με πηλάσβεστο και έτρεχε από εκεί. 6. Ανηφοράς. (καπνιδόχος).

Σχήμα Β': 1. Η πόρτα πολλές φορές ήταν σπαστή κατά το 1/4. 2. Είχε το "πορτάκι". 3. Το παράθυρο είναι μικρό και ψηλά. 4. Η γλάστρα ήταν ψηλά γιατί τα ζώα ήταν ελεύθερα. 5. Χαρακτηριστικές είναι η θυρίδες που αφήνουν για τον καπνό. 6. Καπνιδόχος συχνά ήταν ένα σπασμένο πιθάρι. 7. Ο άνθρωπος "κοπανίζει" το χώμα για να μην βάζει νερό στο σπίτι. 8. Την πόρτα που έβγαζε στο δωμάτιο του "παράσπιτου" την έλεγαν "πορτέλα". 9. Η λότζια. 10. Το παράσπιτο. 11. Ο φούρνος. 12. Ο κούμος. 13. "κουτσιούλα" έλεγαν το πάνω μέρος του φούρνου. 14. Η "ματζιαδούρα" του γαϊδάρου. 15. Η "δεματαρέ". 16. Η ελιά. 17. Τα ζώα ελεύθερα. 18. "Κρετσιάς" λεγόταν ένα ξύλο που κάρφωναν για να κρεμούν διάφορα πράγματα. 19. Τις πάνω πέτρες του τοίχου στις χωματοστέγες, τις λέγαμε "ματσιπέτια". 20. Ένα μεγάλο κύλινδρο πηγαίνοφέριναμε, κινώντας τον με τα πόδια, για να μαρμαρώσει το χώμα.

Σχεδιάγραμμα θεμελίων

1. Κεντρική καμάρα. 2. Η καμάρα της κουζίνας. 3. Οι σπάλες. 4. Το παράσπιτο. 5. Ο φούρνος. 6. Συχνά τη μια σπάλα την κάνανε οι κτηνοτρόφοι υπογειάκι για το τυρί, ενώ κάποιες φορές οι αμπελουργοί κάνανε μέσα στη σπάλα πατητήρι, μα πιο συχνά το πατητήρι ήταν έξω. 7. Η σπάλα, συνήθως, γινότανε «καμινάδα» (κουζίνα).

Εσωτερικό παλιού σπιτιού

1. Το τραπεζάκι. 2. Τα σκαμνάκια. 3. Το καναπελάκι. 4. Οι μαξελάρες. 5. Κάντρα στον τοίχο. 6. Ένα τσιγκέλι ήτανε πάντα στο κέντρο της καμάρας. 7. Σε κάθε πόδι της καμάρας τσιγκέλι. 8. Με ταύλες είναι χωρισμένος ο μπουλμής. 9. Η σκάλα που βγάζει στο σοφά. 10. Το παρμακλίκι του σοφά. 11. Το "σιντεροτσάκαλο" (χάλκινο). 12. Ο πόρος του φούρνου. 13. Ψωμοσανίδα.

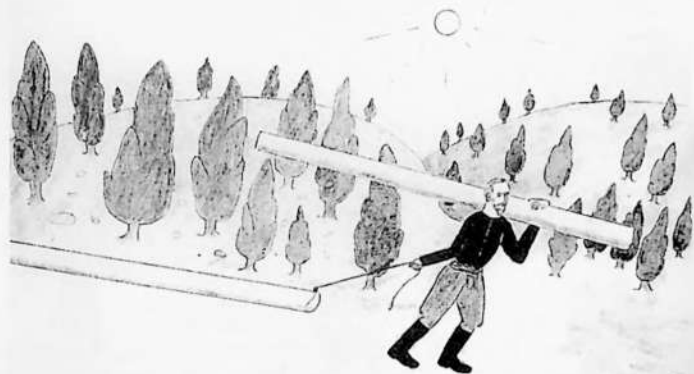
Ο τραβοκουβαλητής

Συχνά γίνεται λόγος για υπερφόρτωση στα συγκοινωνιακά μέσα, όταν οι ανάγκες το επιβάλλουν. Εμείς εκάναμε υπερφόρτωση στον εαυτό μας. Ογδόντα οκάδες ελιές εκουβαλούσαμε με την πλάτη στις φάμπρικες σε απόσταση συχνά πάνω από 500 μ. (όταν ήτανε πολύ μακριά τις φέρναμε με ζώα) που σημαίνει ότι ήταν πάνω από εκατό κιλά. Εδουλεύαμε γύρω στις

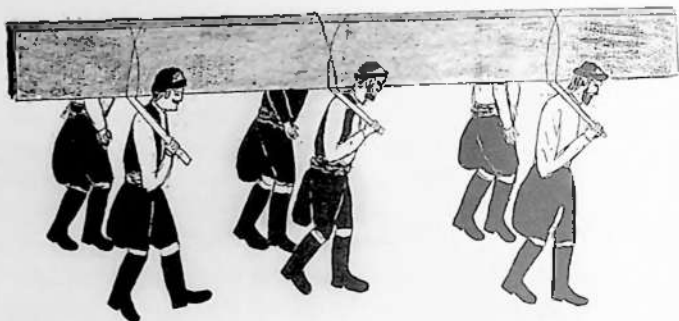
15 ώρες. Άμα θέλαμε να τελειώσει ένα αφεντικό εκά-
ναμε και 18 ώρες. Έτσι όταν κουβαλούσαν τις τρά-
βες, για να κερδηθεί ένα δρομολόγιο, εκρατούσε μια
τράβα στη ράχη του ο εργάτης, μα έσερνε και μια με
το σκοινάκι. Είχε επί τούτου ένα καρφάκι με ένα κρί-
κο και το κάρφωνε στην άκρη της τράβας και την έ-
σερνε σαν σκυλάκι.

Στα Σφακιά είναι κυπαρισσώνες και πολλές φορές
φορτώνανε καράβια τράβες και τις πηγαίνανε στη Με-
σαρά. Κατά περίπτωση έσερναν και δυο σερτές τράβες.
Κατά περίπτωση, μια στον ώμο και μια σερτή.

Στο σκίτσο μια τέτοια σκηνή.

Μεταφορά ξυλείας

Μεταφέροντας το μεσοδόχι

Έδεναν ξύλα από κάτω. Στο κάθε ξύλο κρατά ένας από κάθε μεριά. Το σήκωναν όσα ζεύγη ήτανε απαραίτητα. Ανάλογα με το βάρος. Το μεσοδόχι το βάζανε στη μέση και μετά βάζανε δοκαράκια από τις δυο μεριές.

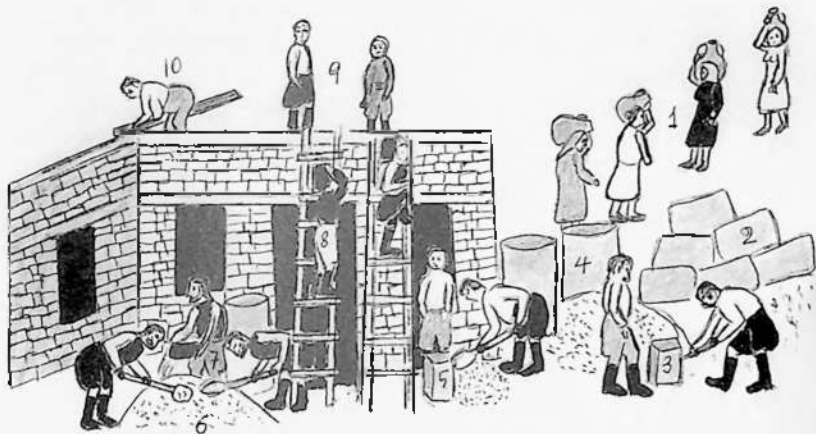

Έτσι μεταφέρανε τότε τις πέτρες

1. "Εκλειδωναν" πίσω τα χέρια και του φορτώνανε τις πέτρες. 2. Ένα ταβλάκι εστερώνε με σκοινιά και του φορτώνανε τις πέτρες. 3. Τις μεγάλες πέτρες με τον "νώμο" (ώμο). 4. Και με τα ζώα μεταφέρανε πέτρες. Στερεώνανε με τα σκοινιά σανίδια στο κάτω μέρος του σαμαριού και μετά τις φορτώνανε. Τις πολύ μεγάλες τις βάζαμε στον τοίχο κυλιστές πάνω σε τράβες που αχουμπούσανε λοξά στον τοίχο.

Το φτιάξιμο της ταράτσας

Τα τσιμέντα ήρθανε τέλη 19ου με αρχές 20ού αιώνα σε μας. Φυσικά αλλάξανε καθεστώς στις οικοδομές, μα ιδίως στις υδατοδεξαμενές. Οι ευκολίες όμως για τη δούλεψή τους ήρθανε αργότερα. Το σκίτσο μας, μας δίνει μια γεύση πως κάναμε τότε τις ταράτσες.

1. Όλες οι γυναίκες του χωριού με τα σταμνιά κουβαλούσανε το νερό. Έστω και αν η δεξαμενή ήταν ψηλότερα, δεν είχαμε λαστιχένιες σωλήνες να το φέρνομε με απορρόφηση. 2. Τα τσιμέντα. 3. Μετρούνε το τσακίλι. Ένα τενεκέ τσιμέντο, 4 τσακίλι. 4. Τα βαρέλια με το νερό. 5. Μετρούνε την άμμο. Ένα τενεκέ τσιμέντο, δύο άμμο. 6. Μιαλάζουνε με τα φτυάρια το τσιμέντο. 7. Αυτός τους βάζει νερό. 8. Από τις σκάλες με τενεκέδες, βγάζανε το υλικό. 9. Δυο άντρες το παίρνανε από τον ώμο τους. 10. Ο μάστορας. Ένα σακί τσιμέντο λέγαμε πως κάμει ένα “μουχτάρι” υλικό.

Όταν ήλθε το τσιμέντο, άλλαξε το στεγαστικό καθεστώς. Οι ευκολίες όμως για τη δούλεψή του ήρθανε πολύ αργότερα.

Το ασβεστοκάμινο

Οχτώ ή δέκα άτομα έκαναν το ασβεστοκάμινο. Κάθε δύο αποτελούσαν ένα “ρούπι” και σε πρώτη φάση πήγαινε ο ένας από το κάθε ρούπι στην εργασία (τέσσερα ή πέντε άτομα δηλαδή). Πρώτη δουλειά να εξετάσουμε το μέρος που θα κάναμε το καμίνι, που είναι πολλές και καλές πέτρες και πολλά ξύλα. Η εργασία ξεκινούσε από τα ξύλα. Εβγάζαμε κυρίως θάμνους. Τους εβγάζαμε, τους “εγομαριάζαμε” (τους εκάναμε δεμάτια) και τους εβάζαμε απάνω πολλές πέτρες για να αποχτήσουνε συνοχή. Το καμίνι ήτανε γύρω στα δώδεκα ποδάρια εσωτερικά (δώδεκα φορές όσο είναι το μήκος της πατούσας). Για κάθε ποδάρι έπρεπε να αντιστοιχούνε εκατό δεμάτια ξύλα. Άμα τελειώναμε με τα ξύλα, αρχίζαμε το καμίνι. Το “βορθί” ήτανε περίπου 1,50 μ. βάθος από την επιφάνεια. Εχιτζάμε ένα τοίχο εξωτερικό και ένα εσωτερικό που στη βάση του ήτανε πάνω από 1,50 μέτρο. Στο ενδιάμεσο βάζαμε χώμα. Ο εξωτερικός τοίχος ήτανε σκαρπάδος. Σε δυο σημεία μέχρι να χτιστεί το καμίνι, εκάναμε εγκοπή και στενεύαμε τον τοίχο και την εγκοπή αυτή την ελέγαμε “μπογιαμά”. Αυτό ήτανε σαν ένα τεράστιο καζάνι που μέσα ψήναμε τις πέτρες να τις κάνουμε ασβέστη.

Παράλληλα με το περίβλημα αυτό, αρχίζαμε και από μέσα στο βορθί ένα τοίχο χωρίς χώμα που το λέγαμε “ανύχι”. Αυτός ο τοίχος έκλεινε σε θόλο λίγο πιο πάνω από το ύψος του πόρου. Άμα έκλεινε ο θόλος, γεμίζαμε το “καζάνι” πέτρες για ψήσιμο. Αρχικά μεγαλύτερες και συνέχεια τις εβάζαμε μικρότερες, ώσπου στο τέλος του, στην “κατρίδα”, εβάζαμε ψιλά χαλίκια. Όταν ο μάστορας έχτιζε το ανύχι, πετούσαμε ξύλα για να πατεί κι έτσι δεν χρειαζότανε σκαλωσιά. Τώρα είχε σειρά το κουβάλημα των ξύλων. Κάθε κα-

μινάρης κρατούσε ένα ξύλο σαν κοντάρι περίπου δυο μέτρα. Το λέγανε “τσίτα”. Εξεπέτρωνε το δεμάτι, εκάρφωνε την τσίτα, τη γύριζε και η άλλη άκρη της άγγιζε στη γη. Με μια κίνηση το δεμάτι βρισκότανε στην πλάτη του καμινάρη. Με την πίεση των πολλών ημερών είχανε μια σινοχή σαν να ήτανε δεμένα.

Αμα φέρναμε τα ξύλα, δίναμε ένα βράδι φωτιά στα ξύλα που βρισκόνταν στο βορθί. Το πρώτο βράδι, η φωτιά δούλευε μόνη της. Από το άλλο πρωί όμως, αρχίζανε τα ζοριλίκια. Πηγαίναμε και τα δυο άτομα από το κάθε ρούπι (ενώ μέχρι τώρα πήγαινε ο ένας μόνο κάθε μέρα). Δυο ήτανε συνέχεια μπροστά από τον πόρο του καμινιού και με διχαλωτά ξύλα που τα έλεγαν “φουρκάδες”, έσπρωχναν ξύλα μέσα. Άλλοι τα πλησιάζανε, άλλοι τα κουβαλούσανε, μα και έπρεπε να αντικαθιστούνται συχνά, γιατί η ζέστη και ο κόπος απαιτούσανε συχνή αντικατάσταση. Στην αρχή δεν δίνανε μεγάλο ζόρε να μην “βορθιάσει” το καμίνι. Να προλαβαίνουνε να γίνονται στάχτη τα ξύλα. Αν μένανε κάρβουνα μπορούσε να γεμίσει το βορθί και να μη χωρούνε τα ξύλα και τότε λέγαμε ότι βόρθιασε.

Το καμίνι ψηνότανε γύρω στις εβδομήντα ώρες. Έβγαζε 30.000-40.000 οκάδες ασβέστη. Ήτανε ψημένο όταν έβγαινε μια μπλε φωτιά από την κατρίδα, μα και όταν πετούσανε μια πέτρα στο βάθος του καμινιού και κολλούσε, ήτανε ένδειξη ότι είναι ψημένο. Συχνά έβγαζε το καμίνι 1000 καντάρια ασβέστη. 44.000 οκάδες.

Όταν το αφήναμε για ψημένο, το κλείναμε με πέτρες και χώματα για να μην χάνει τη θερμότητά του.

Καμιά φορά το ανοίγαμε σε ένα-δυο μέρες και του καίγαμε ακόμα εκατό δεμάτια και ελέγαμε ότι το “ναρκώνουμε”. Αυτό λέγανε ότι συντελεί στο να μην

σκορπούνε οι ψημένες πέτρες και να μένουνε "βολάρι".

Μήνες περνούσανε για να το ξεκαμινιάσουμε, μα α-
κόμα έκαίγε.

Ασβεστοκάμνο

1. Αυτοί πλησιάζουνε τα ξύλα. 2. Αυτοί με τις φουριάδες σπρώχνουνε τα ξύλα στο βορθί. 3. Αυτοί με τις τσιτες τους, κουβαλούνε τα δεμάτια τα ξύλα. 4. Στο δέντρο είναι κρεμασμένα τα σακούλια με τα φαγιά. 5. Στη ρίζα του δέντρου η λαΐνα με το νερό. 6. Η γυναίκα φέρνει φαΐ. 7. Το πάνω μέρος του καμινιού το λέγανε κατρίδα. 8. Αυτός φορά καβαλιασμένη γκυλότα. 9. Οι εγκοπές στο χτίσιμο του καμινιού λέγονται μπογιαμάδες.

Ο γυρολόγος

Ο γυρολόγος, όπως τον είδα τη δεκαετία του 1930. Μέσα στη “βούργια” του είχε κορδόνια για παπούτσια, χτένια για τις φείρες, τσατσάρες, μπογιά των παπουτσιών, βελόνες, κλωστές, λιβάνι, σπίρτα, κοντύλια για τις πλάκες που έγραφαν οι μαθητές, μολύβια, γομολάστιχες, κανταράκια, τσακμάκια που άναβαν με το σπινθήρα κι έπιανε καρβουνίδα το φιτίλι κλπ.

Έξω από τη βούργια ήταν κρεμασμένοι λύχνοι, κύπελλα, πυργιάλια, καφετζάκια κτλ. Όλα δηλαδή τα πράγματα που είχανε όγκο, αλλά και υπήρχε κίνδυνος να τσαλακωθούν με την πίεση.

Ο γυρολόγος

«Πουσουνίσετε κεράδες, όσες έχετε παράδες»

Ο γυρολόγος μανάβης

Ο γυρολόγος μανάβης εγύριζε στα χωριά με φορτωμένα στο γαϊδουράκι του τα κοφίνα, γεμάτα περβολικά ή φρούτα και κρατώντας το καντάρι του, που μπορούσε να είναι με τσιγέλια ή “φούχτη” (ένα είδος λεκάνης που μέσα έβαζε ότι εζύγιαζε) ή ακόμα μπορούσε να είναι κανταράκι με ελατήριο και γυρίζοντας από χωριό σε χωριό, διαλαλούσε τηνπραμάτεια του.

Όταν περνούσε ο μανάβης, τρέχανε όλες οι νοικοκυράδες να φωνίσουνε, γιατί δεν ξέρανε πότε θα ξαναπεράσει μανάβης.

Ο μανάβης

«Έχομε καλή ντομάτα για τσιγάλι, για σαλάτα»

Μα μπορούμε να προσέξομε και το ντύσιμο των γυναικών στο σκίτσο μας: Η μια γυναίκα φορά μαύρο τσεμπέρι. Αυτό σημαίνει ότι πέθανε κάποιος, όχι πολύ

δικός της. Δεν έβαλε μαύρο φόρεμα λοιπόν, μα έβαλε για λίγο καιρό μαύρο τσεμπέρι. Η άλλη γυναίκα φορά μαύρο φόρεμα. Αυτό σημαίνει ότι είχε πεθάνει πολύ δικός της άνθρωπος. Φορούσε και μαύρο τσεμπέρι στην αρχή του πένθους, όταν όμως βγαίνει “Ξεσκούλα” (χωρίς τσεμπέρι), ενώ φορά μαύρο φόρεμα, σημαίνει ότι το πένθος ξεθωριάζει. Ακόμα και σε μικρά κοριτσάκια φορούσανε τσεμπεράκια για να τονιστεί το πένθος τους και βέβαια τα μαυροφορούανε.

Το καρβουνοκάμνο

Πρώτη φορά που κάνανε κάρβουνα στα Σφακιά, φέρανε καρβουνιάρηδες από την Ικαρία και τους λέγανε “Νιγκαριώτες”. Ήτανε την πρώτη ή τη δεύτερη δεκαετία του περασμένου αιώνα. Εγίνηκε τεράστια περιβαλλοντική ζημιά. Του Κατρέ ο Λαγκός, το Νιμπριώτικο φαράγγι, το Ασφενδιώτικο φαράγγι, γύρω-γύρω της Ίμπρου, γύρω-γύρω του Ασχύφου, πολλές χιλιάδες δασικά δέντρα σφαγιαστήκανε, κυρίως πρινάρια. Εκυκλοφόρησε όμως χρήμα σε δύσκολους καιρούς. Το Ασχύφου ήτανε το πρώτο χωριό που μπήκε ο δρόμος. Το πρώτο χωριό που κόψανε πολλά δέντρα και το πρώτο χωριό που απέχτησε καινούργια ωραία σπίτια, ενώ το 1888 γράφει ο Παπαδοπετράκης στην Ιστορία των Σφακίων, ότι «... περίξ του οροπεδίου ευρίσκονται πενιχραί οικίαι εκτισμέναι...». Τα δέντρα τότε τα κόβανε με τσεκούρια και με μεγάλα πριόνια. “Καμινιάστρα” κάνανε όπου ήτανε λίγο ισιάδα. Στο κέντρο βάζανε τα μεγάλα ξύλα και στη συνέχεια τα μικρότερα. Το χτίζανε κωνοειδές. Πάνω στα ξύλα βάζανε πυκνούς θάμνους ή κλαδιά πικροδάφνης και απάνω φιλό χώμα. Του δίνανε φωτιά από την κορφή και μετά το σκεπάζανε. Γύρω-γύρω του κάνανε ποδαρικό

Κόβουν ξύλα για το καμίνι

με πέτρες και κατά διαστήματα του άφηναν καπνοδόχους. Άμα έβγαине η φωτιά από τον κάθε καπνοδόχο, τον κλείνανε. Όταν κλείνανε όλοι οι καπνοδόχοι, λέγανε ότι το “κρούψανε”. Το βλέπανε όμως και άμα το κρούβανε για να μην τρυπήσει, γιατί αντί για κάρβουνα θα βγάζανε στάχτη.

Το κάρβουνο ήτανε φτωχό προϊόν. Όπως λέμε παραπάνω έγινε τότε μεγάλη οικολογική καταστροφή, μα όμως έδωσε και μεγάλη οικονομική ανακούφιση σε δύσκολα χρόνια. Εκερδίσανε χρήματα οι ιδιοκτήτες των δασών, οι καμινάρηδες, οι “κιρατζήδες” (αγωγάτες), οι έμποροι, τα αυτοκίνητα και, έμμεσα, οι μπακάληδες και οι τεχνίτες, γιατί όποιος έχει λεφτά τα διαθέτει όπου εβελτιώνετο η τοπική οικονομία.

Το καρβουνοκάμνο

Καμίνι κάνω στο βουνό για κείνο δα σου λείπω,
για κείνο δα δε με θωρείς απ' όξω απού το γ-κήπο

1. Το καμίνι. 2. Οι καπνοδόχοι. 3. Το καμίνι είναι τρυπημένο και το "ταΐζει" ο φίλος μας. 4. Τα βαρέλια με το νερό. 5. Ένα πρόχειρο καλυβάκι για τις ανάγκες τους. 6. Ξύλα για το ταΐσμα μα και για το επόμενο καμίνι.

Το μάζεμα του δίκταμου

Ο δίκταμος ήταν γνωστός από την αρχαιότητα. Τον αναφέρει ο θεόφραστος ο Αριστοτέλης και ο Διοσκουρίδης. Η μυθολογία μας λέει ότι η θεά Αφροδίτη ήρθε στην Κρήτη και πήρε δίκταμο για να θεραπεύει τις πληγές του Αινεία. Προπολεμικά έπιανε μια λίρα η οκά ο ξερός δίκταμος. Στην άκρη του καλαμιού, στερέωναν ένα πηρούνι και βάζανε τα κλαδάκια του δίκταμου και τα στρίβανε μέχρι να κοπούνε, όπου τα βάζανε μετά στην "ποδιά" τους που την κρεμούσανε στη μέση τους. Πολλοί στην προσπάθειά τους να μαζέψου-

ο δικταμοσυλλέκτης

νε δίκταμο, πέσανε από τα γκρεμνά και σκοτωθήκανε. Αμα ήτανε εύκολο, δενότανε ο δικταμοσυλλέκτης που αν γλιστρήσει να μην πάει κάτω. Ο δικταμος έφευγε στο εξωτερικό. Εχρησιμοποιήτο στη φαρμακοποιία, στην αρωματοποιία και σαν βραστάρι καταπολεμά στομαχικές, εντερικές και κυκλοφορικές παθήσεις.

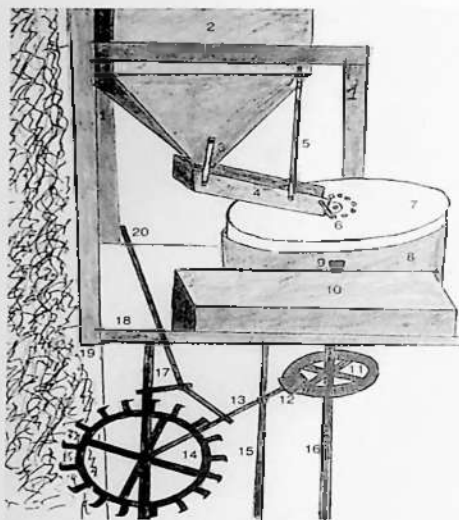
Καλαϊτζήδες (γανωματήδες)

Συχνά επεριοδεύανε στον τόπο και οι γανωματήδες. Συχνά ήτανε Ηπειρώτες. Φροντίζανε να βρούνε καμιά φάμπρικα ή κανένα στάβλο για να εγκαταστήσουνε το εργαστήριό τους, γιατί όπου εργάζονταν αυτοί εδημιουργούσανε μουτζούρες και ακαταστασία. Τα εργαλεία τους ήτανε ένα μικρό φυσερό, ένα καμινέτο, τανάλιες μεγάλες για να πιάνουνε τα τσικάλια όταν καίγανε, άλλα μικροεργαλείακια και σαν υλικό της δουλειάς τους είχανε τον κασίτερο που μ' αυτόν γανώνανε τα χάλκινα κουζινικά. Τον κασίτερο τον λέγαμε "καλαί" εξ ου και οι καλατζήδες.

Δεν είχαμε τότε ούτε κονσερβοκούτια, μα αν κάποιον μωρό, για ειδικούς λόγους, ήτανε ανάγκη να τρώει "βρωπαϊκό" γάλα, τα κουτιά τα δίνανε στις γειτόνισσες και άμα ήτανε καλατζής του δίνανε δυο αυγά και κολλούσε με το καλαί ένα τενεκεδένιο χεράκι και το έκανε "αριστοκρατικό". Αν δεν υπήρχε καλατζής, το "κύπελλο" ήτανε λειτουργικό και χωρίς χεράκι.

Ο νερόμυλος

Από τα δικά μας μέρη πηγαίναμε στην Αργυρούπολη για να αλέσομε το κριθάρι μας. Πηγαίναμε τη μια μέρα, μέναμε στο μύλο και γυρίζαμε την επομένη ή φεύγαμε πολύ νύχτα από τα χωριά μας και γυρίζαμε πάλι νύχτα. Ήτανε μακριά μας η Αργυρούπολη.

Ο νερόμυλος

Τσοι μύλους τσοι γυρίζουνε ποτάμια που κυλούνε
 δεν τσοι γυρίζουνε οι ειχές όσοι κι αν εικηθούνε

1. Η βάση της κοφινίδας. 2. Η κοφινίδα που βάζουνε τον καρπό. 3. Το λουράκι που κρατά τη σέσολα. 4. Η σέσολα. 5. Το λουράκι που κρατά από μπροστά τη σέσολα. 6. Στη σέσολα είναι στερεωμένο ένα ξυλάκι που ακουμπά στο μύλο και όπως γυρίζει ο μύλος, συναντά στην πορεία του λακκάκια και βγαίνοντας από το ένα, μπαίνει στο άλλο και δημιουργεί κροδασμούς στη σέσολα, για να πέφτει ο καρπός στην υποδοχή του μύλου και δημιουργεί ένα κροτάλισμα σαν πιλοβόλο. 7. Ο μύλος. 8. Η λαμαρίνα που περιβάλλει το μύλο και προστατεύει το αλεύρι. 9. Η αλευρότρυπα. 10. Η αλευροδόχη. 11. Η οδοντωτή τροχαλία. 12. Το γρανάζι που γυρίζει την τροχαλία. 13. Ο άξονας της φτερωτής που στην άκρη έχει το γρανάζι. 14. Η φτερωτή. 15. Ο στύλος που κρατά σε σταθερή θέση τον άξονα της φτερωτής. 16. Ο άξονας της οδοντωτής τροχαλίας. 17. Ο στύλος που κρατά τη φτερωτή. 18. Το πάτωμα πάνω από τα σύνεργα της κίνησης. 19. Το πηγάδι που κατεβάζει το νερό. 20. Ο μοχλός που βάζει και βγάζει τη φτερωτή στην υδατόπτωση.

Πολλές φορές στη γερμανοκατοχή πηγαίναμε στο μύλο, μα αν δεν είχαμε φωμί να κρατούμε, άμα αλέθαμε το “άλεσμά” μας, κάναμε ζύμη μέσα στο σακί και κάναμε μια πλακόπιτα και την τρώγαμε. Επειδή γινότανε στο μύλο την λέγαμε “μυλόπιτα”. Ο μυλωνάς είχε ευκολίες για να εξυπηρετεί τους “απαλότες” του γιατί συχνά του συνέβαινε αυτή η περίπτωση.

Στο σκίτσο μας παρουσιάζομε κυρίως το υπόγειο μέρος του νερόμυλου, σε εγκάρσια τομή.

Οι χτενιάδες

Συχνά επεριοδεύανε την ύπαιθρο οι χτενιάδες που φτιάχνανε τα χτένια για τα φασίδια. Αυτοί δεν είχανε πολλά εργαλεία και δεν εχρειάζονταν ειδικό χώρο για να εργαστούνε και ούτε δημιουργούσε πρόβλημα στο περιβάλλον η εργασία τους. Είχανε σε ένα σακί έτοιμα δόντια για τα χτένια και σπάγκο βαμβακερό όχι χοντρό, και μπορούσανε να κάθονται σε ένα καφενείο να πίνουνε τον καφέ τους και να φτιάχνουνε τα χτένια. Τα χτένια τα κατονομάζανε, ανάλογα με τον αριθμό των δοντιών. Το χτένι π.χ. που είχε 450 δόντια το λέγανε “σαρανταπεντάρι”, ενώ αυτό που είχε 750, το λέγανε “εβδομηνταπεντάρι”. Το σαρανταπεντάρι εχρησιμοποιείτο ειδικά όταν ύφαιναν ζώνες για τους άντρες ή φασκιές για τα μωρά, που δεν είχε πλάτος το ύφασμα.

Ο καραμπασάς (πουλούσε δαφνόλαδο)

Στα χωριά που αυτοφύεται ο αρωματικός θάμνος της δάφνης, αυτό το φυτό με το αιθέριο λάδι του, βγάζανε με απόσταξη το δαφνόλαδο, το γνωστό μας “καραμπάσι”. Ο καραμπασάς εκρατούσε ένα μπουκάλι καραμπάσι στο σακούλι του και γύριζε στα χωριά

πόρτα-πόρτα και κρατούσε ένα δοχείάκι όσο μια δαχτυλήθρα και το έλεγε “οκά” και μ’ αυτό το πουλούσε. Το χρησιμοποιούσανε εξωτερικά. Εντριβές και επαλείφεις για ρευματισμούς, αποστήματα, κριολογήματα, ιγμορίτιδα κ.ά. Το αραιώνανε με νερό, γιατί μπορούσε να προκαλέσει εγκαύματα στο δέρμα. Εμίριζε πολύ ευχάριστα.

Καρεκλάδες και τροχατζήδες

Οι καρεκλάδες, κυρίως αθίγγανοι (που αυτοί δεν εξαλειφτήκανε τελείως), εγυρίζανε στά χωριά με ένα σκεπάρνι, ένα σαρακάκι, λίγες περόνες για καρέκλες, μια ράσπα και ένα δεμάτι αφράτο και διορθώνανε τις καρέκλες.

Επίσης, άλλη αθιγγανική ιδιότητα ήτανε οι τροχατζήδες. Ένας τροχός ήτανε όλη τους η “σπετσαρία” και γυρίζανε στα χωριά και ακονίζανε τσεκούρια, μαχαιρία, φαλίδια της κουράς κ.ά.

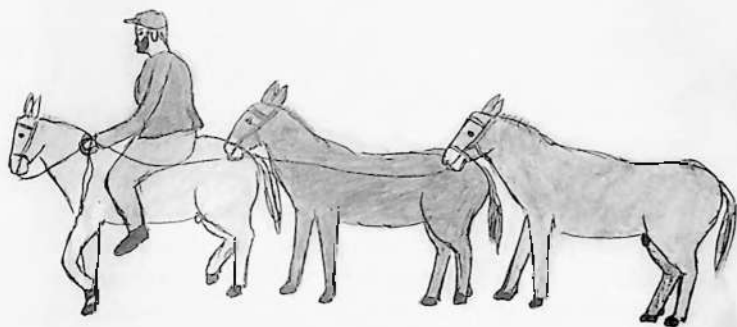
Οι σφουγγαράδες

Δεν είχε σφουγγαράδες ο τόπος μας, μα η θάλασσά μας είχε σφουγγάρια και κάθε καλοκαίρι ερχότανε από τα Δωδεκάνησα караβάκια 6, 8, 10 και μαζεύανε τα σφουγγάρια. Όλη μέρα δούλευαν οι μηχανές τους για να τροφοδοτούνε με αέρα αυτούς που ήτανε σε κατάδυση. Οι δύτες κατεβαίνανε με κάτι βαριά πέδιλα που είχανε παχύ μπρούτζο αντί για σόλες και βέβαια μέσα σε σκάφανδρο. Με σωλήνα των διοχετεύα-νε αέρα.

Κάθε χρόνο ήρχοντο στο ίδιο περίπου μέρος, μπροστά από τα Σφακιά στο Λιβυκό. Φαίνεται ότι τα σφουγγάρια αναπτύσσονται όπου ο βυθός έχει πολλές ξέρες.

Μαντραμπάσηδες (έμποροι φορτηγών ζώων)

Πολύ συχνά επεριοδεύανε στα χωριά, συνηθέστατα τσιγγάνοι που είχαν μαζί τους 5, 6, 8 μουλαρογάιδουρα και επουλούσανε, αγοράζανε, μα εκάνανε και “τραπαλίκια” (ανταλλαγές). Τους λέγανε μαντρομπάσηδες.

Ο μαντραμπάσης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

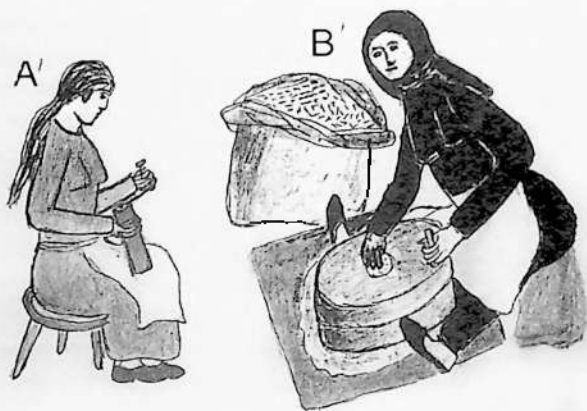
Ο χειρόμυλος και ο καφεδόμυλος

Από ένα νοικοκυρεμένο σπίτι δεν έλειπε και ο χειρόμυλος. Αλέθαμε στάρι για “ξινόχοντρο” (τραχανά), για “γαλόχοντρο” (με φρέσκο γάλα για νωπό φαΐ, σαν ριζόγαλο), για “οματές” (γέμιζαν με χόντρο τα έντερα του χοίρου όπου έβαζαν και διάφορα μπαχαρικά και ήτανε καθιερωμένο σπescιαλιτέ στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι. Κυρίως όμως γινότανε και με ρύζι οι οματές. Μπορούμε να πούμε ότι ο χόντρος υποκαθιστούσε το ρύζι σε σημαντικό βαθμό. Άλεθαν και φάβα οι χωρικοί μας που ήτανε συχνά δική τους παραγωγή.

Στην κατοχή ο χειρόμυλος εχρησιμοποιήθη και για να αλέθει χαρούπια και βελάνια που τα έβαζαν στο ψωμί. Βελάνια από τα πρινάρια του δάσους μαζεύανε, τα ξεφλουδίζανε, τα φουρνίζανε και μετά τα άλεθαν και ανακάτευαν το βελανάλευρο με κριθαρένιο και αυτό που εγίνετο στη συνέχεια το βαφτιζανε “ψωμί”, μα δεν ήτανε ψωμί.

Ακόμα χειρότερο ψωμί έκανε το χαρουπάλευρο. Τα φουρνίζανε και τα χαρούπια και μετά τα κοπανίζανε με το σκούλο του σκεπαριού και μετά τα αλέθανε στο χειρόμυλο. Το χαρουπάλευρο ανακάτευαν με κριθαρένιο και κάνανε ψωμί χειρότερο από εκείνο με τα βελάνια.

Το σίτσισo Β΄ μας μεταφέρει στα τραγικά χρόνια της

Ο καφεδόμυλος και ο χειρόμυλος

κατοχής και βλέπομε την τραγική σκηνή που η νοικοκυρά αλέθει χαρούπια για να τα βάλει στο φωμί. Το χειρόμυλο τον βάζανε απάνω σε ένα πανί και άλεθε. Με το ένα χέρι η γυναίκα κρατά το “πασούλι” (τη λαβή) και γυρίζει το “πανωμύλι”. Με το άλλο χέρι παίρνει από το σακί τα κοπανισμένα χαρούπια και από λίγα-λίγα τα ρίχνει στην υποδοχή του μύλου που μοιάζει με χοάνη. Από τις άκρες του μύλου πέφτει το αλεύρι. Άμα ήτανε χοντρό το αλεύρι το άλεθαν περισσότερες από μια φορές.

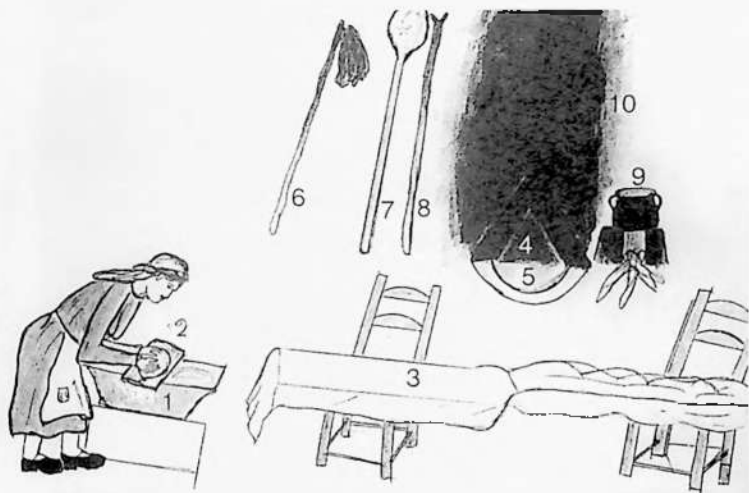
Στο σκίτσο Α': Πριν από τον πόλεμο, ορισμένα σπίτια είχανε μικρούς και εύχρηστους καφεδόμυλους και παίρνανε καφέ άλεστο, τον καρβούντιζαν και τον άλεθαν εκεί. Στην κατοχή, που δεν εβρίσκετο καφές, εκαρβούντιζαν σάρι και ροβίθια, το έκαιγαν πολύ, μετά τα άλεθαν στο μύλο του καφέ και αυτό που έβγαινε το βαφτίζανε καφέ και το πίνανε. Αυτή τη δουλειά κάνει η γυναίκα στο σκίτσο μας.

Το ζυμωτό

Η γυναίκα στην οικογένεια, εκτός από τη μεγάλη της αποστολή να γεννά και να αναθρέφει τα παιδιά, ήτανε σημαντικότετος παράγοντας και στην οικονομία του σπιτιού. Θέρη, μαζωχτά, περβόλια, υφαντά, πλυτά, ζυμωτά, ραφτά κλπ. Εδώ θα αναφερθούμε στο ζυμωτό.

Ένα κομμάτι ζύμη από το προηγούμενο ζυμωτό είχε φυλαγμένο. Για να ζυμώσει, έπρεπε αποσπέρας να “αναπίσει”. Έβαζε 5-6 οκάδες αλεύρι στο “πινάκι” (τη ζυμωτόσκαφη) και το κομματάκι τη ζύμη του προηγούμενου ζυμωτού, που ήτανε περίπου όσο η γροθιά του ανθρώπου και που το λέγανε “προζύμι”. Το ζύμωνε καλά με νερό χλιαρό. Μετά το σκέπαζε καλά με ρούχα για να διατηρήσει επ’ αρκετό τη θερμοκρασία του. Οι μικροοργανισμοί που ήτανε στο προζύμι, προκαλούσαν ζύμωση στο αναπιτό και “ανέβαινε” (φούσκωνε) ως το άλλο πρωί. Την επομένη έβαζε ακόμα μια δεκαριά οκάδες αλεύρι και το ζύμωνε πάλι με χλιαρό νερό. Αν ήτανε πολύ καυτό θα το “ζεμάτιζε” και δεν θα έκανε ζύμωση, μα και αν ήτανε κρύο το νερό δεν έκανε ζύμωση. Συνήθως βάζανε την “ψωμοσανίδα” να στηρίζεται σε δυο καρέκλες. Απάνω στην ψωμοσανίδα απλώνανε την ψωμομαντήλα. Ένα ειδικό σκέπασμα, πάντα καθαρό για τη δουλειά αυτή. Ένα-ένα ψωμί που έκανε η γυναίκα, το πήγαινε στην ψωμοσανίδα και το σκέπαζε. Όταν τέλειωνε τις πίτες, τις σκέπαζε και με άλλο σκέπασμα για να διατηρήσει τη θερμοκρασία του. Πολλές φορές έκανε και στα παιδιά κουλουράκια, που αν τους έβαζε και λίγο λαδάκι ήτανε πιο νόστιμα. Παρακολουθούσανε τη ζύμωση του ψωμιού και όταν ήτανε σε ορισμένο στάδιο, ανάβανε το φούρνο. Καμιά φορά δεν έπαιρνε ανέβαση το ψωμί. Έμενε “λειφό”. Τότε του βάζανε ένα αγιοκων-

στάντινο (βυζαντινό νόμισμα που είχε τον Άγιο Κων/νο και Ελένη, έκανε κοίλωμα, και λέγανε πως είχε θαυματουργικές δυνάμεις) και τότε ανέβαινε

Το ζυμωτό

1. Το “πινάκι” (η ζυμωτόσκαφη). Ήτανε μονόξυλο. 2. Το “πλαστερό”. Ένα φαρδύ σανίδι που εκεί έκανε τα ψωμιά η ζυμώτρα. 3. Στην ψωμοσανίδα απάνω είναι η ψωμομαντήλα. Ένα-ένα τα ψωμιά τα πήγαινε εκεί και τα σκέπαζε. 4. Το πόροφουρνο (ο πόρος του φούρνου). 5. Η “παθηνίστρα”. Μπροστά στο φούρνο το μέρος που σταματά η “αθάλη”, τα κάρβουνα, όταν είναι στο φούρνο το ψωμί. 6. Το “πάνιστρο”. Ένα ξύλο που στην άκρη του δένανε μια λινάτσα και, αφού τη βρέχανε, τη βάζανε στο φούρνο και έσερνε έξω τα κάρβουνα. 7. Το φουρνόφτυαρο που βάζανε και βγάζανε το ψωμί. 8. Ο συντρίφτης που σπρώχνει και που ανακατεύει τα ξύλα. 9. Το χάλκινο τσουκάλι που ζεσταίνανε τον “θερμό” (το χλιαρό νερό). 10. Πάντα, από τους καπνούς, είναι μαύρος ο τοίχος πάνω από τον πόρο του φούρνου.

1. Το μπουγαδοκόφινο. 2. Στο αθόπανο ρίχνει το νερό η νοικοκυρά με ένα χάλκινο τσουκάλι (το “σιντεροτσιάλι”). Στο αθόπανο είναι στάχτη. Το νερό περνά από τη στάχτη και από όλα τα ρούχα και τότε λέγανε πως τα “λευκαίνει”. Μόνο στα άσπρα γινόταν αυτό. 3. Το πλυστροπίνακο. 4. Τα απλωμένα ρούχα. 5. Η πρόχειρη παραστιά. 6. Μια οικογένεια χοίρων. Τότε τα ζώα ήταν ελεύθερα. Έπρεπε να αγωνιστούν και από μόνα τους για την επιβίωσή τους, ψάχνοντας για κανένα σποράκι ή για κανένα σκουληκάκι. Διακρίνεται η ράτσα των χοίρων που είχαμε τότε, τώρα έχει εξαφανιστεί. Είχανε στενή συγγένεια με τους αγριόχοιρους.

Η μπουγάδα

Όχι μόνο που δεν ήτανε τότε πλυντήρια, μα ούτε νερά δεν ήτανε πάντα. Άμα ήτανε μακριά το νερό, εφόρτωνε η γυναίκα το πρωί στο γάιδαρο τα ρούχα, τα ξύλα, το μπουγαδοκόφινο, το τσιβάλι για να ζεσταίνει το νερό, το σαπούνι που η ίδια είχε φτιάξει, στάχτη για να τα “λευκάνει” και βέβαια το “πλυστροπίνακο”

(τη σκάφη του πλουσίματος) και άμα ήτανε πολλή δουλειά, έπαιρνε και το φαί της.

Είναι τυχερές οι γυναίκες που γεννηθήκανε στην εποχή μας. Έχουνε όλες τις ανέσεις, μα και δεν αντιμετωπίσανε τις υστερήσεις, τα βάσανα και τις καταπιέσεις στα ανθρώπινα δικαιώματά τους, όπως οι γυναίκες προηγούμενων γενεών. Οι γυναίκες ωφελήθηκαν περισσότερο από τους άντρες από τις εξελίξεις.

Επεξεργασία του μαλλιού

Το μαλλί που σήμερα έχει εξεφτελιστικές τιμές, πριν λίγες δεκαετίες ήτανε πολύτιμο. Με μαλλί κυρίως έφτιαχναν την προίκα των κοριτσιών, τις κουβέρτες του σπιτιού, τις κάπες των ανδρών, τα “δραπόδια” (στρώματα), τα σακούλια κλπ. Ακόμα άμα φοφούσε κανένα πρόβατο στο βουνό, τρώγανε οι σκύλοι και τα όρνια το θράσιο, μα τα μαλλιά μένανε και όταν τα ξέπλενε ο χειμώνας, κάποιος τα μάζεγε στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Τα μαλλιά του ζώου που φοφούσε τα λέγανε “φοφές”.

Στο σκίτσο μας: 1. Η γυναίκα “ξάινει” τα μαλλιά. Τα αραιώνει με τα χέρια της. Βέβαια έχει προηγηθεί το πλύσιμο.

2. Η γυναίκα ξάινει τα μαλλιά με τα “χειρόχτενα”. Ξύλινα εργαλεία στην άκρη των οποίων είναι στερεωμένα μεγάλα δόντια δυο σειρές και τραβά το μαλλί το ένα χειρόχτενο από το άλλο κι εκεί γίνεται και διαχωρισμός. Τα πιο καλά μαλλιά, τις “αλεκατισιές” προορίζανε για “στιμόνι”, ενώ τα χοντρίτερα, τους “κόμπους”, προορίζανε για “φάδια”.

3. Οι “ξάστρες” ήτανε δυο ταβλάκια 0.40x0.40 που έχουνε εκατοντάδες δοντάκια κάθε μια τους. Τη μια στερεώνανε στα πλευρά της καρέκλας (όπως φαίνε-

Επεξεργασία μαλλιού

ται στο σκίτσο) με τα δόντια προς τα πάνω. Έβαζαν απάνω τα μαλλιά και μετά τραβούσανε από πάνω την άλλη και τα ξαίνανε.

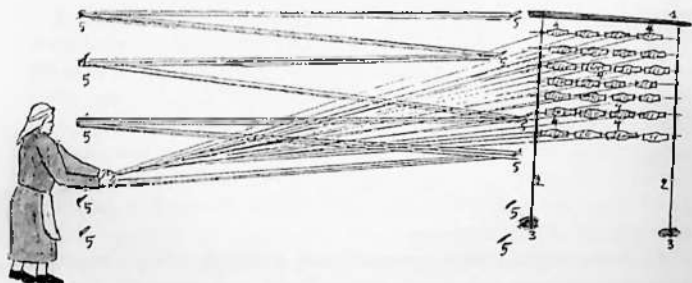
4. Ξαίνει τις “αρνιές” (τα αρνίσια μαλλιά). Αυτά ξαίνονται με το “ντοξάρι”. Έτσι το λέγανε επειδή είχε σχήμα τόξου. Κορδόνι του κάνανε με λουρί από δέρμα κατσίκας. Το λουρί το βάζανε στο νερό να μαλακώσει καλά και μετά το στρίβανε να γίνει στρόγγυλο και το κρεμούσανε με βάρος να γίνει ίσιο. Ένα ξυλάκι που το λέγανε “λαγούτο”, που είχε μεγάλο “σκούλο”. Όπως τραβούσανε το κορδόνι με το λαγούτο, με τις εκτινά-

Ξεις εξαίνοντο τα μαλλιά.

5. Η γυναίκα κλώθει. Το νήμα τυλίγεται στο "αρδάχτι". Το νήμα για να σταθεροποιηθεί στο αρδάχτι, έχει στο πάνω μέρος το "αγκινάρι". Ένα τενεκεδένιο καπελάκι με κατσούνι. Κάτω έχει το αρδάχτι ένα στρόγγυλο πήλινο ή ξύλινο βαρύνδιο για να διευκολύνει την περιστροφική κίνηση του αρδαχτιού. Το λέγανε "σφεντύλι".

6. Το "τυλιγάδι" είναι κανονισμένο να βγάζει τα "μονά" ίσα-ίσα, να εφαρμόζονται στην ανέμη. Όσο νήμα γεμίζει το αρδάχτι το λένε "ένα μονό".

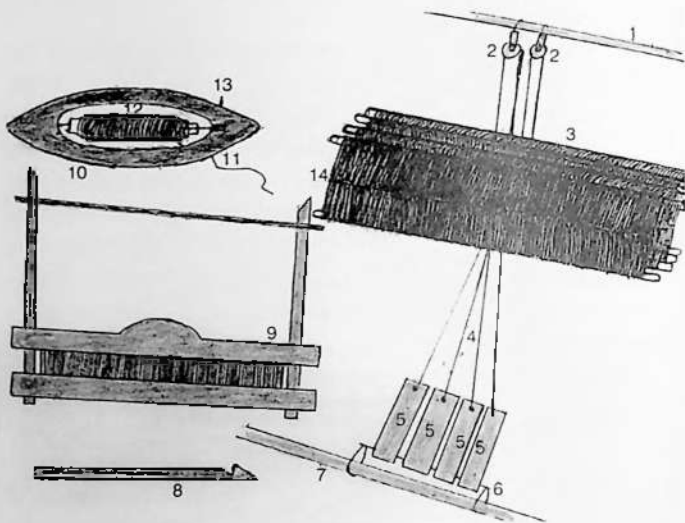
7. Η γυναίκα κάθεται απάνω στο "κόπανο" για να το σταθεροποιεί. Το κόπανο έχει μια βαθιά τρύπα τυφλή. Εκεί περιστρέφεται ο "άρδαχτος" και τυλίγει στο μασούρι το φάδι. Για να κρατιέται το μασούρι στο πάνω μέρος του άρδαχτου, είχανε ένα σπαγάκι δεμένο πάνω και με τις πρώτες τυλιξιές το έπιανε το φάδι και εσυγκρατείτο.

Το διάσμιο του φασιδιού

1. Το ξύλο που είναι καρφωμένο στον τοίχο και κρατά τα μασούρια. 2. Τα σχοινάκια που σαν ανεμόσκαλες κρατούνε τις βέργες που είναι περασμένα τα μασούρια. 3. Για να σταθεροποιούνται οι σπάοι τους δένανε βαριές πέτρες στο κάτω μέρος και τις λέγανε "σχουντιά". 4. Τα μασούρια με το στημόνι. 5.

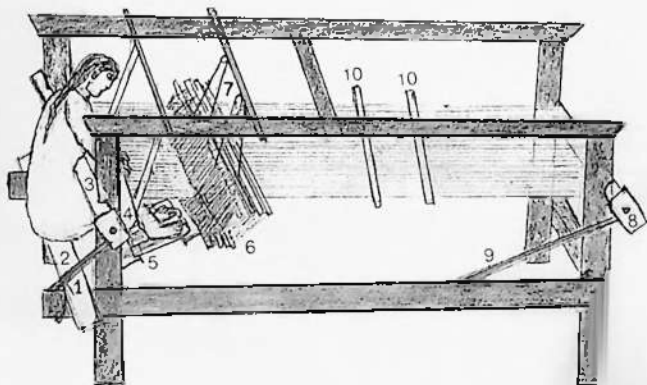
Τα ξύλα που είναι καρφωμένα στον τοίχο τα λέγανε τζένια. Η γυναίκα όλες τις άκρες μαζεμένες τις έδενε στο πρώτο τζένιο και στη συνέχεια ξετύλιγε από τα μασούρια και πήγαινε από της μιας μεριάς τα τζένια στην άλλη, μέχρι που τελειωνε το στημόνι. Το φάδι δεν γίνεται διάσμο. Διαζόνταν το στημόνι, που μπορούσε να είναι μάλλινο, αν επιρύκνιτο να φάνινε ράσο ή κάτι ανάλογο. Μπαμπάκι ή λινάρι ή μετάξι, αν έκαναν άλλο υφαντό.

Εξαρτήματα αργαλειού

1. Το μιτόξυλο που κρατά τους καβαλάρηδες και αυτοί κρατούνε μίτους και πατητήρες. 2. Οι καβαλάρηδες (μικρές τροχαλίες). 3. Οι μίτοι. 4. Τα πατητηρόσκονια. 5. Οι πατητήρες. 6. Το πατητηροσίντερο. 7. Το πατητηρόξυλο. 8. Ο κλέφτης που περνά τις κλωστές από το χτένι. 9. Το πέταλο με το χτένι. 10. Η σαίτα. 11) Από μια τρυπίτσα περνά το φάδι και ξετυλίγεται από το μασουράκι όπως περνά η σαίτα ανάμεσα από το στημόνι. 12. Το μασουράκι με το φάδι. 13. Από τη μια μεριά η σαίτα έχει τρύπα και μπαίνει ο άξονας. Από την άλλη

έχει μια υποδοχή και άμα μπει ο άξονας ένα ξυλάκι τον κρατά εκεί. 14. Διακρίνεται η μεσαία γραμμή που οι μίτοι έχουνε για να πηγαινούνε εναλλασσόμενα τις κλωστές απάνω και τις μισές κάτω, για να αγκαλιάζουνε το φάδι, εναλλασσόμενα.

Αργαλειός

1. Το κωλοσάνιδο. 2. Ο μικρός σφίχτης που δένεται στην κορατσίνα για να κρατά το στιμόνι τεντωμένο. 3. Το μπροσαντί που τυλίγεται το υφανμένο πανί. 4. Το πέταλο που κρατά το χτένι και χτυπά το πανί. 5. Οι πατητήρες που πατεί η υφάντρια για να αλλάζουνε θέση οι κλωστές. 6. Οι μίτοι που οι μιν πηγαινούνε τις μισές κλωστές απάνω και οι δε τις άλλες κάτω. 7. Οι καβαλάρηδες που αυτοί κρατούνε το σύστημα μίτοι-πατητήρες. 8. Το πيسانτί, που έχει τυλιγμένο το στιμόνι. 9. Ο μεγάλος σφίχτης που ακουμπά στην κορατσίνα. 10. Τα σταυροκάλαμα που τα βάζουνε στο διάστημα από μίτους σε πيسانτί με τις μισές κλωστές απάνω και τις μισές κάτω για να κρατούνε σε σταθερή απόσταση τις κλωστές να μην αμπερδέχουνε. Με ένα σπάγκο τους δένουνε μια πέτρα που τα τραβά προς τα πίσω. Τη λένε “σκουντί” μα δε φαίνεται στο σκίτσο.

Το νυχτέρι

Το νυχτέρι

Συχνά οι νοικοκεράδες εκάνανε “νυχτέρι”. Εμαζεύονταν 3, 4, 5 σ’ ένα σπίτι και, με το φως του λύχνου, η μια έκλωθε, η άλλη έπλεκε, η άλλη εμπάλωνε παλιά ρούχα, ενώ η άλλη μπορούσε να ράβει καινούργια με τη βελόνα της, γιατί τότε δεν είχανε ραπτομηχανές. Εκαθίζανε μέχρι βαθιά νύχτα για να “βγαρτίσουνε”, ενώ από την ημέρα επρογραμματιζανε σε ποιας το σπίτι θα κάνανε το νυχτέρι.

Το “σαπουναριό”

Το σαπούνι το φτιάχνανε οι γυναίκες. Εβάζανε τρεις οκάδες λάδι, έξι οκάδες νερό και μισή οκά σπέρτο του σαπουνιού (καυστικό νάτριο). Το βράζανε και το ανακατεύανε μέχρι να γίνει παχύρευστο σε βαθμό που να μπορεί να κρατηθεί όρθιο το ξύλο που το ανακα-

Σαπουνιποιείο

Βαφείο

τεύανε. Μετά το βάζανε σε καλούπια και άμα εκρύνε εστερεοποιείτο και το κόβανε πλάκες. Το βράζανε σε γαζοτενεκέδες, γιατί αν το βράζανε σε χάλκινα τσικάλια τα “ξεγάνωνε” το σπίρτο.

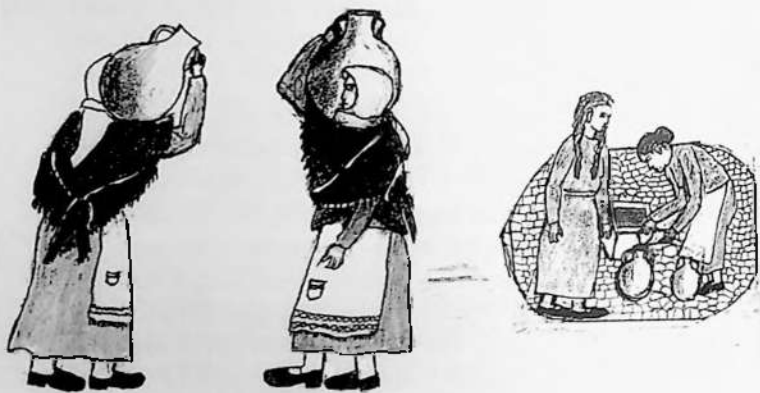
Το βαφείο

Πολύ πιο παλιά δεν ευρίσκοντο μπογιάδες και επίσης δεν ευρίσκοντο και κατά τη γερμανική κατοχή. Μα και όταν ευρίσκοντο οι μπογιάδες, άμα θέλανε να τους αποφύγουνε για να μη δώσουνε λεφτά, εβάφανε με τα βότανα. Εδώ θα αναφέρω μερικά βότανα και ποια χρώματα δίνουνε: Οι φασκομηλιές βάφουνε γκρίζα. Τα κουκούτσια της δεσπολιάς με καπνιά βάφουνε μαύρα. Μαύρα βάφει και η φλούδα του ζαμπούκου. Ο καρπός του ζαμπούκου βάφει μπλε. Το φύλλο του ζαμπούκου βάφει πράσινο. Η ακονίζιά βάφει ανοιχτό πράσινο. Το περικάρπιο του καρυδιού βάφει σκούρο

καφέ. Το άνθος της παπαρούνας βάφει κόκκινο. Επίσης κόκκινο βάφει η ρίζα της κολλιτσίδας και επίσης κόκκινα βάφει η φοινοκαλίδα. Τα χλωρά χαρούπια βάφουνε ροζ. Τα άνθη της ξινήθρας βάφουνε κίτρινα. Επίσης κίτρινα βάφουνε τα κύπελα της βελανιδιάς και ο βολβός του νάρκισσου. Τα ρούχα για να τα βάψουμε τα βράζουμε μαζί με το βότανο. Όταν βράζανε τα ρούχα για να τα βάψουνε, τα ανακατεύανε συχνά για να μην παρουσιάσουνε “αναπιαστάδες” (κάποια σημεία λιγότερο βαμμένα).

Οι νεροφόριτσες

Συχνά μια κοπελιά αισθάνετο ευχαρίστηση που θα πήγαινε στο νερό και ας ήτανε και λίγο μακριά. Ήτανε πολύ κλειστή η ζωή της γυναίκας και πιο πολύ της κοπελιάς. Ειδικά δε στην ορεινή δυτική Κρήτη που τα έθιμα πάντα ήτανε αυστηρότερα. Ήτανε μια ευκαιρία

Οι νεροφόριτσες

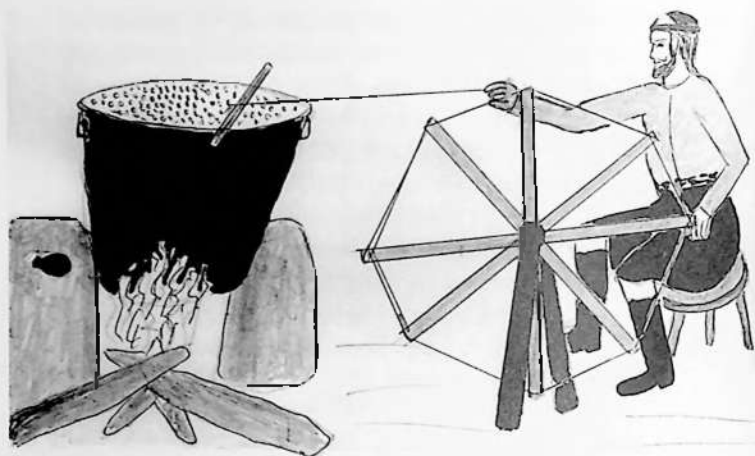
να βγει, να ξεδώσει λίγο, να δει και να τη δούνε, να βρει άλλες γυναίκες. Να μάθει τα νέα του χωριού και, γιατί όχι, να κουτσομπολέψει λίγο. Δεν ήτανε σπάνιο να δεις δυο γυναίκες, η μια να πηγαίνει για νερό και η άλλη να γυρίζει με γεμάτο σταμνί και σ' αυτή τη στάση να τα λένε πάνω από ένα τέταρτο της ώρας.

Δεν ήτανε καλό να λένε “χωριογύρα” την κοπελιά. Ήξερε και την παροιμία που λέγανε οι γυναίκες: «Από όπου λείπεις λείπει και η κουβέντα σου». Μια μικρή δικαιολογημένη απόδραση ήτανε που θα πήγαινε στο νερό. Ήτανε θετικό για την κοπελιά να θεωρείται “χαμηλοβλεπούσα”.

Το μετάξι

Το μετάξι ήτανε δουλειά της γυναίκας. Συχνά επα-
ραλάμβανε το μεταξόσπορο και παρέδιδε στο σπίτι της ή και στην αγορά έτοιμα ρούχα.

Κατά τα μέσα Απριλίου έβαζε στο στήθος της το μεταξόσπορο για να γοργοεκολαπτεί και έπρεπε να είναι ιδιαίτερα προσεχτική στον ύπνο να μην τον πιέσει. Μόλις βγει η κάμπια από το αυγό είναι πολύ μικρή, μα είναι και πολύ ευαίσθητη. Αρχικά της κόβουνε το μουνόφυλλο ψιλό, σχεδόν σαν το νταμπάκο. Υστερότερα τους το δίνουνε ολόκληρο. Τους μεταξοσκώληκες τους έχουνε σε δικό τους δωμάτιο και θέλουνε σταθερή θερμοκρασία, 20-24°C, μα θέλουνε και κανονικό φωτισμό και κανονική υγρασία και αερισμό. Τριάντα μέρες περνά σε μορφή κάμπιας και μετά αρχίζει να πλέκει το κουκούλι πάνω σε κλαδιά που το βάζουν. Κατά προτίμηση ρείκι. Βγάζει ο μεταξοσκώληκας από το σηρικογόνο αδένια μια λεπτή κλωστή που μπορεί να είναι και πάνω από 1000 μ. το κάθε κουκούλι. 15 η-μέρες κάνει στο κουκούλι και μετά το βάζουνε στο

Ο μεταξιάς ή ανεμάς

φούρνο για να ψοφήσει η χρυσαλίδα, γιατί αν τριπήσει να βγει καταστρέφει το μεταξί. Αν θέλει η μεταξού να βγάλει η ίδια σπόρο, βάζει 4-5 χρυσαλίδες σε μια εφημερίδα και εκεί γεννά κάθε μια 300-600 αυγά. Στη συνέχεια πηγαίνει στη μεταξοανέμη και βγάζει το μεταξί που, αν θέλει υφαίνει πουκάμισα, φορέματα ή ό-τι άλλο θέλει για το σπίτι της, ή τα πουλά. Από τότε που θα βγει η κάμπια, και αν την αφήσουν να γίνει χρυσαλίδα, δεν ζει πάνω από 75 μέρες.

Ο μεταξιάς ή ανεμάς

Ο μεταξιάς είχε κανονικό εργαστήριο στο χωριό του, μα περιόδευε και στα άλλα χωριά και έκανε πρόχειρο εργαστήριο. Στη γη κάρφωνε τα πόδια της ανέμης του και τη γύριζε με τα πόδια του με πετάλι. Τα κουκούλια τα έβραζε στο καζάνι με ζεστό νερό, διαφορε-

τικά δεν βγαίνει η μεταξοκλωστή. Πάνω από ένα ταβλάκι περνά η κλωστή για να μη σέρνεται το κουκούλι. Ένα-ένα ξετυλίγει τα κουκούλια και καθένα έχει γύρω στα 1000 μ. κλωστή. Ο Crochfort Scott το 1837 γράφει στο βιβλίο του “Περιηγήσεις στην Κρήτη” ότι εξήγετο “μικρή ποσότης μεταξιού” από την Κρήτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ'

ΠΑΙΔΙΚΗ ΖΩΗ

Στο σχολείο

Από τις εντυπώσεις μου κατά τη δεκαετία του 1930 που πήγα στο σχολείο βγαίνει ένα γενικότερο συμπέρασμα, γιατί περίπου τα ίδια συμβαίνανε σε όλα τα μικρά χωριά, που όμως είχαμε μεγάλα σχολεία αφού είχαμε γύρω στους 60 μαθητές, γιατί τότε όλοι σχεδόν ήτανε πολύτεκνοι. 60-70 παιδιά, ένα δάσκαλο!!

Στο σχολικό έτος 1932-1933 πήγα στην πρώτη τάξη. Δεν είχαμε εικόνες φυσικής ιστορίας. Δεν είχαμε εικόνες ηρώων. Δεν είχαμε εικόνα του Χριστού. Δεν είχαμε αριθμητήριο και μας παράγγειλε ο δάσκαλος και του φέρναμε τα καρόλια, όταν τελειώνανε οι μητέρες μας την κλωστή και άμα τα κάναμε 100, έκανε ένα πλαίσιο και τα πέρασε κατά δεκάδες σε σύρματα και κάναμε αριθμητήριο. Είχαμε τρεις γεωγραφικούς χάρτες. Ο ένας ήτανε της Κρήτης, ο άλλος της Ελλάδας, ο τρίτος δε θυμούμαι. Ίσως της Ευρώπης. Είχαμε δυο βιβλία. Το ένα ήτανε "Άπασα ύλη" για την Γ' και Δ' τάξη και το άλλο "Άπασα ύλη" για την Ε' και ΣΤ' τάξη, που γράφανε περιληπτικά μερικά πράματα που θα μπορούσε να τα συμβουλευτεί ο δάσκαλος για το μάθημα που θα παρέδιδε. Αυτά ήτανε η "σχολική μας βιβλιοθήκη"! Δεν είχαμε σόμπα για το χειμώνα. Δεν είχαμε ούτε καν ένα τοπάκι για να παίζομε. Παίζαμε αμπάρα, ξυλίκι, πινακωτή και άλλα ανάλογα παιχνίδια.

Κάθε Σάββατο είχαμε επιθεώρηση. Κάθε 15 μέρες είχαμε “δικαστήριο”. Υπήρχε επιμελητής της τάξεως και αναπληρωτής του. Υπήρχε επιμελητής της καθαριότητας και αναπληρωτής του. Πέντε από τους συμμαθητές μας των μεγάλων τάξεων ήταν οι “δικαστές”. Ο Πρόεδρος του δικαστηρίου εκτυπούσε το κουδοϊνι και έλεγε: «Αρχή της συνεδρίασης και να έρθει ο επιμελητής της τάξεως». Έφερνε αυτός την κατάσταση των “κακοποιών”. Ετέλειωνε η δίκη με αυτούς και μετά ερχότανε ο επιμελητής της καθαριότητας με την κατάσταση εκείνων που δεν σεβάστηκαν το περιβάλλον. Ο δάσκαλος μετά, αιτιολογώντας, ε-διαφοροποιούσε ή επεκύρωνε τις ποινές.

Οι ποινές των παραβατών

1. **Νηστεία.** Όταν σκόλαζε η τάξη του μαθητού, αυτός ήτανε κρατούμενος στο σχολείο για μια ώρα ή και περισσότερο.

2. **Ορθοστασία.** Ο μαθητής ήτανε τιμωρημένος να στέκει στο θρανίο του μπροστά και αν ήθελε να διαβάσει edιάβαζε εκ του ορθίως, μια ώρα ή περισσότερο.

3. **Γραφτική τιμωρία.** Ένας συμμαθητής μου έγραφε το σύνδεσμο “και” με “ε” και τιμωρήθηκε να γράφει 300 φορές “και, και, και...”. Άλλος συμμαθητής μου δε θυμήθηκε ότι η επαρχία της Βιάννου είχε τότε πρωτεύουσα τον Πεύχο (τώρα έχει πρωτεύουσα τη Βιάννο). Έγραφε λοιπόν 50 φορές: «Η επαρχία Βιάννου έχει πρωτεύουσα τον Πεύχο». Και αυτός δεν ξέχασε ποτέ. Και εγώ το θυμάμαι εξ αιτίας της τιμωρίας αυτής.

4. Μα είχαμε και την “εσχάτη των ποινών”. Πάντα είχαμε 5-6 βέργες στην έδρα του δασκάλου. Επειδή θα μπορούσε να σπάσει η βέργα στα χέρια του μαθητού, είχαμε εφεδρικές βέργες. Οι βέργες φθειρόνταν

από τις ξυλίες στα χέρια των μαθητών. Ο μαθητής έδινε το ένα χέρι πρώτα και μετά το άλλο και τις έπαιρνε. Το τράβηγμα των αυτιών και τα χαστοίκια ήτανε πολύ πρόχειρα. Ήτανε τότε τέτοιο το σύστημα.

Είχαμε καλό δάσκαλο και μέχρι να τελειώσω το σχολείο αποχτήσαμε και εικόνες, και ποδόσφαιρο και βιβλιοθήκη και άλλα εποπτικά όργανα και σόμπα.

Στο σχολείο

1. Ο δάσκαλος δέρνει ένα μαθητή. 2. Ο μαθητής εκτίει πινή ορθοστασίας. 3. Τα αγόρια πάντα κουρεμένα με φιλή μηχανή. 4. Σε χωριστή σειρά θρανίων τα αγόρια και σε χωριστή τα κορίτσια. 5. Ο μαυροπίνακας. 6. Οι σάκες των αγοριών ήτανε με μάντα και τις κρεμούσανε στο λαμό και στο σχολείο τις κρεμούσανε στο θρανίο. 7. Οι "απασαϋδες". 8. Οι εφεδρικές βέργες. 9. Το αριθμητήριο από καρόλια. 10. Οι τσάντες των κοριτσιών ήτανε με αυτάκια και τις φυλάγανε στο πατάρι του θρανίου. Όλες οι τσάντες στο σχολείο μας ήτανε υφαντές. 11. Κάθε παιδί είχε στο θρανίο του το μελανομπουκάλο του. 12. Και στα παιδιά του σχολείου, μα και σε προσχολικά, βάζανε μαύρα, άμα υπήρχε πένθος.

Από την τρίτη τάξη και πάνω γράφαμε με μελάνι και κάθε παιδί κρατούσε το μπουκαλάκι του με το μελάνι. Συχνά μας χυνότανε το μελάνι και είχαμε τιμωρία, γιατί «μουζαλώναμε» το θρανίο και το πάτωμα.

Βοηθητικά βιβλία είχανε μόνο τα παιδιά αυτών που είχανε καλύτερη οικονομική άνεση. Είχαμε πλάκες και κοντύλια και γράφαμε και τα σβήναμε και ξαναγράφαμε. Είχαμε ένα τετράδιο για κάθε μάθημα και γράφαμε σημειώσεις. Εγώ ποτέ δεν είχα βοηθητικά βιβλία.

Τα παιχνίδια των παιδιών

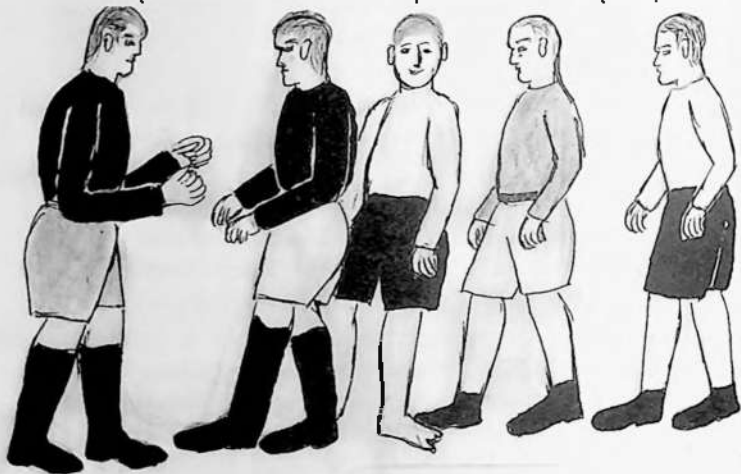
Οι γονείς μας, μας αγαπούσανε, όπως αγαπούνε τα παιδιά τους όλοι οι γονείς, όλων των εποχών, μα όχι μόνο που δε μας αγόραζαν τότε παιχνίδια, μα συχνά δεν είχαμε ούτε καιρό για παιχνίδι. Τον καιρό που ήτανε μεγάλα βάσανα π.χ. θέρους και λιομάζεμα, μας υποχρεώνανε με ανταλλάγματα, κυρίως, και συμμετείχαμε. Τότε είχαμε σχολείο πρωί και απόγευμα. Αν το βάσανο ήτανε κοντά πηγαίναμε εκεί και τρώγαμε και μετά συμμετείχαμε μέχρι να φύγομε για το απογευματινό σχολείο. Το διάβασμα γινότανε το βράδυ με το λύχνο. Συχνά μας στέλνανε σε δουλειές, όχι στο σχολείο.

Ποτέ δεν δόθηκε μια δραχμή για να αγοραστεί ένα τοπάκι για μένα, μα ούτε τα άλλα παιδιά που παίζαμε μαζί δεν είχανε αγοραστά παιχνίδια. Ήτανε τόσο δύσκολα τότε τα χρόνια, ειδικά στη γερμανοκατοχή, που μοναδικό στοχοδιάγραμμα ήτανε η επιβίωση. Παίζαμε αμπάριζα, ξυλίκι, πινακωτή, μελισσάκι και άλλα ανάλογα παιχνίδια που δε χρειάζονται εφόδια. Φτιάχναμε όμως και σπιτάκια και μαζεύαμε αγίνωτα φρούτα που ήτανε το “κοπάδι” μας, εφτιάχναμε τοπάκια με παλιόπανα και, άμα βρίσκαμε στην παραλία

σφουγγάρια να τους κάνομε γέμισμα, είχανε καλύτερη ελαστικότητα. Εφτιάχναμε σβούρους με αλαφροξυλιά, παραβάκια κ.ά. Αισθανόμαστε “δημιουργοί” κάπου-κάπου.

Το σκραφνί

Τα παιχνίδια μας και τότε είχανε και επίζηλους, μα και άχαρους ρόλους. Για να βρούμε ποιός θα πήγαινε στον κάθε ρόλο εκάναμε “σκραφνί”. Ένα παιδί έπιανε ένα μικρό χαλικάκι. Έδειχνε τα χέρια του ότι μόνο ένα χαλικάκι κρατούσε. Μετά πήγαινε πίσω τα χέρια του για να μην καταλάβει κανείς σε ποιο χέρι το κρατά. Επρότεινε μετά και τα δυο χέρια μπροστά με σφιγμένους γρόνθους και ερωτούσε το παιδί ποιο χέρι προτιμά και αν έβρισκε το χέρι με το χαλικάκι ήτανε “ξέπλος” (κερδισμένος), διαφορετικά έχανε. Αυτό γινότανε με όλα τα παιδιά. Αν ήτανε πολλά κερδισμένα,

Το σκραφνί

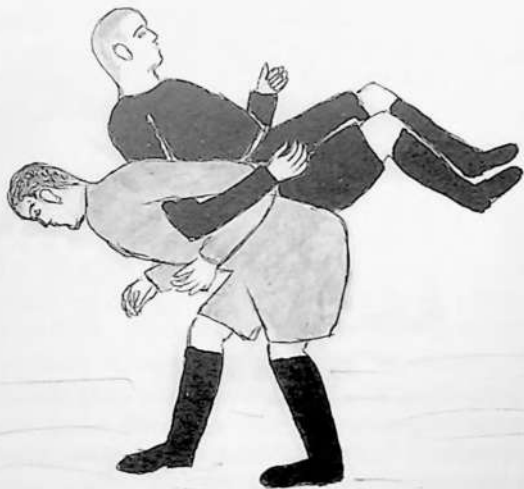
σκραφνίζανε και μεταξύ τους μέχρι να καταλήξουν σε ένα.

Κάναμε σκραφνί και με δυο ξυλάκια όμοιας διαμέτρου. Το ένα πιο κοντό από το άλλο. Τα παρουσιάζαμε στο παιδί από την άκρη τους κι αν έπαιρνε το κοντό έχανε Τα ξυλάκια θα μπορούσε να είναι από σπιρτόξυλα.

Για τις αμάδες, το ξυλίκι και την τρόνιζα, η κλήρωση γινότανε με "ντουκάρισμα", όπως θα δούμε σε άλλες σελίδες.

Ο Ιορδάνης Ποταμός

Το παιχνίδι του Ιορδάνη το παίζουνε δυο παιδιά. Γυρίζει πλάτη το ένα στο άλλο και το καθένα περνά τα χέρια του ανάμεσα από τα χέρια του άλλου. Σκύβει το ένα και το άλλο βρίσκεται ξαπλωμένο στην πλάτη του πρώτου κοιτάζοντας προς τον ουρανό. Το επάνω λείει του κάτω:

- Πού πατείς;
- Στη γη.
- Από πού πίνεις νερό;
- Από τον Ιορδάνη ποταμό.
- Σύρε με κι εμέ να πιω.

Αλλάζουνε θέση όσες φορές θέλουνε.

Με το ίδιο σύμπλεγμα παίζεται και ακόμα ένα παιχνίδι που το λένε "βάρκα". Όπως είναι συμπλεγμένα, σηκώνει το ένα το άλλο και το σπρώχνει όσο μπορεί πίσω, ενώ το άλλο τραβά όσο μπορεί μπροστά και μπορούνε να μπούνε τα ζεύγη "βάρκες" σε συναγωνισμό, ποιοι θα τρέξουνε πιο γρήγορα.

Οι ομάδες

Σ' αυτό το παιχνίδι κάθε παιδί έχει την "αμάδα" του. Είναι μια πετρούλα πλακερή στρόγγυλη. Περίπου όσο ένα πιατάκι. Μια μικρότερη πετρούλα, όσο ένα

Παίζουν αμάδες

1. Ο μπουτιέρης σπεύδει να στήσει τον μπούτη του. 2. Τα άλλα παιδιά παίρνουνε βιαστικά τις αμάδες τους, τώρα που είναι ελεγχαρία. 3. Συχνά εβγάξαμε τα παπούτσια (αν είχαμε) την ώρα του παιχνιδιού, για να μην τα φθειρόμε.

μικρό ποτηράκι, είναι ο “μπούτης”. Ένα παιδί είναι “μπουτιέρης”, μα ο ρόλος αυτός είναι άχαρος και για να βρουνε ποιο παιδί θα τον αναλάβει, “εντουκέρνανε”. Εκάνανε ένα μικρό κύκλο και, από ορισμένη απόσταση, επετούσανε όλοι τις ομάδες τους για να μπουνε στον κύκλο ή να μείνουνε κοντά. Το παιδί που η ομάδα του έμενε πιο μακριά από τον κύκλο εκάθιζε μπουτιέρης. Ο μπούτης ήτανε όρθιος, μα τα άλλα παιδιά προσπαθούσανε να τον ριξουνε, πετώντας τις ομάδες τους. Όσο ήτανε όρθιος ο μπούτης, αν ο μπουτιέρης κατάφερνε να πιάσει κανένα παιδί, κάθιζε εκείνο μπουτιέρης. Όταν ο μπούτης είναι χάμω είναι “ελεγκαρία” και τότε μπορούνε τα παιδιά να πάνε να πάρουνε τις ομάδες τους που βρίσκονται κοντά στον μπουτιέρη. Αν όμως ο μπουτιέρης επρολάβαινε να στήσει τον μπουτι και να πιάσει κανένα παιδί, εκείνο κάθιζε πια μπουτιέρης.

Αμπάρα (αμπάριζα)

Η αμπάρα παίζεται με πολλά παιδιά που γίνονται δυο ομάδες. Η κάθε ομάδα όριζε μάνα ένα ορισμένο σημείο, σε απόσταση γύρω στα 12-15 μέτρα η μία από την άλλη. Ένα παιδί ήτανε ο φύλακας στη μάνα, γιατί αν έβρισκε αφύλαχτη τη μάνα ένα αντίπαλο παιδί και κατάφερνε να την πατήσει, τους “εξαμπάριζε” και έχανε αυτή η ομάδα. Οι αντίπαλοι εκυνηγούντο μεταξύ τους. Όποιος είχε πάρει μάνα τελευταίος, μπορούσε να κυνηγά τον άλλο (έπαιρνε μάνα = επατούσε το πόδι του στη δική του μάνα). Αν το παιδί που κυνηγούσαν, προλάβαινε να πάει “να πάρει μάνα”, εκυνηγούσε μετά αυτόν που τον κυνηγούσε προ ολίγου. Όσα παιδιά επιάνονταν από τους αντιπάλους έβγαιναν εκτός μάχης.

Ήτανε κερδισμένη η ομάδα που κατάφερνε να βγά-

Ένα παιδί από κάθε ομάδα “βλέπει τη μάνα”, ενώ τα άλλα τρέχουν προσπαθώντας να πιάσουν μέλη της αντίπαλης ομάδας

λει εκτός παιχνιδιού όλα τα αντίπαλα παιδιά.

Η “αγγλική αμπάρα”, όπως τη λέγαμε, παιζόταν διαφορετικά. Όσους έπιανε η μια ομάδα από τα παιδιά της άλλης, τα έστηνε κάπου “αιχμάλωτα” που, αν κατάφερνε ένας δικός τους να τους αγγίξει, απελευθερώνονταν και μπαίνανε ξανά στο παιχνίδι, μα τους έβλεπε φρουρός τους κρατούμενους της κάθε ομάδας. Η αγγλική αμπάρα ήθελε μεγαλύτερη ομάδα και περισσότερο γήπεδο. Έχανε η ομάδα που κατάφερναν οι αντίπαλοι να συλλάβουνε τους δικούς της.

Το χωστό πουλί

Ένα παιδί μετρά πίσω από μια πέτρα ή από ένα τοίχο και μετρά μεγαλοφώνως μέχρι τα 100. Απαγορεύεται να κοιτάξει προς τα που τραβούν τα άλλα παιδιά. Τα άλλα παιδιά τρέχουν να κρυφτούνε. Ο μετρητής ψάχνει να βρει που κρύβονται. Άμα δει κανένα τρέχει στο μέρος που μετρούσε και λέει: (φτου στου Γιάννη π.χ.) το όνομα». Αν προλάβει να το φτύσει καθίζει αυτό μετρητής την άλλη φορά. Όλα τα παιδιά ψάχνουνε να βρουνε ευκαιρία, όταν απομακρύνεται ο μετρητής για να τα γυρεύει να πάνε να φτύσουνε στο όνομα του μετρητή. Αν καταφέρουνε να τον φτύσουνε όλα τα παιδιά είναι αυτός ο μετρητής και την άλλη φορά. Αν προλάβει αυτός να φτύσει κανένα παιδί, εκείνο καθίζει μετρητής. Από εκεί που κρύβονται τα παιδιά παρακολουθούνε πότε θα απομακρυνθεί ο μετρητής για να τρέξουνε στη μάνα να φτύσουνε.

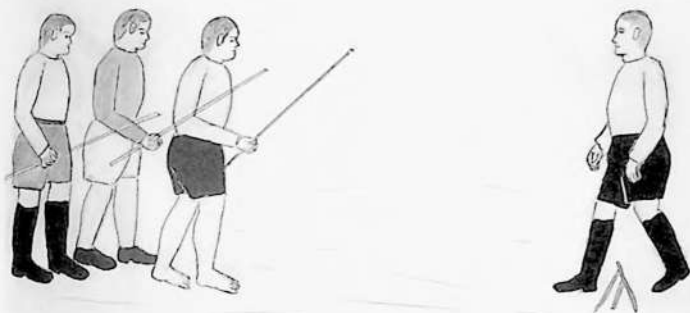

Το ξυλίκι

Το ξυλίκι

Το ξυλίκι το παίζουνε δυο παιδιά. Καθένα τους έχει ένα ραβδάκι, περίπου ένα μέτρο. Ένα άλλο ξυλάκι περίπου 30 εκ. το βάζανε πάνω σε δυο πέτρες που τις βάζανε κοντά μεταξύ τους. “Εντουκέρνανε” ποιο θα παίξει πρώτα. Σε ένα κύκλο, πετούσανε τα ραβδάκια τους από ορισμένη απόσταση και κέρδιζε όποιο παιδί πήγαινε πιο κοντά το ραβδάκι του. Ο πρώτος επετούσε με το ραβδάκι του το ξυλάκι όσο μπορούσε πιο μακριά. Εκεί που έπεφτε το ξυλάκι, πήγαινε και το χτυπούσε με το ραβδάκι του και αν μπορούσε να το σηκώσει ψηλά και να το ξαναχτυπήσει στον αέρα, το πετούσε πάλι όσο μπορούσε μακριά. Όπου ξανάπεφτε, πάλι το χτυπούσε για να εκτιναχθεί και συνέχεια. Τη φορά που δεν κατάφερνε να το εκτινάξει, έπαιρνε σειρά ο άλλος. Εμετρούσανε μετά με τα ραβδάκια τους την απόσταση και κέρδιζε όποιος είχε επιτύχει να απομακρύνει περισσότερο το ξυλάκι.

Αν έπχαινε στον αέρα το ξυλάκι ο αντίπαλος εκέρδιζε 10 ξυλίκια. Ξυλίκια λέγαμε την απόσταση που μετρούσαμε τα ραβδάκια.

Η τρόνιζα

Η τρόνιζα

Στο παιχνίδι της τρόνιζας, κάθε παιδί έχει ένα ραβδάκι, γύρω στο ένα μέτρο. Έχουνε ένα τριχλωτό ξύλο που στέκεται όρθιο και που το λένε “τρόνιζα”. Ένα παιδί έχει την ευθύνη για να βρίσκεται η τρόνιζα όρθια στη θέση της. Για να βρούνε ποιος θα είναι ο τρονιζέρης “ντουκέρνουνε”. Κάνουνε ένα κύκλο και από ορισμένη απόσταση, πετούνε τα ραβδάκια τους με στόχο να μπούνε στον κύκλο. Όποιου παιδιού το ραβδάκι έμεινε πιο μακριά από τον κύκλο, αυτό καθίζε τρονιζέρης. Τα άλλα παιδιά πετούνε τα ραβδάκια τους για να ρίξουνε την τρόνιζα. Άμα είναι κάτω η τρόνιζα, είναι “ελεγκαρία” και τότε τρέχουνε να πάρουνε πίσω τα ραβδάκια τους. Αν όμως προλάβει ο τρονιζέρης να στήσει την τρόνιζα και να πιάσει κανένα παιδί, αυτό καθίζε τρονιζέρης.

Η πινακωτή

Η πινακωτή

Στο παιχνίδι της πινακωτής, ένα παιδί είναι η μάνα και άλλο παιδί κάθεται στην ποδιά του και όλα τα άλλα παιδιά κάθονται συνεχόμενα το ένα στου άλλου την ποδιά. Ένα παιδί δεν κάθεται, μα στέκεται μπροστά, λίγο προς τη μια μεριά και χτυπώντας δυο πέτρες μεταξύ τους λέει:

- Πινακωτή, πινακωτή.

- Πήγαινε από τ' άλλο αυτί γιατί είναι η μάνα μας κουφή (του λένε τα άλλα).

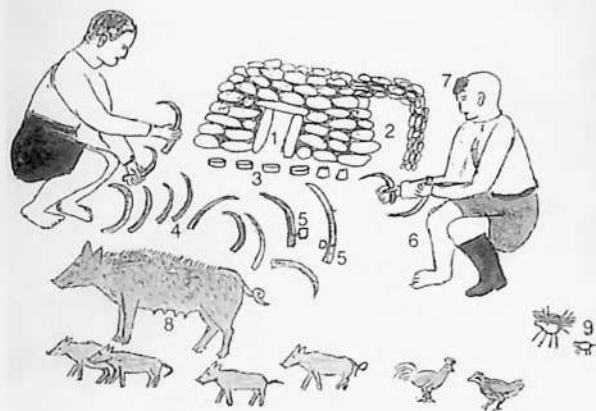
- Πινακωτή, πινακωτή (λέει πάλι).

- Τι ζητάς; του λέει η μάνα.

- Έστειλέ με ο βασιλιάς να μου δώσεις ένα αρνί.

- Διάλεξε και πάρε (του λέει η μάνα).

Σέρνει ένα παιδί και πηγαίνει από πίσω του και αυτό γίνεται ώσπου να πάνε όλα τα παιδιά πίσω του και αυτό επαναλαμβάνεται όσες φορές θέλουνε.

Το μητάτο των παιδιών

1. Το μητάτο. 2. Η κούρτα (μάντρα). 3. Τα τυριά και οι μιζήθρες. 4. Οι αίγες. 5. Φορούνε και... λέρια. 6. Ήτανε συνηθισμένο να δεις το παιδί με ένα στιβανάκι. Ή γιατί το πλήγωσε το άλλο ή γιατί το άφησε να του το ράφουνε. 7. Ήτανε ακόμα συνηθισμένο, όπως κουρεύανε τα παιδιά, να τους αφήνουνε μια τούφα μαλλιά στο μέτωπο, το "πετάσι". 8. Μια οικογένεια χοίρων μαζί με τα παιδιά. 9. Με αγίνωτα σύκα έκαναν τη γαϊδουρίτσα και το γαϊδουράκι της. Και είναι φορτωμένη ξύλα.

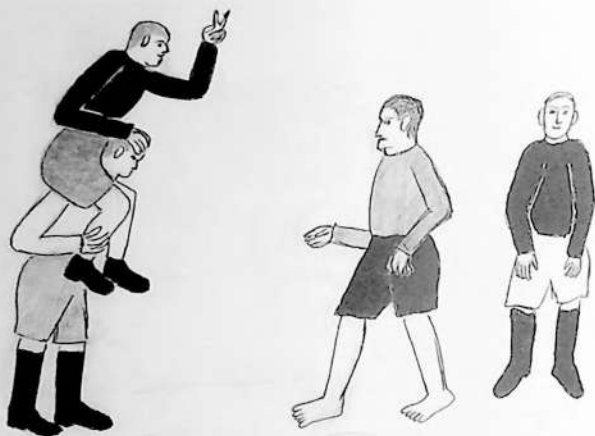
Ο Τσαραλής

Σ' αυτό το παιχνίδι παίζουνε δυο-δυο τα παιδιά. Ένα παιδί κρατά στους ώμους του ένα άλλο. Αυτό που είναι καβάλα υψώνει ένα αριθμό από τα δάχτυλά του και λέει:

«Τσαραλή, Τσατσαραλή στου Σασάτη την αυλή
εφύτεψα μια λεμονιά, λεμονοπορτοκαλιά.

Πόσα λεμονοπορτάκαλα έκανε»;

Το κάτω παιδί λέει στην τύχη ένα αριθμό από το ένα μέχρι το δέκα. Όταν θα επιτύχει να βρει τον αριθ-

Ο Τσαραλής

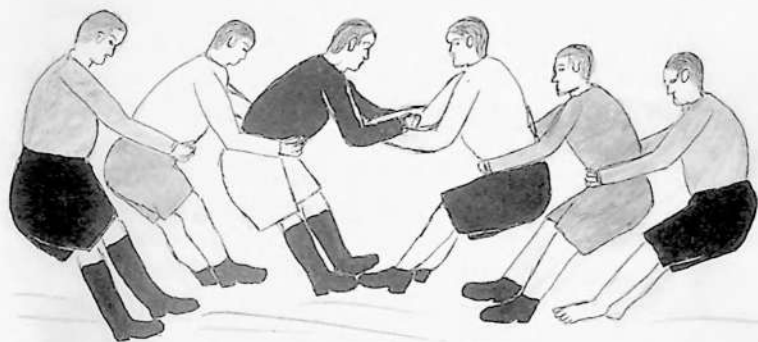
μό των δαχτύλων που ύψωσε το πάνω παιδί, αλλάζοι-νε θέση.

Τα άλλα παιδιά που είναι κοντά, είναι μάρτυρες για να μην κάνει απάτη το πάνω παιδί, όταν θα βρει το κάτω τον αριθμό των υψωμένων δαχτύλων.

(Τις απάτες στο παιχνίδι τις λέγαμε “χιλέδες”).

Το μελισσάκι

Στο μελισσάκι χρειάζονται τουλάχιστον 6 παιδιά. Ο αριθμός πρέπει να είναι ζυγός. Τα πιο ζωηρά παιδιά μπαίνουνε μάνες. Οι μάνες ύψωναν τα χέρια και τα έωναν και σχηματίζανε γεφυράκι από το οποίο περνούσανε τα άλλα παιδιά στη σειρά, ακουμπώντας το καθένα τα χέρια του στους ώμους του μπροστινού του. Οι “μάνες” λέγανε ρυθμικά: «Περνά, περνά η μέ-

Το μελισσάκι

λισσα, περνά το μελισσάκι, περνά και ο καλόγερος με το χρυσό φεσάκι». Το ύστερο παιδί από τη σειρά, το κρατίζανε κατεβάζοντας τα χέρια οι μάνες, και το ρωτούσαν: «Ίντα θα πάρεις; Δαχτυλίδι γη βραχιόλι»; Η μια μάνα αντιπροσώπευε το δαχτυλίδι και η άλλη το βραχιόλι και το παιδί πήγαινε στη μάνα που αντιπροσώπευε το αντικείμενο που είχε πει πως προτιμά. Η ερωτοαποκρίσεις λεγόταν σιγανά. Άμα περνούσαν όλα τα παιδιά πίσω από τις μάνες, αυτές κλείδωναν τα χέρια ανάμεσα η μια από την άλλη. Τα μισά παιδιά τραβούσαν πίσω από τη μια μάνα, τα άλλα πίσω από την άλλη. Έχανε η ομάδα που την τραβούσε η αντίπαλή της ομάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Εισαγωγή

Στα βάθη της ιστορικής πολιτιστικής μας κληρονομιάς φτάνομε με την ποίηση, γιατί, όπως λέει ο Νοστράδαμος (που και αυτός έγραφε κυρίως σε τετράστιχα), ο έμμετρος λόγος πιο δύσκολα ξεχνιέται και δυσκολότερα παραποιείται από τον πεζό λόγο. Στην ποίηση του Ομήρου π.χ. οφείλομε πάρα πολλά που αν δεν μας τα κληροδοτούσε σε έμμετρα, θα είχε ασφαλώς διαλυθεί, τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος τους. Ακόμα πιο πρόσφατα, στην επανάσταση του Δασκαλογιάννη δε βρέθηκε ένας εγγράμματος να καταγράψει τα γεγονότα. Ευτυχώς ο αγράμματος τυροκόμος μπάρμπα-Μπατζελιός τα έκανε ποίημα με 1034 στίχους και αυτό το ποίημα αποτελεί τη σπουδαιότερη πηγή που μπορούμε να αντλήσομε στοιχεία για την πρώτη επανάσταση κατά του βάρβαρου δυνάστη που έγινε στην Κρήτη. Επίσης, πάρα πολλά περιστατικά μας τα παραδώσανε οι προγενέστεροι σε ποιήματα. Ακόμα παροιμίες και οδηγίες που αποτελούνε πολύτιμους λαϊκούς πολιτιστικούς θησαυρούς, οφείλονται σε εμπειρίες αιώνων που φτάσανε σε μας επειδή είναι χτισμένα στα πλαίσια της ποίησης.

Η λαϊκή ποίηση στην Κρήτη, χωρίζεται σε δυο κατηγορίες: 1) Δημοτικά τραγούδια και 2) στις κρητικές

μαντινάδες. Τα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης χωρίζονται και αυτά σε δυο υποκατηγορίες: α) τα μακροσκελή, συνήθως δεκαπεντασύλλαβα ομοικατάληκτα, που τέτοια συναντούμε σε όλη τη χώρα, και β) τα ριζίτικα που είναι δημιούργημα της δυτικής ορεινής Κρήτης. Και το ριζίτικο τραγούδι είναι συνήθως δεκαπεντασύλλαβο, όμως δεν πρέπει να είναι μακροσκελές και αντεδεικνύεται σ' αυτό η ομοικαταληξία. Απαραίτητως όμως θέλει ισοσυλλαβισμό και αρμονία στον τονισμό. Συνήθως τονίζονται οι ζυγές συλλαβές. Πάντως "ποιητική αδεΐα" και χάρην αρμονίας συχνά μετατοπίζουμε τον τόνο από τη θέση που έχει στον πεζό λόγο. Τα ριζίτικα τραγούδια τραγουδιούνται κατά ομάδες σε πάνω από 30 σκοπούς. Της στράτας τα τραγούδια είναι και αυτά δημιουργήματα της ίδιας περιοχής. Λέγονται πάντα με τον ίδιο δικό τους σκοπό όλα. Διαφέρουνε ακόμα στο γεγονός ότι αυτά μπορεί να είναι και μακροσκελή. Τα λέμε "της στράτας" γιατί αυτά τραγουδιούνται μόνο βαδίζοντας, ενώ τα άλλα ριζίτικα τα λέμε "της τάβλας".

Το άλλο σκέλος της λαϊκής ποίησης στην Κρήτη, είναι οι μαντινάδες, όπου με αυτές θα ασχοληθούμε σε επόμενες σελίδες.

Το ριζίτικο τραγούδι

Το ριζίτικο τραγούδι εδημιουργήθηκε πριν από αιώνες στην ορεινή δυτική Κρήτη. Σε όλα τα χωριά που είναι στους πρόποδες γύρω-γύρω των Λευκών Ορέων. Τα γράφανε χωρικοί, αγράμματοι, μα σοφοί. Τα ριζίτικα περιλαμβάνουνε σοφία, λογοτεχνία, ιστορία, πολιτιστική παράδοση και σωστή καθοδήγηση. Ειδικά τα παλιά ριζίτικα είναι ζωντανά μνημεία και δεν επιδέχονται επεμβάσεις, ούτε στα λόγια ούτε στο σκοπό τους.

Όπως είναι ομάδες και κατηγορίες τα ριζίτικα τραγούδια, θα παρουσιάσουμε στο βιβλίο μας δυο-τρία από κάθε περίπτωση, για να δώσουμε μια γεύση στον αναγνώστη.

Δεν ξέρουμε πόσο παλιό είναι το ριζίτικο τραγούδι. Ένα τραγουδάκι που τραγουδιέται με το σκοπό της στράτας, αναφέρει την άλωση της Αδριανούπολης που έγινε από τους Τούρκους το 1365:

*Τα χελιδόνια τση Βλαχιάς και τα πουλιά τση δύσης
κλαΐσιν αργά, κλαΐσιν ταχιά, κλαΐσιν το μεσημέρι
κλαΐσιν την Αδριανούπολη τη μαυροκουρσεμένη
απού την εκουρσέψανε τσι τρεις γιορτές του χρόνου
τω Χριστογέννω για κερι και τω Βαγιώ για βάγια
και την ημέρα τση Λαμπρής για το "Χριστός Ανέστη"*

Αλληγορικά ριζίτικα τραγούδια

Όταν η Κρήτη είχε την ατυχία να βρεθεί υπό το πέλασμα του πιο βάρβαρου κατακτητή, ένας τρόπος επικοινωνίας μεταξύ των ραγιαδών, ήτανε το αλληγορικό τραγούδι. Μέσα στα γλέντια των χριστιανών εφύτρωναν απρόσκλητοι οι εχθροί, και παρόντων όμως των Τούρκων, καταφέρνανε αλληγορικά με το τραγούδι να στέλνουνε μηνύματα για να τονώνουνε το ηθικό και να αναπτερώνουνε τις ελπίδες ότι κάποτε θα έρθει η πολυπόθητη ελευθερία. Παράλληλα, στέλνανε και παραπλανητικά μηνύματα για τυχόν ανεπιθύμητους ακροατές. Ένα τέτοιο τραγουδάκι παρουσιάζει την Κρήτη σαν μια κοπέλα που την κρατά βίαια γυναίκα του, ένας εχθρός της:

*Χριστέ και να ξεδιάλυνε τ' όνειρο απού 'δα απόψε
το μπέλο μου είδα κυνηγό, τον άντρα μου είδα αγρίμι
Χριστέ και να το σκότωνα ο κυνηγός τ' αγρίμι
να πάρω απού το αίμα του να βάψω τα μαλλιά μου.*

Εδώ μας παρουσιάζουνε την ελεύθερη Ελλάδα ως “μπέλο” (που ιταλικά σημαίνει φίλος) και “αγρίμι” τον κατακτητή «... Χριστέ και να το σκότωνα...».

Άλλο τραγουδάκι μακαρίζει τους χριστιανούς που μένανε στα ψηλά μέρη, μακριά από τους εχθρούς και απολαμβάνανε τον κόπο τους και, έστω, μια αγχώδη ελευθερία:

*Αητέ που κάθεται ψηλά στ' όρος το χιονισμένο
τρώεις το δρόσος του χιονιού, πίνεις νερό κατάκρυο
λαγό κι αν πχιάσεις γεύγεςαι, περδίκι και δειπνάς το
φιλείς και κόρην όμορφη.*

Όταν μας λέει για “κόρην όμορφη” εννοεί προσωποποιημένη την ελευθερία.

Το επομένο τραγουδάκι ενημερώνει ότι φάνηκε μεγάλη εχθρική δύναμη:

*Προβάλλετε φωνιάξετε στ' Ορθούνι και στοσι Λάκκους
νά 'ρθουν οι γιοι του Γιάνναρη και του Μπιρομποσταμάτη
κι ένα λαγόν ετόπωσα να των τον ορμηνέψω
μα μη χαντούν πως είν' λαγός να πρεμαζώνου σκύλους.
Είναι θεριό δικέφαλο κι έχει διπλές τσι κεφαλές
και δυο σειρές αντόδγια.*

Με το επόμενο τραγουδάκι επιζητούνε τον ήλιο (ταυτοποίηση της ελευθερίας), για να απαλλαχτούνε από τα κρούσταλλα (ταυτοποίηση των δεινών της σκλαβιάς).

*Σε φηλό βουνό, σε ριζιμό χαράκι
κάθεται ν αητός βρεμένος, χιονισμένος
και παρακαλεί τον ήλιο ν' ανατείλει.
«Ήλιε ανάτειλε, ήλιε λάμψε και δώσε
για να λιώσουνε χιόνα απόυ τα φτερά μου
και τα κρούσταλλα απόυ τ' ακράνυχά μου».*

Όταν λέει «κάθεται ν αητός» το “ν” είναι αποκλειστικά για να αποτρέψει τη χασμοδία και κακώς κάποιιοι το εξηγούνε: «κάθεται ένα αητός».

Το επόμενο τραγουδάκι παρουσιάζει τη σοβαρότητα που είχε ο όρκος που δίνανε οι μυημένοι στη Φιλική Εταιρεία:

*Σ' εκκλησιδάκιν όμορφο μολυβοσκεπασμένο
εκείά με βάλαν κι έμνωξα κι εμένα το καημένο
κι απόυ τον όρκο το βαρύ απόυ 'δωκα το ξένο
εγύραν τα κονίσματα κι εσβήσαν τα καντήλια
κι εσείστηκεν η γι-εκκλησιά.*

Σε άλλη παραλλαγή γίνεται αυτό το τραγουδάκι ερωτικό.

Το παρακάτω τραγούδι παραγγέλει στους χριστιανούς να μη δίνουνε στοιχεία στον εχθρό όσο και αν πιεστούνε. Αν όμως αναγκαστούνε να μιλήσουνε να δίνουνε παραπλανητικά και πάντως μη αξιοποίησιμα στοιχεία:

Αητός πέρδικαν έπχιασε κι έκατσε και τη ρότα:
- Πε μου να ζήσεις πέρδικα, πού χτίζεις τη φωλιά σου;
Και πού γεννάς τ' αυγά σου και βγάνεις τα πουλιά σου;
- Αλαφροτιάσαμε σταυραητέ και θα σου μολοΐσω.
Θωρείς εκείνο το βουνό, και το πιλιά παρέκει;
Ανάμεσα στα δυο βουνά είναι ένα χαράκι
και δίπλα στο χαράκι είν' ένα χορταράκι.
Έκεια έκαμα τ' αυγά μου κι έβγαλα τα πουλιά μου
μα εξεπουλιάσαν τα πουλιά κι εξεπετάξαν κιόλας.

Ιστορικά τραγούδια ριζίτικα

Για τον απαγχονισμό του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε':

Παιδιά κ' έντα να γίνηκεν ο Πίσκοπος τση Πόλης
μούδε στσι μέσες φαίνεται, μούδε στο' αναμεσάδες
μούδε στα μοναστήρια ντου στα πάνω και στα κάτω
να φάλει το χερουβικό.

Για την καταστροφή του Ηρακλείου από τους Τούρκους:

- Κάστρο και πού είν' οι πύργοι σου;
Πού είν' τα καμπαναριά σου;
Και πού είν' οι γι-αντρειωμένοι σου τα όμορφα παληκάρια;
- Εμένα τσ' αντρειωμένους μου, τα όμορφα παληκάρια
η μαύρη γης τα χαίρεται!

Ο Χαϊρεδίν Βαρβαρόσα ήτανε ίσως ο μεγαλύτερος και ο σκληρότερος κουρσάρος όλων των εποχών. Επροκάλεσε τεράστιες καταστροφές στα παράλια της παραμεσόγειας Ευρώπης. Πάντα είχε στα χέρια του χιλιάδες αιχμαλώτους για εμπόρευμα. Το τραγουδάκι που ακολουθεί φανερώνει τον τρόπο που προκαλούσε η παρουσία του.

Ήλιε μου και φεγγάρι μου και κοσμογυρευτή μου
σ' ούλο το γ-κόσμο ανάτειλε, σ' ούλο το γ-κόσμο δώσε.
Στου Μπαρμπαρέζο την αυλή ήλιε μην ανατείλεις
κι αν ανατείλεις ήλιε μου να γοργοβασιλέψεις
για θα γραθού οι γι-αχτίνες σου 'που τω σκλαβώ τα δάκρυα.

Κατά άλλη εκδοχή αφορά κουρσάρους από τη
Μπαρμπαριά.

Για την απομάκρυνση των Τούρκων από την Κρήτη:
Εσιγανέφαν οι καιροί κι επάφαν οι γι-ανέμοι.
Πάφαν κι εσένα οι στρατές σου σουλτάνε απού την Κρήτη.
Μπλειό σου στην Κρήτη δεν πατείς, στην Κρήτη δε σμιώνεις
μονό στην Κόκκινη Μηλιά.

Αναζήτηση του Βενιζέλου στη Μάχη της Κρήτης:
Τρεις αντρειωμένοι εκάθουνταν εις τον Προφήτη Ηλία
λυπητερά, λυπητερά λένε του Βενιζέλο
«Ξύπνα καημένε γέροντα κι επήραν την Αθήνα
κι επήραν ούλο το Μωριά και πάνε για την Κρήτη
κι εσύ κοιμάσαι αμέριμνος».

Για την κατάληψη της Κρήτης:
Χίτλερ να μην το καφχηθείς πως πάτησες στην Κρήτη
ξαμάρτωτη την εύρηκες κι ελλείπαν τα παιδιά τζη
στα ξένα επολεμούσανε πάνω στην Αλβανία
μα πάλι επολεμήσαμε.

Καθοδηγητικά ριζίτικα τραγούδια

Γιε μου κι αν πας στο καπηλιό απού 'νιε οι καλεσμένοι
ντήρα, διαντήρα το σκαμνί, τον τόπο απού θα κάτσεις
με τον καλλιιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου.

Δεν είναι μεταδοτικά μόνο τα μικρόβια των ασθενειών, μεταδοτικά είναι και τα συνήθεια, καλά και κακά. Η λαϊκή παροιμία λέει: «Με τον καλλιιά σου κάθιζε και νηστικός σηκώνου». Το τραγουδάκι συνιστά γενικά να επιδιώκει κανείς να έχει σχέσεις με καλό κόσμο, μα και να μη δείξει λαϊμαργία στο φαί. Να μη “ντροπιαστεί” για την κοιλιά του. «Και νηστικός σηκώνου».

«Εγώ τον όφη εσχότωσα...»

*Εγώ τον όφη εσχότωσα, τ' αγρίμι εμέρωσά το
μα τη γυναίκα την κακή, πώς να τηνε μερώσω;
Βρίχνω ένα δρόμο καθαρό και προπατώ και πάω
και μου μιλεί μα δε μιλώ.*

Δεν αποτελεί τιμή για έναν άντρα να συνεριστεί μιας γυναίκας και πολύ περισσότερο αν τη χτυπήσει. Η καλύτερη λύση είναι να την αφήσει να μιλά και αυτός «να μην ακούει».

«Γροϊκάτε ίντα μηνύσανε του Νάδη οι γι-αντρειωμένοι...»

*Γροϊκάτε ίντα μηνύσανε του Νάδη οι γι-αντρειωμένοι
«Χαρείτε εσείς οι ζωντανοί εις τον απάνω κόσμο
γιατ' έπαδα που 'μεστα εμείς στενός μας είναι ο τόπος.
Δεν έχει ο Νάδης καπηλιά».*

Όσο ζει κανείς πρέπει να απολαμβάνει τη ζωή, γιατί αυτή είναι σύντομη όμως και να μην την ντροπιάζει.

«Ανάθεμα πού 'χει δικούς και προπατεί με ξένους...»

*Ανάθεμα πού 'χει δικούς και προπατεί με ξένους
Κάνει τσοι ξένους εδικούς και τσ' εδικούς ξενεύει.
Γιατί κι ο Γιώργης ο Πλανάς με ξένους επροπάθηξε
με ξένους έτρωε κι έπινε μα εμετάγνωσέν το.*

Με τον δικό του καθέννας μπορεί κάποια φορά να έρθει σε ρήξη, μα ύστερα από κάποιο διάστημα ξεχνιέται η ρήξη και ξαναγίνονται σαν πρώτα. Με τον ξένο άμα έρθει ρήξη δεν ξαναγουρίζουνε στα πρωτονά.

«Γιε μου και παραγκέρνω σου...»

Γιε μου και παραγκέρνω σου και σε διπλαβιζιέρνω
το ξένο δίκιο μην το θες, θα χάσεις το δικό σου.

Τα φόματα μην αγαπάς. Μην κάνει ατιμίες.

Για να κρατείς, όπου βρεθείς, ψηλά την κεφαλή σου.

Εθιμικά ριζίτικα τραγούδια

Όταν σμίγουνε φίλοι και δικοί χρονιάρες μέρες:

Τούτες οι μέρες το καλιού, τούτες οι γι-εβδομάδες

κι απού 'χει φίλο τον καλεί, δικό τον περιμένει

κι απού 'χει αγάπη στα μακριά κάνει γραφή και μπέμπει
και γράφει λόγια τση καρδιάς.

Συχνά η φιλοξενούμενη παρέα αρχίζει με το παρακάτω τραγούδι το γλέντι:

Χίλιες καλώς το βρήκαμε του φίλου μας το σπίτι

του φίλου του κουμπάρο μας, του πλια καλλιά μας φίλου

και του καιρού νά 'ναι καλά, τ' αντίκαιρου και πάντα

νά 'ρθομε πάλι με χαρά.

Η φιλοξενούσα παρέα παίρνει τις στροφές του τραγουδιού με δικά της λόγια, όπως παρακάτω:

«Χίλιες καλώς μας ήρθανε οι φίλοι οι γι-εδικοί μας...».

Όταν θα μαζευτούνε συγγενείς σε μια παρέα:

Ποτές μου δεν εζήλεψα σ' αμπέλια, σε περβόλια

εγώ ζηλεύω στο' εδικούς όντε μονομεριούνε

προ πάντων νά 'νιε κι αδερφοί γη να 'ν' πρωτοξαδέρφοι

γη νά 'ναι μπάρμπας κι ανιψιός.

Το παρακάτω τραγουδάκι φωτογραφίζει την κρητική φιλοξενία.

Μάνα κι αν έρθου οι φίλοι μας κι αν έρθου οι γι-εδικοί μας
μη ν-τωνε πεις πως πόθανα και τσοι βαροκαρδίσεις
Στρώσε των τάβλα να γευτού και κλίνη να πλαγιάσου
στρώσε των παραπέζουνα ν' απλώσουν τ' άρματά των
και το πρωί σα σηκωθού και σ' αποχαιρετούνε
πε των το πως απόθανα.

Παινέματα στην περιποίηση και στην παρέα:

Εγώ θωρώ την τάβλα μας κ' είναι καλά στρωμένη
με μόσκους και με ζάχαρη και με τα κυπαρίσσια.
Η ζάχαρη είναι το κρασί και το φωμί ο μόσκος
τα παληκάρια του σκαμνιού είναι τα κυπαρίσσια.

Θα γράφομε και ένα ερωτικό ριζίτικο:

Δώδεκα βεργολυγερές ξαθές και μαυρομάτες
βασιλικούς ποτιζασι και τσ' εβαγιοκλαδίζα.
Εκειά απού τσ' εποτιζασι εγλυκοροζονάρα
«Χριστέ και να προβέρνασι δώδεκα κοπελιάροι
να πάρει κάθε γεις τη μια κ' η κάθε μια τον ένα».

Ένα δικό μου ριζίτικο τραγούδι που απέσπασε έ-
παινο από το 2ο Πανελλήνιο Λογοτεχνικό Διαγωνισμό
Μαντινάδας, ριζίτικου και παραμυθιού το 2007 από
το Δήμο Αρκαδίου.

Πράμα δεν εμπεγέντισα εις τον απάνω κόσμο
σαν την ομορφοκοπελιά νά 'ναι σεμνά ντυμένη
νά 'ναι καλής αναθροφής, καλού σπιθιού κλωνάρι.
Τον άντρα απού 'ναι ντομπρετζής, λεβέντης κι αθρωπάτος
και με φηλά την κεφαλή κυκλοφορά στο δρόμο
αυτά 'ν' τα πλούτη στη ζωή.

Εθμικά είναι και αυτά που τραγουδιούνται στις εκδη-
λώσεις, που τα γράφομε σε άλλες σελίδες γάμος κ.λπ.

Τα κάλαντα

Εισαγωγή

Τα κάλαντα μπορούμε να τα κατατάξουμε στα εθιμικά ποιήματα. Είναι πανάρχαιο έθιμο και έχει τις ρίζες του στα προχριστιανικά χρόνια. Στην Αρχαία Αθήνα, στα ανθεστήρια τα παιδιά, στα δικά τους "κάλαντα" εκρατούσανε καραβάκι που εσυμβόλιζε τον ερχομό του Διόνυσου. Η λέξη κάλαντα ετυμολογείται από τη ρωμαϊκή λέξη καλένδα που σημαίνει η πρώτη μέρα του μήνα. Κάλαντα κυρίως είναι αυτά της πρωτοχρονιάς, μα κάλαντα λέμε και τα γέννα, και τα φώτα, και του Λαζάρου, και τα θρηνητικά της Μ. Παρασκευής.

Δεν βρίσκω καμιά χάρη στα κάλαντα. Ούτε λογοτεχνικά, ούτε στιχουργικά. Προφανώς τα γράφανε αγράμματοι και ανιστόριτοι άνθρωποι. Στα θρηνητικά κάλαντα π.χ. της Μεγάλης Παρασκευής μας παρουσιάζουνε ότι η Αγία Ελένη εσχολίασε την Παναγία, ενώ τις χώριζε τριών αιώνων ζωή. Ιδιαίτερα αυτά τα παλιά της Πρωτοχρονιάς, τα μακροσκελή, είναι τελείως άκομψα και εν πολλοίς άσχετα, όμως τα καταγράφω χάρην της λαογραφίας.

Τα γέννα

*Καλήν εσπέρα άρχοντες κι αν είναι ορισμός σας
Χριστού τη θεία γέννηση να πω στ' αρχοντικό σας.
Χριστός γεννάται σήμερα εν Βηθλεέμ την πόλη
οι ουρανοί αγάλλονται χαίρεται η φύση όλη.
Εν τω σπηλαίω τίχτεται εν φάτνη των αλόγων
ο βασιλεύς των ουρανών και ποιητής των όλων.
Πλήθος αγγέλων ψάλλουσι το δόξα εν υψίστοις
και τούτο άξιον εστί η των αγγέλων πίστης.
Εκ της Περσίας έρχονται τρεις μάγοι με τα δώρα*

άστρο λαμπρό τους οδηγεί δίχως να λείψει ώρα.
Φθάσαντες εις Γερουσαλήμ με πόθον ερωτώσι
πού εγεννήθην ο Χριστός να παν να τονε βρώσι.
Δια Χριστόν ως άκουσε ο βασιλιάς Ηρώδης
αμέσως εταράχτηκε κι εγίνει θηριώδης.
Γιατί πολλά εφοβήθηκε δια τη βασιλεία
μην του την πάρει ο Χριστός και χάσει την αξία.
Κράζει τους μάγους και ρωτά «που ο Χριστός γεννάται»
«Εις Βηθλεέμ ηξεύρομεν ως η γραφή διηγάται».
Τους είπε να ηπάγωσι και όπου τον ευρώσι
σαν τονε προσκυνήσωσι να παν να του το πώσι.
Όπως ηπάγει και αυτός να τονε προσκυνήσει
με δόλον ο μισόθεος για να τον αφανίσει.
Βγαίνουν οι μάγοι τρέχουσι και τον αστέρα βλέπουν
φως θεϊκό τους οδηγεί και με χαρά προστρέχουν.
Εν τω σπηλαιώ φθάνουσι βρίσκουν τη Θεοτόκο
κι εβάστα στις αγκάλες της τον Αγίόν της τόκο.
Γονατιστοί τον προσκυνούν και δώρα του χαρίζουν
σμύρνα, χρυσόν και λίβανον Θεό τον ευφημίζουν.
Τη σμύρνα μεν ως άνθρωπον, χρυσόν ως βασιλέα
τον λίβανον ως άν θεό όλης της ατμοσφάιρας.
Αφού τον επροσκύνησαν ευθύς páλι μισεύουν
και τον Ηρώδη μελετούν να πάνε να τον εύρουν.
Πλην άγγελος εξ ουρανού βγαίνει τους εμποδίζει
άλλην οδόν να πορευθούν αυτός τους διορίζει.
Και páλι άλλος άγγελος τον Ιωσήφ προστάζει
εις Αίγυπτο να πορευθεί κι εκεί να ησυχάζει.
Να πάρει και τη Μάριαν μαζί με τον υιόν της
γιατί ο Ηρώδης τον ζητεί τον τόκο τον δικό της.
Μη βλέπων δε ο βασιλεύς τους μάγους να γυρίσουν
εις Βηθλεέμ επρόσταξε παιδί να μην αφήσουν.
Όσα παιδιά εύρωσιν δυο ετών και κάτω
όλα να τα περάσωσι κάτω από τα σπαθιά των.

Χιλιάδες δέκα τέσσερις σφάζουν σε μιαν ημέρα
θρήνους κλαυθμούς και οδυρμούς είχε κάθε μητέρα.
Έτσι πληρώθει το ρηθεν προφήτου Ησαΐου
μετά και άλλων προφητών και του Ιερεμίου.
Φωνή ακούσθη εν Ραμά Ραχήλ τα τέχνα κλαίει
παραμυθεί ουκ ήθελεν ότι αυτά ουκ έχει.
Ιδού όπου σας είπομεν όλη την υμνωδίαν
του Ιησού μας του Χριστού γέννηση την Αγία.
Και σας καλονυχτίζομεν πέσετε κοιμηθείτε
ολίγον ύπνο πάρετε μετά να σηκωθείτε.
Να βάλετε τα ρούχα σας έμμορφα να ντυθείτε
στην εκκλησιά να τρέξετε με προθυμία να μπίετε.
Ν' ακούσετε με προσοχή όλη τη λειτουργία
για του Χριστού τη γέννηση τη θεία την Αγία.
Ευθύς άμα γυρίσετε εις το αρχοντικό σας
στρώσετε το τραπέζι σας, βάλτε το φαγητό σας.
Και το σταυρό σας κάμετε γευθείτε και ευφρανθείτε
δώστε και κανιούς φτωχού όπου το υστερείται.
Δώστε κι εμάς τον κόπο μας ότι είναι ορισμός σας
και ο Χριστός μας πάντοτε να είναι βοηθός σας.

**Φεύγοντας από το σπίτι που λέγαμε τα κάλαντα,
πάντα λέγαμε το παρακάτω:**

Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μην ραΐσει
ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει.
Να ζήσει χρόνια εκατό και να τα ξεπεράσει
κι απάνω εις τα εκατό να ασπρίσει να γεράσει.

**Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς
Τέλη 19ου, αρχές 20ού αιώνα**

Ταχιά, ταχιά 'ν' αρχιμενιά ταχιά 'ν' αρχή του χρόνου
ταχιά 'ν' απού προπάτηξεν ο Κύριος του κόσμου.
Ταχιά εβγήκεν ο Χριστός στη γη να προπατήξει

Τα κάλαντα

«Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μην ραΐσει
ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει»

κι εβγήκεν κι εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες.
Κι ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήτον Αγίος Βασίλης
- Άγιε Βασίλη Δέσποτα, καλό ζευγάριν έχεις;
- Καλό το λέω αφέντη μου, καλό κι ευλοημένο
γιατί το βλόησε ο Χριστός με το δεξί του χέρι
με το δεξί, με το ζερβί με το στεφανοχέρι.
- Να σε ρωτήξω Δέσποτα, πόσα μουζούρια σπέρνεις;
- Μετά χαράς αφέντη μου θα σου το μολοήσω.
Σπέρνω κριθάρι δώδεκα και στάρι δεκα πέντε
φαρές και ρόβι δεκοχτώ κι από νωρίς στο σταύλο.
Μ' αλήθεια κάτω στο γιαλό, κάτω στο περιγιάλι
μουζούρια στάριν έσπειρα μ' ένα πλατέ πινάκι.
Μα κει τ' ανεριαστήκανε λαγούδια και περδίκια
και στένω πλάκες και βροχιά να πιάσω τα περδίκια.
Μούδε λαγούδια ν έπιασα μούδε και τα περδίκια
μα θέρισα κι αλώνεψα χίλια οχτώ μουζούρια.
Με τ' αποσκυβαλίδια μου σα χίλια πεντακόσια
εκειά που εστάθην ο Χριστός χρυσό δεντρίν εβγήκε.
Κ' ειν' η κορφή ν-του ολόχρυση κ' οι ρίζες του ασημένιες
και στα κλαδάκια του δεντρού πέρδικες κακαρίζου.
Κακάριζε, κακάριζε πέρδικα κορωνάτη
κι εγώ θα χτίσω εκκλησιά με 18 καμάρες.
Κάθα κάμαρα και κερι και κάθα δυο λαμπάδα
και κάθα τρεις και τέσσερις ώρια πανώρια βρύση.
Όσοι διαβάτες κι α(ν)διαβού, περάτες κι αν περάσου
να πιούσινε χρυγιά νερό τον Κύριο να δοξάσου.
Όσα άστρα έχει ο ουρανός και φύλλα το σπαρμένο
τόσο ψηλά ποκάμισα να καταλύσει ο αφέντης.
Θωρείς εκείνη την κορφή, την πέρα την παρέκει;
Εκειά κοιμάται αφέντης μας κι εκειά τον πήρε ο ύπνος.
Και ποιός θα μπει και ποιός θα βγει για να τονε ξυπνήσει
βάλε πανέρια κάστανα, πανέρια με καρύδια
κι εγώ θα μπω κι εγώ θα βγω και θα τονε ξυπνήσω.

Ξύπνησ' αφέντη ξύπνησε να φάμε και να πιούμε,
να φάμε από λαγού μερί κι από αγριμιού τη μέση.
Κερά μαρμαροτράχηλη και φεγγαρομαγουλά
απού τον έχεις τον υγιό το μοσκοκανακάρη.
Λούγεις τον και χτενίζεις τον και στο σχολειό τον μπέμπεις
άψε βαγίτσα το κερί και πιάσε το λυχνάρι
και κάτσε και λογάριασε ίντα θα μασε φέρεις.
Απάκι γη λουκάνικο γη από πλευράς κομμάτι
γι απού τη μαύρη όρθα σας κιανένα αυγουλάκι.
Γη απού το κασελάκι σας κιανένα τσικινάκι
γη απού το γέρο πίθαρο κιαιμά σταλέ λαδάκι.
Κι αν είναι με το θέλημα χρυσή μου πελιστέρα
ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε καλησπέρα.

Τα κάλαντα που λέγαμε στη δεκαετία του 1930:

Αρχιμενιά κι αρχιχροινιά κι αρχή του Γεναρίου
αύριο ξημερώματα τ' Αγίου Βασιλείου.
Κι αρχή που βγήκεν ο Χριστός στη γη να προπατήξει.
Κι εβγήκε κι εδιαλλάησεν ούλους τσοι ζευγολάτες
κι ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήτον Αγίος Βασίλης.
Άγιε Βασίλη Δέσποτα καλό ζευγάριν έχεις;
Καλό το λέω αφέντη μου, καλό κι ευλοημένο
γιατί το βλόησε ο Χριστός με το δεξιό ν- του χέρι
με το δεξιό, με το ζερβό με το στεφανοχέρι.
Πιάσε βαγίτσα το κερί και πιάσε το δευτέρι
και κάτσε και λογάριασε ίντα θα μασε φέρεις.
Απάκι γη λουκάνικο γη από πλευράς κομμάτι
γη απού τη μαύρη όρθα σας κιανένα αυγουλάκι
κι αν το 'καμεν κ' η γαλανή ας είν' και ζευγαράκι
γη απού το γεροπίθαρο κιαιμά σταλέ λαδάκι
γη απού το βαρελάκι σας κιαιμά σταλέ κρασάκι.
Κι αν είναι με το θέλημα χρυσή μου πελιστέρα
ανοίξετε την πόρτα σας να πούμε καλησπέρα.

Τα κάλαντα όπως τα λένε σήμερα:

Αρχιμενιά κι αρχιχροινιά, φηλή μου δεντρολιβανιά
κι αρχι καλός μας χρόνος, εκκλησιά με τ' άγιο θρόνος.
Κι αρχή που βγήκεν ο Χριστός, άγιος και πνευματικός
στη γη να περπατήσει και να μας καλοκαρδίσει.
Άγιος Βασίλης έρχεται, άρχοντες το κατέχετε
από την Καισαρία, σύ 'σ' αρχόντισα κυρία.
Κρατά εικόνα και χαρτί, ζαχαροκάντιο ζυμωτή
χαρτί και καλαμάρι δεσ κι εμέ το παληχάρι.
Το καλαμάριν έγγραφε, τη μοίρα μου την έγγραφε
και το χαρτίν εμπλιε, άσπρε μου χρυσέ μου ήλιε.
Βασίλη πόθεν έρχεσαι και δε μας καταδέχεσαι;
από τση μάνας μ' έρχομαι, μα γω σας καταδέχομαι
Και στο σχολειό μου πάω, δε μου λέτε τι να φάω.
Κάτσε να φας, κάτσε να πχεις, κάτσε τον πόνο σου να πεις
κάτσε να τραγουδήσεις και να μας καλοκαρδίσεις.
Μα γω γράμματα μάθαινα, μα να σας πω τι πάθαινα,
τραγουδία δεν ηξεύρω, αντίκρου μου να σ' εύρω.
Αφού ηξεύρεις γράμματα, πολλές φορές με κλάματα
πες μας την άλβα βήτα, 'πης απέφαγες την πίτα.
Χλωρό ραβδί ξερό ραβδί, ποτέ στην πόρτα σου μη μπει
χλωρά βλαστάρια επέτα ροδοκόκκινη βιολέτα.
Μ' απάνω στα βλαστάρια του και στα περικλωνάρια του
πέρδικες κελαϊδούσαν.
Δεν ήσαν μόνο πέρδικες, γαρεφαλιές λεβέντικες
μα και περιστεράκια, άσπρα μου γλυκά ματάκια.
Πετάχτηκε μια πέρδικα, που περπατά λεβέντικα
να ράνει το φτερό της.
Κι έρανε τον αφέντη μας, το ρήγα το λεβέντη μας
τον πολυχρονεμένο και τον κοσμοξακουσμένο.

Τα φώτα

Τα φώτα φαίνεται ότι είναι από 2 διαφορετικά έμμετρα διότι οι πρώτοι 5 στίχοι είναι 11σύλλαβοι οι άλλοι είναι 15σύλλαβοι και ακόμα λέγονται με διαφορετικό σκοπό οι 5 στίχοι από τους άλλους.

Ήρθανε τα φώτα και οι φωτισμοί
κ' οι καλές ημέρες κ' οι αγιασμοί.
Ήρθε κ' η κυρά μας η Μαγδαληνή
σπάγκαλον εβάστα και βαγί κερι.
Ήρθε να βαφτίσει του Θεού παιδί
Να βαφτιστούν τ' αβάφιστα να μυρωθούν τα μύρα.
Κάτω στ' Αγεροσόλυμα εις του Χριστού τον τάφο
εκειά δεντρό δεν ήτονε δεντρόν εμφανερώθη.
Στη μέση κάθεται ο Χριστός στην άκρα η Παναγία
και στ' αποκλιωναράκια ν-του αγγέλοι κι αρχαγγέλοι.
Εκειά απού πάει ο δίκαιος είναι καλά στρωμένα
άθη και τριαντάφυλλα είναι ξεφουντωμένα.
Μα κειά που πάει αμαρτωλός οφίδια και λιακόνια
ως τ' άκουσε ο αμαρτωλός έδερνε το κορμί του
με πέτρες και με σίντερα ώστε να βγει η ψυχή του.
Μα η Παναγία Δέσποινα αυτή τον παρηγόρα
μη δέρνεσαι αμαρτωλέ, μη δέρνεις το κορμί σου
μα γω 'χω γιον ευσπλάχνικό να σώσει την ψυχή σου.

Τα κάλαντα του Λαζάρου

Εις την πόλη Βηθανία κλαίνε η Μάρθα κι η Μαρία
Λάζαρο τον αδερφό τους το γλυκό τον καρδιακό τους.
Τρεις ημέρες τον θηρνούσαν και τον εμοιρολογούσαν
την ημέρα την τετάρτη κίνησ' ο Χριστός για νά 'ρθει.
Βγαίνει Μάρθα και Μαρία έξ' από τη Βηθανία.
Αν ήταν εδώ ο Χριστός μας, δεν θα πέθαινε ο αδερφός μας.
Μα και πάλι εγώ πιστεύω και πολύ καλά το ξέρω
λέει πίστευε Μαρία, πχαινομεν εις τα μνημεία.

Τότες ο Χριστός δακρύζει και τον Άδη φοβερίζει.
Άδη, τάρταρα και χάρο, Λάζαρο ήρθα να σας πάρω.
Έβγα έξω Λάζαρέ μου φίλε και αγαπητέ μου.
Παρευθύς από τον Άδη σαν εξαίσιο σημάδι.
Λάζαρος απελευτρώθη, αναστήθη κι εσηκώθη
ζωντανός σαβανωμένος και με το κερι ζωσμένος.
Τότες Μάρθα και Μαρία, μα και όλη η Βηθανία
μαθητές και αποστόλοι ευχαριστηθήκαν όλοι.
Δόξα τω Θεώ φωνάζουν και το Λάζαρο ξετάζουν.
Πες μας Λάζαρε τι είδες εις τον Άδη όπου επήγες.
Είδα φόβους, είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους.
Φέρετε νερό λιγάκι να ξεπλύνω το φαρμάκι
της καρδιάς και των χειλέων και μη με ρωτάτε πλέον.

Τα θρηνητικά κάλαντα της Μεγάλης Παρασκευής
Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερα εσταυρώσανε τον Παντοβασιλέα.
Σήμερα βάλανε βουλή οι άνομοι Εβραίοι
οι άνομοι και τα σκυλιά κ' οι τρισκαταραμένοι.
Ο Κύριος εβάλλθηκε να μπει σε περιβόλι
να λάβει δείπνο μυστικό και να τον λάβουν όλοι.
Η Παναγία ως τ' άκουσε κάθεσαι μοναχή τζη
την προσευχή τζη έκανε για το μονογενή τζη.
Φωνή τση ήρθε απ' ουρανού κι απ' αρχαγγέλου στόμα
Φτάνουν κερά μου οι προσευχές, φτάνουνε κ' οι μετάνοιες
το γιο σου τον επήρανε και στου χαρκιά τον πάνε.
Εις του Πιλάτο τσι αυλές εκειά τον τυρρανούνε
και τον καταδικάζουνε το τέλος του να βρούνε.
Η Παναγιά ως τ' άκουσε έπεσε ληγωμένη
τρία σταμνιά τση ρίξανε τρία κανάτια μόσκο
μ' απής το νου τζη έφερε κι απής το λογισμό τζη
εστάθην ανατολικά κι έκαμε το σταυρό τζη.
Ζητά μαχαίρι να σφαχτεί, ζητά γρεμνό να δώσει

ζητά να δώσει θάνατο να κακοθανατίσει.

- Μάνα μην κάνεις πρόδειγμα να κάνουν οι μανάδες
να κάνουν πλούσιες και φτωχές κι ούλες οι πονεμένες.
Να πάρεις το στρατί-στρατί να πάεις στο κελί σου
να βάψεις το τσεμπέρι σου να κόψεις το μαλλί σου.
Βάλε νερό στο μαστραπά κι αφράτο παξιμάδι
κάλεσε τα μικρά παιδιά να φάν' να μακαρίσουν.
Κάλεσε τσι γειτόνισσες να σε παρηγορήσουν
βάλε κι εσύ στο στόμα σου καμιά μπουκιά ν' αντέξεις.
τσοι πόνους και τα βάσανα απού' χεις να παλαιίψεις.
Την ώρα εκείνη επέρνανε και η Αγιά Ελένη
- Ποιός ειδε γιον εις το σταυρό και μάνα στο τραπέζι.
- Ανάργια κι αλειτρούητη νά 'σαι κυρά Ελένη
γιατί την παραπόνεσες τη μάνα την καημένη.

Πολεμική λαϊκή ποίηση

Από τότε που άνοιξα στη ζωή τα παιδικά μου μάτια,
είδα έναν κόσμο πληγωμένο, πολυτάραχο, υστερημένο.
Εξούσανε ακόμα μαχητές των επαναστάσεων και των
πολέμων και τραγουδούσανε τα τραγούδια και τις μα-
ντινάδες που είχανε σχέση με αυτές τις καταστάσεις. Ο
παππούς μου και η γιαγιά μου είχανε πάει ως παιδιά
προσφυγόπουλα στην Κέρκυρα, που την ξέρανε "Κόρ-
φους". Οι Τούρκοι κάψανε τα πάντα το 1866-1867 και η
μαντινάδα μας λέει:

Εκάφασιν τα σπίθχια μας, εφάγασι τα ζα μας
και προσφυγάκια στσοι Κορφούς επήγγαν τα παιδιά μας.

Σχετικά με την ένωση της Κρήτης με την ελεύτερη
Ελλάδα:

Όντεν η Κρήτη έσμιξε με την παλιά Ελλάδα
πηλιά καλύτερη χαρά ποτες δεν εξενάδα.

Από το Μακεδονικό αγώνα:

Στα μακεδονικά βουνά θα πα να πολεμήσω
κι αν το θελήσει η μοίρα μου το αίμα μου θα χύσω.
Στη χώρα του Αλέξαντρου βράζουνε στο καζάνι
Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Φλώρινα και Κοζάνη.

Και μια στιχομυθία έμμετρη μεταξύ Μακεδονίας
και Κρήτης:

- Απορώ Μακεδονία πως κρατάς υπομονή
για να βλέπεις τα παιδιά σου μέρα-νύχτα στη σφαγή.
- Τι να κάνω η καημένη; Είμαι αλυσοδετη!
Δε μ' αφήνουν οι δυνάμεις να τραβήξω το σπαθί!!!
- Μη φοβάστε Μακεδόνες και μη χάνετε καιρό
μα γενναία Κρητικάκια έρχονται για βοήθος.

Από τους βαλκανικούς πολέμους:

Επήραμε τα Γιάννενα τ' Αλή Πασά την πόλη
απού εδιασκέδαζε καθημερινή και σκόλη.
Επήραμε τα Γιάννενα και τη Θεσσαλονίκη
και στην Κωνσταντινούπολη θα τελειώσει η νίκη.
Ξύπνα καημένε Αλή Πασά από το Τεπελένι
να δεις ελληνικό στρατό στα Γιάννενα να μπαίνει.

Από την αιχμαλωσία Ελλήνων στρατιωτών του
πρώτου παγκοσμίου πολέμου:

Δεν πάει σιντερόδρομος, δεν ταξιδεύουν πλοία
να φέρουν το κορμάκι μου από τη Γερμανία.

Από τη Μάχη της Κρήτης δικές μου μαντινάδες με
τις οποίες έλαβα μέρος σε διαγωνισμό και όπου η
πρώτη εδιακριθήκε:

Ο ναζισμός στη Κρήτη μας δε τ'ξη ξεχνά ποτέ του
γιατί στην Κρήτη εξέγραψε τσ' αλεξιπτωτιστές του.

Την Κρήτη όταν την πάτησαν τα φτερωτά θηρία
ένδοξη και παράδοξη έγραψε ιστορία.

Τα σιδερόφραχτα θηρία την Κρήτη την πατήσαν
μα κι αν την επατήσανε δεν την εκαταχτήσαν.

Μαντινάδες

Το μεγαλύτερο μέρος της λαϊκής ποίησης στην Κρήτη το καταλαμβάνει η μαντινάδα όπου και είναι εξίσου απλωμένη σε όλο το νησί. Η λέξη μαντινάδα, κατά μια εκδοχή, παράγεται από το ενετικό *matinada*, ενώ κατά άλλη εκδοχή, παράγεται από τους μάντεις της αρχαίας Ελλάδας, επειδή σε έμμετρο δίνανε τους χρισμούς τους. Τη μαντινάδα την τραγουδά όποιος θέλει, με όποιο σκοπό θέλει και δεν είναι απαραίτητο να τον εκφράζει. Η κρητική μαντινάδα απαραίτητως πρέπει να είναι δεκαπεντασύλλαβη. Απαραίτητως πρέπει να είναι ομοικατάληκτη και απαραίτητως πρέπει να τονίζεται η παραλήγουσα στην τελευταία λέξη του κάθε στίχου. Το έμμετρο που δεν τηρεί αυτούς τους όρους, δεν θεωρείται κρητική μαντινάδα, ούτε τραγουδιέται με τους κρητικούς σκοπούς. Με τη μαντινάδα θα ασχοληθούμε περισσότερο στο είδος της ρίμας.

Ρίμες

Η ρίμα είναι ακριβώς κρητική μαντινάδα. Τη λέμε ρίμα επειδή είναι αυτοσχέδια με σκοπό να σατηρίσει, να επαινέσει, να ευχαριστήσει ή να αντιπαρατεθεί, μα και συχνά για να φέρει μια διαφορετική νότα στο γλέντι.

Οι ριμαδόροι έδωσαν τεράστια προσφορά στην ιστορία όπως και στη λαογραφία σε δίστιχα και σε μακροσκελή ποιήματα. Ο μπάρμπα-Μπατζελιός ήτανε ένας ριμαδόρος αγράμματος και ο "γραμματικός" του, ο "γγαλονόμος" Σήφης Σκορδύλης γράφει:

«...Εις την παπούρα κάθουμου γιατ' ήμου γγαλονόμος και με το μπάριμπα Μπατζελιό απού 'τον τυροκόμος...»
«...Τραγουδιχτά μου τά λεγε γιατ' ένε ριμαδόρος γιατ' έχει απού το θεό το πλειο μεγάλο δώρος...».

Δεν Ξέρανε τότε πολλοί να γράφουνε. Δεν είχανε φωτογραφικές μηχανές για να απαθανατίζουν σκηνές. Όμως οι ριμαδόροι απαθανατίζανε συχνά και σκηνές και καταστάσεις. Εκαταγράφανε και ιστορία και ήθη και έθιμα, μα και καθοδηγητικές ρίμες μαντινάδες έχομε εκατοντάδες.

Παλιές ρίμες

Τις πιο παλιές ρίμες που φτάσανε σε μας τις αντλούμε από μια ιστορική φάση. Όταν οι επαναστάτες του Δασκαλογιάννη επεριμένανε στη Μαλάξα να φανεί ο ρωσικός στόλος (αυτός που ποτέ δεν εφάνηκε). Έχοντας κάποια δουλειά μια μεγάλη μορφή της επανάστασης, ο Μπουνατογιάννης, επέρασε από το Νίπος όπου εγινότανε ένας γάμος και, όταν εχόρευε ο Μπουνάτος με τη θυγατέρα του παπά, ο λυρατζής, που τον λέγανε Σάρακα είπε την ακόλουθη ρίμα:

*Για πες μου Νιπιανέ παπά κι εσείς οι άλλοι γέροι
αν είδανε τα μάτια σας τέθιο πανώριο ταίρι.*

Ειδικά για κείνα τα χρόνια ήταν προκλητική μια τέτοια μαντινάδα και, όπως είδε ο λυρατζής πως δεν καλοφάνηκε του παπά, με άλλη ρίμα εζήτησε συγνώμη:

*Έχει το Νίπος κουζουλούς μα σαν εμένα άλλο
λόγω πατάτα χωριανοί του χρόνου νου θα βάλω.*

Ένας χωριανός όμως δεν έμεινε ικανοποιημένος και είπε:
Δέκα φορές τον έδωκες τον όρκο, ανάθεμά σε
μα 'συ εγεννήθηκες τροζός κι όλο τροζός θε νά 'σαι.

Μα ο λυρατζής είπε του Δρόσο:
Η τρέλα είναι κολλητική μπάριμπα Γιωργάκη Δρόσο
στη γειτονιά σου κάθομαι και πως να τη γλυτώσω.

Και ο Δρόσος:
Δεν την κολλήθηκες εσύ μονό είναι από δικού σου
είχεν την κι ο πατέρας σου, είχεν την κι ο παππούς σου.

Ο λυρατζής:
Εγώ θωρώ κατέχεις τσοι αν είν' και ποθαμένοι
'πο σένα την κολλήσανε κι εκείνοι οι καημένοι.

Θα πρέπει να εξηγήσω εδώ ότι τα χρόνια που δεν είχαμε ούτε ραδιόφωνα, ούτε τηλεοράσεις, ούτε την οικονομική δυνατότητα να ξεδώσομε λίγο ψυχαγωγικά, ήτανε μέρος της ψυχαγωγίας μας και οι ρίμες. Η ψυχαγωγία είναι απαραίτητο στοιχείο στη ζωή. Στα χαλεπά εκείνα χρόνια με τις ρίμες λίγο ξεδίδαμε, λίγο γελούσαμε. Εσυνηθίζανε να βγάζουνε ρίμες όταν φοφούσε ένας γάιδαρος, όταν έβγαζε κακό τυρί ένα μητάτο, όταν ένας άντρας ζητούσε σε γάμο μια κοπέλα και του δίνανε “ντενεκέ” (δεν τον δεχόντουσαν) και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις. Για κακό τυρί, κάποια αποσπάσματα:

Στον Πόρο τσ' Αλατσόπετρας απού 'νιε οι γι-ασφεντάμοι
το κάνει ο Λέφας το τυρί απού θα βγάλει νάμι.
Επήγανε και στα Χανιά μια βρωμεσμένη τύρα
μ' αυτή δεν επουλήθηκε κι οπίσω τη γιασίρα.
Σαράντα πέντε καναβοί στου Νιόνερου τον πάτο
εδιαμοιράζαν το τυρί τση Σέλης το μητάτο.

Μα απαθανατίζανε και κάποιες σκηνές που για τότε που γίνανε δεν είχανε σημασία, ενώ τώρα, ύστερα από 100 χρόνια ή και περισσότερα, αποχτήσανε ενδιαφέρον. Όταν είχαμε ακόμα τους Τούρκους στην Κρήτη, συχνά πηγαίνανε καράβια από τα Σφακιά στις χώρες της Αφρικής για ανταλλαγή προϊόντων. Με την ευκαιρία πήγαινε κάπου-κάπου και κανένας, κρατώντας κάποια χρήματα και αγόραζε κάτι που πίστευε ότι θα του επιφέρει κάποιο κέρδος. Επήγε λοιπόν και κάποιος κι έφερε φέσια, που τα λέγανε "πασταμέλια" από την Τύνιδα και, αφού του βγάλανε ρίμα, το ξέρομε κι εμείς σήμερα.

*Από το Τούνος ήρθε ο γέρο Χιωτογιάννης
και πασταμέλια εγέμισε του Βένο το ντουκιάνι.*

(Τα πήγε στο καφενείο για να τα δούνε, στο "ντουκιάνι" του Βένο).

Κάποιος που ήθελε να εκδικηθεί ένα χωριανό του επήγε με ένα πριονάκι και εσαράκισε μερικές ελιές που δεν τις έκοψε μέχρι να πέσουν, μα τις έριξε ο αέρας μόλις εφύσισε και του βγάλανε τη ρίμα:

*Μια Παρασκή εκατέβηκε βοριάς από τ' Αγόρι
και παρουσιαστήκανε α έργα του Σταθόρη.*

Το 1940 την πρώτη του Ιουλίου, έγινε μια αεροναυμαχία στη θαλάσσια περιοχή βορροστά από τα Σφακιά, μεταξύ αγγλικών πλοίων και ιταλικών αεροπλάνων. Όσοι βρεθήκανε στα παραλιακά χωριά πήγανε στα ψηλότερα που τα λέγαμε "αγόρια". "Γιαλιές" λέμε τα παραλιακά χωριά. Ιδού οι ρίμες:

Παπόρια κι αερόπλανα εκαονοβολούσα
κι όσοι κι αν ήσα στσι γιαλιές στ' αγόρια εγλακούσα.
Φεύγει η γυναίκα του Στρατή και του Μαρκάντη η κόρη
μέσα σε τέσσερα λεφτά εβγήκανε στ' αγόρι.
Η Μπογιατζίνα έφυγε κι επήγεν εις τα πλάγια
κι ο Μπογιατζής εκάθεντον κι έβλεπε τα πιθάρια.
Πάει ο Βαρδής εις το βουνό κι εβάσταν και γιαούρτη
για να ταΐσει τη Χρυσή να μην τη φάνε οι Τούρκοι.

Μα και μια μεγάλη ρίμα για ένα γαΐδαρο που φόφισε:
Εφόφισεν του Σηφαλιού η γαλανή γαΐδούρα
απού την καβαλήκευε κι έβγαινε στην Παπούρα.
Την Παρασκή το πρόσαργο τ' αφχιά τζη χαμηλώνει
δεν έτρωε, δεν έπινε και μόνο πως γρυλώνει.
Και το Σαββάτο ουλημερνίς τση κάνει γιατροσόφια
την Κυριακή ήτανε γραφτό να τηνε βρούνε φόφια.
Σέρνει φωνές ξελουριστές, τον κόσμο ξετρουμίζει
βαρέ το πήρεν το κακό και δεν το νταγιαντίζει.
Εχτύπανε στ' αμπέτι ν-του κι ετράβαν τα μαλλιά ν-του
γιατί με τη γαΐδούρα ν-του έκανε τη δουλειά ν-του.
«Άχισ και γιάντα τό 'καμες; Γιάντα να μου φοφίσεις;
Γιάντα δε με λυπήθηκες δίχως σου να μ' αφήσεις;
Πώς θα τσι κουβαλώ τσ' ελιές, τα ξύλα και το γάλα;
Εδά 'ναι δα που μπαίνω γω σε βάσανα μεγάλα!
Δεν ξαναβάνω άχερα μέσα στη ματζιαδούρα
εγόγια μου ίντα μ' εύρηκε! Δεν έχω μπλιό γαΐδούρα».
'Ηρθανε κ' οι δικολογές κ' οι φίλοι ν-του κοντά του
κι εσυμπαρασταθήκανε ούλοι τη συφορά του.
«Ίντα θα κάμεις άζουδε ετσά 'τονε γραφτό σου
να μείνεις μόνος κι έρημος δίχως το γαΐδαρό σου.
Κάνε κουράγιο Σηφαλιό το νου σου να μη χάσεις
κι ως κι α σου φαίνεται βαρέ κι αυτό θα το περάσεις.
Και το σομάρι σου 'μεινε στη ράχη να το βάνεις

κι όντε θα πχαιίνεις στai στραθχιές το γάιδαρο θα κάνεις.
Κι επόμεινε γ-και τ' ορφανό κι ανέ γ-και μεγαλώσει
σαγ-και τη μάνα ν-του κι αυτό κουράγιο θα σου δώσει».

Πολλοί ριμαδύροι συχνά λέγανε αυτό που θέλανε σε έμμετρο. Μια φορά π.χ. παίζανε σ' ένα χωριό μια πρέφα. Η “λεία πολέμου” ήτανε ένα λουκούμι, δυο τσιγάρα ή κάτι άλλο ανάλογης αξίας. Όταν ο ένας κερδισμένος επήρε δυο τσιγάρα, είπε και ο άλλος:

*Δώσε μου λοιπόν κι εμένα
δυο τσιγάρα τυλμένα.*

Ο καφετζής αφού το τραπεζάκι των πρεφαδύρων ήτανε κοντά, του επέταξε δυο τσιγάρα πεταχτά. Μα ο ριμαδόρος πάλι σε έμμετρο είπε:

*Πιο ευγενικό το βρίσκω
να μου τά 'φερνες στο δίσκο.*

Στην Ιεράπετρα ήτανε κάποτε ένας δεινός ριμαδόρος, ο Διαλυνομιχάλης. Ο γείτονάς του ο Πετρομανώλης είχε φάμπρικα εν ενεργεία. Όταν άρχισε να λειτουργεί εκεί πετρελαιοκίνητο εργοστάσιο, αυτός ήθελε να πάει να αλέσει τις ελιές του στο εργοστάσιο που είχε συμφέρον, μα το θεώρησε πρέπον να ρωτήσει το γείτονά του και του είπε:

*Πέτρο, Μανώλη γείτονα
συφέρνει δυο και σύψωμα;*

Όταν ο γείτονας του είπε ότι δεν μπορεί να παίρνει δυο και σύψωμα είπε:

*Δε συμφέρνει, δε βγαρτίζει;
Πάω γω εκειά που καπνίζει.*

Στα Ανώγεια ήτανε ο Μιχαλιός ωραίος ριμαδόρος και πασιγνωστος. Όταν πήγε στο Ηράκλειο και έφαγε σε ένα εστιατόριο, ερώτησε μετά τι χρωστά και ο εστιατορας του ειπε: «Αν μου πεις μια μαντινάδα να μου αρέσει, δεν θα σου πάρω λεφτά». Είχε υπόψη του ότι για όλες θα έλεγε ότι δεν του αρέσουνε και θα άκουγε πολλές. Μα έκανε λογαριασμό χωρίς τον ξενοδόχο. Όταν ειπε πολλές και «δεν αρέσανε», ειπε και τη μοιραία, ο φίλος μας ο Μιχαλιός:

*Έφραες κ' ήπιες Μιχαλιό κι εγέμισε η κοιλιά σου
πλέρωσε 'δα τον άνθρωπο να πάεις στη δουλειά σου*

Αυτή τη φορά ο εστιατορας ειπε: «ετούτη δα όμως μου αρέσει». Τότε το Μιχαλιό εσηκώθηκε κι έφυγε λέγοντας: «Ιμυ γεια σου, πάω γω κιόλας».

Του Μιχαλιού είναι και το παρακάτω περιστατικό.

Όταν αρρώστησε ένα παιδί του και αγωνιστήκανε τρεις γιατροί για να το σώσουνε, φεύγοντας τους ειπε: «Πέτε μου δα κύριοι γιατροί ίντα σασε χρωστώ να πάω στο χωριό να δω πως θα τα μονομαριάσω». Αυτοί ξέρανε πως είναι φτωχός άνθρωπος και του ειπανε πως τους φτάνει αν τους πει μια μαντινάδα καλή και αυτός τους ειπε:

*Όσα απ' ανέμους μαζωχτού, πάλι στσ' ανέμους πάσι
Τρεις σκάρες κι ένας ποντικός, ίντα μπορού να φάσι;*

Μα θα περάσομε σε ρίμες αντιπαραθέσεων εν ώρα γλεντιού και θα αρχίσω από δικές μου ρίμες, που τις είπα σε αντιπαραθέσεις και τις έχω γράψει και άλλες φορές, μα τώρα αποκαλύπτω ότι είναι δικές μου, γιατί το θεωρούσα εγωιστικό, μα νομίζω ότι η αλήθεια ποτέ δεν είναι ντροπή.

Σ' ένα γάμο που ο γαμπρός είχε υπηρετήσει στην Κορέα, ο αντίπαλός μου, μου είπε:

*Ρώτηξε και το Μανουσιό που πήγε στην Κορέα
κι άμε να βρεις τσοι κουζουλούς να κάνετε παρέα.*

Και η απάντηση:

*Δεν το ρωτώ το Μανουσιό και δε ρωτώ κανένα
μα 'γω σα θέλω κουζουλούς θα 'ρθώ να βρω εσένα.*

Σε άλλο γάμο στο Ροδάκινο, μου είπε ο αντίπαλος:

*Εσύ που ξέρεις τα πολλά κι ο νους σου κατεβάζει
ένα καντάρι σίντερο, πόσες βελόνες βγάζει;*

Και η απάντηση:

*Πάρε νερό δυο κυβικά και μέτρα το σταγόνες
εκεί θα βρεις τον αριθμό που θά 'χουν κ' οι βελόνες.*

Σε παρέα στο Βουβά ο αντίπαλός μου, μου είπε:

*Και τσοι χοχλιούς στη Μεσαρέ τσοι λέμε "άμε κι έλα"
εσύ τον εξεπέρασες τον.... στην τρέλα.*

Και η απάντηση:

*Γυρεύουνέ σε στο Δαφνί οικότροφος να πάεις
και μέσο δε χρειάζεσαι, μα τα προσόντα τά 'εις.*

Όταν κάθισε σε παρέα στο Βουβά ένας ξένος και ά-
μα θέλησε να πληρώσει, του είπα μια ρίμα:

*Επά το λένε «στο Βουβά» κ' οι ξένοι σαν περνούνε
δεν τώνε παίρνουνε λεφτά αυτοί που τσοι κερνούνε.*

Όταν σε αρραβώνιαση είχαμε στενάδα κι εγώ ανήκα
στη φιλοξενούσα παρέα, εζήτησα με ρίμα συγνώμη:

*Ο τόπος μας είναι στενός και δε βολεύομέστα!¹
μα είν' η καρδιά μας ανοιχτή να σασε βάλει μέσα.*

Δεν χρειάζονται άλλες δικές μου, αν και θα μπορού-
σα να γράψω πολλές. Προχωρούμε σε αντιπαραθέσεις
άλλων. Το 1919 έγινε ένας γάμος στο Βουβά. Εκεί ή-
τανε ο διάσημος ριμαδόρος Στρατής Σταβιανουδάκης
από το Ροδάκινο και επίσης οι δυναμικοί ριμαδόροι
Κώστας Λεκκάκης από τον Καλλικράτη και ο Μπόσι-
νας από Χ. Σφακίων. Ο πρώτος εδέχετο τα ομαδικά
πυρά από τους άλλους δυο, όπου είπε τη ρίμα:

*Ο Λέκκας ελελέκιασε, κι ο Μπόσινας τροζάθει
ξανοίξετέ τσοι και τσοι δυο και πείτε αν κάνω λάθη.*

Σ' ένα γάμο σε χωριό της επαρχίας Αγ. Βασιλείου, έ-
νας είπε μια μαντινάδα που αυτοσυστήνετο σαν ερω-
τοχτυπημένος, ενώ η εικόνα του επαρουσίαζε άνθρω-
πο παροπλισμένο από τον έρωτα, οπότε ένας ριμαδό-
ρος του είπε:

*Όντε δεν έχεις πυρετό να μη ζητά κινίνο
και σα δεν έχεις "απ' αυτό" μη θέλεις "από κείνο".*

¹ Πολλές φορές το ρήμα στον πληθυντικό α' προσώπου γίνεται
διτοιζόμενη λέξη στην κρητική διάλεκτο.

Όταν εχόρευε ένας παντρεμένος, ένας ελεύτερος του είπε τη ρίμα:

Σαν παντρευτεί ο άνθρωπος δεν πρέπει να χορεύει ένα σακί στη ράχη του, κριθάρι να γυρεύει.

Ο παντρεμένος του είπε:

Έχω εγώ και το σακί έχω και το κριθάρι έλα να συμφωνήσουμε και παίρνω σε τριτάρη.

(Τριτάρης είναι τρόπος συμφωνίας των συζευτάδων στο ζευγάρι). Ο τριτάρης παίρνει το 1/3 της σοδειάς.

Και ο ελεύτερος είπε:

Δε θέλω το κριθάρι σου, μούδε τη συζεφιά σου εγώ είμαι ελεύτερο πουλί, δε μοιάζω τσ' αφειδιάς σου.

Ο παντρεμένος:

Εγώ κι αν επαντρεύτηκα κι εμπήκα στην καδένα τα πρώτunά μου θα τραβώ σαν και τον κάθα ένα.

Άλλη φορά παντρεμένος επροκάλεσε ένα ελεύτερο:

Και μερικοί ελεύτεροι που κάνουν τσοι γλετζέδες όπου γυρεύουν κοπελιές παίρνουνε ντενεκέδες.

Και ο ελεύτερος:

Μα δεν εγύρευα παντρεία, μούδε και δε γυρεύω τσοι παντρεμένους τσοι θωρώ και δεν τωνε ζηλεύω.

Ο παντρεμένος:

Ο παντρεμένος καθ' αργά θέτει με την κοχόνα κι απάντρευτος σα γάιδαρος θέτει στον αχειριώνα.

Ο ελεύτερος:

Καλλιιά θα θέσω στ' άχερα, καλλιιά θα θέσω χάμε παρά να μου φωνιάζουνε "φέρε μπαμπά να φάμε".

Πρέπει να εξηγήσουμε εδώ ότι οι αντιπαράθεσεις στις ρίμες είναι φιλικές. Είναι για να γελάσει η παρέα και μπορεί ο ένας φίλος να αποκαλέσει τον άλλο βόδι, γουρούνι, και κάθε βρισιά, χωρίς να παίρνεται στα σοβαρά και χωρίς να γράφεται στα υπόψην.

Στο γλέντι η αντιπαράθεση δυο ριμαδόρων επαρουσίαζε μια διαφορετική νότα και έδινε χάρη στην κανονική ροή της παρέας και άνοιγε το κέφι. Μα σε κάθε περίπτωση ήτανε οι ρίμες υποκατάστατο της μη υπάρχουσας ψυχαγωγίας. Και χωρίς γλέντι, συνέβαινε καμιά φορά να πιαστούνε στις ρίμες δυο άντρες που τις λέγανε κουβεδιαστά, προκαλώντας και πάλι γέλιο και κέφι στους παρευρισκόμενους.

Τη ρίμα που έλεγε ο ριμαδόρος για πρώτη φορά, οι παρευρισκόμενοι τη θυμόταν και τη χρησιμοποιούσαν για πάρτη τους, όταν τους χρειαζότανε.

Παροιμιακές μαντινάδες

Δε νοείται λαογραφία χωρίς να περιλαμβάνει και παροιμίες. Εμάζεψα 1400 παροιμίες και όλες τις μαντιναδοποίησα και τις έγραψα στο βιβλίο μου "Κρητική λαϊκή ποίηση". Από αυτές θα παραθέσω κι εδώ μερικές.

Οι μύλοι γυρίζουνε με τσοι ποταμούς, δε γυρίζουνε με τσι ευχές

*Τσοι μύλους τσοι γυρίζουνε ποτάμια απού κυλούνε
δε τζοι γυρίζουν οι γι-ευχές όσοι κι αν ευκηθούνε.*

Το πρικιό πιωτό δε γλυκαίνει κι αν το βάλεις σε χρυσό ποτήρι

*Σαν είναι το πιωτό πρικιό ποτέζ δε θα γλυκάνει
κι αν είναι καθαρό χρυσό η κούπα απού το βάνει.*

Και τα μεγάλα έργα ξεκινούνε απ' αυτόν που έριξε
την ιδέα.

Αυτά τα έργα τα καλά, τα έργα τα σπουδαία
τά 'καμε αυτός που έριξεν ο πρώτος την ιδέα.

Τ' αντρειωμένου τ' όνομα δεν ποθαίνει.

Τ' αντρειωμένου τ' όνομα γροικάται κι αν ποθάνει
μα όμως ο παρακεντές, μουδ' ήτο μουδ' εφάνει.

Τα αστεία έχουνε ώρες και όρια (δική μου παροιμία).

Έχουνε ώρες κι όρια τ' αστεία των ανθρώπω
πρέπει να σκέφτεσαι στιγμή, περίσταση και τόπο.

Δεν πειράζει πως θα γεράσεις, φτάνει να μη σκου-
ριάσεις.

Πως θα γεράσεις φυσικό είναι και δεν πειράζει
μα πάντα θεωρείται νιος αυτός που δε σκουριάζει.

Ό,τι θωρεί ο ήλιος ζεσταίνει.

Του ήλιου ό,τι του φαίνεται μπορεί να το ζεστάνει
μα σ' ό,τι δεν του φαίνεται, δεν έχει ίντα του κάνει.

Ο ήλιος δεν κάνει χατήρια.

Ο ήλιος απού τσ' ουρανούς, ούλους τσ' ανθρώπους λιάζει
αν είσαι πλούσιος γη φτωχός, αυτό δεν τονε γνοιάζει.

Πάρε καλλιά ένα στραβό κατεχάρη, παρά έναν α-
ματάτο ακάτεχο οδηγό σου.

Ποτέ σου έναν οδηγό ακάτεχο μην πάρεις
πάρε καλλιά ένα στραβό, μα νά 'ναι κατεχάρης.

Και στο μεγαλύτερο δρόμο, το πρώτο ζάλο μόνο εί-
ναι δύσκολο.

Σε δρόμο απού χρειάζεται πολλές χιλιάδες ζάλα
είναι το πρώτο δύσκολο κι εύκολα είναι τ' άλλα.

Το καλύτερο έργο του Θεού είναι ο άνθρωπος, αν
μείνει άνθρωπος.

Αν καταφέρει ο άνθρωπος, άνθρωπος να πομείνει
έργο πλιά καλύτερο του Πλαστη δεν εγίνει.

Δεν πειράζει που δεν είσαι πρώτος, όμως μην μείνεις
τελευταίος (δική μου παρομμία).

Για νά 'μαι πρώτος δεν μπορώ κι απαίτηση δεν έχω
μα τελευταίος μη βρεθώ γιατί δεν το αντέχω.

Κι όπου δεν περιμένεις κίντυνο μπορεί να υπάρχει.

Συχνά σκονταύτει ο άνθρωπος όπου δεν περιμένει
Μέσα σ' ανάβαθα νερά είναι πολλοί πνιμένοι.

Πλια πολλοί πνίγουνονται στο ποτήρι παρά στη θάλασσα.

Απ' όσους πνίγει η θάλασσα, πλια πνίγει το ποτήρι
κι όποιος το πίνει άγαρμπα πολλά 'χει να μπατείρει.

Λίγες είναι οι στιγμές απού ομορφίζουνε τη ζωή του
αθρώπου.

Είναι τ' ανθρώπου η ζωή μέρες πολλές χιλιάδες
μα μόνο μέρες γη στιγμές είναι σ' αυτή μεγάλες.

Εκειά απού κράζει ο κόρακας, δεν κελαΐδούνε αη-
δόνια.

Εκειά που κράζει ο κόρακας αηδόνια δε λαλούνε
γιατ' είναι διαφορετικοί οι δρόμοι απού τραβούνε.

Τα περασμένα φέγγουνε στ' απέραστα για να πε-
ράσουνε κι αυτά.

Τα περασμένα πράματα ρίχνουνε μιαν αχτίνα
και φέγγουνε στ' απέραστα για να διαβούν κι εκείνα.

Εκείά απού δε μιλούνε τα στόματα μιλούνε τα πράματα.
Σα δε μιλούν τα στόματα τα πράματα μιλούνε
και βγάνουνε συμπέρασμα εκείνοι απού νογούνε.

Τα λόγια κάνουνε παραμύθια.
Τα λόγια είναι υλικό που χτίζει παραμύθια
μόνο στα έργα φαίνεται η καθαρή αλήθεια.

Από το πρώτο μου βιβλίο "Νέος μαντιναδολόγος",
1969, λίγες μαντινάδες δικές μου.

Θα κάνω μεταμόσχευση και την καρδιά θ' αλλάξω
εκείνη που σ' αγάπησε πέρα θα την πετάξω.

Θέλω να γίνω χρυσοχός χρυσάφια να δουλεύω
κι όπου θωρώ ξαθά μαλλιά να μην τωνε ζηλεύω.

Καρδιά μου πήρες και μυαλό, τα βασικά μου κέντρα
και μ' έβαλες στα χέρια σου κ' είσαι κυρά κι αφέντρα.

Ας ειχα κάρβουνα σβηστά και φλόγες να μην καίνε
να κάψω εκείνη πού 'καμε τα μάθια μου και κλαίνε.

Της φαντασίας τα φτερά με φέρνουνε κοντά σου
και φαίνεται μου πως γροικώ τσοι χτύπους τση καρδιά σου.

Αν επουλούσαν λησμονιά ήθελα ν' αγοράσω
μόνο με τρόπο τεχνιτό μπορώ να σε ξεχάσω.

Μάθια και φρύδια έβλεπα και μού 'διναν ελπίδα
μα την καρδιά δεν έβλεπα κι έκλαφα σαν την είδα.

Εις την αλήθεια βρίχεται του διαμαντιού η λάμψη
μα το συμφέρο, όπου τη βρει γυρεύει να τη θάψει.

Ότι να δεις τον άνθρωπο να κάθεται να κλαίει
τσι περισσότερες φορές η κεφαλή του φταίει.

Με το διαστημόπλοιο θα πάω στη σελήνη
γιατί στη γη που βρέθηκα δε γνώρισα γαλήνη.

Σε μια εξομολόγηση πού 'καμα στο δεσπότη
μού 'πε πως η παράδεισος είναι στο φαγοπότι.

Για όπλα σου πολεμικά έχεις τα δυο σου μάτια
κι έχεις για πυρομαχικά πείσματα και γινάτια.

Ζωή γη θάνατο ζητώ και κάμε μου τη χάρη
να πεις εις την καρδούλα σου απόφαση να πάρει.

Από το βιβλίο μου "Παραβολικά ποιήματα" (δικά
μου ποιήματα)

Μια κοπέλα μαυρομάτα
λουλουδάκι τρυφερό
συναντήθηκε στη στράτα
με λεβέντη νεαρό.

Και της λέει «δεν αμφιβάλλω»
(λίγο φλερτ, λίγο αστείο)
«ο μπαμπάς σου δίχως άλλο
έχει ζαχαροπλαστείο.

Τόση γλύκα που ο Πλάστης
έδωσε στα μάγουλά σου
σίγουρα ζαχαροπλάστης
πρέπει νά 'ναι ο μπαμπάς σου».

Η κοπέλα κοκκινίζει
έξυπνη ήταν και σεμνούλα
και στο νεαρό γυρίζει
και του λέει σε μια στιγμήούλα.

«Ο μπαμπάς μου παληκάρι
είναι εμένα σαμαράς
κι αν χρειάζεσαι σαμάρι
έχει το μετά χαράς».

«Ό,τι έχει καθέννας δίνει»

Σ' ένα ωραίο άνθρωπο που κάποιοι τού 'χαν μίσος
κ' ήταν αιτία κι αφορμή που του ζηλεύαν, ίσως.
Δώρα πολύ παράξενα τού 'στειλε κάποια μέρα
ένας του φίλος "άσπονδος" απ' το χωριό το πέρα.
Ένα καλάθι κέρατα ήτανε αυτό το δώρο
που τού 'στειλε ο "φίλος" του με το μαντατοφόρο.
Με τέτοιο τρόπο ο "φίλος" του ήθελε να τον βρίσει
να καταλάβει τη βρισιά δίχως να του μιλήσει.
Εκείνος μόλις τά 'λαβε άδειασε το καλάθι
επέταξε τα κέρατα κι έβαλε ρόδα κι άνθη
Όπου τα έστειλε κι αυτός εις τον αποστολέα
όμως εκείνος έβρισε ευγενικά κι ωραία.
τού 'γραφε σε σημείωμα πως πρέπει να κατέχει
ότι δωρίζει κάθε νεις μονάχα απ' ό,τι έχει.

Τα σάπια μήλα

Μια μητέρα όπου είχε εις την πόλη ένα παιδάκι
τού 'στειλε καμπόσα μήλα μέσα σ' ένα καλάθι.
Έλαβε μετά ένα γράμμα κ' είχε το παιδί γραμμένα
πως πολλά από τα μήλα ήταν μπίτι χαλασμένα.
Φαίνεται πως ένα μήλο είχε αρχικά σαπίλα

και μετάδωσε το πάθος στα γειτονικά του μήλα.
Γράμμα έστειλε κ' η μάνα, όπου γράφει: «δεν πειράζει,
το παράδειγμα των μήλων, όπως τα παιδάκια μοιάζει.
Όπου δεις κακά παιδάκια να μη θέλεις τη φιλιά τους
γιατί θα σου μεταδώσουνε τα κακά συνήθειά τους».

Τα “παρατσάφαρα”

Πολλές φορές για να παρουσιάσουμε μια διαφορετική νότα στο γλέντι, για να γελάσει ο κόσμος λιγάκι, λέγαμε αστειικά τραγουδάκια. Κάποιες φορές και κάπως τολμηρά. Αυτά τα λέγανε “παρατσάφαρα”. Ένα τέτοιο τραγουδάκι δικό μου, θα γράψω εδώ που το τραγούδησα πολλές φορές σε παρέα.

Μια φορά κι έναν καιρό που ήμουν παιδάκι νεαρό
εδούλευα στο ναυτικό σ' ένα καράβι εμπορικό.
Όπου επιάναμε λιμάνι τ'ά 'μπλεκα με το φουστάνι.
Ένα βράδυ στον Περαιά είχα νόστιμη παρέα.
Είχα μια μελαχρινή, μια κουκλίτσα αληθινή.
Σε μαγευτικό κεντράκι πήγαμε για ουσκάκι.
Πάμε στο ξενοδοχείο σε δωμάτιο για δυο.
Μια στιγμή εβγήκε εκείνη κι άφαντος καπνός εγίνει.
Και μου πήρε τα λεφτά μου τύφλες και κουρέματά μου.
Αν τυχόν και τηνε δείτε να γυρίσει να της πείτε.

Άλλο παλιό παρατσάφαρα:

Μια γ-χοπελιά μ' απάντηξε, πάω να τη φιλήσω
μα κείνη με χαστούκισσε κι εγιάειρέ με πίσω.
Το δε ταχιά την είδα γω στην εκκλησιά κι εγέλα
και λέει μου εμετάγνωσα κι αργά σα θέλεις έλα.
Και σαν εκαλοβράδιασεν εγλάκουν όσο εμπόρου
μα 'κείνη είχε δυο τροζούς κι εστέκανε στσοι πόρους.
Κι ώστε να σριφογυριστώ εις τση μαϊμούς το σπίτι
εσπάσανε στη ράχη μου ένα στραβό συντριφτή.

Άλλο παλιό παρατσάφραρο:

Γροικάτε μου ίντα γίνηκεν οφέτος εις την Κρήτη
πλούσιος φαμέγιο μ' ήθελε για το δικό ν-του σπίτι.
Ομπρός, του λέω, αφεντικό θα κάμομε παζάρι
εγώ όντεν είναι συννεφιά δεν πάω στο ζευγάρι.
Θέλω και τα στιβάνια μου καλοτσαγκαρεμένα
κουκιά, λαθούρια και ψαρές δεν κάνουνε για μένα.
Μα θέλω γω τη δούλα σου να στέκει αργά στην πόρτα
να ψήνει διαλεχτά φαγιά, δε θέλω γω τα χόρτα.
Εις το κρεβάτι μου κοντά θέλω ένα ντολαπάκι
να μην ξεκάνει από 'κεδα μεζέδες και κρασάκι.
Μα θέλω και στην τσέπη μου παράδες να βροντούνε
κι όσοι θα τσοι θωρούσινε εσένα θα παινούνε.
Άμε μωρέ στο διάολο. Εγώ ζητώ φαμέγιο
κι όχι να σ' έχω αφεντικό. Δεν κάνομε ρεμέδιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'

ΛΑΪΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Εισαγωγή

Πριν από 5.000 χρόνια άρχισαν στη Μ. Ανατολή και στην Αίγυπτο να χρησιμοποιούνε βότανα για την καταπολέμηση των ασθενειών. Το 2.700 π.Χ. γράφτηκε στην Κίνα κατάλογος με 365 φαρμακευτικά φυτά και 1000 χρόνια αργότερα έκανε ανάλογο κατάλογο ο Χαμουραμπί, βασιλιάς των Βαβηλωνίων. Στην Αίγυπτο κατά την αρχαιότητα είχαν κάνει αξιόλογα βήματα στην Ιατρική. Ήταν όμως ένα εργαλείο στα χέρια του ιερατείου και αναμεμιγμένα με μαγεία. Ο Έλληνας Κύρων, δάσκαλος του Ασκληπιού, πρώτος εισήγαγε στην Ελλάδα τη χρήση των βοτάνων. Πρώτος, όμως, στον κόσμο, ο "πατέρας της Ιατρικής" ο Ιπποκράτης, ανήγαγε την ιατρική σε επιστήμη απαλλαγμένη από τα ιερατεία και από τις μαγείες.

Στο βιβλίο μου "Λαϊκή Ιατρική στην Κρήτη" γράφω εκατοντάδες βότανα και γιατροσόφια. Εδώ θα γράψω με ενδεικτικά λίγα πράγματα.

Ο Ιπποκράτης υποστήριζε ότι η πρόληψη των ασθενειών είναι πολύ καλύτερη από την αντιμετώπισή τους, αφού αυτό είναι πιο εύκολο, πιο ανώδυνο και πιο αποτελεσματικό. Τώρα π.χ. που γνωρίζουμε την ύπαρξη των μικροβίων, είναι εύκολο να εμποδίσουμε την είσοδό τους στον οργανισμό μας. Άμα εισβάλουν είναι από δύσκολο μέχρι αδύνατο να τα καταπολεμήσουμε.

Τότε που δεν υπήρχε δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, δεν υπήρχανε χρήματα, δεν υπήρχε συγχωινωμία για τη μετακίνηση του ασθενούς, ενώ υπήρχε η αμάθεια και η ανέχεια άμα αρρωστούσε κανείς εζητούσε τη γνώμη άλλων αμαθών και οι οδηγίες που ελάμβανε ήτανε από αναποτελεσματικές, μέχρι ζημιωγόνες. Επηγαίνανε στη γητεύτρα, μήπως ήτανε ματιασμένος. Καμιά φορά καλούσανε τον παπά να διαβάσει μήπως ευθύνονται τα κακά πνεύματα. Εκάνανε τάματα στους αγίους. Βέβαια κάναμε και γιατροσόφια. Μέχρι να αποδειχτούνε αναποτελεσματικά, αυτά τα προσιτά μέσα, πολλές φορές ήτανε αργά, μα μόνο τότε αποφασίζανε να πάνε στο γιατρό. Όμως και η διακίνηση του ασθενούς από τα απομακρυσμένα χωριά που απείχανε και πάνω από 20 χλμ. από το μέρος που θα βρισκανε γιατρό ή σταθμό αυτοκινήτου (όταν ήρθε κι αυτό), απαιτούσε διαδικασία και παρουσίαζε δυσκολίες. Εκάνανε ένα πρόχειρο φορείο με ξύλα και σηκώνανε τέσσερις άντρες τον άρρωστο, μα άμα ήτανε για να πάει μακριά πηγαίνανε 10-15 άντρες για να μεταλλάσσονται. Μα η διακίνηση αυτή συνεπάγετο ταλαιπωρία του ασθενούς, έκθεσή του στα ρεύματα και απώλεια πολύτιμου χρόνου. Συνηθέστατα δε, τα μίξερα εκείνα χρόνια, επεριμέναμε να περάσει το λεωφορείο για να μην έρθει αγκαζέ μαζί έστω σε βαριές καταστάσεις και όπου ήτο αμαξωτός.

Το “φαρμακείο” του σπιτιού

Εφροντίζαμε να βρισκεται στο σπίτι: Ρακή, χαμόμηλο, φλισκούνη, ρίγανη, μαλοτίρα, ματζουράνα και δαφνόλαδο. Συχνά εθεωρούσανε ασπίδα κατά των ασθενειών: Λιβάνι του Μεγάλου Αγιασμού, αντίδωρο της Μεγάλης Πέμπτης, κερι από τον επιτάφιο και βαγι που τα κρεμούσανε κοντά στα εικονίσματα.

Γιατροσόφια χωρίς βότανα

- Όταν ήτανε κανείς κρυολογημένος του έβαζαν βεντούζες, ενώ άμα ήτανε πολύ κρυολογημένος τις κάνανε “κοφτές”. Ξυραφίζανε λίγο το δέρμα εκεί που βάζανε τις βεντούζες για αφαιμάξη. Του έκαναν στην πλάτη εντριβές με πετρέλαιο. Αντί για θερμοφόρα, έζέσταιναν πύτουρα στο τηγάνι, τα βάζανε σε μια σακουλίτσα και του τα βάζανε όπου επονούσε.

- Όταν πονούσε στο μάτι του βάζανε ένα σιόφητο αυγό κομμένο στη μέση και το δένανε ζεστό. Ή του βάζανε το μισό κρεμμύδι ψημένο, επίσης ζεστό.

- Όταν πονούσε κανείς στο αυτί, βάζανε σε ένα πανί ζεστή στάχτη και την ακουμπούσε για πολλή ώρα στο πονεμένο αυτί.

- Όταν πονούσε στο παχύ έντερο, ζεσταίνανε ένα “βύσαλο” (κομμάτι από σπασμένο πιθάρι) και κάθιζε απάνω για πολλή ώρα.

- Στα εγκαύματα βάζανε κρούστα του γαλάτου και λίπος του χοίρου. Ακόμα, όταν ήτανε καταστρεμένο πολύ δέρμα, εσφάζανε ένα κουνέλι και βάζανε ζεστή την προβιά στο έγκαυμα σαν έμπλαστρο. Ακόμα πιστεύανε ότι ήτανε καλύτερη προβιά του λαγού, αν όχι ζεστή, έστω νωπή.

- Στις πληγές, αντί για γάζα βάζανε ιστό της αράχνης. Αυτό που είναι σαν χαρτί.

- Στις δηλητηριάσεις κοπανίζανε κάρβουνα, τα κάνανε σκόνη και τα ποτίζανε με λάδι του παθόντος για να κάνει μετό.

- Τα καχεκτικά παιδιά λέγανε πως είχανε “σουφρίτη” που το λέγανε και “παιδόκακο”. Για πρόληψη του σουφρίτη κάνανε σε πολλά παιδιά κάθετες ελαφρές ξυραφιές. Στα αγόρια στα ποδαράκια, ενώ στα κορίτσια στο πλατάκι τους, επειδή οι ξυραφιές άφηναν ση-

μάδια. Ακόμα ζούνε πολλοί με τέτοια σημάδια.

- Εμπλαστρα κάνανε από ξυσμένο σαπούνι, ασπράδι αυγού και ρακή και με ένα πανί ή χαρτί το βάζανε στο πονεμένο μέρος.

- Για κλύσμα κάνανε πυκνή σαπουνάδα και τη βάζανε σε ένα “αραγό” (δοχείο υγρών από δέρμα αρνιού) και ένα καλαμάκι δένανε στο στόμιο και να το κλύσμα.

- Οι ψαράδες άμα τους τσιμπήσει σκορπίδι, κόβουνε και βάζουνε λίγη από τη σάρκα του. Εφαρμόζουνε την ομοιοπαθητική.

- Η ρακή ήτανε για απολυμάνσεις, για εντριβές και για κομπρέσες στο μέτωπο κατά του πυρετού.

Ιαματικά βότανα

Στο βιβλίο μου “Λαϊκή Ιατρική στην Κρήτη” αναφέρω πάρα πολλά βότανα ιαματικά. Εδώ θα αναφέρω μόνο μερικά, γιατί ένα βιβλίο δε χωρά μέσα σε ένα άλλο.

- Το αγγούρι πολτοποιημένο μαζί με πικραμύγδαλο είναι καλλυντικό του δέρματος.

- Η αγκινάρα κάνει καλό σε παθήσεις των νεφρών, του συκωτιού και στα ψαμμιακά.

- Το νερό που βράσαμε τους ασκολύμπρους το πίνουμε ως βραστάρι κατά των ρευματισμών και κατά των ψαμμιακών.

- Τα φύλλα του βάτου πολτοποιημένα τα επιθέτομε στις πληγές.

- Τη γλιστρίδα πολτοποιημένη την επιθέτομε στο μέτωπο για τον πυρετό.

- Η κάπαρη, σαν φαΐ μα και σαν βραστάρι κάνει καλό στο στομάχι και στη σπλήνα.

- Η ρίγανη κάνει καλό στη βρογχίτιδα, στα αναπνευστικά και πολτοποιημένη την επιθέτομε στις πληγές.

- Το χαμόμηλο κάνει καλό βραστάρι για στομάχι, κρυολόγημα και αϋπνίες.
- Το φλισκούνη (μέντα) κάνει καλό στο στομάχι, κρυολόγημα, χολολίθους. Είναι αντιερωτικό.
- Η φασκομηλιά κάνει καλό στο κρυολόγημα, τη γρίπη και το στομάχι. Καταπολεμά με πλύση την τριχόπτωση και τις ρυτίδες.
- Τα φύλλα του μανδραγόρα λειτουργούν σαν παυσίπονα, βάζοντάς τα στις πληγές. Μανδραγόρα βάλανε, κατά τη μυθολογία, του Φιλοκτήτη, όταν τον δάγκασε φίδι στη Λήμνο, για παυσίπονο.
- Η μαλοτήρα είναι άριστο ρόφημα, είναι καλή σε κρυολογήματα, αναπνευστικό και καρδιολογικά προβλήματα.
- Η λυγαριά, βρασμένα βλαστάκια με κρασί, είναι κατάπλασμα κατά των ρευματισμών. Ο καρπός της βραστάρι κάνει καλό στο στομάχι. Είναι αντιερωτικό, και την κάνανε βραστάρι οι νεαρές καλόγριες.
- Το δενδρολίβανο βραστάρι καθαρίζει το αίμα και κάνει καλό στο διαβήτη.
- Απόσταγμα της δάφνης αραιωμένο με οινόπνευμα κάνομε επάλειψη για ρευματισμούς, αποστήματα, πρηξίματα, κρυολογήματα και ιγμορίτιδα.
- Ο απήγανος βραστάρι για την κυκλοφορία του αίματος, καταπολεμά την ελονοσία. Αντιερωτικό και αντισυλληπτικό.
- Η αγριάδα βραστάρι για ψαμμιακά, ρευματισμούς και παθήσεις της χολής.
- Τα χαρούπια βραστάρι άριστο αντιδιαρροϊκό φάρμακο.
- Ο γαλακτώδης χυμός της συκιάς, καταπολεμά κρεατοελιές, κάλους, μυρμηκές.
- Το κρεμμύδι κάνει καλό στο διαβήτη, αρτηριοσκλήρωση, αναιμία, γεροντική άνοια.

- Το σκόρδο, πολύ καλό κατά της πίεσης, των παράσιτων των εντέρων και κατάπλασμα κατά των κάλων και τσιμπήματα εντόμων, σκορπιών και φιδιών.

- Παπαρούνα, βραστάρι κατά ιλαράς των παιδιών και κατά της αϋπνίας.

- Η μολόχα βραστάρι κατά της επιληψίας και κατά της γαστρίτιδας.

Ο ορθοπεδικός

Ορθοπεδική επέμβαση

Στα κατάγματα ήταν πολλοί που καταφέρνανε να πάνε τα οστά στη θέση τους και να δέσει σωστά το σπασμένο μέλος. Αν υπήρχε πληγή, την καθαρίζανε καλά, την καυτηριάζανε με ρακή και μετά βάζανε απάνω ιστό της αράχνης. Μετά βάζανε άπλυτο μαλλί του προβάτου. Έπρεπε να είναι άπλυτο επειδή έχει μικροβιοκτόνο επίδραση, μα και επειδή δε δημιουργεί κακοσμία. Μετά έβρισκαν ίσια ξυλάκια ή καλαμάκια ή άρτικα γύρω στα 20 εκ. και τα έδεσαν. Επειδή τον άρτικα τον λένε και νάρθηκα, από αυτόν λέμε νάρθηκα το γύψωμα.

Ο αυτοδίδακτος οδοντίατρος σε ώρα εργασίας

Οδοντίατρος

Όταν πονούσε το δόντι μας, αν ήτανε ετοιμόρροπο, το έβγαζε ο ένας του αλλού με μια τανάλια. Αν όμως πονούσε μεν πολύ, μα ήτανε και σταθερό, τότε βάζαμε ένα σίδερο στη φωτιά και κοκκίνιζε και μετά μέσα από ένα καλαμάκι, για να μην κάψει τα ούλα, το οδηγούσαμε στο πονεμένο δόντι και το καυτηριάζαμε.

Χειρουργική επέμβαση

Όταν υπήρχε τραυματισμός και χρειαζότανε ράματα, είχαμε και αυτοδίδαχτους χειρουργούς. Σε μια κατσαρόλα έβραζαν ένα ψαλίδι που θα έκοβαν τις χαλασμένες σάρκες, μια ραφτοβελόνα για τα ράματα και μεταξωτή κλωστή. Μετά πλυνότανε καλά ο “χειρουργός” απολύμεινε τα χέρια του, εκαυτηρίαζε την πληγή με ρακή, έκοβε τυχόν χαλασμένες σάρκες και έβαζε τα ράματα.

Το σαρανταβότανο

Α(ν) σου 'τυχε κι αρρώστησες, γροίκα μου ίντα να κάνεις:

Πίνε σαρανταβότανο κι ογλήγορα θα γιάνεις.

1. Φύλλα κιτρομανταρινιάς
2. Ξαρωστικό λεμόνι
3. Και νερατζιά
4. Μανταρινιά
5. Μυριστικό κυδώνι.
6. Μάζωξ' απού τσοι ποταμούς τσ' ακονιζιάς τα χνάρια
7. Βάτο
- 8 Και τσάι του βουνού
9. Και τσ' απισθιάς κλωνάρια
10. Μάζωξε δάκταμο πολύ που τα βουνά τση Κρήτης
11. Λυγές
- 12 Και δάφνες
13. Και μυρθιές, μα εύκολα τα βρίστεις
14. Θύμους
15. Κισσούς
16. Κι αγκάραθο
17. Κι ακόμη ασταβίδα
- 18 Μυριστικό βασιλικό.
- 19 Φασκομηλιά
- 20 Και θρύμπα
21. Τσόχο
22. Και δεντρολίβανο απού μוסκομυρίζει εκείνο τον αρισμαρή απού υγεία χαρίζει.
23. Και φύλλα απού τα γιασεμιά
24. Και ροδαρές με τ' άθη
25. Λουλούδια τση γαρεφαλιάς που γιαίνουνε τα πάθη
26. Κούμαρα των κυπαρισσιώ μαζί ν' ανακατέψεις κι αποτέλεσμα θα δεις που δε θα το πιστέψεις.
27. Απήγανο
28. Και βάρσαμο
29. Τση γης το χαμομήλι
30. Μάζωξε κι αμπαρόρριζα που βάνου στο μαντήλι
31. Και το κοκκινορόδιχο
32. Βάλε και κουτσουνάδα βότανα που τα ξέρουνε σε ούλη την Ελλάδα.
33. Φύλλα τση σκιάς
34. Τσ' αμυγδαλιές
35. Φύλλα τση ματζουράνας
36. Φλισκούνη που μוסκοβολά σα χάιδεμα τση μάνας
37. Και μαγντανό
38. Και σέλινο
39. Κι αγκαθοανωνίδα
40. Να βάλεις και αγούδουρα κλαδάκια με τα φύλλα. Σαράντα νιε τα βότανα, βράσε τα στο τσιγάλι κάμε βραστάρι να το πχεις νά 'σαι γεράκι πάλι.

Ιατρικές ειδικότητες των αγίων

Ο Άγιος Αθανάσιος είναι ο προστάτης των εγκύων γυναικών.

Η Αγία Ελευθερία βοηθά τις εγκύους να γεννήσουν.

Η Αγία Αικατερίνη βοηθά τους ανθρώπους που τους πλήξανε τα κακά πνεύματα.

Ο Άγιος Ανδρέας θεραπεύει ποδάγρια, πονόλαιμο και ρευματισμούς.

Ο Άγιος Ανδρόνικος είναι ο άγιος της εγκράτειας.

Η Αγία Άννα βοηθά τις στείρες να συλλάβουν

Ο Άγιος Αντώνιος καταπολεμά τα πειρασμικά.

Ο Άγιος Αρτέμιος καταπολεμά κήλη, έλκη και αφροδισιακά.

Η Αγία Βαρβάρα θεραπεύει την ευλογία και τις παθήσεις των ματιών.

Ο Άγιος Βασίλειος θεραπεύει τις πληγές.

Ο Άγιος Ευστάθιος σταματά την αιμορραγία.

Ο Άγιος Ευστράτιος βοηθά τα μωρά να κάνουν τα πρώτα τους βήματα.

Ο Προφήτης Ηλίας είναι ο γιατρός των λεπρών.

Ο Άγιος Λουκάς και η Αγ. Παρασκευή είναι οφθαλμολόγοι.

Η Αγία Μαρίνα βοηθά τις λεχώνες να αναρρώσουν.

Ο Άγιος Μηνάς θεραπεύει τον ίκτερο.

Η Παναγία η Ελεούσα προστατεύει τους ανάπηρους.

Ο Άγιος Στέφανος θεραπεύει τις παθήσεις της χολής.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Ριγολόγος καταπολεμά την ελονοσία.

Ο Άγιος Στυλιανός προστατεύει τα παιδιά.

Ο Άγιος Παντελεήμων είναι πολυίατρός.

Ο Άγιος Σπυρίδωνας θεραπεύει τα σπυριά.

Ο Άγιος Ελευθέριος μας βοηθά να αντέχουμε τους πόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ'

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Εισαγωγή

Η ιστορική και η πολιτιστική μας κληρονομιά, αποτελούνε τους συνδεδετικούς κρίκους που μας συνδέουνε με το παρελθόν μας. Αποτελούνε το βάθρο επί του οποίου εδράζεται το παρόν και το μέλλον μας και η εθνική μας συνείδηση και μας εμπνέουν για τη συνέχιση της εθνικής μας πορείας. Οι παροιμίες, η λαϊκή πείηση, τα ήθη και τα έθιμα, είναι πολύτιμα ζωντανά μνημεία και πρέπει να τα ερευνούμε, να τα αξιολογούμε και να τα αξιοποιούμε. Αποτελούσε συνδεδετικούς κρίκους.

Τη λαογραφία την ανήγαγε σε επιστήμη ο Νικόλαος Πολίτης το 1894, σε ότι αφορά στην Ελλάδα, και αυτός την ονόμασε "λαογραφία" κατά το FOLK-LORE των Άγγλων που σ' αυτούς σημαίνει "λαογνωσία". Κάπου γράφει αυτός (που σωστά αποκαλείται "Πατέρας της Λαογραφίας" στην Ελλάδα) ότι «Λαογραφία είναι η επιστήμη που εξετάζει τις από παράδοση εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού». Ο Καμπούρογλου την αποκαλεί "Εθνογνωσία" τη λαογραφία.

Είναι, λοιπόν, νέα επιστήμη η λαογραφία, μα όμως είναι αξιόλογη.

Τα λαογραφικά των μηνών

Γενάρης

Ιανουάριος. Είναι ο πρώτος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου, ενώ ήτανε ενδέκατος στο ιουλιανό. Το όνομά του οφείλει στον διπρόσωπο θεό των Ρωμαίων Ιανό που έβλεπε και στο παρελθόν και στο μέλλον. Έχει 31 μέρες. Η πρώτη του μέρα είναι και πρώτη του χρόνου και είναι παράλληλα η γιορτή του Αγίου Βασιλείου και οι πρώτες του 6 μέρες υπάγονται στο 12ήμερο των εορτών των Χριστουγέννων. Στις 7 του, γιορτάζουμε τη Σύναξη του Ιωάννου, στις 16 του Αγ. Πέτρου, στις 17 του Αγ. Αντωνίου και στις 30 των Τριών Ιεραρχών. Συχνά κάνει συνεχόμενες καλοσύνες και επειδή κλωσσά τα αυγά της η αλκυώνη τον Γενάρη, τις λένε "αλκυονίδες" μέρες και κατά τη μυθολογία.

Λαογραφικά του Γενάρη.

- Του Γενάρη το φεγγάρι παρ' ολίγο μέρα κάνει.
- Όποιος σπέρνει το Γενάρη τρώει την ανεμοζάλη (είναι όψιμο).
- Γενάρη μήνα κλάδευε και μη ρωτάς φεγγάρι.
- Ο Γενάρης δε γεννά μούδ' αυγά μούδε πουλιά.
- Το Μάη είν' ο γάιδαρος, Άγουστο το κριγιάρι, ο κούκλης ούλο τον καιρό κι ο κάτης το Γενάρη (οι μήνες που ζευγαρώνουνε τα ζώα αυτά).

Φλεβάρης

Φεβρουάριος. Έχει πάρει το όνομά του από το λατινικό *Februaire* που σημαίνει εξαγνίζω. Έχει 28 μέρες, εκτός από τα δίσεκτα χρόνια που τις κάνει 29. Οι Ρωμαίοι τον είχανε αφιερώσει στον Ποσειδώνα. Στις 2 του γιορτάζουμε την Υπαπαντή του Χριστού και στις 10 του Αγίου Χαραλάμπη.

Λαογραφικά του Φλεβάρη:

- Φλεβάρης φλέγες άνοιξε.
- Ο Φλεβάρης κι αν φλεβίζει του καλοκαιριού μωρίζει.
- Ο Φλεβάρης ο κουτσός είν' από ούλος πλια μτσός.
- Ως τσοι δέκα του Φλεβάρη σπέρνει ρόβι το ζευγάρι.
- Του Φλεβάρη οι λιακάδες είνιε του καιρού γλυκάδες.
- «Τση κεράς τση μυλαργιούς, ούλοι αργιού κι ούλοι ξαργιού και οι μύλοι δεν αλέθου και οι γαιδάροι σκόλη έχου» (στις 2 του Φλεβάρη) της Υπαπαντής θεωρείται μεγάλη σκόλη και τη λέγανε “μυλαργιού” επειδή και οι μύλοι δεν αλέθανε.

Μάρτης

Ο Μάρτης ήτανε ο πρώτος μήνας στο παλιό ημερολόγιο των Ρωμαίων. Τον είχανε αφιερωμένο στο θεό του πολέμου Άρη που τον λέγανε Mars και εκεί οφείλει το όνομά του. Στις 25 του Μάρτη έχομε την εθνική μας γιορτή μα και τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. 21 του, έχομε την εαρινή ισημερία.

Λαογραφικά του Μάρτη.

- Ο Μάρτης ο πεντάγνωμος πέντε φορές εχιόνισε, μα πάλι το μετάνιωσε πως δεν εξαναχιόνισε.
- Του Μάρτη ξύλα στέρευε κι άχερα τω βουγιώ σου κι αγκριγοξυλοκέρατα να δίδεις των παιδιώ σου.
- Δε λείπει ο Μάρτης από τη Σαρακοστή.
- Σαν κάμει ο Μάρτης δυο νερά κι Απρίλης άλλον ένα, χαρά σ' εκείνο το ζευγά που 'χει πολλά σπαρμένα.
- «Θε μου και πέρνα τον καιρό και φέρε και το Μάρτη, που ταξιδεύουν τα πουλιά και το πουλί μου νά 'ρθει». (Εντός του Μαρτίου γυρίζανε τα πρόβατα από τα χειμαδιά και τη μαντινάδα τη λέγανε οι κοπελιές που αγαπούσανε βοσκόπουλα).
- Την πρώτη του Μάρτη δένανε στο λαμό ή στο χέρι των κοριτσιών μια ασπροκόκκινη κλωστή για να μην τα μαυρίσει ο ήλιος, τότε που μετρούσε η ασπράδα.

- Μάρτης, γδάρτης, παλουκοκαούτης.

Απρίλης

Ο Απρίλιος έχει 30 μέρες. Είναι ο τέταρτος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου. Το όνομά του οφείλει στη λατινική λέξη *Apris* που σημαίνει "ανοίγω" και είναι σχετικό με την άνοιξη. Την πρώτη του μέρα την είχαν αφιερωμένη παλιά στη θεά Αφροδίτη, ενώ τώρα είναι αφιερωμένη στο θεό του ψεύδους. Την 23 του μηνός έχουμε τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου και συνηθέστατα έχουμε το Πάσχα εντός του Απριλίου.

Λαογραφικά του Απρίλη.

- Του Απρίλη το νερό είναι χρυσάφι καθαρό.
- Είν' ο Απρίλης γελαστός και με λουλούδια πλουμιστός.
- Πάντοτε να συνηθίζεις τον Απρίλη να κεντρίζεις.
- Ο Μάης έχει το όνομα και τα πολλά τραγούδια, μα ο Απρίλης σίγουρα τα πλια πολλά λουλούδια.

Μάης

Ο Μάιος έχει 31 ημέρες. Είναι ο πέμπτος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου. Οι Ρωμαίοι τον είχαν αφιερωμένο στον Ρώμυλο. Είναι ο μήνας των εκδρομών και των λουλουδιών. Με το Μάιο έχει σχέση η άλωση της Κων/πόλεως (29-5-1453). Με το Μάιο έχει σχέση ο ξεσηκωμός της Κρήτης στην επανάσταση του 1821. Με το Μάιο έχει σχέση η Μάχη της Κρήτης. Την 21 Μαΐου έχουμε τη γιορτή Κων/νου και Ελένης και στις 8 του Αγίου Ιωάννου.

Λαογραφικά του Μάη.

- Απρίλης-Μάης κοντά 'ν' το θέρος.
- Ο Μάης ό,τι δέσει κι ο Άγουστος ό,τι αφήσει (το λέμε για τις ελιές).
- «Το Μάη βούι μη ρεχτείς, τον Άγουστο γυναίκα. Αν εί-

ναι κι εκατό χρονώ χαντάς πως είναι δέκα».

- Στων αμαρτωλώ τη χώρα βρέχει ο Μάης.

- Το Μάη βγαίνει η πίτα κ' είναι κ' η μαύρη πεύνα. Σημαίνει ότι το Μάη είχανε τελειώσει τα γενήματα της προηγούμενης χρονιάς, ενώ δεν είχανε σοδέψει ακόμα εκείνης της χρονιάς.

- Το Μάη δεν πρέπει να ράβομε ρούχα. Ιδίως νυφικά.

- Όποιος το Μάη στο δροσιό είναι και χουζουρεύει, ούλο το χρόνο δανεικά και διακονιές γυρεύει.

- Την πρώτη μέρα του Μαΐου έχομε την Εργατική Πρωτομαγιά σε ανάμνηση του ξεσηκωμού των εργαζομένων στο Σικάγο των ΗΠΑ.

Ιούνιος “Πρωτογούλης”

Ο Ιούνιος έχει 30 μέρες. Είναι ο έκτος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου. Τον λέμε και αλωνάρη. Οι Ρωμαίοι τον είχανε αφιερωμένο στη θεά Ήρα και εκεί οφείλει το όνομά του, γιατί τη λέγανε Juno. Στις 21 του μήνα έχομε το θερινό ηλιοστάσιο και μπαίνομε στο καλοκαίρι. Στις 29 του μηνός έχομε τη γιορτή Πέτρου και Παύλου και στις 30 των Δώδεκα Αποστόλων.

Λαογραφικά του Ιουνίου.

- Πρωτογούλης θεριστής, αλωνευτής και ποδευτής.

- Είν' ο Ιούνης διαλεχτός απού δεν έχει ταίρι, γιατί αυτός μας οδηγά μέσα στο καλοκαίρι.

- Μέσα εις τον Ιούνιο μα πρίχου να περάσει, αρχίζουνε τα δράβιλα και η ζωή αλλάσει. (Όντως στα δύσκολα χρόνια, με τα φρούτα άλλαζε η ζωή).

Ιούλιος “Δευτερογούλης”

Είναι ο έβδομος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου. Έχει 31 μέρες. Το όνομά του οφείλει στον Ιούλιο Καίσαρα. Στις 17 του μήνα γιορτάζει η Αγία Μαρίνα,

στις 20 ο Προφήτης Ηλίας, στις 26 η Αγία Παρασκευή και στις 27 ο Άγιος Παντελεήμονας.

Λαογραφικά του Ιουλίου:

- Δευτερογούλης κι Άγουστος κ' οι δυο τριανταμαϊάροι.
- Ως τ' Αγίας Μαρίνας σύχο κι ως τ' Αγίου Ηλιά σταφύλι.
- Ο μήνας ο καλύτερος είν' ο Δευτερογούλης, απού γινώνει δράβιλα κι ευχαριστιούνται ούλοι.

Αύγουστος

Είναι ο όγδοος μήνας του γρηγοριανού ημερολογίου. Έχει 31 μέρες. Το όνομά του οφείλει στο Ρωμαίο αυτοκράτορα Αύγουστο. Στις 6 Αυγούστου γιορτάζουμε τη Μεταμόρφωση του Χριστού, στις 15 την Κοίμηση της Θεοτόκου, στις 29 την αποκεφάλιση του Ιωάννου.

Λαογραφικά του Αυγούστου:

- Άγουστε καλέ μου μήνα νά 'σου δυο βολές το χρόνο.
- Μουδ' ο Μάρτης καλοκαίρι, μουδ' ο Άγουστος χειμώνας.
- Άγουστο τονε λέσινε μα κείνος έχει γούστο.
- Κάθα πράμα στον καιρό ν-ντου και τον Άγουστο σταφύλι.
- Ο Άγουστος θεωρείται το τέλος του κτηνοτροφικού έτους.

Σεπτέμβριος

Ο Σεπτέμβριος ήταν έβδομος μήνας του ιουλιανού ημερολογίου. Και σαν έβδομος είχε αυτό το όνομα το οποίο edιατήρησε και τώρα που είναι ένατος στο γρηγοριανό ημερολόγιο. Το 313 που έγινε το διάταγμα των Μεδιολάνων, περί ανεξιθρησκείας, ορίσανε την πρώτη του Σεπτεμβρίου σαν αρχή του εκκλησιαστικού έτους.

Λαογραφικά του Σεπτεμβρίου:

- Το Σετέμπρη στάρι σπείρε και στο πανηγύρι σύρε.
- Το Σετέμπρη τα σταφύλια τον Οχτώβρη τα κυδώνια.
- Την Τρίτη στο Σετέμπρη στ' αμπέλι να μη μπαίνεις.

- Παρασκευή και Τρίτη τρύγο μην αρχίσεις.
- Από του Σταυρού κ' ύστερα ένα καλοκαιράκι.
- Το Σεπέμπερη απού τρυγούνε πίνουνε και τραγουδιούνε.
- Στις 8 Σεπτεμβρίου γιορτάζομε τη γέννηση της Παναγίας.
- Στις 14 έχομε τη μέρα του Σταυρού.
- Στις 23 έχομε τη φθινοπωρινή ισημερία.

Οκτώβριος

Ο Οκτώβριος έχει 31 μέρες. Ήτανε όγδοος μήνας στο ιουλιανό ημερολόγιο και εκεί οφείλει το όνομά του, όπου το διατηρεί και τώρα που είναι δέκατος. Είναι ο μήνας που αρχίζουνε τα ζευγάρια. Είναι ο μήνας που γιορτάζομε την 26η του για απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους το 1912 και τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου την ίδια μέρα. Μα και την απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς την 12η Οκτωβρίου 1944 και ακόμα την επέτειο του ΟΧΙ του 1940, στις 28 του Οκτωβρίου.

Λαογραφικά του Οκτώβρη:

- Όποιος σπέρνει τον Οκτώβρη κάνει οχτώ σωρούς στ' αλώνι.
- Από τ' Αγίου Δημητράκη, γη ομπρός γη ύστερα ένα καλοκαιράκι.
- Οκτώβρης και δεν έσπειρες κέρδη μη περιμένεις.
- Στου Οκτώβρη τα ζαμάνια λειτουργούνε τα καζάνια.
- Αρχή του Οκτώβρη, αρχή του γεωργικού έτους.

Νοέμβριος

Ήτανε ένατος μήνας στο παλιό ημερολόγιο και εκεί οφείλει το όνομά του, όπου το διατηρεί και στο γρηγοριανό. Έχει 30 μέρες. Στις 3 του έχομε τη γιορτή "τ' Αγι-Ωργιού του Μεθυστή". Στις 14 έχομε "τ' Αγίου Φιλippo τσ' αποκρές" (αρχή του σαρανταημέρου). Στις 25 έχομε της Αγίας Αικατερίνης, στις 26 του Αγίου

Στυλιανού και στις 30 “του Αγι Αντρέα, στις 21 έχομε τα Εισόδια της Θεοτόκου, της “Μεσοσπορήτισσας Παναγίας”.

Λαογραφικά του Νοεμβρίου:

- Το Νοέμπρη ο ζευγάς σπέρνει και γίνεται αγάς.
- Το Νοέμπρη ζευγαρίζεις ακριβά τη γη δανείζεις.
- Γ' Αγίου Φιλίππο τσ' Αποκρές οι μέρες γίνουνται μικρές.
- Το Σαραντάημερο φιλεί τη θάλασσα η πιλιά κι ο τράος τη σανάδα (σανάδα είναι το θηλυκό αγρίμι, ζευγαρώνουνε τα αγρίμια το σαραντάημερο).

Δεκέμβριος

Ήτανε ο δέκατος μήνας του ημερολογίου των Ρωμαίων και εκεί οφείλεται το όνομά του όπου το διατηρεί και τώρα που είναι δωδέκατος. Έχει 31 ημέρες. Στις 6 του έχομε του Αγίου Νικολάου τη γιορτή, στις 12 του Αγίου Σπυριδώνα και στις 25 Χριστούγεννα. Την 21 του μηνός έχομε το χειμερινό ηλιοστάσιο. Μπαίνομε στο χειμώνα.

Λαογραφικά του Δεκεμβρίου:

- Του Δεκέμπρη οι ζευγαρές είναι μικρές και μισερές.
- Το Δεκέμπρη κρύο κάνει μα ο Χριστός θα μας ζεστάνει.
- Κάνει ο Δεκέμπρης κακουριές μά 'χει και χοιρολιχουδιές.
- Ζευγομηνάς, γιορτομηνάς και μήνας με τα χιόνια.
- Χαρά στα γέννα τα στεγνά και τη Λαμπρή να βρέχει.

Πασχαλινά κρητικά έθιμα

Οι νηστείες των σαρακοστών ήτανε πολύ περισσότερο σεβαστές μέχρι πριν από μισό αιώνα. Παρά την ανέχεια που είχαμε δεν τρώγαμε ούτε λάδι τις μέρες που θεωρούνται νησιτίσιμες για το λάδι. Τρώγαμε βραστά όσπρια χωρίς λάδι και τα λέγαμε “παπούδια”. Ετρώγαμε χοχλιούς χωρίς λάδι και “λιδόψωμο”.

Όποιος έτρωγε κρέας ή γάλα τη σαρακοστή λέγαμε πως τρώει “μαγαρισιά” ή λέγαμε ότι σ’ αυτή τη σαρακοστή αυτός “ελέρωσε”. Αποδίδανε στη νηστεία μεγάλη σημασία, ακόμα και από άτομα που δεν διαστάζανε για πιο αξιόλογες αμαρτίες. Ακόμα και τη σαρακοστή του θέρους τη νηστεύαμε (που σήμερα ελάχιστα ξέρουνε την ύπαρξή της). Απόκρια της σαρακοστής αυτής είναι η πεντηκοστή και πασχάζει τη γιορτή Πέτρου και Παύλου στις 29 Ιουνίου και, επειδή η Πεντηκοστή είναι κινητή γιορτή λέγαμε: «Στις 29 πάσκασε κι όντε θέλεις αποκρίγιωσε». Τη σαρακοστή του Δεκαπενταύγουστου την τηρούσανε και (αφού είχανε διαλύσει τα μητάτα) φυλάγανε το γάλα και γινότανε ξινόγαλο και φτιάχνανε τον “ξινόχοντρο” (τον τραχανά).

Ένας πρόσθετος λόγος ήτανε λοιπόν που ανυπομονούσαμε να φάμε καλό φαί άμα επάσχαζε. Πάσχα είναι η Λαμπρή, μα όταν τελειώνει κάθε σαρακοστή, λέγαμε ότι “πασχάζομε”.

Στις αγρυπινίες, που τις λέγαμε “αυγικά” πηγαίναμε οικογενειακώς. Τη Μεγάλη Πέμπτη, που με τα 12 ευαγγέλια έχει μεγάλη διάρκεια, άμα νυστάζανε τα παιδιά, τα βάζανε οι μητέρες τους και κοιμότανε στο πάτωμα της εκκλησίας, μπροστά από τα πόδια τους.

Εμείς, τα τότε παιδιά, λέγαμε τα κάλαντα του Λαζάρου την παραμονή της Κυριακής των Βαΐων. Τη Μεγαλοβδομάδα εμαζεύαμε και κάναμε ένα μεγάλο σωρό ξύλα και απάνω εβάζαμε ένα σκιάχτρο που εσυμβόλιζε τον Ιούδα. Τις τελευταίες μέρες οι γυναίκες ασπρίζανε τα σπίτια και τις αυλές, ειψήνανε τα τσουρέκια και τα καλιτσούνια και μαζί με τα καλιτσούνια εκάνανε και των παιδιών ψωμένες κούκλες που στη μέση βάζανε ένα κόκκινο αυγό και τις λέγαμε “μα-

ντόνες". Οι άντρες, αυτές τις μέρες, φέρνουνε τους αθοτύρους και σφάζουνε τους "λαμπριάτες" (τα αρνιά). Τα κορίτσια πηγαίνουνε λουλούδια από τα σπίτια τους και στολίζουνε τον επιτάφιο τη Μεγάλη Παρασκευή. Το βράδυ, άμα τελειώνει ο επιτάφιος θρήνος, πηγαίνουνε τον επιτάφιο σε όλα τα μνήματα και μετά τον κάνουνε λιτανεία στο χωριό.

Τη νύχτα του Μ. Σαββάτου προς Λαμπρή, πηγαίναμε όλοι στην εκκλησία "συν γυναιξί και τέκνοις" και με τους δικούς μας που μας έρχονται για τις μέρες από τα άλλα μέρη που μένουνε και που τους λέμε "καλιτσουνάδες" χαριτολογώντας. άμα θα πει πρώτη φορά ο παπάς το "Χριστός Ανέστη", εμείς ετρέχαμε και δίναμε φωτιά στον Ιούδα, που τον λέγαμε και "Οφάνο". Όχι μόνο που το απολαμβάναμε όταν καίγαμε τον Ιούδα, μα νιώθαμε και ικανοποίηση, γιατί πιστεύαμε ότι ευχαριστούσαμε και το Χριστό, αφού καίγαμε τον προδότη του.

Μετά περιφέρομε τον επιτάφιο τρεις φορές, βγαίνοντας από την κεντρική πύλη και μπαίνοντας από την άλλη. Σε κάποια φάση κλείνεται μέσα στην εκκλησία ένας άντρας, όταν είναι έξω ο παπάς και το εκκλησίασμα και ενώ αυτός παίζει το ρόλο του Καϊάφα, ο παπάς με το ρόλο του Χριστού χτυπά στην πόρτα και λέει: «Άρατε τας πύλας και εισελεύσητε ο Βασιλεύς της δόξης». Ο άλλος από μέσα του λέει: «Τις εστήν ο Βασιλεύς της δόξης;» και ο παπάς του λέει: «Κύριος κρατερός και δυνατός εν πολέμω». Ανοίγει ο "Καϊάφας" και μπαίνει ο παπάς και ο κόσμος.

Άμα γυρῶζανε στα σπίτια τους από την εκκλησία, πριν ακόμα δοκιμάσουνε φαῖ πετούσανε συμβολικά ένα ελάχιστο ψιχουλάκι κρέας έξω και λέγανε: «Φάτε φύλλοι και χοριοί κι όφιδες και ποντικοί. Κι ούλα τα

μιαρά τση γης να πασκάρετε κι εσείς». Αυτή η ελάχιστη χειρονομία έχει αξιόλογη συμβολική σημασία. Όλα τα ζωάκια που απαριθμούνται είναι εχθροί του ανθρώπου, μα η χειρονομία συμβολίζει τη συγγνώμη, την αγάπη και την ελεημοσύνη. Όλες οι θρησκείες έχουν και καλά στοιχεία, καμιά άλλη όμως σαν τη χριστιανική, στα πλαίσια της οποίας γίνεται και αυτή η συμβολική κίνηση. «Δια της αγάπης» είπε ο Χριστός να εξαπλωθεί η θρησκεία Του, όχι «διά πυρός και σιδήρου» που λέει το Κοράνι, μα όχι και «Όδοντας αντί όδοντος» και «οφθαλμός αντί οφθαλμού» που λέει ο Ιουδαϊσμός.

Τη μέρα της Λαμπρής παίρναμε εμείς τα τότε παιδιά ένα σήμαντρο (που εμείς το λέγαμε «σημαντήρι») και γυρῖζαμε και το παίζαμε σε όλα τα σπίτια του χωριού, όπου μας φιλοδωρῖζανε όπως και όταν λέγαμε τα κάλαντα. Επιστεύανε ότι ο ήχος αυτός του σήμαντρου απομακρύνει από τα σπίτια τα κακά πνεύματα μα και τα «μιαρά» (τα ανεπιθύμητα μικρά ζωάκια).

Το απόγευμα της Λαμπρής ψέλνει ο παπάς τη Διπλανάσταση και πετά στους ανθρώπους τα άνθη του επιτάφιου, όπου προσπαθούν να τα πιάσουν στον αέρα. Άμα βγαίνανε έξω (οι άντρες ιδιαίτερα), αγκαλιάζονταν, έλεγαν «Χριστός Ανέστη» και φιλιόντουσαν. Έτυχε δυο-τρεις φορές να δω άντρες που δε λέγανε πριν το «καλημέρα», μα στη Διπλανάσταση επλησιάζονταν και λέγανε «Χριστός Ανέστη, συχώρα μου κι ο Θεός συχωρέσει σου» και αγκαλιάζονταν και φιλιόντουσαν και η σχέση τους περνούσε σε άλλη φάση.

«Φάτε φύλλοι και χοριοί κι όφιδες και ποντικοί. Κι ούλα τα μιανό τση γης να πασκάρετε κι εσείς»

Το κάψιμο του "Οφανού", του Ιούδα

Τα παιδιά χτυπούν το σημαντήρι της Λαμπρής και περιμένουν το φιλοδώρημά τους

Κρητικά χριστουγεννιάτικα έθιμα

Τα σημερινά παιδιά ανυπομονούν να φτάσουν οι μέρες των Χριστουγέννων, γιατί περιμένουν πως θα τους κάνουν δώρα και θα τους αγοράσουν καινούργια ρούχα και παπούτσια. Εμείς τότε ανυπομονούσαμε για διαφορετικούς λόγους. Εμείς πρώτον, περιμέναμε ότι θα σφάξομε τον "θροφάρη" και θα τρώγαμε για πολλές μέρες καλό φαί, ενώ δεν είχαμε φάει κρέας όλο το σαραντάημερο, και δεύτερο, θα λέγαμε τα γέννα, τα κάλαντα της πρωτοχρονιάς και τα φώτα και (παρόλο ότι υπόκειντο σε "φορολογία" κάποιες φορές) κάτι έμενε και σε μας. Ξέρω περίπτωση που ο πατέρας είπε του παιδιού του για το προϊόν από τα κάλαντα: «Δώσε μου τα καχορίζικο να σου πάρω ένα παντελονάκι»!!!

Καμιά φορά μας δίνανε μια ή δυο δραμές και λέγα-
νε ότι μας κάνανε την “καλή χέρα” την πρωτοχρονιά.
Ακόμα, μας φωνάζανε πολλές φορές οι γειτονισσες και
τους κάναμε το ποδαρικό και μας δίνανε καρύδια, σύ-
κα ξερά, σταφίδες κ.ά. κρατούσαμε μια πέτρα και κα-
θίζαμε απάνω και ευχόμαστε «Καλή Χρονιά».

Πριν ανατραπεί ο τρόπος ζωής της κρητικής υπαί-
θρου, κάθε σπίτι είχε τον “θροφάρη” του χοίρου. Έστω
και αν είχε πολλούς χοίρους, ένας ήταν ο “σιτευτός”
και του κάνανε ειδική περιποίηση. Δυο-τρεις μέρες
πριν τα Χριστούγεννα, 4-5 οικογένειες κάνανε ένα
πρόχειρο σφαγείο και σφάζανε τους χοίρους τους. Εί-
χε πολλή δουλειά τότε το φτιάξιμο του χοίρου, γιατί
τον μαδούσαμε για να καθαρίσουμε την προβιά, που
τότε την τρώγαμε. Εβράζαμε νερό σε καζάνια και
τους ζεματίζαμε και μετά τους μαδούσαμε. Στη συνέ-
χεια βγάzaμε λωρίδες την προβιά και τη φυλάγαμε
κρεμασμένη σε ένα σύρμα και την ψήναμε με πατά-
τες, τραχανά κ.ά. Μετά την προβιά βγάzaμε ένα
στρώμα υποδόριο λίπος όπου, μαζί με το λίπος που εί-
χε γύρω από τους νεφρούς, το ψήναμε και βγάzaμε τη
“γλίνα” με την οποία ψήναμε το υπόλοιπο κρέας του
χοίρου. Το μεγαλύτερο μέρος από τα λίπη αυτά γίνε-
ται γλίνα. Οτι μένει το λέμε “τσιγαρίδες” και ήταν ά-
ριστη ξηρά τροφή για το σακούλι του βοσκού ή του ο-
δοιπόρου. Ένα μέρος από το κόκκινο κρέας του χοί-
ρου, το ψήναμε στη γλίνα όπου του βάzaμε τα μπα-
χαρικά του και το φυλάγαμε σε κιούπια καλυμένο στη
γλίνα. Το λέγαμε “συντριμά”. Για να κάνουμε σύγγλι-
να κάνομε λωρίδες το κόκκινο κρέας και το κρεμούμε
κάπου, που από κάτω καίμε αρωματικούς θάμνους,
κυρίως φασκομηλιές και όταν είναι μισοψημένο το
πλύνουμε, το κομματιάζουμε και του βάzaμε τα μπαχα-

ρικά του. Το σιοφήνομε στη γλίνα και το φυλάομε σε κιούπια να καλύβεται στη γλίνα. Για λουκάνικα καθαρίζομε τα έντερα, τα φουσχώνομε και τα κρεμοίμε να στεγνώσουνε. Μετά κάνομε κιμά κόκκινο κρέας και το ζυμώνομε με ξύδι και γεμίζομε τα έντερα. Τα μισοφήνομε και αυτά με αρωματικούς θάμνους όπως τα σύγγλινα και μετά τα πλύνομε, τα σιοφήνομε με γλίνα και τα βάζομε σε βάζους να καλύβονται στη γλίνα.

Άλλος τρόπος διατηρήσεως του χοιρινού κρέατος, είναι το “σαλαμουράδο”. Το κάναμε μικρά κομμάτια, του κάναμε και χαραματιές και του βάζαμε πάρα πολύ αλάτι, όπως στον βακαλάο. Όταν θέλομε να το φήσομε το πλύνομε πρώτα καλά για να φύγει το πολύ αλάτι.

Ακόμα από την κεφαλή του χοίρου βγάζομε όλο το φαχνό και το βράζομε μέχρι να ψηθεί. Του βάζομε και τα μπαχαρικά του. Μετά μετρούμε το ζουμί και βάζομε σε κάθε δυο ποτήρια ζουμί ένα ποτήρι ξύδι και βάζομε το ψημένο φαχνό να καλύβεται στο ξυδοζουμο. Αυτό το λέμε “πυχτή”.

Τα χοντρά έντερα του χοίρου τα πλύνομε καλά και τα γεμίζομε με ρύζι, κοιματάκια σκώτι και μπαχαρικά είναι οι “οματές”. Στην κατοχή τις κάναμε με χόντρο.

Τη μέρα των Χριστουγέννων, γυρίζοντας από την εκκλησία, όπως και τη μέρα του Πάσχα, πετούσανε ένα ψιχουλάκι κρέας έξω και λέγανε:

**Φάτε φύλλοι και κοριού κι όφιδες και ποντικοί
κι ούλα τα μιανρά τση γης να πασκάρετε κι εσείς.**

Αν και λέγανε για τις αργίες «Τρεις τα Γέννα, τρεις τα Φώτα κι έξε την Ανάσταση», εν τούτοις και την ημέρα των Χριστουγέννων, μα και την ημέρα του Αγίου Βασιλείου, είδα ζευγάδες να ζευγαρίζουνε. Ήτανε που ξέρανε και την παροιμία: “Σκόλη και καματερή δούλευε φτωχέ να ζεις”. Άλλωστε τον Αγιο Βασίλη τον ξέ-

ρανε συνάδελφο οι ζευγάδες, αφού τα κάλαντα τον λένε “ζευγολάτη”.

Εμείς τα παιδιά τότε λέγαμε και τα γέγνα και τα κάλαντα της πρωτοχρονιάς και τα Φώτα. Πάντως ούτε τις γιορτές δεν τις απολαμβάναμε τότε. Η δική μου γενιά πέρασε τα καλύτερα χρόνια της ηλικίας, τα χειρότερα της ζωής της. Πείνες, κιντύνους, λαχτάρες και παντοειδή υστερήσεις.

Για το καλό του χρόνου παίζαμε κι εμείς την πρωτοχρονιά “31”, άμα ακρομεγάλωσα που, αν και είχε αρχίσει να βελτιώνεται λίγο η ζωή, ήτανε ακόμη στις δόξες της η μιζέρια, και είχαμε για μάρκες φασόλια ή κουκιά που αντιπροσωπεύανε περίπου όσο αξίζει τώρα μισό ή ένα ευρώ. Αλλού βέβαια ήτανε άνθρωποι με καλύτερη μοίρα και μπορούσανε να παίζουνε με μέγала ποσά. Πάντα δεν ήτανε όλοι σε ίση μοίρα.

Την ημέρα των Θεοφανείων πηγαίναμε οικογενειακά στην εκκλησία και κρατούσαμε μπουκαλάκια και παίρναμε αγίασμα, που βάζαμε από λίγο στις τέσσερις γωνίες του σπιτιού. Μετά τη λειτουργία ο παπάς εγύριζε σε όλα τα σπίτια και έκανε τους “αγιασμούς” και έσερνε ένα άνθρωπο που κρατούσε ένα ασχί που του βάζανε λάδι. Τότε οι παπάδες δεν ήτανε μισθωτοί και τους λέγανε “ζητιάνους με υπόληψη”.

Οι “καλόσειροι” στα Σφακιά

Όπως και αλλού γράφω, συχνά ασχολούμε με στοιχεία που αφορούνε τα Σφακιά, μα δε συμβαίνει αυτό μεροληπτικά, μα είναι που πολλές ιδιαιτερότητες των Σφακίων έχουνε λαογραφικό ενδιαφέρον. Έχει παρατηρηθεί ότι οι Σφακιοί αποδίδανε πολλή σημασία στην καταγωγή. Αυτούς που κατάγονταν από καλές οικογένειες τους λέγανε “καλόσειρους”. Είναι δηλαδή

από καλή σειρά. Οι καλύτερες οικογένειες των Σφακίων ισχυρίζονται ότι είναι απόγονοι των Σκορδυλίων, ενός από τα 12 αρχοντόπουλα που έστειλε στην Κρήτη ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός το 1183. Μάλιστα και ο Φοσκαρίνι, γενικός προβλεφτής στην Κρήτη τον δέκατο έκτο αιώνα, γράφει σε αναφορά του προς την “Γαλινοτάτη Δημοκρατία” της Βενετίας ότι από τα Σφακιά είναι γραμμένοι στις “ορδινάτσες” 750 άντρες, μα κανείς δεν πάει στα κάτεργα ούτε στις αγγαρείες γιατί όλοι ισχυρίζονται ότι κατάγονται από βυζαντινές οικογένειες και θεωρούνται “αρχοντορωμαίοι”.

Η κολοσειράδα εκληρονομείτο μόνο από τους άρρενες απογόνους. Οι θυγατέρες βέβαια, εθωρούντο καλόσειρες, μα τα παιδιά που θα γεννούσανε από μη καλόσειρο άντρα δεν κληρονομούσανε καλοσειράδα. Στον Καλλικράτη, όταν έκανε ανθρωπολογική έρευνα ο διακεκρμένος ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός, παρακάλεσε τον τότε πρόεδρο και του έλεγε ένα “Α” όταν εξέταζε τους καλόσειρους και ένα “Β” για τους μη καλόσειρους και βρήκε διαφορά υπέρ των καλόσειρων σε ανάστημα και σε χρώμα μαλλιών. Με την ευκαιρία θα ήθελα να αναφέρω ότι ύστερα από την έρευνα που έκαμε σε όλη την Κρήτη το 1965 ο Άρης Πουλιανός, γράφει στο βιβλίο του “Η καταγωγή των Κρητών”: «Μπορούμε να κατατάξομε τους Σφακιανούς σε χωριστή ανθρωπολογική ποικιλία της Κρήτης», αφού βρήκε διαφορετικά χαρακτηριστικά. Π.χ. ο μέσος όρος στο ανάστημα του Κρητικού είναι 1,68 ενώ χωριστά του Σφακιανού είναι 1,71 και ακόμα έχουνε σε μεγαλύτερο ποσοστό ξανθά μαλλιά και γαλανά μάτια.

Τα βουνά, τα φαράγγια, τα βάραθρα, ο πολεμικός χαρακτήρας των κατοίκων, μαζί με το γεγονός ότι δεν παρουσιάζανε οικονομικό ενδιαφέρον τα Σφακιά, κρα-

τούσανε σε απόσταση τους εκάστοτε κατακτητές. Μα ο όγκος των Λευκών Ορέων απομόνωνε τους Σφακιανούς και από τους χριστιανούς της άλλης Κρήτης και με την πάροδο των αιώνων εδημιουργήσανε, ανθρωπολογικά και πολιτιστικά, κάποιες ιδιαιτερότητες. Δεν είχανε επιμιξία οι Σφακιανοί, ούτε με τους κατακτητές, μα όχι πολύ και με τους άλλους Κρήτες και φαίνεται ότι διατηρούνε δωρικά στοιχεία σε συμπεριφορά και ανθρωπολογικά γνωρίσματα.

Η σημασία που αποδίνανε στην καλοσειράδα φαίνεται και από μια φιλοφρονητική και άλλη μια υπεροπτική μαντινάδα:

*Από μακριά σου φαίνεται κι από κοντά σου δείχνει
πως είσαι από καλή σειρά κι από μεγάλο σπίτι.*

*Μέσα στο σαραντάημερο τρώνε το μπακαλιάρo
και νειούς κακόσειρου παιδί θα τροζαθώ να πάρω.*

Θα ήτανε λοιπόν “τροζάδα” αν ο καλόσειρος θα έπαιρνε κακόσειρου παιδί κατά τη νοοτροπία των Σφακιανών τότε.

Κρητικά ανέκδοτα

Το άναμα του γλόμπου

Όταν ένας Ανωγειανός επήγε στο Ηράκλειο σ' ένα ξενοδοχείο να κοιμηθεί, του δώσανε κρεβάτι σ' ένα δίκλινο δωμάτιο. Όταν πήγε να πλαγιάσει ήτανε σβηστό το φως. Το άναψε και είδε πως είχε πλαγιάσει προηγουμένως ο “συγκάτοικός” του για κείνο το βράδυ. Άμα ετοιμάστηκε για να πλαγιάσει, επροσποιήθηκε ότι δεν ήξερε να σβήσει το φως. Επήγε κάτω από το γλόμπο και φυσούσε με το στόμα, ετίναζε την πετσέτα, δήτην για να σβήσει το γλόμπο. Ο άλλος από

το κρεβάτι του εγελούσε και του είπε: «Φαίνεται ότι το χωριό σου βγάζει παλαβούς! Δεν ξέρεις πως ο γλόμπος δε σβήνει με τις φυσές;». «Σήκω, αν εκατάπχες κοινωνιά να μου δείξεις πως τονέ σβήνουνε για να κατέχω κι άλλη φορά», είπε ο Ανωγειανός. «Άφε τονε και σβήσε τονε πολλές φορές για να μάθω καλά». Ο άλλος γελούσε ειρωνικά και πήγε στο κρεβάτι του, μα ο Ανωγειανός του είπε: «Εμένα το χωριό μου δε βγάνει παλαβούς, μα το δικό σου βγάνει. Όταν ήτανε σβιστό το φως ήξερα και το άναφα, εσύ όμως επίστεφες πως αυτός που ξέρει να το ανάφει, δεν ξέρει να το σβήσει».

“Πολλά παίρνεις γιατρέ”

Επήγε στο Ηράκλειο μια γυναίκα από το χωριό της στο γιατρό. Δεν της έκαμε καλή εντύπωση από την αρχή γιατί την υποχρέωσε να βγάλει τα πιο κολλά από τα ρούχα της. Τελικά της έδωσε μια συνταγή και όταν της είπε ότι θέλει για την επίσκεψη 5.000 δρχ., του είπε: «Πολλά παίρνεις γιατρέ. Ντα μόνο τρεις λέξεις έγγραφες!». Μα και ο γιατρός της είπε πως για να μπορεί να γράφει αυτές τις τρεις λέξεις, έκαμε στα σχολειά είκοσι ένα χρόνια, μα αυτή πάλι του λέει: «Ναι παιδί μου γιατρέ, μα ίντα φταίω γω η κακομοίρα πως ήθελες εσύ εφτά χρόνια για να μάθεις την κάθε λέξη!»

“Πρώτα τσι προγιαίνουμε κ’ ύστερα τσι καβαλιεύουμε”

Είχε χάσει κάμποσα πρόβατα ένας βοσκός και πήγε για να βρει το σύντεκνό του να τα “διαλαλήσουνε”. Έλειπε όμως ο σύντεκνος και βρήκε μοναχή τη συντέκνισσα. Η συντέκνισσα τον υποδέχτηκε και ετοιμάζε να ζεστάνει σύγγλινα, μα αυτή ήτανε πεντάμορφη και

τα χέρια του συντέκνου από μόνα τους, πήγανε και την αγκαλιάσανε! Η συντέκνισσα όπως εκρατούσε το τηγάκι στα χέρια της, του το χτύπησε στην κεφαλή και του δημιούργησε πληγές. Αυτός βέβαια ντροπιασμένος και δαρμένος έφυγε, μα στο δρόμο εσυνάντησε το σύντεκνο και με το ζόρι τον γύρισε πίσω. Άμα καθίσανε λίγο και, ενώ η συντέκνισσα ετοίμαζε να τους περιποιηθεί, επρόσεξε ο ένας σύντεκνος τις πληγές στο πρόσωπο του αλλού και του λέει:

- Μα ίντά 'παθες σύντεκνε στα μούτρα σου;

- Ναι σύντεκνε, επήγαινα να καθαλικέψω τη φοράδα κι έριξέ με κι εβάρικα.

Η συντέκνισσα από την κουζίνα άκουσε τη συζήτηση και έλαβε μέρος, λέγοντας:

- Τσι φοράδες, σύντεκνε, ομπρός τσι προγαίνουνε κ' ύστερα τσι καθαλικεύουνε.

“Δεν είμαι λέω και μέσα από τα Σφακιά”

Ως γνωστό, οι κουρέις είναι πολυλογάδες. Ίσως και για να καλλιεργήσουνε οικειότητα στον πελάτη, για να τους ξαναπάει. Πάντα ανοίγουνε κουβέντα με αυτόν που κουρεύουνε. Κάποτε ένας κουρέας ρώτησε τον άγνωστο πελάτη του από που είναι. Αυτός είπε πως είναι από τα Σφακιά. Ο κουρέας είχε εμπειρία και κατάλαβε ότι δεν του είπε την αλήθεια, μα είχε τον τρόπο του να τον κάνει να την πει την αλήθεια. Του λέει λοιπόν:

-Τους καμαρώνω εγώ τους Σφακιανούς που δεν είναι μυγιόγκιχτοι. Είναι οι μόνοι που ξυρίζονται χωρίς σαπουνάδα.

Άρχισε λοιπόν να τον ξυρίζει χωρίς σαπουνάδα, μα τον τσιμπούσε το ξυράφι και κάποια φορά του λέει:

- Δεν είμαι λέω και μέσα από τα Σφακιά και καλλιά είναι να βάλεις μια ουλιά σαπουνάδα.

Ο θανατοποινήτης

Δυο γειτονόπουλα συνήλικα, μαζί μεγαλώνανε, μαζί παίζανε, μαζί κάνανε και τις “κουζουλάδες” τους. Μια φορά επήγανε σε ένα κοτέτσι και κλέψανε δυο κοτόπουλα. Η μητέρα του ενός υποδέχτηκε ευχάριστα την “κλεψιά”. «Στην ώρα τό 'φερες κακορίζικο να σου το ψήσω, απού 'θελα φάεις ξερά χόρτα». Η μητέρα του άλλου το έδειρε το παιδί της και το κοτόπουλο το πήγε και το παρέδωσε στον ιδιοκτήτη του. Άλλη φορά που κλέψανε φρούτα, πάλι η καλαναθρεμένη μάνα τα γύρισε και έδειρε το παιδί της. Η άλλη τα δέχτηκε. Η καλαναθρεμένη μάνα ανάγκασε το παιδί της να διακόψει τις συναλλαγές με το άλλο. Το στείλανε σε σχολεία και σε πανεπιστήμια και έγινε εισαγγελέας. Το άλλο παιδί έγινε ληστής και κάποτε το δικάσανε εις θάνατο για ληστεία μετά φόνου. Για τελευταία του επιθυμία εζήτησε τη μητέρα του και άμα ήρθε κοντά, της είπε: «Θέλω να σου μιλήσει στο αυτί». Άμα σήμωσε κοντά, όπως ήτανε με τις χειροπέδες τη δάγκασε και της έκοψε το αυτί και της είπε: «Δε με σκοτώνουνε τούτοι δω. Αυτοί κάνουνε τη δουλειά τους. Εσύ με οδήγησες σ' αυτή την κατάσταση από τότε που δεχόσουνα ευχαρίστως τις κλεψιές που σου κουβαλούσα και δε με συγκράτησες από την καταστροφή».

“Καλό ‘ναι και το τυρί”

Επήγε μια φορά ένας στου συντέκνου του το σπίτι. Στο τραπέζι όταν τον περιποιηθήκανε, βάλανε ένα κομμάτι ψωμί, ένα πιάτο ελιές κι ένα κεφάλι τυρί άκοπο. Μαχαίρι δε βάλανε στο τραπέζι. Ο άνθρωπος έτρωγε ελιές και ψωμί. Ο σύντεκνος του έλεγε:

- Φάε σύντεκνε και τυρί.

- Καλές είναι και οι ελιές, έλεγε ο σύντεκνος.

Την άλλη φορά που ξαναπέρασε ο σύντεκνος, καλά υπολόγισε πως θα αντιμετώπισει πάλι την ίδια κατάσταση και προέβλεψε και κρατούσε ένα μαχαιράκι. Πάλι ελιές και ψωμί στο τραπέζι. Πάλι ένα κεφάλι άκοπο τυρί, μα όχι μαχαίρι. Αυτός όμως έβγαλε το μαχαιράκι του και έκοβε και έτρωγε του καλού καιρού.

- Φάε σύντεκνε κι ελιές, του λέγανε.

- Καλό είναι και το τυρί, έλεγε αυτός.

- Μα έδωκα 100 δραχ. στην οκά»!

- Μα καλό είναι και τσ' αξίζει τσ' εκατό δραχμές.

Επίσκεψη του Βενιζέλου στο ψυχιατρείο

Ευρισκόμενος ο Ελ. Βενιζέλος στα Χανιά, ως πρωθυπουργός, επήγε για μια επίσκεψη στο ψυχιατρείο. Ένας από τους εσώκλειστους τον άρχισε στο βρισίδι. Ο Βενιζέλος, για να δει πως θα αντιδράσει ο ασθενής, του λέει:

- Ξέρεις ποιός είμαι εγώ; Είμαι ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Μα ο άλλος του λέει:

- Κακομοίρη μου μην το ξαναπείς. Καλά που δε μας άκουσε κανείς άλλος. Έτσι έλεγα κι εγώ πως είμαι ο Ελευθέριος Βενιζέλος και με κλείσανε εδώ που με βλέπεις.

Το πείσμα του Σφακιανού

Στην περιοχή του Κουρνά είχε τα πρόβατά του ένας Ασκυφιώτης, στο χειμαδιό. Μια φορά που πήγε στα παιδιά του, όταν γύρισε συνάντησε το Χριστό που του παρουσιάστηκε σαν απλός άνθρωπος και του λέει:

- Για πού πάεις κουμπάρε;

- Στ' Ασχύφου ήμουνε παομένος στα κοπέλια μου κι εδά πάω στο χειμαδιό μου.

- Άμα πηγαίνεις πουθενά να λείεις: «Αν θέλει ο Θεός θα πάω».

Μα ο Ασκυφιώτης το θεώρησε ανάμειξη στα προσωπικά του δεδομένα και είπε:

- Εγώ όντε μπάω στη δουλειά μου δε ρωτώ μούδε το Θεό, μούδε το διάολο.

Ο Χριστός εθύμωσε και τον έκανε βάτραχο και τον πέταξε στη λίμνη. Ύστερα από κάποιο διάστημα ο Ασκυφιώτης ξαναγύρισε στην αρχική του μορφή και όταν πήγαινε πάλι από το Ασχύφου στον Κουρνά, εσυνάντησε πάλι το Χριστό μεταμφιεσμένο και τον ρώτησε πού πηγαίνει και όταν είπε ότι έρχεται από το Ασχύφου και πάει στο χειμαδιό του, του είπε πάλι ο Χριστός:

- Άμα πηγαίνεις πουθενά να λες «αν θέλει ο Θεός».

Όταν ο Ασκυφιώτης εκατάλαβε πως επαναλαμβάνεται η παλιά ιστορία, είπε:

- Εγώ πάω στη δουλειά μου και δε ρωτώ κιανένα κι αν έχεις εσύ διαφορετική γνώμη, έντηνε τη λίμνη.

Εκ του φυσικού. Οι πεθαμένοι ψηφοφόροι

Μόλις φύγανε οι φασιστοναζίδες, πρώτα η ΕΜΕΛ και μετά η ΟΥΝΡΑ, φέρνανε και μοιράζανε τρόφιμα στον πεινασμένο λαό. Οι πρόεδροι των κοινοτήτων κάνανε καταστάσεις και πηγαίνανε και τα παραλαβαίνανε από τα Χανιά και τα μοιράζανε στους δημότες τους. Κάποτε που ενός προέδρου ήτανε λάθος οι καταστάσεις, επήγε και βρήκε ένα πολιτικό για να πει μια κουβέντα να του δώσουνε τα “κοινοτικά”. Όταν όμως ο πολιτικός έπιασε στα χέρια του τις καταστάσεις, είδε πως είχανε γραμμένα πολλά άτομα που ήτανε πεθαμένα, για να παίρνουνε το μερίδιό τους. Μα όταν του έκαμε την παρατήρηση, ότι αυτό είναι παρανομία, έλαβε την απάντηση:

- Μουρμού. Βοήθησέ με να κάμω τη δουλειά μου, να μην έρθω στην ανάγκη να πάω από τα Χανιά στα Σφακιά, μα ούλοι ετούτοιδά σε ψηφίσανε, αν εί-
νε και ποθαμένοι.

Και ο πολιτικός τον βοήθησε να εξυπηρετηθεί, γιατί ήξερε πως ο ψήφος των πεθαμένων έχει το ίδιο βάρος με αυτόν των ζωντανών.

Οι κρασόφιλοι

Τρεις οικογενειάρχες, φτωχοί άνθρωποι, έτσι το είχαν βρει και κάθε βράδυ κάνανε παρεάκι και τα πί-
νανε. Τα σπίτια τους υστερούσαν και συχνά το πε-
ρισσεύανε και μεθούσανε. Το βλέπανε ότι μπήκανε σε
λάθος δρόμο και μια φορά ορκιστήκανε να μην ξανα-
πούνε τη λέξη “κρασί”. Εσυνεχιζανε να κάνουνε πα-
ρεά και μια φορά που είχανε καλό μεζέ, αναστενάζα-
νε και οι τρεις. Ο ένας αναστενάζοντας είπε: «Ε, μω-
ρέ, ε!». Οι άλλοι καταλάβανε και ο άλλος είπε: «Ναι,
μωρέ, ναι!». Ο τρίτος λέει: «Φέρτε τα λεφτά κι εγώ
πάω να το φέρω». Συστηματικοί άνθρωποι. Και τον
όρκο τους τηρήσανε και το κέφι τους εκάνανε.

“Άμε να πχεις και κράτα μου κι εμένα”

Ένας πατέρας με τους δυο γιους του, καθότανε σ’ έ-
να ίσικιο και ξεκουραζόντουσαν. Κάποια φορά ο πατέ-
ρας είπε στον ένα γιο του να του φέρει νερό, μα αυτός
βαριότανε και δεν πήγε. Ο άλλος όμως είπε στον πα-
τέρα: «Άστονε πατέρα, μα αυτός είναι χαμένο κορ-
μί, μα πήγαινε να πχεις και κράτα μου κι εμένα».

“Έτσα με λένε”

Ένας ηλικιωμένος και ένας νεαρός απολαμβάνανε
το “παχύ δροσιό” κάτω από ένα πρίνο. Κάποια φορά,

ο νεαρός κάτι ήθελε να ρωτήσει το γέρο:

- Μπάριμπα Γιάννη! Καμία απάντηση.

- Μπάριμπα Γιάννη! Καμία απάντηση. Ύστερα όμως του λέει:

- Καπετά Γιάννη! Μα αυτή τη φορά άκουσε.

- Λέγε μωρέ, ίντα θέλεις; Έτσα με λένε.

“Ψαλίδι είπα”

Επήγε μια φορά στο Ηράκλειο ένας χωρικός από το χωριό του. Η γυναίκα του, του παράγγειλε να της φέρει ένα μαχαίρι και το έφερε, μα αυτή του δημιούργησε πρόβλημα, γιατί του επέμενε ότι του παρείγγειλε ψαλίδι. Αυτός της επέμενε ότι, ίσως από λάθος, μα μαχαίρι είπε. Η διαμάχη έλαβε διαστάσεις και ο άνθρωπος έδωσε τη γυναίκα του με το σκοινί και την κατέβασε στο πηγάδι και της λέει ότι αν δεν παραδεχτεί πως είπε μαχαίρι, θα την πνίξει. Όταν ήτανε μέχρι το λαμίο στο νερό, ψαλίδι εφώναζε, μα όταν εκρύφτηκε το κεφάλι της στο νερό έφτανε ακάλυπτο το χέρι της και με τα δυο δάχτυλα έκανε το σημείο του ψαλιδιού.

Ο κόκορας είχε ένα πόδι

Ο χότζας ήθελε να ζητήσει μια χάρη από τον πασά και ήξερε πως για να ελπίζει σε εξυπηρέτηση, έπρεπε να κρατά κάποιο δώρο και έφησε ένα ωραίο κόκορα να τον προσφέρει ολόκληρο στον πασά. Άμα τον έφησε τον κοίταζε και τον ελιγουρευέτο και του ήρθε μια πονηρή σκέψη. Έφαγε λοιπόν το ένα πόδι του κόκορα και μετά θα τον έβαζε με το άλλο πόδι πάνω να μην το καταλάβει ο πασάς. Πραγματικά, πήγε στον πασά, έβαλε στον πάγκο που βάζανε τα δώρα, τον κόκορα, κατά τέτοιο τρόπο που δεν φαινότανε το σακατίλι του. Εμπήκε στον πασά ο χότζας, εξυτηρητήθηκε και

έφευγε ευχαριστημένος. Κακή τύχη όμως του χότζα, πριν απομακρυνθεί πολύ, πήγε ο πασάς να φάει λίγο κόκορα και είδε πως ήτανε "ελλειμματικός" και διατάζει και φωνάζουνε το χότζα και γυρίζει πίσω.

- Βρε τζαναμπέτη χότζα, τα αποφάγια σου μου έφερες εμένα; Τι με πέρασες;

- Όχι πολυχρονεμένε μου πασά, ποι να σε φυλάει ο Αλάχ, ο κόκορας είχε μόνο ένα πόδι.

- Αν ετρελάθηκες εσύ χότζα μη μας τρελάνεις όλους. Γίνεται κόκορας με ένα πόδι;

- Εγώ πολυχρονεμένε μου, ότι λέω το αποδείχνω. Πάμε στο κοτέτσι σου να δεις.

Πάνε στο κοτέτσι και βλέπουνε πραγματικά δυο τρεις κότες που στέκανε στο ένα πόδι. Τους πέταξε ο πασάς μια πέτρα και τρέξανε με τα δυο.

- Είδες τζαναμπέτη χότζα πως έχουνε δυο πόδια όλα τα κοτόπουλα;

- Μα πολυχρονεμένε μου πασά, είδανε ζόρε και το ένα πόδι το κάνανε δυο, όπως και η αφενδιά σου, άμα δεις ζόρε κάνεις τα δυο πόδια τέσσερα.

Η στολή του αγροφύλακα

Στον Άγιο Νικόλαο του Λασιθίου επήγε ένας κύριος και πλήρωσε κρεβάτι σε ένα ξενοδοχείο. Στο ίδιο δωμάτιο θα έμενε αυτό το βράδυ και ένας αγροφύλακας. Επαράγγειλε στη ρεσεψιόν να τον ξυπνήσουνε στις 5 η ώρα γιατί είχε κάποια δουλειά. Πραγματικά τον ξυπνήσανε στην ώρα που παρήγγειλε και σηκώθηκε, μα έβαλε λάθος, αντί για τα δικά του ρούχα, τη στολή του αγροφύλακα. Όπως εκατέβαινε τις σκάλες είδε σε ένα μεγάλο καθρέφτη τον εαυτό του και μονολογώντας έλεγε:

- Κοίταξε μωρέ ανθρώπους, τους είπα να με ξυπνήσουνε εμένα και αυτοί ξυπνήσανε τον αγροφύλακα.

“Βλέπε Θε μου και το βασιλιά μας...”

Ο βασιλιάς εβγήκε μια φορά στο κυνήγι. Ο δρόμος τον έβγαλε σε ένα εξωκλήσι και κάθισε έξω σε μια πεζούλα. Σε λίγο ήρθε μια γριούλα και μπήκε μέσα και άναψε τα καντήλια και έκανε την προσευχή της, χωρίς να αντιληφθεί την παρουσία του. Αυτός άκουσε τι ζητούσε η γριούλα μας από το Θεό: «Θε μου μεγαλόδυναμε, κάμε να βγάλομε οφέτος πολύ λάδι, γιατί έχομενε πολλές ανάγκες. Θε μου βλέπε τον άντρα μου και τα παιδιά μου και μπέμπε μας την υγεία μας. Βλέπε Θε μου και το βασιλιά μας».

Αυτό το τελευταίο αίτημα της γυναικούλας, έκαμε εντύπωση στο βασιλιά και όταν εβγήκε (ενώ δεν τον εγνώριζε) της λέει:

- Συγνώμη κυρία μου, τυχαίως άκουσα που βάζεις στην προσευχή σου το βασιλιά μας. Πράγματι είναι καλός, μα σε σένα πρέπει να έχει κάνει κάποια χάρη, αφού τον βάζεις στην προσευχή σου. Αν θέλεις να μου πεις, θα ήθελα να ξέρω.

- Όι παιδί μου, φωθχιά να τονε κάψει, μα κιανιώς δεν έκαμεν αυτός καλό, μα εγώ είμαι γρε γυναίκα και θυμούμε τρεις βασιλιάδες και κάθε φορά από επόθαινεν ένας βασιλιάς, ήρχεντο ένας πηλιά χειρότερος και λέω πως, ανε μ-πάει και τούτος στο διάολο και έρθει κιανείς, ακόμη πηλιά χειρότερος, δε θα τονε νταγιαντίσομενε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΟΞΑΣΙΕΣ

Οι “καταχανάδες” (βρυκόλακες)

Επιστεύανε ότι άμα πεθάνει ο άνθρωπος, μπορεί να βρυκολακιάσει και να έρχεται κάπου-κάπου στον κόσμο και πολλές φορές να εκδικείται τους ανθρώπους που αντιπαθούσε εν ζωή. Το 1936, παιδί ακόμα, άκουσα μια ιστορία. Εγώ παιδί ήμουνα και δεν είχα κρίση, διερρωτώμαι όμως γιατί οι μεγάλοι το δέχονταν ανεπιφύλαχτα. Τη χρονολογία θυμάμαι εξαιτίας άλλου γεγονότος.

Ήτανε, έλεγε ο αφηγητής (όπου έλεγε και ονόματα), σε ένα χωριό, ένας αδύναμος άνθρωπος που τον κακοποιούσανε και τον καταπιέζανε κάποιοι γείτονές του. Αυτός μη μπορώντας να κάμει κάτι καλύτερο, επαρακάλεσε το Θεό να τον “καταχανέψει” άμα πεθάνει για να έρχεται να εκδικείται. Όντως εισακούστηκε και μόλις πέθανε, ερχότανε κάθε νύχτα και έμπαινε στα σπίτια των “φίλων” του, σαν αέρας, και «εμονομέριανε ούλα τα κουζινικά και τα σκουτελικά στη μέση του σπιθχιού κι αφήνέν-τα γεμάτα αίμα». Οι άλλοι όμως εκαλέσανε παπάδες και διαβάσανε και εξορκίσανε τον καταχανά στη Σαντορίνη με την εντολή να αδειάσει τη θάλασσα με μια χοχλιδόκουπα, και νά 'ρθει μετά με τα πόδια του να συνεχίσει το έργο του. Οι πιο πολλοί ήτανε τότε εύπιστοι και αφελείς, μα προφανώς υπήρχανε και παραμυθάδες. 71 χρόνια τώρα, το θυμάμαι σαν να το άκουσα χθες.

Το εφταπάπαδο

Για μεγάλες ζημιές, υπό την προϋπόθεση ότι δεν ήταν γνωστός ο δράστης, μπορούσαν να διαβάσουν ένα καταροχάρτι της εκκλησίας, που το διαβάζανε εφτά παπάδες. Θα μπορούσαν να το διαβάσουν και λιγότεροι, όχι όμως κάτω από τρεις. Το λέγανε και “εφταπάπαδο” και “επιτίμιο” και “συνοδικό”. Εκεί που το διαβάζανε δεν έπρεπε να φαίνεται εκκλησία, ούτε να ακούγεται καμπάνα. Όποιος εσήκωνε εφταπάπαδο δεν έλυωνε το πτώμα του και τον λέγανε “απαράλυτο”. Εκεί που το διαβάζανε, γρεμνά χαλούσανε και δέντρα ξεραίνονταν. Ο παππούς μου, μου έλεγε πως θυμότανε έναν απαράλυτο στο Χριστό του Βουβά που είχε σηκώσει εφταπάπαδο. Αυτός έτσι πίστευε. Δεν είδα και δεν διάβασα τίποτα σχετικό. Αυτά άκουσα από παλιούς.

Το πετρανάθεμα

Όταν κανείς έστω έχανε κάτι πολύτιμο από το σπίτι του, μπορούσε να παραγγείλει στον παπά της ενόριας να πει την Κυριακή στο εκκλησίασμα, ότι ο τάδε έπαθε αυτή τη ζημιά. Όποιος την έκαμε να ξέρει ότι την άλλη Κυριακή αν δεν επιστρέφει αυτά που πήρε ή αν δεν τα πληρώσει, θα σηκώσει ένα πετρανάθεμα. Την άλλη Κυριακή αν δεν παρουσιαζότανε ο δράστης, ο παθών επήγαινε ένα κοφίνι μικρές πέτρες στην αυλόπορτα της εκκλησίας και όποιος περνούσε, μπορεί να θεωρούσε άχαρη αυτή την κίνηση, μα για να μην προκαλέσει υποψίες, έπιανε μια πέτρα, την πετούσε και έλεγε: «Ανάθεμά τονε που σου ‘καμε αυτή τη ζημιά». Ο πρώτος που θα πέθαινε στην περιοχή ήταν ο συνήθως ύποπτος. Έτυχε να δω πετρανάθεμα το 1952.

Το πετρανάθεμα

Τα ξόρκια

Ακόμα στα δικά μου χρόνια, λέγανε πως κάποιοι άνθρωποι ξέρανε να κάνουνε ξόρκια και ότι μπορούσανε με τα ξόρκια να προκαλέσουνε το θάνατο, μα ακόμα να προκαλέσουνε στους άνδρες ανικανότητα. Μάλιστα λέγανε ότι, ενώ όλοι οι κτηνοτρόφοι απομακρύνανε τους επιβήτορες τράγους και κριγιούς από τα θηλυκά τους ζώα άμα θέλανε να μη γεννήσουνε πριν πάνε στα χειμαδιά, υπήρχανε μερικοί βοσκοί που κάνανε ξόρκια και “δένανε” τους επιβήτορες όσο καιρό θέλανε και μετά τους “λύνανε” για να γεννήσουνε τα ζώα τους όταν τους βόλευε αυτούς. Τους είχανε μαζί με τα θηλυκά ζώα, μα δεν τα ενοχλούσανε.

Για να κάνουνε κακό στη ζωή, εχρησιμοποιούσανε σαπούνι, λουρί από δέρμα κατσίκας και σκώτι ζώου ε-

πί του οποίου καρφώνανε σαράντα αγκάθια και εκτελούσανε κάποιες σχετικές διαδικασίες.

Τα φαντάσματα

Στα μικρά μου χρόνια, συχνά ακοιόγαμε ότι κάποιος “εφαντάχτηκε”. Είδε δηλαδή πειρασμούς που τους λέγαμε “φαντάσματα”. «Ο γέρο Στρατής ήτονε στο μητάτο και τη νύχτα επαρουσιάστηκε ένας πειρασμός και έπιασε τον αηδόνισο και ανακάτεψε το γάλα στο καζάνι. Το πρωί το είδανε κίτρινο και το χίσανε». «Ο γέρο Θόδωρος εκυνήγανε τσι ζουριίδες και μια φορά νύχτα, ήτονε στο Περισουνάκι και του παρουσιάστηκε οι πειρασμοί και τον ετριγιρίσανε και επαίζανε λύρες και βιολιά και του παρουσιάσανε και κουζινικά του σπιθχιού ν-του». «Ο Νικολής ήτονε στη Μαδάρα και τη νύχτα επήγανε οι πειρασμοί και τον εσηκώνανε ψηλαηδόνι κιαπόης τον αμολέρνανε κι έπεφτενε κάτω μα δεν εβάρυχνε».

Τελικά όλα είναι συνδεδεμένα με το οικονομικό επίπεδο. Τότε βασικά είχαμε τη φτώχεια. Συνεπακόλουθα: Γράμματα δεν μάθαινε ο κόσμος, γιατί και τα παιδιά συμμετείχανε στον αγώνα για την επιβίωση και ο κόσμος ήτανε έβγαλτος, αφελής, εύπιστος. Από τότε που ο κόσμος άρχισε να βλέπει λίγο πιο μακριά από τη μύτη του, τα φαντάσματα “απεσύρθησαν”.

Τα τελώνια

Τα παιδιά που πεθαίνανε αβάφτιστα δεν επιτρέπανε οι παπάδες να τα θάψουνε σε νεκροταφεία και τα πηγαίνανε και τα θάβανε στην εξοχή, όπως τα ζώα. Αυτά τα λέγανε “τελώνια”. Μα αυτά πολλές φορές, λέγανε πως τα ακούγανε και κλαίγανε και το κλάμα τους εμεταφράζετο ως ακολούθως:

Ανάθεμα τη μάνα και τη μαμή
κι όσους κι αν ήσανε κοντά και δε μου δώσανε
φυχή.

Αναφέρουμε και τη μαμή, επειδή πολλά πεθαίνανε
στη γέννα τους. Μα τελώνια λέγανε και τα εξ αποβο-
λής. Τότε η μάνα που είχε την ατυχία να “μπυρμπα-
θεί” (να πάθει αποβολή), εθεωρούσανε αυτήν “κριμα-
τισμένη”, αν και ήτο ατύχημα. Αντιθέτως τώρα πλη-
ρώνουνε για να δολοφονήσουνε τα παιδιά τους πριν
δούνε το φως και δεν σκέφτονται, ούτε γονικά, ούτε
θρησκευτικά, μα ούτε ανθρωπιστικά. Θυμούμαι ότι
συχνά πεθαίνανε παιδιά στη γέννα ή στα πρώτα χρό-
νια τους. Θυμούμαι και γυναίκες που πέθαιναν στη
γέννα τους.

Αντιμετώπιση του “αδερφοδιώχτη”

Ο αδερφοδιώχτης

Συνέβαινε καμιά φορά τότε που είχαμε μεγάλη παι-
δική θνησιμότητα, μετά από τη γέννηση ενός παιδιού
να πεθαίνουνε ένα ή περισσότερα αδελφάκια του, που
γεννιόνταν μετά από αυτό. Τότε υποψιάζονταν ότι αυ-

τό που γεννήθηκε πριν και δεν πέθανε, ασκεί μια μυστηριώδη ακτινοβολία που σκοτώνει τα αδελφάκια του και που τη λένε “αδερφοδιώχτη”. Για να εξαγνιστεί το παιδί από αυτή τη μακάβρια ακτινοβολία, προέβαιναν στις εξής διαδικασίες:

Εβάζανε το παιδί στο φούρνο και έξω από το φούρνο είχανε λίγα ξυλαράκια. Η μητέρα του κρατούσε σπίρτα, ότι δήθεν θα του έδινε φωτιά εν ανάγκη. Του έλεγε μετά: «*Ίντά ‘χεις καλλιιά τσι καραμιέλες γη τ’ αδερφάκια σου;*». Μα αυτό, καθώς ήτανε και καθοδηγημένο, έλεγε πως έχει καλλιιά τα αδερφάκια του. Έτσι πιστεύανε ότι απαλλάζανε το παιδί από τη μακάβρια ακτινοβολία. Επί του προκειμένου έχω ιδίαν αντίληψη.

“Αγοραπωλησία” παιδιού

“Αγοραπωλησία” παιδιού

Όταν σε μια οικογένεια δε γλυτώνανε τα παιδιά, το χρεώνανε στην κακή τύχη. Για να την ξεγελάσουνε αυτή την κακή τύχη, πηγαίνανε το παιδί σε μια τυχερή οικογένεια και το αφήνανε δυο-τρεις μέρες. Μετά

πηγαίνανε οι γονείς του, δήθεν για να το αγοράσουνε, και κρατούσανε για “πληρωμή” διάφορα πράγματα. Λίγο λάδι, λίγα όσπρια, λίγα κρεμμύδια κ.ά. Έτσι πιστεύανε ότι άλλαζαν την τύχη του παιδιού.

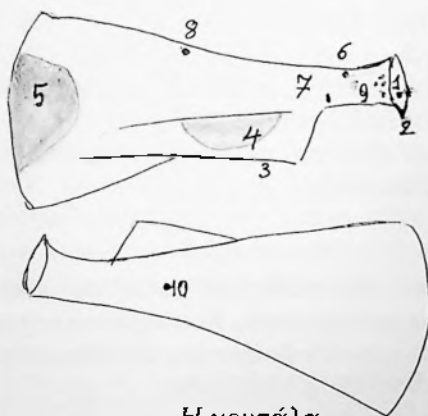
Η μαντεία της κουτάλας

Το κόκκαλο της ωμοπλάτης το λέμε “κουτάλα”. Στο κόκκαλο αυτό κάποια μικροσημαδάκια τα θεωρούνε προμηνύματα. Στο ημερολόγιο του Προέδρου της Μεταπολιτευτικής επιτροπής, Μανούσου Κούνδουρου, διαβάζομε ότι το 1896 όταν ετοιμάζανε την πολιορκία του Βάμοι, τον ενεθάρρине ένας Λύκος χωριανός του, γιατί είχε δει καλά σημάδια στην κουτάλα του ζώου. Στο σκίτσο μας:

Αν στο 1. υπάρχει μια βελονιά, δείχνει θάνατο σε δικό του σπιτιού.

Στο 2. Όσο μεγαλύτερη μύτη έχει εκεί το κόκκαλο, τόσο τα οικονομικά του σπιτιού θα πάνε καλύτερα.

Στο 3. Όσο πλαταίνει στην άκρη το πτερύγιο, πάνε

Η κουτάλα

καλά τα οικονομικά του σπιτιού.

Στο 4. Το αιμάτωμα στο πτερύγιο δείχνει το κοπάδι. Αν έχει πλατειά βάση τα πρόβατα πάνε καλά, αν αποκοπούνε από τη βάση δεν πάνε καλά.

Στο 5. Το αιμάτωμα δείχνει τους εθνικούς εχθρούς. Αν έχουνε πλατειά βάση είναι καλά, αν ακουμπούνε λίγο, κινδυνεύουνε. Αν αποκοπούνε από τη βάση θα καταστραφούνε.

Η βελονιά στο 6. συμβολίζει το νοικοκύρη. Αν είναι μέσα στην πρώτη φάλαγγα του αντίχειρα από την έξω μεριά, είναι καλά. Αν απέχει περισσότερο, κινδυνεύει.

Η βελονιά λίγο πιο κάτω από το νοικοκύρη, στο 7, είναι η νοικοκυρά. Αν και αυτή πάει έξω από την πρώτη φάλαγγα του αντίχειρα, δεν είναι καλά.

Αν στο 8. υπάρχει μια βελονιά δείχνει ότι κάποια γυναίκα από το συγγενικό περιβάλλον του σπιτιού, είναι σε κατάσταση εγκυμοσύνης.

Στο 9. οι κουκίδες συμβολίζουν τα παιδιά.

Στο 10. στην πλάτη της κουτάλας, αν είναι μια κουκίδα συμβολίζει θάνατο συγγενούς. Σε όποιο από τους συζύγους είναι πιο κοντά η βελονιά, θα είναι ο συγγενής από τη δική του πλευρά.

Αν είναι στο σπίτι γυναίκα έγκυος φαίνεται ανοιχτό μνήμα, μα δεν επίκειται θάνατος.

Αν κάποια από τα παραπάνω σημάδια λείπουν, δεν εμπνέει ανησυχία.

Όρκοι

- Κουλούκια στο σπίτι μου αν... Κουλούκια λέγανε τα κουτάβια μεταφορικά. Κουλούκια λέγανε και τα νώθα παιδιά για να δείξουνε μεγαλύτερη απέχθεια παρά αν τα λέγανε μπάσταρδα.

- Να το κόψω θέλει εκείνογε αν... Αυτό έλεγε ο ά-

ντρας και έπιανε τη μια μεριά από το μουστάκι του. Τότε που ήταν στοιχείο ανδρισμού το μουστάκι. Από τότε που οι άντρες κόβανε τα μουστάκια και οι γυναίκες τα μαλλιά, λέγανε την ακόλουθη μαντινάδα:

*Εδώ 'ναι μόδα και σερμός και κόβουν τσι πλεξούδες
κ' οι γι-άντρες τα μουστάκια ν-των και γίνονται
μαϊμούδες.*

- Μα το Θεό απού δεν είναι σαν τα μούτρα μου.
- Να πάει η μπούκα μου στον καφά μου αν...
- Να χυθεί το αίμα τση καρδιάς μου αν...
- Να χυθούνε τα μάθχια μου και τα δυο αν...
- Διάλε τα κόκκαλα απού θα θέσω στη γη αν...
- Να σκάφω να φάω τα κόκκαλα τω γονέω μου αν...
- Να με φάει η μπάλα του τουφεκιού μου αν...
- Να μην ακούσω τση Λαμπρής το σημαντήρι αν...
- Ανε σ' αλλάσω λόγο ν' αλλάξει ο νους μου.
- Ορκίζομαι στα σερνικά μου κοπέλια.¹
- Μα τον ήλιο απού είναι από πάνω μας.
- Μα τσ' αοίς (μα τους αγίους).
- Να νεκροφιλήσω όπου καλύτερα αγαπώ αν...
- Μα τη γη απού θα μασε φάει.
- Αγγριγιουσκές να βγάλει το σπίτι μου αν...

Τα σπίτια, συνηθέστατα, ήτανε σκεπασμένα με χώμα που το κρατούσανε σχίζες και δοκάρια. Άμα το εγκατέλειπαν τα αφεντικά του, σε λίγα χρόνια γινότανε “κατάλυμα” (ερείπιο). Δεν ήτανε τότε τουαλέτες και χρησιμοποιούσαν τα ερειπωμένα σπίτια.

Στα ερείπια μένανε σπόροι από σύκα και πάρα πο-

¹ Βαρύτερος όρκος εθεωρείτο αν ορκιζότανε στα σερνικά του κοπέλια. Ήτανε ότι πολύτιμο είχανε στον κόσμο. Κοπέλια λέγανε γευικά τα παιδιά, ειδικά στην Ανατολική Κρήτη και για το λόγο αυτό, για διάκριση, λέει «τα σερνικά μου κοπέλια».

λύ συχνά εφυτρώνανε αγριοσυκιές, γιατί ποτέ από τον συκόσπορο δεν φυτρώνει ήμερη συκιά, μα με εμβόλιο γίνεται ήμερη.

Ευχές

- Ο Θεός να κυβερνήσει τα θηλυκά σου παιδιά. Όταν λέει "να κυβερνήσει" εννοεί να τα παντρέψει και δεν ήτανε σπάνιο τότε να δίνουσε ευχή για τα θηλυκά παιδιά, γιατί τότε υπήρχε κρίση για τους γαμπρούς.

Θα μπορούσε να πει και ο Θεός να "κατασκεπάσει" τα θηλυκά σου παιδιά, που έχει την ίδια σημασία.

- Ο Θεός να μου τ' αξιώσει κ' οι γι-εφτά μου ουρανοί, κι άγιος δεν είμαι μα άγιος ν' απακουστώ για να ξαναδώ το παιδί μου να προπατεί με την υγεία ν-του.

- Καλομοίρα να γενείς και το στάρι να πουλεις. Όποιος πουλούσε στάρι είχε και ψωμί να τρώει και ο κόσμος τότε δεν είχε πιο πολλές αξιώσεις.

- Πλείσιο στα χέρια σου. Ο λήπτης έδινε στο δότη αυτή την ευχή.

- Η φηγή σου να το βρει. Επίσης ο λήπτης στο δότη ευχόταν έτσι.

- Ο Θεός να το μπέψει ξεμύσιο στα παιδιά σου. Και πάλι ο λήπτης στον δότη, ξεμυστεύω = προστατεύω.

- Ο Θεός να μη βλάψει τ' απομονάρια σου. Η ευχή αυτή εδινότανε σε μητέρα που είχε και χαμένα παιδιά. Η παιδική θνησιμότητα ήτανε μεγάλη και πάρα πολλές οικογένειες είχανε χάσει παιδιά. «Έχει κι ο χάρος μοιράσυ» λέγανε, γιατί το θεωρούσανε συνηθισμένο να πεθαίνουνε τα παιδιά. Ακόμα λέγανε: «Καλλιιά ν' αδειάσει η κούνια, παρά ν' αδειάσει το κρεβάτι».

- Όσα κουκιά χώμα επάτησες ώστε νά 'ρθεις, τόσοι αγίοι να βουηθούνε του σπιθιού σου. Ευχή σε

κάποιον που περπάτησε για να προσφέρει κάτι.

- Ο Θεός να ξεμυστεύει όπου έχουμε τα κάμομε. «Έχουμε να κάμομε» λέμε για τους δικούς μας. Με την άλλη έννοια το λέμε και για κείνους με τους οποίους έχουμε εχθρότητα. Η ευχή φυσικά στοχεύει στην πρώτη περίπτωση.

- Ο Θεός να σου μπέφει του Αβράμη και του Ισάκη τα καλά.

- Στσι τίμιές σου τσι χαρές. Εδώ “χαρές” εννοούμε το γάμο. Η ευχή είναι διπλή. Του εύχεται να παντρευτεί, μα με τίμιο τρόπο.

- Χαιράμενη νά 'σαι και γλυκοσαλισμένη. Χαιράμενη = να έχει τον άντρα της. Γλυκοσαλισμένη = ευχαριστημένη από τη ζωή.

- Σπολλάιτή σου. Εις πολλά έτη σου.

- Σε καλή μεριά. Όταν κανείς έπαιρνε χρήματα, όπου το λέμε και τώρα.

- Ο Θεός να σου μπέφει ένα καντυλερό κούτελο. Ευχή στον ελεύτερο να πάρει δηλαδή όμορφη γυναίκα.

- Και του χρόνου με υγεία και με περισσότερα. Κτηνοτροφική ευχή που τη λέγανε στην κουρά, στα απογαλακτίσματα κλπ.

- Ο Θεός να μπέμπει σερενικά στα σπίθια μας και θηλυκά στα έχνη μας.

- Που να μην τα δεις τα γέρα, εις το σπίτι του πατέρα. Η ευχή αυτή ήτανε για κορίτσια. Να παντρευτεί δηλαδή να μη μείνει γεροντοκόρη.

Κατάρες

- 'Ηλιος να πάει και καπνός και μαύρη κατσιφάρα.

- Η μοίρα τζη νά 'ναι στη Μπινιγκάζα. Η Βεγκάζη στη Λιβύη ήτανε δουλεμπορικό κέντρο και η κατάρα

εννοεί να πουληθεί σκλάβο εκεί η "φίλη" της.

- Η μοίρα τ'ξη νά 'ναι στην Αραπιά. Και πάλι καταράται να πουληθεί σκλάβο.

- Όσες τρίχες έχει η παλάμη μου, τόσους κληρονόμους να κάμει.

- Ο Θεός να μου τ' αξιώσει κ' οι γι-εφτά μου ουρανοί και να τονε δω να πεθυμήσει το νερό του Θεού.

- Κακή ώρα να του λάει στη μέση τση παστρικάδας.

- Τση Τρίτης η γι-ώρα η κακή να του λάει.

- Κακό να τού 'ρθει από όπου δε μασε γνοιάζει (να του συμβεί κακό δηλαδή μα όχι από δικούς της, για να μη μπλέξουνε).

- Απού να τονε πάνε τση μάνας του να μην τονε γνωρίσει.

- Απού να μη βρεθεί νερό στον ψυχομαχισμό ν-του.

- Απού να μη λυώσει (όντε θα ποθάνει να γίνει απαράλυτος).

- Απού να χυθούνε τα μάθχια ντου και τα δυο να μη με θωρεί.

- Απού να κουρευτεί επτά φορές για τσοι καλύτερους τση (τότε που κόβανε τα μαλλιά και τα βάζανε στο λείφανο).

- Οι δαιμόνοι να μπούνε μέσα ν-του.

- Οι δαιμόνοι να τονε πάρουνε.

- Στσοι δαιμόνους να πάει.

- Απού να βγάλει αγιάτρευτο βγαρτό (ή αγιάτρευτο σπυρί).

Και μονολεκτικές κατάρες:

- Ο κακοπαωμένος.

- Ο κατακοιμένος.

- Ο κακοθάνατος.

- Ο ασούσουμος (σουσούμια = χαρακτηριστικά).

Να γίνει αγνώριστος δηλαδή.

- Ο σκυλοτατυσμένος.

Και έμμετρες κατόρες:

Φωθχιά να τονε κάψει τον θεοπάντερο

και να μην του πομείνει σκώτι μουδ' άντερο.

Να στραβωθείς, να κουτσαθείς, να κουφαθούν τ' αφχιά σου
να ζογλαθούν τα χέρια σου, να χάσεις τα μυαλά σου.

Ευτράπελη κατάρρα:

Φίλε μου εις το γάμο σου, πέντε κοράκοι απάνω σου
και στον αντίγαμό σου, να σέρνουν το λαιμό σου.

Τύφλα σου και ζαβάγρα σου και κακαποδομός σου
να μη βρεθεί νερό να πχεις στον ψυχομαχημό σου.

Το "Ο αποθανών δεδικαίωτε", για κάποιους ισχύει
"Ο αποθανών δεν δικαίωτε" και το μίσος ισχύει ακό-
μα. Έτσι μπορεί να ακούσει κανείς βλαστημιά για το
πεθαμένο.

- Πίσσα και κατράνι στα κόκκαλά ν-του.

- Οι δαιμόνοι να είναι εκείά απού τον εθέκανε.

- Πισσοκόκκαλος νά 'ναι.

Γητειές

Η λέξη γητειά παράγεται από το ρήμα γοητεύω, ε-
πειδή πιστεύανε πως με τα λόγια της γητεύτρας γοη-
τεύονται κάποιες μυστηριώδεις δυνάμεις και θερα-
πεύουνε τις παθήσεις. Έχω καταγράψει πάνω από 60
γητειές. Εδώ θα γράψω μόνο μερικές.

Γητειά της "βαρισματές" (για πληγές)

Η γητεύτρα πιάνει στο χέρι της ένα αντικείμενο α-
πό το είδος που προκάλεσε την πληγή (πέτρα, ξύλο,
σίδερο) και μ' αυτό κάνει το σημείο του σταυρού πά-
νω στην πληγή και λέει:

Ἄησ Γιάννης κι Ἄησ Γιώργης κι Ἄησ Παντελεήμωσ
ἐξεκινήσανε νὰ πάνε κάτω στ' Ἀγεροσόλυμα εἰς τοῦ
Χριστοῦ τὸν Τάφο

για νὰ μάθουνε τὴ γηθχειά του σιντέρου τοῦ κοκκάλου
καὶ τὴ πέτρασ καὶ τοῦ ξύλου.

Στο δρόμο τῶν ἀπάντηξεν ὁ Ἀφέντης μας ὁ Χριστός καὶ
λέει τῶνε:

- Πού πάτε;

- Ἀφέντη μας Χριστέ τα χωστά κατέεις καὶ τα φανερά
δεγ-κατέεις;

Πάμε στ' Ἀγεροσόλυμα εἰς τοῦ Χριστοῦ τὸν Τάφο για
νὰ μάθομε τὴ γηθχειά του σιντέρου, τοῦ κοκκάλου καὶ
τὴ πέτρασ καὶ τοῦ ξύλου.

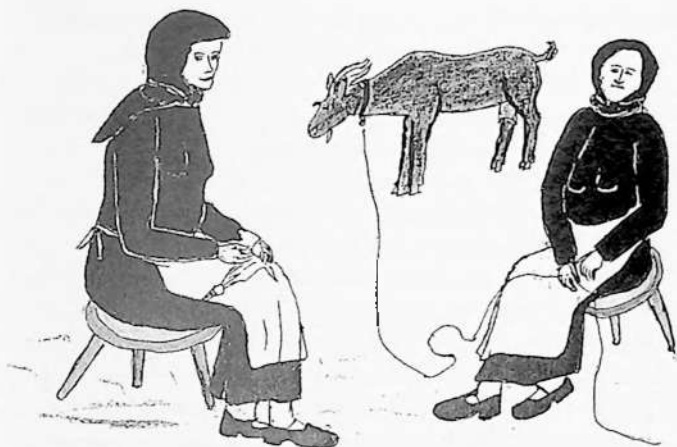
- Κάτσετε επαγέ κι ἐγώ θα σας τὴ μάθω μόνο χωστά νὰ
μην τὴ λέτε καὶ πλερωμή νὰ μην παίρνετε κι ὡσ ἐσταυ-
ρώσαν τὸν Ἀφέντη μας τὸ Χριστό καὶ δεν ὀμπυασε καὶ
δεν ἐκαχοσύνεψε, ἐτσά νὰ μην ὀμπυάσει καὶ νὰ μην κα-
χοσυνέφει ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ (...)¹

Γητειά για τὸ Ξεμάτιασμα

Ἡ γητεύτρα δένει στη μα γωνιά ενός μαντηλιοῦ λί-
γο ἀλάτι καὶ μετὰ μετρά με τὴν πιθαμή τῆσ καὶ τὰ δά-
χτυλα τὸ μήκος του. Ὑστερα κάνει με τὸ δεμένο ἀλά-
τι τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ στο γητευόμενο άτομο ἢ ἀ-
ντικείμενο ἀν εἶναι κοντά, ἀν δεν εἶναι κοντά τὸ γη-
τεύει “εῤῥήμην” καὶ λέει:

Στ' ὄνομά σου Θε μου κι Ἀφέντη μου Χριστέ μου
κι ἄγιε Πεντελεήμονα πρώτε γιατρέ τοῦ κόσμου
ἀποῦ γιατρεύεις τσι πληγές καὶ διασκορπάς τσοι πόνους.
Στὸ εἰκοστέσσερις τοῦ Δεκεμβριοῦ ἀργά ὁ Χριστός γεννᾶται

¹ Στὴν παρένθεση με τὶς κουχίδες, μπαίνει τὸ ὄνομα τοῦ παθό-
ντος σε ὅλεσ τὶς γητειές.

Η γητεύτρα

Βλέπου από σκύλου δακανέ και τσαφουνέ του κάτω,
απού τη γλώσσα τση γλώσσους, του θαρμεστή τ' αμάτι

ετούτη η γι-ώρα κι εκείνη μια λογάται.

Έβαλε το δρόμο ομπρός του ο καημός, ο θαρμός, ο κατα-
ποντισμός

τση κακής μάνας ο γιος.

Στη στράτα τ' απάντηξεν ο Μιχαήλης Αρχάγγελος

- Πού πάεις καημέ; Πού πάεις θαρμέ; Πού πάεις καταπο-
ντισμέ; Τση κακής μάνας υγιέ;

- Δεν τό 'ρπιζα Μιχαήλη Αρχάγγελε πως θελά μ' απαντή-
ξεις μα σώντας και μ' απάντηξες θα σου το μολοήσω. Εφτά
λειβάδια πέρασα κι ούλα τα χόρτα ξέρανα. Εδά πάω βουνά
να ξεπατώσω, δεντρά να ξεριζώσω, τση μάνας το μοναχο-
γιο θα πάω να λαβώσω.

- Γιαίερε θαρμέ, γιαίερε καημέ, γιαίερε καταποντισμέ, τση
κακής μάνας υγιέ. Να πάεις κάτω στο γιαλό, κάτω στο πε-
ριγιάλι να βρεις αρκούδι και κατσοχοίρι να τ' αρμέξεις να

κάμεις τυρί κι αθοτύρι να φάεις.

Όσοι τό 'δαν εθαμάξα κι όσοι εφάγαν ετρομάξα.

Κι αλάργο απού το δούλο του Θεού (...)

Ξαναμετρά το μαντήλι, και αν έχει θαρμό, λέει πως το βρίσκει μικρότερο.

Γητειά της μουρνές (του καρκίνου)

Πριν από τον πόλεμο, μα και λίγο μετά, ήτανε σπά-
νια περίπτωση να παρουσιαστεί καρκίνος, μα και άμα
συνέβαινε τον λέγανε μουρνέ και προσπαθούσανε να
τον καταπολεμήσουνε με τη γητειά:

Κάνει ο γούμενος περβόλι στην αυλή τ' Αγιού Μανώλη
κι εφύτεψε τρία δεντρά μουρνέ και δάφνη και μηλιά.

Αν τα φύτεψε την Πέφτη η μουρνέ ξερή να πέσει

κι αν τα φύτεψε άλλη μέρα τη μουρνέ να πάρει αέρας.

Η μηλιά κ' η δάφνη αθεί μα η μουρνέ να ξεραθεί.

Γητειά για την ηλίαση

Όταν είχε ηλίαση κανείς, εβάζανε σ' ένα ποτήρι νε-
ρό και μέσα τρία μικρά χαλικάκια και μετά, με το νε-
ρό γυρίζανε το ποτήρι ανάστροφα στο κεφάλι του πα-
θόντος που καθότανε απέναντι του ήλιου και λέγανε
τη γητειά:

Στάσου ήλιε πρωινέ στάσου μεσημεριανέ

έλα δα κι επιάσαμε σε στο σταμνί εβάλαμέ σε.

Ήλιε μας χρυσοήλιε μας, που πάεις να βασιλέψεις

το δούλο του Θεού (...) που λάβωσες, γιάειρε να γιατρέψεις.

Γητειά για τις μυρμιγκές

Φεγγαράκι του Θεού και τση γης και τ' ουρανού
προσκυνώ, παρακαλώ σε, ότι σου ζητώ μου δώσε

Γιάνε μου τσι μυρμιγκές μου, απού εινιε στην προβέ μου.

Γητειά για τον φύτη

Ο φύτης είναι μια δερματική πάθηση που προσβά-
λει τα μωρά στο προσωπάκι και μπορεί να κρατήσει
πάνω από ένα χρόνο. Δεν άκουσα να παρουσιαστεί τις
τελευταίες δεκαετίες. Ασφαλώς οφείλεται στο νέο
τρόπο ζωής και την καθαριότητα. Είχανε και για τον
φύτη την ακόλουθη γητειά:

Φύτη, φύτη, φωροφύτη λιακονιάρη και αφύτη
την κεφάλια σου θα κόψω και θα την πετάξω όξω
για να γιάνει ο δούλος του Θεού (...)
απού 'ναι άδολο παιδί την υγεία ν-ντου για να δει
Δέξου γης το βάρος του και δως του την υγεία ν-του.

Γητειά για την ευλογιά

Όντεν εγεννήθην ο Χριστός μούδε μέρα ήτονε μούδε νύχτα
μα έφεγγεν ο κόσμος απού τ' άστρα τ' ουρανού
Κ' ήσαν οι γι-ώρες ανοιχτές κ' οι πόρτες τση παράδεισος
κι εδά 'ναι η γι-ώρα η καλή για να γιάνει απού την ευλογιά
ο δούλος του Θεού (...) να ξαναγενεί καλά
το Θεό να προσκυνά και να τονε δοξάζει να μην αναστενάζει.

Γητειά για τις μαγουλάδες (παρωτήτιδα)

Άης Γιάννης κι Άης Γιώργης και οι δώδεκα αποστόλοι
απού βοηθούν τσ' ανθρώπους εις τσοι δύσκολους μελάδες
να γιάνουνε το δούλο του Θεού (...) απού τσι μαγουλάδες.

Όταν λέει τη γητειά η γητεύτρα, κάνει το σημείο
του σταυρού με ένα κλειδί στο μάγουλο του παθόντος.

Γητειά για την αιμορραγία

Η γητεύτρα δένει τρεις κόμπους σε ασπροκόκκινη κλωστή και μ' αυτή κάνει το σημείο του σταυρού πάνω από τον άρρωστο και λέει τρεις φορές:

*Ο Χριστός κ' η Παναγιά κ' η Αγία Πελαγία
κι ούλοι οι Ευαγγελιστές και του Χριστού οι μαθητές
κι ο Θεός να βοηθήσει άλλο αίμα να μη χύσει
ο δούλος του Θεού (...).*

Γητειά για τους "ορμίγκους" (ασκαρίδες)

*Ο ήλιος όντεν πρωτοβγεί κρατεί σπαθιά κι αντάνικα
μαχαίρια μαυρομάνικα, να κόψει να θερίσει
να πάει και να γυρίσει
ο δούλος του Θεού (...) έχει ορμίγκους στη κοιλιά του
και δεν έχει την υγεία του
εννιά βολές τσοι κόβει, εννιά βολές τσοι βγάνει
κι άλλη δουλειά δεν κάνει
Θε μου βγάλε τσοι να γιάνει.*

Γητειά για το πετροπάτημα

Τότε που ήμαστε ξυπόλυτα παιδιά, κάποιες φορές εδημιουργείτο εσωτερική πληγή στην πατούσα μας, χωρίς να τρυπήσει το δέρμα που ήτανε σαν πετσά. Μέσα εδημιουργείτο πύο και για να τρυπήσει το πετσόδερμα και να φύγει το πύο, τα κατάφερνε μόνο χο-ντροβελόνα. Πάντως ελέγαμε και τη γητειά:

*Ο Θεός να μου τ' αξιώσει κ' οι γι-εφτά μου ουρανοί
κι ο Χριστός κ' η Παναγιά κ' η γι-Αγιά Μαγδαληνή
να γιάνει ο δούλος του Θεού (...) στο πετροπάτημά
ν-του
να ξαναβρεί το ζάλο ν-του και τη μ-προπατηξιά ν-του.*

Γητειά για τη γλωσσοφαγιά

Πολλοί πιστεύανε στη γλωσσοφαγιά και αρκετοί πιστεύουνε ακόμα. Κάτι όπως το μάτιασμα. Μερικοί κρύβουνε τις επιτυχίες τους για τη γλωσσοφαγιά. «Καλλιὰ θεριό σε φάει παρά ανθρώπου γλώσσα» λέγανε. Έχομε και εδώ τη σχετική γητειά:

Όποιος μασε θαμάζεται και μασε γλωσσοτρώνει
αν είναι φίλος να διαβεί κι αν είναι οχθρός να σκάσει.
Κι αν είναι και περαστικός να πάει στη δουλειά ντου
μ' άνθρωπο δεν πειράζομε, κιανιούς κακό δεν κάνομε
κιανιούς κακό δε λέμε
κι ότι κι αν αποχτίσαμε, ποτές δεν αδικίσαμε.

Γητειά για την καρδιά

Η γητεύτρα πηγαίνει η ίδια και παίρνει τρία μικρά πετραδάκια από ένα δίστρατο και κάνει σταυρό απάνω στον άρρωστο και λέει:

Μεγάλο πόνο άκουσενε στην καρδιά ν-του ο δούλος του Θεού (...)

μεγάλος βρούχος εγίνηκενε κι ακουσέν-τονε
ο Μιχαήλης Αρχάγγελος κι ερώτηξενε:

- Πράμα ορφανό εδείρανε; Πράμα χήρα εμαλώσανε;
Πράμα φτωχό αδικήσανε; Γη εξεφουρνίζανε και δεν εδώ-
κασινε ζεστό φωμέ;

- Πράμα δεν εγίνηκενε από ούλα ετούταδα, μα η καρδιά τ' αρθρώπου πονεί και τον έχει να τονε τροζάνει.

Μα ως βαστά η πέτρα τα χιόνια και τα νερά και τσ' ήλιους

και ως δεν ξεχειλίζει η θάλασσα απού τα νερά
έτσα να γερέφει και να κάμει τση πέτρας την αντοχή
η καρδιά του δούλου του Θεού (...).

Παρατηρήσεις για τη γητειά της καρδιάς

Θα ήθελα να σχολιάσω αυτή την τελευταία γητειά. Ενώ έγινε για να θεραπεύσει την άρρωση καρδιά, είναι βέβαιο ότι εκεί απολύτως τίποτα δεν προσφέρει. Προσφέρει όμως σημαντικά λαογραφικά στοιχεία.

“Μεγάλος βρούχος”= πολύς θόρυβος.

1) “Πράμα ορφανό εδείρανε;” Τα παιδιά που είχανε την ατυχία να ορφανευτούνε εκείνα τα χρόνια, ιστερούνταν και το φαΐ και τα ρούχα και τα παπούτσια (που τότε δεν ήτανε και είδος πρώτης ανάγκης τα παπούτσια), μα βέβαια και τη ζωογόνο ακτινοβολία και την αναντικατάστατη ομπρέλα της γονικής κάλυψης. Συχνά ο εναπομείνας γονέος, το συγγενικό περιβάλλον και η κοινωνία, αδυνατούσανε να παράσχουνε στοιχειώδη συμπάρσταση. Γι’ αυτό ο κόσμος που είχε τότε λιγότερες δυνατότητες, μα περισσότερη ευαισθησία, σεβότανε τα μοναστήρια και τα ορφανά.

2) “Πράμα χήρα εμαλώσανε;” Η χήρα εκείνα τα χρόνια ήτανε παντοειδώς αδικημένη. Φτώχεια, υπερρήσεις, σχολιασμούς. Εφ’ όρου ζωής τα μαύρα. Εφ’ όρου ζωής αποκλεισμένη. Ήτανε αξιολύπητη και σεβαστή. Σε σύγκριση οι σημερινές χήρες είναι “εύθυμες χήρες”.

3) “Πράμα φτωχό αδικήσανε;” Τότε όποιος δεν είχε ταχτική δουλειά και δεν είχε περιουσία, ήτανε σε δεινή κατάσταση. Μεροκάματο δεν έβρισχε να κάνει. Για καράβια, για εξωτερικό, ήτανε κλειστοί οι δρόμοι. Όποιος είχε ελαιουργείο, όποιος δεν έσκαφε ο ίδιος το αμπέλι του, όποιος δε μάζευε ο ίδιος τις ελιές του, μήνες πριν χρειαστεί τον παρακαλούσανε, γιατί ο έχων ανάγκη ήθελε εγκαίρως να “καπαράρει” τη δουλειά, πριν προλάβει κανείς άλλος.

Σήμερα, άμα έχει κανείς την υγεία του και εφόσον

θα έρθει στην ανάγκη θα καταδεχτεί και χειροναχτική δουλειά για να ζήσει και θα βρει δουλειά.

4) "Τη εξεφουρνίζανε και δεν εδώκασινε ζεστό φωμί;" Όχι μόνο όποιος ετύχαινε όταν εξεφουρνίζανε, μα ήτανε καθιερωμένο να δίνουνε ζεστό φωμί και στα γειτονικά σπίτια. Το ζεστό φωμί δεν κόβεται καλά με μαχαίρι και η γυναίκα, μόλις εξεφούρνιζε εχτυπούσε με την κόψη της παλάμης της στην πίτα των τριών κιλών και τη μοίραζε στα τέσσερα και έδινε στα γειτονικά σπίτια. Οι κτηνοτρόφοι εδίνανε γάλα, μα και μαλλιά, στα σπίτια που δεν είχανε κτηνοτροφία. Οι μελισσοκόμοι δινανε μέλι σε αυτούς που δεν είχανε μέλισσες. Άμα έβηνε καλό φαΐ μια γειτόνισσα, επήγαινε καμιά φορά ένα πιάτο στη γειτόνισσα. Συχνά εκείνα τα χρόνια μπορούσε να βγει "χαλαζιάρης" ο "θροφάρης" χοίρος τα Χριστούγεννα (να βρεθεί δηλαδή με τριχινίαση) και άμα είχε πολλή τον πετούσανε. Τους πηγαίνανε όμως οι χωριανοί και εβελτιώνετο η κατάσταση. Και μπορώ να πω ότι στο φτωχό σπίτι αν ετύχαινε ο θροφάρης χαλαζιάρης, αυτό ήτανε μια μικρή συμφορά, γιατί ένα χρόνο περιμένανε να χορτάσουνε καλό φαΐ και τώρα δεν είχανε τη δυνατότητα να αγοράσουνε άλλο. Οι χαρές και οι λύπες είχανε τοπικό χαρακτήρα, μα αυτό το τελευταίο ισχύει ακόμα στις μικρές κοινωνίες.

Δεν είναι μόνο που άλλαξε προς το χειρότερο ο χαρακτήρας των ανθρώπων. Άλλαξαν και οι ανάγκες και οι δυνατότητες. Τώρα συχνά πάσχομε για πολλά, σπανίως όμως για λίγα. Όποιος θέλει π.χ. λίγο γάλα ή λίγο μέλι μπορεί να το αγοράσει, μα τότε το ήθελε, μα δεν μπορούσε να το πάρει.

Ο τεχνικός πολιτισμός παρουσίασε σοβαρές παρενέργειες. Μας έφερε τους κουκουλοφόρους, τους χού-

λιγκανς, τους χασικλήδες, τους ληστές και τους αντεξουσιαστές και ακόμα απειλεί τη διαίωνιση του ζωικού και του φυτικού βασιλείου, μα από τα πρώτα του θύματα είναι η αθρωπιά, η οποία ευρίσκετο σε εντελώς διαφορετική υπόληψη πριν μισό αιώνα.

Παρατηρήματα, προμηνύματα, προλήψεις

Συχνά διακρίνομε τη λαϊκή σοφία στις λαϊκές παροιμίες και στη λαϊκή ποίηση, μα και στην παρατηρητικότητα των σοφών αυτών αγραμμάτων. Δεν είναι λίγες όμως, και οι φορές που διακρίνομε τη λαϊκή αφέλεια και τη λαϊκή ευπιστία. Εκατοντάδες φαινόμενα τα θεωρούσανε προμηνύματα και ελάχιστα έχουνε σχέση με φυσιολογικούς κανόνες. Παραθέτω εδώ μερικά, όχι προς χρήση, μα προς λαογραφική γνώση.

- Όταν βουίζει το δεξιό μας αυτί, θα ακούσομε καλή είδηση. Αν βουίζει το αριστερό, θα ακούσομε κακή είδηση.

- Όταν μας τρώει το δεξί μας χέρι θα πάρομε χρήματα. Αν μας τρώει το αριστερό θα δώσομε.

- Αν μας “ξεπετά” το δεξί μάτι, θα δούμε αγαπητό μας πρόσωπο. Αν “ξεπετά” το αριστερό θα χύσομε δάκρυα.

- Όταν φταρνιζόμαστε κάπου μιλούνε για μας.

- Άμα πηγαίνει κανείς κάπου, αν συναντήσει λαγό ή φίδι ή σακάτη άνθρωπο, δεν θα πάει καλά η αποστολή του.

- Όταν πηγαίνει κανείς στο κυνήγι, η επιτυχία του εξαρτάται από το αν θα είναι γουρλής ο τελευταίος άνθρωπος που θα συναντήσει.

- Όταν σφάζομε ένα πρόβατο, αν δαγκάσει τη γλώσσα του, γρήγορα θα βγει από το κοπάδι και άλλο ζώο.

- Όταν η γυναίκα φήνει σαπούνη, αν ρωτήσουμε τι κάνει, δεν θα βγει καλό το σαπούνη.

- Αν θα βραχεί ο πεθαμένος, σαράντα μέρες θα βρέχει.

- Στο σπίτι που πρόσφατα πέθανε άνθρωπος, αν πάει πεταλούδα, είναι η ψυχή του.

- Όταν στο σπίτι πετά ένα μεγάλο σκαθάρι, η “αρρωστού”, κάποιος θα αρρωστήσει.

- Όποιος φάει τον “ατσιπόδα” του ζώου (το μέρος που κάνει γωνιά το πίσω πόδι), θα “ατσιποδευτεί”, θα πάθει κακό.

- Αν βάλουμε ξύλα στη φωτιά ανάποδα (από τη λιανή μεριά) θα πάνε ανάποδα οι δουλειές μας και, αν είναι στο σπίτι έγκυος, το παιδί θα βγει ανάποδα.

- Τα παιδιά που η σύλληψή τους γίνεται γιορτή, γίνονται ελαττωματικά.

- Η ερωτική πράξη πρέπει να γίνεται στο συζυγικό κρεβάτι. Αυτό μας λέει και το ακόλουθο ριζίτικο, ότι αν γίνει αλλού θα προξενήσει ζημιές.

Θωρείς εκείνο το δεντρό απού δεν έχει φύλλα;

Μούδε φωθχιά δεν τό ‘καψε μούδε τ’ αστροπελέκι
μα αντρώουνο εκοιμήθηκε κι έγειρε στο δροσιό ν-του.

- Το σκούπισμα στο σπίτι γίνεται από την πόρτα προς τα μέσα, γιατί διαφορετικά διώχνουμε την τύχη του σπιτιού.

- Όταν κάποιος θα φύγει από το σπίτι, δεν πρέπει να βγάλομε έξω τα σκουπίδια, μέχρι να υπολογίσουμε ότι έφτασε στον προορισμό του.

- Άμα γυρίσει κανείς από κηδεία, δεν πρέπει να κάνει καμιά εργασία.

- Τα κλητούρια (η μακαρία) πρέπει να κατανα-

λώνονται έξω από το σπίτι.

- Η έγκυος δεν πρέπει να φιλήσει πεθαμένο, γιατί θα γίνει χλωμό το παιδί.

- Τα παιδιά που η σύλληψή τους γίνεται σε καιρό νοτιάς, γίνονται καχεκτικά "νοτιοσπάσματα".

- Όποιος βάλει τα ρούχα του ανάποδα, δεν θα πά-νε καλά οι δουλειές του.

- Όποιος θέλει ψηλό μαξιλάρι θα πάρει προυκαρέ γυναίκα.

- Όταν η κουκουβάγια θα κράξει μια φορά, κά-ποιος από τη γειτονιά θα πεθάνει. Πρέπει να της πούμε «κακή φωνή, κακή λαλιά, πήγαινε σ' άλλη γειτονιά».

- Όποιος πουλεί ζωντανά ζώα, να τους μαδίσει λί-γες τρίχες να μη φύγει το γούρι του.

- Αν ο σκύλος "νουριαίται" (κλαίει χωρίς αιτία) κακό θα γίνει στο σπίτι.

- Πιο εύκολα ξεψυχά ο άνθρωπος αν κοιτάται "νε-κρικά" (προς τη δύση το κεφάλι).

«Γυρίσετέ με νεκρικά να γοργοβγεί η ψυχή μου
δικούνε με τα βάσανα πού 'συρε το κορμί μου»

- Έχει σημασία η μέρα που γεννιέται το παιδί.
«Δευτέρα γίνετ' αρχηγός αφού θα πάρει δόξα. Τρί-τη γεννιέται ο φρόνιμος, Τετάρτη ο αντρειωμένος, Πέφτη το καχορίζικο και Παρασκή το ξένο. Σαββά-το ο γραμματικός και Κυριακή ο πλούσιος».

- Προτίμηση και για τη μέρα του θανάτου:

«Χριστέ μου και να πόθαινα ένα Σαββάτο βράδυ
και να με κατεβάζανε την Κυριακή στον Άδη».

- Την Πρωτοχρονιά, πριν μιλήσει κανείς, καλό εί-ναι να ρίξει λίγο αμίλητο νερό στις τέσσερις γωνιές του σπιτιού.

- Τότε που βάζανε τις ζώνες, αν έδενε κόμπο η ζώ-

νη εσήμαινε θάνατο.

- Τότε που δεν είχαμε σπύρτα και παίρναμε τη φωτιά από τη γειτόνισσα, δεν δίνανε την πρωτομηνιά και ειδικά την πρωτοχρονιά φωτιά.

- Όταν κράζανε σε μια γειτονιά οι κοράκοι, κάποιος θα πέθαινε. Έπρεπε να τους φωνάξουμε: «Το αίμα σας νερό σας, το κρέας σας φαητό σας».

- Όταν ο λύχνος έκανε καρβουνίδα λεφτά θα πιάναμε.

- Όταν τα ζώα ιδιαίτερα οι χοίροι και οι σκύλοι φαίνονται ανήσυχια, περιμένουνε σεισμό ή άλλο μεγάλο κακό.

- Όποιος έχει σμιχτά φρύδια, ματιάζει εύκολα.

- Όταν είναι χασοφεγγαριά, δεν πάμε σε προξενό, ούτε αρχίζουμε σοβαρές δουλειές.

- Αν τα κουδούνια θα χτυπήσουνε όπως κρέμονται, θα πεθάνει ο βοσκός.

Το όνειρο

Από την αρχαιότητα, και ειδικά στην Παλαιά Διαθήκη, και μέχρι σήμερα, πολλοί λαμβάνουνε υπόψη τους τα όνειρα. Δεν είναι λίγοι αυτοί που προσαρμόζουνε το πρόγραμμά τους, ανάλογα με το όνειρο που είδανε. Χιλιάδες όνειρα είδα και βλέπω. Ποτέ δεν τους δίνω ούτε ελάχιστη σημασία. Ποτέ δεν τα διηγούμαι και ποτέ δεν τα θυμούμαι. Αν στο διάστημα μιας ζωής, ανάμεσα σε πολλές χιλιάδες όνειρα, θα τύχει, δυστυχώς, να συμπέσουνε και να μοιάζουνε με γεγονότα που τυχόν θα επακολουθήσουνε, αυτό δε σημαίνει ότι αξίζει να παίρνομε στα σοβαρά όλες τις χιλιάδες των ονείρων μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ΄

ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ

Στην παραστιά

Σήμερα ο κόσμος ζεσταίνεται με καλοριφέρ και αϊκοντίσιον ή έστω με σόμπες. Παλιότερα έκαναν την παραστιά, πολλές φορές χάμω σε μια γωνιά της “καμινάδας” (της κουζίνας), ειδικά για να “πυρώνονται” ευχάριστα το χειμώνα. Έβαζαν μπόλικά ξύλα και ακόμα για να βγαίνει περισσότερη φωτιά έβαζαν και όρθια ξύλα. Αυτή ήταν η πραγματική θαλπωρή που εζέσταινε ψυχικά και σωματικά. Η οικογένεια μαζεύονταν γύρω-γύρω και άπλωναν τα χέρια για να την απολαμβάνουνε καλύτερα, όπως απλώνει τα χέρια κανείς όταν πλησιάζει κάποιον που είχε χρόνια μα και επιθυμία να τον δει. Ο σημερινός τρόπος θέρμανσης θερμαίνει “ψυχρά”.

Πρωτόγονο καλοριφέρ

Η “κουμπάνια” της οικογένειας για το χειμώνα

Όταν επλησίαζε ο χειμώνας, στα χωριά που δεν είχαν καλά μπακάλικα, ο οικογενειάρχης εφρόντιζε να κάνει την “κουμπάνια” του για το χειμώνα. Θα άρχιζε το λιομάζεμα, θα αρχίζανε οι “τσίνες” του χειμώνα (οι κακοκαιρίες). Μα ιδιαίτερα οι κτηνοτρόφοι που θα πήγαιναν στα χειμαδιά με τα κοπάδια τους, θέλανε να κάνουνε την “κουμπάνια” της οικογένειας (τις προμήθειες για το χειμώνα). Έπαιρνε δυο-τρία σακιά αλεύρι, που συχνά το αποθήκευε σε πιθάρια. Έπαιρνε “μαγερέματα” (όσπρια), ρύζι, ζάχαρη, λάδι (αν δεν έβγαζε δικό του), μπακαλιάρο κ.ά. Αν είχε παιδιά στο σχολείο, τους έπαιρνε τα απαραίτητα. Έφερνε δυο-τρεις γαϊδουρές πράματα και τα αποθήκευε. Αν δεν είχε να τα πληρώσει, είχε το “μουστερή” του στην πόλη ή στην κωμόπολη (τον μπακάλη από τον οποίο εφώνιζε) και μπορούσε να του τα δώσει όλα βερεσέ και θα τα πλήρωνε άμα μάζευε λάδι ή, αν ήτανε κτηνοτρόφος, θα πλήρωνε άμα θα γύριζε από το χειμαδιά, που θα πουλούσε τα αρνιά. Αυτό έκανε όποιος είχε στο σπίτι του καλό σύστημα.

Διατήρηση των τροφίμων

Δεν είχαμε φυσικά τότε ψυγεία. Όλα τα προϊόντα, μόνο εποχιακά γινόντουσαν. Τα φρούτα, τα λαχανικά και τα πάντα. Βρίσκαμε όμως τρόπο για να διατηρήσομε καμπόσο καιρό μερικά προϊόντα. Η παροιμία έλεγε: «Κάθε πράμα στον καιρό του και τον Άγουστο σταφύλι».

Τη ντομάτα π.χ. την κάναμε “φελιά” (μικρά κομματάκια) και τη βάζαμε στον ήλιο και στράγιζε η υγρασία της και τη φυλάγαμε και όποτε θέλαμε τη βάζαμε στα φαγιά μας. Κάναμε όμως και “κρεμαστοντομά-

τες". Ειδικά μια ποικιλία που είναι λίγο μακρουλές και όχι πολύ μεγάλες. Τις κρεμούσαμε στα δοκάρια της στέγης και αντέχανε πάρα πολύ καιρό και τις χρησιμοποιούσαμε όποτε θέλαμε και όπως θέλαμε.

Τις μπάμιες τις περνούσαμε σε μια κλωστή από το κοτσάνι με βελόνα και τις βάζαμε στον ήλιο και στραγγίζανε και μετά τις φυλάγαμε και τις ψήναμε όποτε θέλαμε. Τις λέγαμε "τουρσού".

Το σταμναγκάθι, τα βλήτα και άλλα χορταρικά, τα βάζαμε τρυφερά στον ήλιο και στραγγίζανε και τα φυλάγαμε και τα ψήναμε πάλι όποτε θέλαμε.

Τα ώριμα αχλάδια τα κάναμε φελιά και τα βάζαμε στον ήλιο και στραγγίζανε και τα τρώγαμε τον καιρό που δεν έχει φρούτα. Ήτανε νόστιμα.

Τα σταφύλια, ειδικά τα άσπρα, που εμείς εκείνη την ποικιλία τα λέγαμε "τραγανά", τα κόβαμε με καμπόσο κλήμα και τα κρεμούσαμε κάπου και τα λέγαμε "κρεμανταλές". Αντέχανε καιρό. Τα "χειμωνικά" απήδια τα είχαμε πολύ καιρό. Είναι ειδική ποικιλία και αντέχουνε μήνες κομμένα.

Το τυρί, άμα κόβαμε ένα κεφάλι, για να μην ξεραθεί ή μουχλιάση, το κόβαμε κομματάκια και το βάζαμε σε ένα κιούπι να καλύβεται από λάδι.

Το κρέας, άμα σφάζανε κανένα ζώο και θέλανε να το καταναλώσουνε, χωρίς να πουλήσουνε, το βάζανε στο φούρνο και το αφήνανε μέχρι να στραγίσει καλά και μετά το φυλάγανε και το ψήνανε όπως θέλανε και όποτε θέλανε. Το λέγαμε "απάκι".

Τα κολοκύθια και τις μελιτζάνες, τα κάναμε λωρίδες και τα περνούσαμε σε κλωστές με βελόνες και τα κρεμούσαμε στον ήλιο και στραγγίζανε και μετά τα φυλάγαμε όσο καιρό θέλανε.

Τα αμπελόφυλλα, επίσης, τα περνούσαμε με βελόνα

σε κλωστές και τα φυλάγαμε και, άμα θέλαμε να κάνομε ντολμάδες, τα βάζαμε πρώτα σε βραστό νερό.

Ότι αφορά στο χοιρινό κρέας, γράφομε σε άλλες σελίδες με ποιους τρόπους το διατηρούσαμε για πολύ καιρό.

Μα θέλω να αναφέρω και το εξής: Μόλις μαζευτήκανε οι Ναζί στην περιοχή των Χανίων, αμέσως φέρανε στο Ρέθυμνο διάφορα τρόφιμα. Θυμάμαι μαροκινά ρεβίθια και χάσικο αλεύρι. Φαίνεται πως δε φέρανε ζυμαρικά σε πρώτη φάση και, αφού ο κόσμος είχε χρόνια να δει ζυμαρικά, εκάνανε ζύμη με το χάσικο αλεύρι και μετά ετσιμπούσανε φιχουλάκι-φιχουλάκι τη ζύμη και την κάνανε “κριθαράκι”. Τη βάζανε στον ήλιο και στράγιζε και μετά την ψήνανε όπως το κανονικό κριθαράκι. Εκάνανε βέβαια και χυλοπίτες.

Εργαλεία στο σπίτι του χωρικού

Τα χρήματα ήτανε είδος από εν ανεπαρκεία έως εν ανυπαρξία και συχνά δε μπορούσαμε να δώσομε ούτε σε επιτακτικές ανάγκες. Ήτανε λοιπόν ανάγκη να έχει ο χωρικός σειρές εργαλείων για να κάνει ο ίδιος τα “μεραμέτια” του, να μην έρχεται στην ανάγκη να δίνει λεφτά. Συνέβαινε όμως και πολλές φορές να μη βρίσκει κοντά τον τεχνίτη. Ειδικά όποιος διέθετε και λίγη επιτηδειότητα (που τον λέγαμε “τζενιαδόρο”) εκέρδιζε πολλά χρήματα, το μεν επειδή δεν πλήρωνε για να του κάνουνε τις επιδιορθώσεις, μα και το δε επειδή τον κρατούσανε π.χ. τα στιβάνια του διπλό καιρό, αφού τους έβαζε μπάλωμα στο μπάλωμα. Είχανε λοιπόν σειρές εργαλείων. Μα και τα αλληλοδανειζότανε όσα τους λείπανε.

Α. Για τα τσαγκαρέματα: Τα φύλαγε σε ένα “αραγάκι” (δοχείο από δέρμα αρνιού) ή και στο δέρμα που

βγάζανε από τους όρχεις του κριαριού, που στην περίπτωση αυτή το έλεγαν “κολέβδα”. Ο βοσκός το κρατούσε στο σακούλι του, γιατί όταν ήτανε παλιά τα στιβάνια του, μπορούσε να “ξεχαμπετωθούνε” στο βουνό (να ξεσχιστούνε πολύ) και τα έραβε επί τόπου. Μέσα λοιπόν στο “αράι” (όπως το λέγανε συνήθως), είχε: “Πεδούλια” (κομματάκια δέρμα). Ίσιο σουβλί, καμπυλωτό σουβλί για να το χρησιμοποιεί όπου δε μπορούσε να βάλει το χέρι μέσα στο στιβάνι, λαστιχόσουβλο που το φτιάχναμε με την αυλακωτή μπανέλα της ομπρέλας για να ράβομε τις καουτσουκένες σόλες. Ετρυπούσαμε μ’ αυτό το καουτσούκ και μετά το στριφογυρίζαμε για να δημιουργηθεί κενό στο αυλάκι του και από εκεί περνούσαμε το “λουρί” (ράμα από δέρμα κατσίκας) και ράβαμε τις σόλες. Είχαμε ακόμα στο αράι, λουρί, οργιά, κερί για να κερώνομε την οργιά και τσαγκαροβελόνες. Στο σπίτι είχαμε και “σιδερόποδα” (ένα εργαλείο που το βάζαμε μέσα στο στιβάνι και όταν βάζαμε μπροκωτές σόλες, άμα συναντούσανε το σιδερόποδα τα καρφιά σελώνανε και δε μας πειράζανε).

Β. Ξυλουργικά: Σκεπάρι, τσεκούρι, τρυπάνια, πριονάκι, ξυλόσμιλα, σφυράκι. Αν ήτανε καλός “τζενιαδόρος” να κάνει κουτάλες και λεκανάκια, ήθελε και ξυλογλύφτη. Αν μπορούσε να κάνει και πόρτες, ήθελε πλάνια και πατούρα. Ήτανε όμως αρκετό αν κατάφερνε να φτιάχνει ζυγάλετρα και συτλιάρια για τα εργαλεία του.

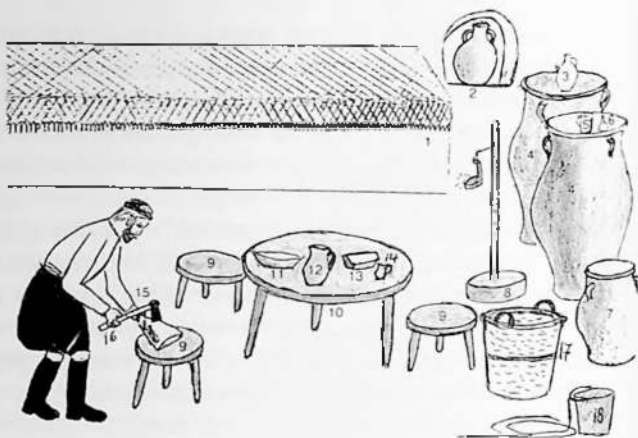
Γ. Χτιστικά εργαλεία: Φτυάρια, κασμάδες, βαριές, χτιστόσφυρα, μυστριά και αν είναι “τζενιαδόρος”, νήμα της στάθμης, αλφάδι, πετρόσμιλες.

Δ. Κυνηγετικά εργαλεία: Και οι κυνηγοί για να γλιτώσουνε κάποια χρήματα, φτιάχνανε οι ίδιοι τα σκά-

για. Μόλυβδος ευρίσκετο από σφαίρες του γκρα. Έλυωναν το μόλυβδο και μετά το περνούσαν από ένα τρυπητό τενεκάκι και έπεφτε σε νερό που απάνω-πάνω του έπλεε λάδι. Πολλά κινηγητικά όπλα τότε ήτανε εμπροστογεμή. Είχανε ένα μικρό ογκομετρικό δοχειάκι και μετρούσανε την πυρίτιδα και την ποσότητα που έβαζε τη λέγανε “κοπανιά”. Έβαζαν μια κοπανιά πυρίτιδα, μετά βάζανε απάνω λίγο χαρτί που το λέγανε “σπιλάτσο”. Το “μπαστίζανε” με μια ειδική βέργα, μετά βάζανε μια κοπανιά σκάγια και πάλι σπιλάτσο, και πάλι “μπάστισμα” με την ειδική βέργα και ήτανε έτοιμο για να χτυπήσει το θήραμα.

Έπιπλα

Συστηματικά απέφευγε ο κόσμος να δώσει λεφτά και στα έπιπλα, γιατί δεν είχε να δώσει. Σε αντίθεση με την εποχή μας, τότε ότι ήθελε κόπο για να γίνει, εγίνετο γιατί δεν εκτιμούσανε τον κόπο. Ό,τι ήθελε λεφτά δεν εγίνετο, εάν δεν ήτανε επιτακτική ανάγκη, ενώ τώρα γίνεται ό,τι θέλει λεφτά και δεν γίνεται ό,τι θέλει κόπο. Έφτιαχνε π.χ. ο φτωχός άνθρωπος ο ίδιος την πόρτα του σπιτιού του, κόβοντας και μπροκώνοντας δυο τάβλες χωρίς πλάνια, χωρίς πατούρα, μα και ο αέρας έμπαινε μέσα και ο ήλιος, άμα ήτανε απέναντι, έκανε γραμμές από τις χαραμάδες. Φτιάχνανε καρέκλες και τραπέζια σκέτες γελοιογραφίες. Εμπάλωναν οι ίδιοι τα στιβάνια τους και οι κεδιές “Έλεγε η μια τσ’ αλλής, χαιρέτα μού την, αν τη δεις”, όμως όχι μόνο που κερδίζανε μερικά χρήματα, μα κυρίως δεν τα είχανε να τα δώσουνε.

Τα έπιπλα

1. Η πεζούλα. Κάτω από το στρώμα βάζανε θάμνους ή κλήματα για να μη λερώνονται τα ρούχα. Καμιά φορά και το συζυγικό κρεβάτι, ο "πέζουλος", ήτανε χτιστό μα και πάλι η νοικοιούρα το στόλιζε με τον "κρεβατόγυρο". Δαντέλα 50-60 πόντους που ήθελε πολλές μέρες να γίνει. 2. Ο σταμνοστάτης με το σταμνί. 3. Η "λαδικούδα". 4. Τα πιθάκια. 5. Η οκά που μετρούσανε το λάδι (μια οκά 400 δράμια, 1.280 γραμ.). 6. Η "πίργια". 7. Το κιούπι. 8. Ο λυχνοστάτης. 9. Τα σκαμνάκια. 10. Το τραπέζι. 11. Η πήλινη λεκάνη. 12. Η πήλινη κανάτα. 13. Το ξύλινο πινακάκι. 14. Χάλκινος μαστραπάς. 15. Ο Sieber, Αυστριακός γιατρός και βοτανολόγος, περιηγήθηκε την Κρήτη το 1816-17. Στο βιβλίο του "Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817" γράφει ότι είδε σε χωριό της Κρήτης που έχουνε σκαμνάκια με τρία πόδια για να κάθονται, μα εκεί κόβουνε καπνό, ξύλα και κρέας. Εδώ ο άνθρωπος μας "μελίζει" (κατακόβει) κρέας στο σκαμνάκι, όπως λέει και ο Sieber ότι είδε. γράφει ακόμα, ότι είδε στην Κρήτη και ξύλινες τρυπητές κουτάλες. 16. Μανάρι (τσεκούρι). 17. Το κοφίνι. 18. Ο γουβάς.

Τα απορρίμματα

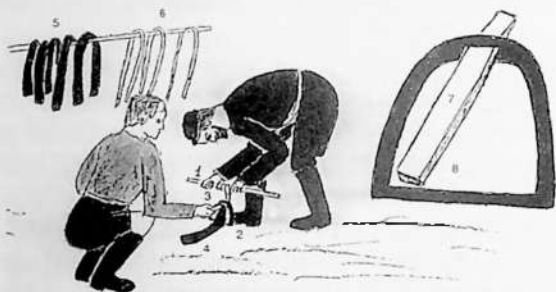
Δεν αποτελούσανε πρόβλημα μια φορά τα απορρίμματα, απλούστατα γιατί τίποτα δεν πετούσαμε. Έστω ένα ρούχο δεν άντεχε πια άλλα μπαλώματα, μα όμως τίποτα απ' αυτό δεν πετούσαμε. Η νοικοκυρά το επιθεωρούσε και όπου είχε λίγο γερό κομμάτι, το έκοβε και το φύλαγε στο "αναραφτερό" της για να το κάνει μπάλωμα άλλη φορά σε άλλο ρούχο (αναραφτερό ήτανε η σακουλίτσα που φύλαγε το φαλίδι, τη δαχτυλήθρα, τις βελόνες και τις κλωστές). Μια από τα ράκη του ρούχου αυτού, παίρνανε τα κοριτσάκια και κάνανε πάνινες κούκλες τις "κουτσούνες". Παίρνανε τα αγόρια για να κάνουνε πάνινα τοπάκια, με πανί γέμισμα και πανί περιβλήμα και ότι έμενε τα κάνανε "στρωσούδια" γέμισμα για μαξιλάρια και "δραπόδια" (στρωμάτσα).

Δεν είχαμε πακέτα από γλυκά, γιατί δεν είχαμε γλυκά. Δεν είχαμε μπουκαλάκια από φάρμακα, γιατί καταφέρναμε και πεθαίναμε χωρίς γιατρούς και χωρίς φάρμακα. Δεν είχαμε μπουκαλάκια από καλλυντικά, γιατί και όταν ετόλμησε η πούντρα να βγει "έξω των τειχών", δεν έκανε καλή εντύπωση στην ύπαιθρο η "σουβαντισμένη" γυναίκα. Επίσης, όταν σφάζαμε ένα ζώο τρώγαμε τα πόδια, τρώγαμε την κεφαλή, τρώγαμε τα εντόσθια, τρώγαμε την προβιά του χοίρου, τα κόκκαλα τα κοπανίζαμε και τα έτρωγε όλα ο σκύλος, ενώ τώρα τα πετούμε όλα σχεδόν αυτά.

Τα ρούχα τα πετούμε τώρα όταν είναι σε καλύτερη κατάσταση από ότι ήτανε τα φορεμένα ρούχα που μας έφερνε η ΟΥΝΡΑ μετά την απελευθέρωση και μαλώναμε όταν τα μοιράζαμε.

Τα αγίνωτα φρούτα τα τρώγανε οι χοίροι που τους είχαμε ελεύθερους, όπως και τις κότες για να αγωνί-

ζονται και αυτά τα ζώα για την επιβίωσή τους, φάχνοντας για σκουληκάκια, ρίζες, χοχλιούς, σποράκια κ.ά. Μα για να παρουσιάσω σωστή την εικόνα εκείνου του καιρού, θα πρέπει να αναφέρω ότι οι χοίροι δεν επιβαρύνανε το περιβάλλον που τους είχαμε ελεύθερους. Ίσα-ίσα το προστατεύανε, γιατί λίγα σπίτια στα μικρά χωριά είχανε τουαλέτες και οι χοίροι παίζανε ρόλο ζωντανού βόρθου. Μα και στα λιόφυτά μας, τα ξύλα σήμερα αποτελούνε πρόβλημα και συχνά πρέπει να τα καίμε να καθαρίζεται ο τόπος, ενώ τότε το πρόβλημα ήτανε που δεν μας φτάνανε τα ξύλα και ειδικά άμα ψήναμε στο φούρνο, πηγαίναμε και βγάζαμε θάμνους για “φουρνόξυλα”.

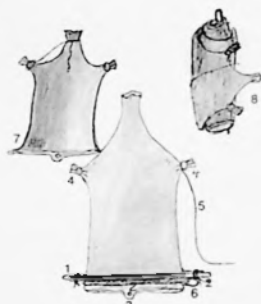

Βγάζουε λουρί

1. Σε ένα ξύλο τυλίγουε το λουρί για να μπορούνε να το τραβούνε. 2. Η σκάλα. 3. Το σκαλιδάκι. 4. Το λουρί από την άφτιαχτη μεριά. 5. Άφτιαχτα λουριά κρεμασμένα. 6. Φτιαγμένα λουριά. 7. Σε μεγάλο σχήμα το σκαλιδάκι. 8. Σε μεγάλο σχήμα η σκάλα. Άμα σερθεί το λουρί από τη σκάλα γίνεται στενότερο, μακρύτερο και άμα ξεραθεί, πολύ αντεχτικό. Το βγάζαμε ράμα πλάτους τρία χιλιοστά και ράβαμε τα μπαλώματα στα στιβάνια. Είχε στητότητα και περνούσε χωρίς βελόνα. Το λουρί γίνεται από δέρμα αίγας ή αγριμιού. Όχι από προβάτου.

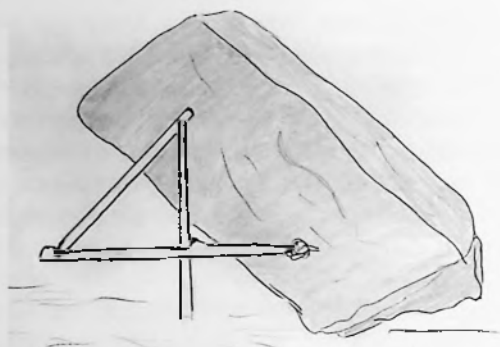
Πως έραβαν το ασκί

Ξεπλέκαμε ένα κομμάτι λινό σκονί. Επλέκαμε με τέσσερα πλοκάμια του σκονιού μια "ασφεντόνα" και γινότανε πλακέ σαν μάντας και τη βάζαμε και από τις δυο μεριές του ασκιού. Ένα πηχάκι από κάθε μεριά και τα δυο μαζί αγκαλιάζανε σφιχτά το ασκί όπως τα δέναμε και τα σταθεροποιούσαμε μα ακολουθούσε και την ευθεία τους το ράψιμο.

Ασκιά

1. Τα πηχάκια. 2. Η σφεντόνα. 3. Αφήναν στο δέρμα μια θηλιά για να κρεμιέται το ασκί όταν σουρώνει. 4. Τα πόδια τα έδεναν κόμπο. 5. Ένα σπάγχο είχανε στο ένα πόδι για να δένουνε το ασκί όταν είχε περιεχόμενο. 6. Μια θηλιά στη σφεντόνα για να κρεμιέται όταν το έκαναν ρολό και το φυλάγανε, όπως φαίνεται στο δεύτερο σκίτσο και 7 γεμάτο ασκί. 8. Τυλιγμένο ασκί.

Η τσουνόπλακα

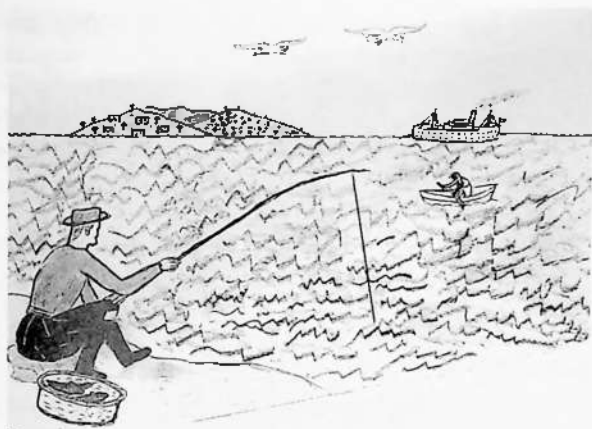
Οι “τσουνόπλακες”

Το κουνάβι της Κρήτης, που εμείς το ξέρομε “ζουρίδα”, έδινε με την προβιά του πάνω από μια χρυσή λίρα. Πολλοί την κυνηγούσανε συστηματικά και το κυνήγι της γινότανε με τις λεγόμενες “τσουνόπλακες”. Ένα όρθιο ξυλάκι, ένα δίπλα και ένα λοξό που και τα τρία συνδέονται μεταξύ τους με εγκοπές και κρατούνε μια πλάκα, που άμα ενοχληθούνε λίγο, η πλάκα πέφτει. Πως γίνεται το σύμπλεγμα, φαίνεται στο σκίτσο που παραθέτω στη συνέχεια. Στο δίπλα ξυλάκι, είναι καρφωμένο το δόλωμα που ήτανε ιδεώδες ένα κομματάκι ρέγκα που γίνεται αισθητό από απόσταση, λόγω της έντονης μυρουδιάς. Η ζουρίδα μόλις αγγίξει στο δόλωμα, πέφτει η πλάκα και τη σκοτώνει.

Με τις τσουνόπλακες καταπολεμούσαμε και τους ποντικούς, μα για τους ποντικούς είναι πιο κατάλληλο δόλωμα το τυρί και πλάκες βάζαμε πιο μικρές γι' αυτούς.

Τα ξυλάκια βρίσκονται σε αυτή τη θέση και κρατούνται από εγκοπές, με τέτοιο τρόπο που να πέφτει η πλάκα με το ελάχιστο άγγιγμα.

Τις πιάναμε τις ζουρίδες και με ειδικές σιδερένιες παγίδες.

Ερασιτεχνικό ψάρεμα

Ο ψαράς

Σήμερα πολλοί πάνε στο ψάρεμα από χόμπι. Τότε όμως, άμα δεν είχε κανείς κάτι καλύτερο να κάνει, επήγαινε μήπως θα έπιανε λίγα ψαράκια, που με λεφτά δυσκολευότανε να τα αγοράσει.

Τα παράσιτα

Ήτανε σημαντικό πρόβλημα και τα παράσιτα μέχρι τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια που μας φέρανε το σωτήριο για την περίπτωση Ντι-Ντι-Ντι.

Ειδικά στα μέτωπα, όταν είχαμε πόλεμο, στις φυλακές και γενικά από όπου δεν ήτανε ικανοποιητικά ή παρουσία της γυναίκας. Ο φύλλος, η φείρα και ο κοριός, όχι μόνο ήτανε πάρα πολύ ενοχλητικά, μα ήτανε συχνά και φορείς μικροβίων. Η καταπολέμησή τους, τότε, απαιτούσε αγώνα. Συχνά βράζανε τα ρούχα σε καζάνια για να ψοφήσουνε οι ψείρες και οι κόνιδες. Δεν ήτανε εύκολο να απαλλαχτεί το σπίτι από τα πα-

Ο κοριός

Ο φύλλος

Η ψείρα

ράσιτα, διότι ο φύλλος π.χ. μπορούσε ακόμα και στο δρόμο να βρεθεί και με ένα πήδημα να πιαστεί στον διαβάτη. Η ψείρα επίσης μπορούσε να πιαστεί στον άνθρωπο την ώρα που θα κάθιζε στον ξένο καναπέ. Ο κοριός πιο δύσκολα έπιανε στο άλλο σπίτι.

Ο φύλλος. Ο φύλλος είναι ένα μικρό μαυροκόκκινο ζώακι μήκος γύρω στα 2 χιλιοστά. Έχει τρία ζεύγη πόδια όπου τα δύο πόδια είναι πολύ μεγαλύτερα και αντεχτικότερα και μπορεί να εκσφενδονιστεί μέχρι 60 πόντους και να πιαστεί στον διαβάτη. Τρέφεται με αίμα ζώων και ανθρώπων. Μπορεί να ζήσει πολύ καιρό χωρίς να φάει, περιμένοντας ξενιστεί. Δεν έχει φτερά.

Η ψείρα. Η ψείρα είναι και αυτή μικρό ζώακι όσο και ο φύλλος. Δεν έχει και αυτή φτερά μα ούτε κάνει πηδήματα και τη λέγαμε «συγανοπερπατούσα». Τρέφεται με αίμα ζώων και ανθρώπων. Στον άνθρωπο έχουμε την «κεφαλόψείρα» που ζει στο κεφάλι, τη «ρουχόψείρα» που ζει στα ρούχα και την άλλη ψείρα που ζει σε άλλα τριχωτά μέρη του σώματος. Το αβγό της είναι η «κόνιδα» που την κολλά στις τρίχες, ενώ παλιότερα την κολλούσε στις ραφές των εσώρουχων (που τότε βάζαμε εσώρουχα κυρίως από κάμποτ και είχανε ραφές) κάθε ψείρα γεννά μέχρι 300 κόνιδες και βγάνουνε σε μια εβδομάδα έτοιμες ψείρες.

Ο κοριός. Ο κοριός είναι επίσης ένα μικρό ζώακι που τρέφεται με αίμα. Τη νύχτα δραστηριοποιείται, ε-

νώ την ημέρα κρύβεται σε ξύλινα ή και σε τοίχους. Το τσίμπημά του δεν ήτανε πολύ οδυνηρό διότι με το σάλιο που εκρέει στην πληγίτσα, όταν απομιζά το αίμα, προκαλεί λίγη τοπική νάρκωση. Δεν ήτανε εύκολη η μετάδοσή του από το ένα σπίτι στο άλλο όσο είναι του φύλλου και της ψείρας.

Μέτρα και σταθμά, κ.ά.

Δεν είχαμε ρολόγια, δεν είχαμε καντάρια, τις αποστάσεις και τις εκτάσεις τις μετρούσαμε διαφορετικά από ότι τις μετρούμε σήμερα.

Τα στάδια του εικοσιτετραώρου

Δεν είχαμε συνειδητοποιήσει τότε τα στάδια του εικοσιτετραώρου με ώρες. Ποτέ δεν άκουγες π.χ. στις 2 ή στις 8. “Τη βαθέν αυγή” αν ήθελε πολύ να ξημερώσει. “Συναυγωπά” αν επλησίαζε η μέρα. “Ξεδιαφωτίσματα”, όταν άρχιζε λίγο να φέγγει. “Ηλιοδόσματα”, “κολατσιδάκι”, “κολατσιό”. «Μεσημέρι» “απομεσήμερο”. Τον “σταλιστό” (τότε που πηγαίνανε τα ζώα στον ίσκιο). Τον “ξεσταλιστό” (όταν φεύγουνε τα ζώα από τον ίσκιο). Το “πρόσαργο”, το «απομεσήμερο». “Οντεν αύτουνε τους λύχνους” (“Περί λύχνων αφάς” γράφει και ο Ψιλάκης στην Ιστορία της Κρήτης για μια μάχη στο Ρέθυμνο). “Ωρα δείπνου”, “αποβέγγερα”, “μεσάνυχτα”. Βέβαια μας οδηγούσε και η θέση των ουράνιων σωμάτων και αναφέραμε τη θέση τους για να προσδιορίσομε την ώρα.

Οι εκτάσεις

Τα χωράφια τα μετρούσαμε με το σπόρο που τους βάζαμε όταν τα σπέρναμε. Όταν άκουγες π.χ. “δέκα οκαδώ χωράφι” αυτό εσήμαινε ότι τόσο σπόρο βάζει

για να σπαρθεί ή αν άκουγες “νιους μουζουριού χωράφι” εσήμαινε ότι βάζει ένα μουζούρι σπόρο (13 οκάδες κριθάρι). Τα υπολογίζαμε όμως τα χωράφια και “ζευγαρές”. Όσες μέρες θέλει το ζευγάρι για να το σπείρει, τόσες ζευγαρές είναι το χωράφι. Το αμπέλι το μετρούσαμε σε εργάτες. Όσες μέρες ήθελε ένας εργάτης να σκάψει ένα αμπέλι, τόσων εργατών είναι και αυτό μας δείχνει την έκτασή του. Όμως όσα αμπέλια είναι φυτεμένα με σύστημα, μετριούνται και με κουρμούλες. Οι Τούρκοι τα φορολογούσαν “τζεριπ” 60Χ60 πήχες = 1 τζεριπ.

Μαδάρα λέμε γενικά τους θερινούς βοσκότοπους. Η μαδάρα υπολογίζεται από τις οκάδες το τυρί που παίρνει για ενοίκιο. Όταν ακούμε π.χ. “δέκα οκάδες μαδάρα” καταλαβαίνουμε ότι δικαιούται για ενοίκιο δέκα οκάδες τυρί και λένε πως όπως βόσκονται 300 πρόβατα δρομιασμένα κρατούνε την έκταση μιας οκάς μαδάρας. Το τυρί για ενοίκιο της μαδάρας το λέμε “νόμι”.

Τα χειμαδιά τα υπολογίζανε από τα πρόβατα που μπορούσαν να διατηρήσουνε στο διάστημα του χειμώνα. Λέγαμε π.χ. “5 οζώ” χειμαδιό ή “100 οζώ” χειμαδιό. Τη λέξη στρέμματα ούτε που τη χρησιμοποιούσαμε, μα ούτε και που την ξέραμε. Τον αδιανέμητο βοσκότοπο, συχνά τον υπολογίζανε σε “ριαλές”. Υπολογίζανε ριαλές το βοσκότοπο, για να βγάλουμε το ανάλογο του κάθε μετόχου.

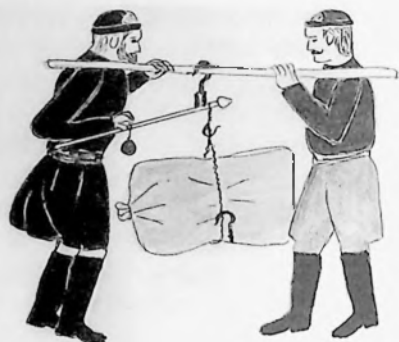
Στις αποστάσεις δεν υπολογίζαμε χιλιόμετρα, μα λέγαμε μιας μέρας δρόμος ή μισής μέρας δρόμος ή λέγαμε για γνωστές αποστάσεις π.χ. “από ‘πα ως το τάδε χωριό” ή “ως το τάδε σημείο” ή μια μπαλωτε τόπος ή για μικρές αποστάσεις “μια πέτρε τόπο” = όσο μπορούμε να πετάξουμε την πέτρα.

Το ύφασμα το μετρούσανε με την πήχη. Παίρναμε υφάσματα ολόκληρα τόπια, κάμποι και ράβανε ρούχα οι γυναίκες. Η πήχη είναι 0,64 του μέτρου, Υποδιαιρείται σε 8 ρούπια. Μα άμα θέλαμε να μετρήσουμε σκοινί π.χ. το μετρούσαμε με οργιές. Όσο φτάνουνε τα δυο μας χέρια τεντωμένα σε έκταση είναι μια οργιά. Η οργιά υποδιαιρείται σε 6 πόδια. Το πόδι είναι 30 πόντους. Η γιάρδα είναι 3 πόδια. Η ίντσα είναι ίση με 1,54 εκ. του μέτρου. Για μεγάλες αποστάσεις το ναυτικό μίλι είναι 1851 μ.

Τα βάρη

Συνηθέστερα εμετρούσανε τα βάρη, όσα βόλευε, ογκομετρικά. Πιο πολύ τα υγρά. Τον καρπό στο αλώνι τον μετρούσανε με ένα κόσκινο που έβαζε 13 οκάδες κριθάρι, μα στάρι 15 επειδή αυτό έχει μεγαλύτερο ειδικό βάρος. Το λέγανε και “μουζούρι” αυτό το κόσκινο. Το γεμίζανε καλά και μετά αποσέρνανε το χέρι του θρινακιού από πάνω για να μείνει ακριβώς τίγκα στο βάρος του. Ο μυλωνάς είχε ένα ογκομετρικό δοχείο που έβαζε μια οκά κριθάρι και το λέγανε “αξάι”. Με αυτό μετρούσανε το δικαίωμα που έπαιρνε από τους πελάτες και αυτά που έπαιρνε τα έλεγε “αξάγια”. Τις μεγάλες ποσότητες στερεών προϊόντων, τις αναφέραμε σε “καντάρια” (στατήρες) ένα καντάρι = 44 οκάδες.

Περισσότερο τα υγρά εισοδήματα, τα μετρούσαμε ογκομετρικά. Στα ελαιουργεία απαραίτητως είχανε την οκά που έβαζε μια οκά λάδι. Είχανε σημειώσεις που είναι η μισή οκά και που τα 100 δράμια. Είχανε απαραίτητως και το “κουρούπι” που έβαζε 5 οκάδες. Τις μεγάλες ποσότητες υγρών εισοδημάτων, τις αναφέραμε σε “μύστατα” (ένα μύστατο = 10 οκάδες). Μια οκά 400 δράμια.

Οι ζυγιστάδες με καντάρι

Στα μητάτα είχανε πάντα ένα δοχείο που έβαζε 2,5 οκάδες γάλα. Ήτοι το 1/4 του μύστατου. Το λέγανε “κάρτο” όπως οι Ιταλοί λένε “κάρτο” το 1/4 του μυστάτου και μύστατο λένε τις 10 οκάδες.

Η οκά είναι τούρκικη επινόηση, μα την υιοθέτησανε και άλλες χώρες, κυρίως τα Βαλκάνια. Η Ελλάδα την καθιέρωσε το 1836 με Β.Δ. και την αντεκατέστησε με το κιλό την 1η Ιουλίου 1959. Η οκά είναι 1.280 γραμμάρια, το κιλό είναι 312,5 δράμια, το δράμι είναι 3,2 γραμμάρια. Το κιλό “κιλογγράμ”, έχει ελληνική ονομασία (χιλιόγραμμα).

Όταν οι Τούρκοι εφορολογούσανε τους χριστιανούς της Κρήτης σε ασήμι, υπολογίζανε ότι ένα δράμι είναι 14 κεράτια και ένα κεράτιο όσο βαρύνε 5 κόκοι κριθαριού.

Οι ζυγιαστάδες

Μερικά πράγματα που σήμερα θεωρούνται απλά και ξεπερασμένα, πριν από λίγες δεκαετίες ήτανε απρόσιτα για τα πενιχρά βαλάντια. Η πλάστιγγα π.χ.

Ζύγισμα του τυριού με την ξυλογαϊδάρα.

δεν ήτανε προσιτή, ούτε ακόμα για τους μπακάληδες. Είχανε τα καντάρια που είχανε ένα γάτζο από πάνω και κρεμότανε από ένα ξύλο, που το βάζανε δυο άντρες στους ώμους τους και από κάτω είχε ένα γάτζο κοντά, για τυχόν αντικείμενο που μπορούσε να κρεμαστεί και δυο διακλαδιστές αλυσίδες, που καταλήγανε σε γάτζους για να δένονται μεταξύ τους, να αγκαλιάζουνε το προς ζύγιση αντικείμενο. Μοχλοβραχίονας της δύναμews ήτανε η βέργα επί της οποίας κρεμότανε το μολύβδινο βόλι και της αντιστάσεως η μικρή απόσταση από τη θέση του πάνω γάτζου, μέχρι τη θέση που κρέμονται οι αλυσίδες με τους άλλους γάτζους. Στη βέργα ήτανε γραμμένοι αριθμοί που δείχνανε τις οκάδες.

Καντάρι (ή στατήρας) είναι και μονάδα βάρους και είναι 44 οκάδες ή 57 κιλά. Τις μεγάλες ποσότητες τις αναφέραμε σε καντάρια (ασβέστης, πυρίνα, κάρβουνα κ.ά.).

Για μικρότερα βάρη, είχαμε τα “κανταράκια” με το ελατήριο. Καντάρια δεν ήτανε πολλά. Στα βοριζιανά μητάτα (ανατολική Κρήτη) πληρώνανε αυτόν που τους διέθετε το καντάρι για τον καιρό του μητάτου. Το νοικιάζανε. Έκαναν και αυτοσχέδιες ζυγαριές που τις λέγανε “ξυλογαϊδάρες” και είχανε για σταθμά πέ-

τρεις που τις είχανε ζυγιασμένες. Δεν τις πρόλαβα εγώ, μα μου τις περιέγραψαν άλλοι, παλιότεροι από μένα.

Η ρουκάννα και το λινάρι

Το λινάρι το σπέρνουνε πολύ πυκνό. Ο βλαστός του είναι όρθιος και ο φλοιός του βλαστού είναι ινώδης. Αμα ξεραθεί καλά, το βάζουνε στη ρουκάννα που το “μασά” και διαχωρίζεται το ινώδες από το ξυλώδες μέρος τους βλαστού. Με τις ίνες αυτές, γίνονται υφάσματα και σκοινιά και από το σπόρο του παράγεται το λινέλαιο.

Στο βιβλίο μας γράφομε για την επεξεργασία λιναριού, μπαμπακιού και μεταξιού. Και τα τρία αυτά προϊόντα, ελάχιστα παράγονται πια στην Κρήτη. Όμως ο Ζ. Πρακτικίδης στο βιβλίο του “Χωρογραφία

Η ρουκάννα και το λινάρι

1. Η σιαγόνα της ρουκάννας. 2. Βάζει το λινάρι στη σιαγόνα για να το “μασήσει”. 3. Μασημένο το ξυλώδες μέρος του λιναριού, μικρά κομματάκια πέφτει κάτω. 4. Αδούλευτο λινάρι. 5. Δουλεμένο λινάρι.

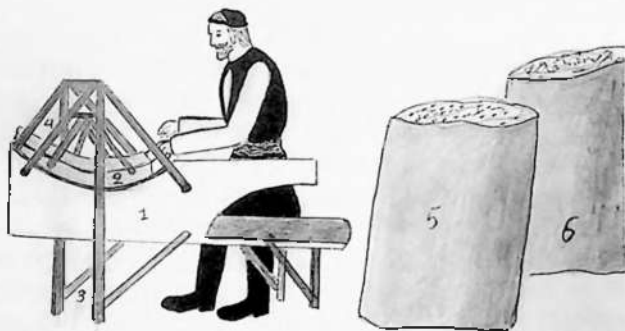
της Κρήτης” το 1818, γράφει για καλλιέργειες “λινόι, βάμβακος και ορούζης” στην Κρήτη.

Στην κατοχή είδα να ροκανίζουνε λινάρι στο Βαφέ Αποκορώνου.

Εκκοκιστήριο μπαμπακιού

Στα χρόνια της κατοχής, είδα σε χωριό του Ρεθύμνου που εκκοκίζανε μπαμπάκι με χειροκίνητη μηχανή. Δεν θυμάμαι σε πιο χωριό, γιατί πήγαινε σε πολλά.

Στο Λαογραφικό Μουσείο της ΙΛΑΕΚ είδα τη μηχανή αυτή και μου υπενθύμισε πως λειτουργεί.

Εκκοκιστήριο μπαμπακιού

1. Η βάση της μηχανής. 2. Το όχημα που το πηγαίνοφέρει ο χειριστής και που στο κατω μέρος έχει μεγάλα γαμψά δόντια, που συναντά αντίθετα σταθερά δόντια και επιτυγχάνεται το “χτένισμα” του μπαμπακιού και ο διαχωρισμός των σπόρων. 3. Τα πόδια που προχωρούνε πάνω και κρατούνε το όχημα σε θέση εκκρεμούς. 4. Τα λαμάκια που σταθεροποιούνε τη βάση και τα λαμάκια που κρατούνε το όχημα. 5. Το σακί με το αδούλευτο μπαμπάκι και 6. το σακί με το δουλεμένο μπαμπάκι.

Χρηματικά

Όταν ήτανε εδώ οι Τούρκοι το χρήμα της Κρήτης ήτανε το γρόσι. Άμα φύγανε το 1898, πέρασε καιρός μέχρι να κόψει δικό της νόμισμα η Κρητική Πολιτεία. Τότε κυκλοφορούσε “πανσπερμία” νομισμάτων. Τουρκικά γρόσια, ελληνικές δραχμές, ισπανικά ριάλια, γαλλικά φράγκα που τα λέγανε “ναπολεόνια” και “λουδοβίκια”, ανάλογα με το βασιλιά που απεικονίζανε.

Στον περασμένο αιώνα, συχνά τα αναφέρονε σε παροιμίες, μαντινάδες κλπ:

*Όποιος δεν έχει να μετρά ριάλια και λουδοβίκια
δεν τρώει κρέτα και τυριά, μόνο βραστά ραδίκια.*

*Τα πρόβατα είναι προβές κ' οι μέλισσες κοφίνια
μα οι παντέρμες οι γι-ελιές βενέτικα τσικίνια.*

*Χίλια μύρια σπλεόνια, πορτοκάλια και λεμόνια
μα στη μέση δυο μεγάλα τα νικούνε ούλα τ' άλλα.*

Αίνιγμα = Ο ήλιος, το φεγγάρι και τα άστρα

“Δεν τα κάνουν τ' άσπρα έτσεδα”

Το λένε όταν θέλουνε να επισημάνουνε σε κάποιο ό-τι κακά χειρίζεται κάποια δουλειά και δεν θα του βγει σε καλό.

Οι παράδες και τα γρόσια το Χριστόεπαραδόσα.
Άλλη παροιμία σχετική με ξένα νομίσματα.

Ο κουβαλητής των πιθαριών

Τις δυσκολίες που υπήρχανε στη ζωή και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαβιούσε ο κόσμος παλιότερα, δεν είναι ικανή καμιά φαντασία να τις συλλάβει. Τα πιθάρια π.χ. ήτανε “χρειγιές” πρώτης ανάγκης για κάθε σπίτι, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο. Ήτανε δοχεία αποθηκεύσεως υγρών προϊόντων. Μα και καρπούς αποθηκεύαμε στα πιθάρια, και ακόμα ρούχα φυλάγαμε σ’ αυτά. Η μεταφορά τους όμως ήτανε σημαντικά δύσκολη. Αν τα φορτώναμε σε ζώο, κάπου θα τα χτυπούσε και αυτά χτύπους δεν αντέχουνε. Πριν κυκλοφορήσει το αυτοκίνητο, η διακίνηση των πιθαριών γινότανε με την πλάτη του ανθρώπου. Στο δικό μου θερινό χωριό π.χ. το Ασφένδου, φέρνανε παλιότερα με την πλάτη τα πιθάρια από την Κούφη, απόσταση 50 χλμ. Στον 19ο αιώνα ήτανε ένας άντρας αντοχής στο

χωριό και τον πληρώνανε και έφερνε από την Κούφη τα πιθάρια. Τα έβαζε κάτω για να ξεκουραστεί μόνο σε 3 θέσεις. Η μια ήτανε στο "Αχλαδίδι" πιο κάτω από τον Βουρβουρέ. Κρατούσε και ραβδί για να τον βοηθεί να ισορροπήσει αν παραπατούσε.

Τα συμμισιακά

Όταν δυο άτομα ήτανε μέτοχοι εξ ημισίας σε ένα αντικείμενο, λέγαμε ότι αυτό είναι "συμμισιακό". Ένα χωράφι, ένα δέντρο, ένα ζώο που ανήκει σε δυο, είναι συμμισιακό. Ένα κοπάδι πρόβατα μπορούσε να είναι συμμισιακό, μα σε περίοδο μεγάλης φτώχειας, μπορούσε και μια οικοσιτη κατσίκα να είναι συμμισιακή. Ένας φτωχός εδυσκολευότανε π.χ. να αγοράσει ένα γουρουνάκι και του δίνανε ένα και το μεγάλωνε και το διατηρούσε και το είχανε συμμισιακό με αυτόν που του το έδωσε και άμα άρχιζε να γεννά έπαιρνε καθέννας τους τα μισά γουρουνάκια. Η συμμισιακή οικοσιτη κατσίκα, αν έκανε δυο ριφάκια, έπαιρνε καθέννας το ένα. Αν έκανε ένα, καθέννας το μισό. Είχανε στα χωριά μας παλιότερα, πολλά συμμισιακά και βόδια και γαϊδάρους, τότε που είχε στην ύπαιθρο πολλά βόδια για τα ζευγάρια και πολλά φορτηγά ζώα. Πάντα για συμμισιακό είχανε θηλυκό ζώο για να μπορούνε να μοιράζουνε τα παιδιά του.

Ενδυμασία

Στο πρώτο μισό του περασμένου αιώνα στην ύπαιθρο της Κρήτης, κυριαρχούσε στους άντρες οι κρητική βράκα, που ήτανε για καθημερινή, από μαύρο αλατζά και για σχολινή από караμάντουλα επίσης μαύρη. Ενώ όσοι είχανε καλύτερη οικονομική άνεση, κάνανε και τσόχινα σαλβάρια. Είχε όμως εισχωρήσει

από προπολεμικά η κιλότα, όπως τα παντελόνια που βάζανε προπολεμικά οι φαντάροι, μόνο που είχε μεγαλύτερη φούσκα. Πολλοί βάζανε χακί μάλλινη κιλότα χειμώννα-καλοκαίρι. Κάποιοι που είχανε εργαστεί στο εξωτερικό και συνεχίσανε να βάζουνε ριχτά και στα χωριά τους, τους λέγανε “φαλιδόκωλους”. Το τέλειο αντρικό ντύσιμο ήτανε τα “ολοτσόχινα”. Σαλβάρι. Γελέκο διακοσμημένο, ζιπόني με μανίκια εφαρμοστό διακοσμημένο, καπότο διακοσμημένο, όλα από μπλάβη τσόχα. Ζώνη μεταξωτή κόκκινη. Κεφαλομάντηλο μαύρο μεταξωτό κρουσαλιδάτο. Ασημωτό μαχαίρι με άσπρα διχαλωτά μανίκια και μια “αραβίδα” (κοντό μαλιχεράκι). Στιβάνια αδιάβροχα, άσπρα ή μαύρα ή και κόκκινα.

Για τις μέρες που χιόνιζε, οι κτηνοτρόφοι εβάζανε ρούχα ράσινα από ρασιά που την είχε δουλέψει η ρασοτριβή. Ήτανε άχαρο ντύσιμο μα πάρα πολύ πρακτικό, γιατί ήτανε ζεστερό και δεν το διαπερνούσε εύκολα το νερό. Το παντελόνι, επειδή ήτανε μπόλικο, το λέγανε “ρασόβρακα” και το σακάκι που ήτανε εφαρμοστό, το λέγανε “γρίτζο”. Εβάζανε υφαντή μάλλινη ζώνη ή και πλεχτή.

Τα στιβάνια ήτανε από δέρμα κατσίκας τα καλάμια (στη γάμπα) που το λέγανε “τομάρι” ενώ κάτω, από δέρμα βοδιού που το λέγανε “βακέτα”. Θυμούμαι στιβάνια που ήτανε και τα δύο στο ίδιο “ουδέτερο” καλάποδι και όποιο στιβάνι, σε όποιο πόδι, έκανε και δεν είχανε τακούνι καθόλου, Ήτανε από κάτω γεμάτα τσαρουχόμπροχες. Οι πιο πολλοί είχανε ένα ζευγάρι στιβάνια μα πολλοί έφτιαχναν και σκολινά από αδιάβροχο ή από λουστρίνι και αυτά τα λέγαμε “υποδήματα”, ενώ τα καθημερινά τα λέγαμε στιβάνια.

Εσώρουχα βάζαμε από κάμποτ. Οι βρακάδες βάζα-

νε μέσα από τη βράκα άλλη μια βράκα, άσπρη και μπουτένια.

Το γυναικείο ντύσιμο

Πριν από τον πόλεμο, είχανε “πόλεμο” οι νεαρές με τις μεγάλες. Οι μεγάλες εβάζανε φορέματα μέχρι τον αστράγαλο με κλειστό λαιμό, με μακριά μανίκια και μπόλικά για να μη φαίνονται οι γραμμές του σώματος. Δεν εβάζανε παλτά, ούτε ζακέτες. Εβάζανε “μποξάδες”, πλεχτά με ντόπιο μαλλί, μαύρους και σπανίως άσπρους. Τους κάνανε με δυο οξίες γωνίες και δυο αμβλίες γωνίες, διαστάσεως 1Χ2 μέτρα. Τους βάζανε διπλωμένους από την πλάτη και οι άκρες επερνούσανε από μπροστά και γυρίζανε και δένανε πίσω τους. Κάνανε και πλεχτά φαρδιά κρόσια και, συνήθως, εβάζανε τσεμπέρι κυρίως άσπρο ή κοκκινερό, και βέβαια μαύρο αν υπήρχε πένθος. Παπούτσια συνήθως γόβες με λουράκι, που το κομπάκι τους ήτανε μπαλίτσα, με φαρδύ τακούνι 4 πόντους βάζανε και παντόφλες.

Μα οι νεαρές είχανε αρχίσει να βάζουνε ζαπονέ μανίκια, λίγο ντεκολτέ, λίγο εξώπλατο. Εφαρμοστά φορέματα και να φαίνεται μεγάλο μέρος από τη γάμπα. Είχανε κάνει την εμφάνισή τους παπούτσια μιτερά και με τακούνι και άμα θέλανε να πούνε για καμιά κοπέλα ότι είναι εξελιγμένη υπέρ το δέον, ελέγανε ειρωνικά: «μύτη και φυλό ντακούνι». Δεν άρεσε η εξέλιξη.

Τα μεσοφόρια τους ήτανε κυρίως από χασέδες. Τα φορέματα τσίτινα αλατζαδένια, μεταξωτά, μα και πλεχτά. Τα εσώρουχά τους οι γυναίκες τα άπλωναν να στεγνώσουν σε μέρος που να μη μπορεί να τα δει ξένο αντρικό μάτι.

Κρητικός βουνίσσιος του 16ου αιώνα

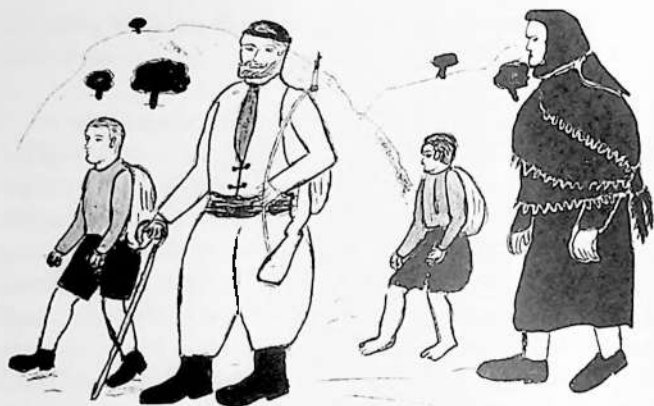
Ποιός είδεν αητό ποτέ στον κάμπο να φωλέψει
και μερακλίδικη καρδιά σε πλούτη να ζηλέψει.

Παιδική ενδυμασία

Τα αγόρια βάζανε κοντά παντελονάκια μέχρι τα 14-15 χρόνια τους, συνήθως από ρετσινόπανο, χειμώνα-καλοκαίρι. Για υπόδυση αρβυλάκια, στιβάνια ή ξυπόλυτα.

Τα κοριτσάκια, φορεματάκια συνήθως τσίτινα, μέχρι τα γόνατα ή λίγο πιο κάτω. Στην κατοχή κάνανε πολλές φορές και για τα κοριτσάκια πλεχτά φορεματάκια με πλισέδες από ντόπιο μαλλί. Εφροντίζανε να υπάρχουνε παπούτσια για τα κοριτσάκια, πιο πολύ από όσο για τα αγόρια.

Τα σωβρακάκια για τα παιδιά, τότε που βάζαμε κοντά παντελονάκια, μέχρι τα 15 μας, μας τα κάνανε κοντά, λίγο κοντίτερα από τα παντελονάκια. Τους κάνανε κορδονάκια από το ίδιο το κάμποτ και τα δέναμε. Οι ά-

Η ρασόβρακα, ο γρίτζος και ο μποξάς

Ο χωρικός είναι ντυμένος με ρασόβρακα και γρίτζο. Τα παιδιά, ενώ είναι ξυπόλυτο το ένα φορά βρακάκι, το άλλο φορά το κοντό παντελονάκι, που άρχιζαν να βάζουν τα παιδιά από τις πρώτες 10ετίες του 20ού αιώνα. Εγώ όταν ήμουν παιδί, είδα άλλο παιδί να φορά βρακάκι, μα ήδη ήτανε σπάνιο το ντύσιμο αυτό του παιδιού τότε. Η γυναίκα φοράει μποξά. Πλεκτός μάλλινος μαύρος, διπλωμένος. Τον βάζανε στην πλάτη και οι άκρες γυρίζανε από μπροστά και ξαναγυρίζανε και δένανε πίσω. Τα χέρια είναι από μέσα.

ντρες, όσοι βάζανε κιλότες, βάζανε μακριά σώβρακα μέχρι τη γάμπα, για να φαίνονται και “γαμπαλήδες”. Μπαίνανε τα σώβρακα μέχρι τα στιβάνια των ανδρών.

Η φορολογία

Περί φορολογίας θα αρχίσουμε από την τουρκοκρατία.

Πρώτα-πρώτα, για το “χαράτζ” είχανε κατατάξει τους ραγιάδες σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη έδινε το χρόνο 48 δράμια ασήμι. Η δεύτερη 24 δράμια και η τρίτη 12 δράμια. Αυτά εις χρέμα ήτανε 672 άσπρα

για την πρώτη κατηγορία, 336 για τη δεύτερη και 168 για την τρίτη. Το γρόσι ήτανε 40 παράδες και ο παράς 3 άσπρα. Το χαράτζ ήτανε: «... προς αποφυγήν δουλείας και θανάτου..., άνευ του οποίου (οι ραγιάδες) δεν έχουσι λόγο υπάρξεως...». Εκτός όμως από το χαράτζ, επλήρωναν και για προϊόντα γης, αρχικά το 1/5 από τα πιο πολλά εισοδήματα. Το 1705 επί σουλτάνου Αχμέτ του Γ', άλλαξε λίγο το φορολογικό σύστημα και πληρώνανε οι ραγιάδες για προϊόντα ελιάς και μετάξιου το 1/7. Για κάθε "τζερίπ" αμπελιού 102 άσπρα (τζερίπ = 60X60 πήχες) και αναλόγως πληρώνανε οι λαχανόκηποι, που αν τους σπέρνανε δυο φορές (πρώιμα και όψιμα), επλήρωναν δυο φορές το φόρο. Τα πρόβατα που τα καταμετρούσανε κάθε χρόνο, επλήρωνανε σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο. Κάθε καρποφόρο δέντρο επλήρωνε ένα άσπρο. Τελωνιακά επλήρωναν οι μουσουλμάνοι έμποροι 25/1000. Οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι της Τουρκίας 50/1000 και οι ξένοι έμποροι το 1/10 (βλ. Ψιλάκης, Ιστορία της Κρήτης, τ. Γ', σελ. 1310-15).

Οι μη μουσουλμάνοι δεν είχανε δικαίωμα ιδιοκτησίας σε ελαιουργεία και για να αλέσουνε τις ελιές τους πληρώνανε τα 4/10 από το προϊόν.

Τη φορολογία των σιτηρών τη λέγανε "μουκατά" και ότι παίρνανε για φόρο το λέγανε "εμιρί". Τον ενοικιάζανε τον "μουκατά" και χριστιανοί. Εγνώρισα άνθρωπο όταν ήμουν παιδί, που παλιότερα είχε ενοικιάσει τον "μουκατά".

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1950, ήτανε οι φορατζήδες στις εισόδους των πόλεων που ακόμα τότε δεν είχανε πολλές εισόδους, και εισπράττανε τους χωρικούς. Στα Χανιά ο φόρος της ανατολικής εισόδου ήτανε εκεί που είναι τώρα το αγριμάκι. Εκεί είχε ο φο-

ρατζής το καμεράκι του και εκεί το λέγαμε “στο φόρο”. Εκεί σταματούσε τα κάρα και τα αυτοκίνητα να βρει τα φορολογητέα φορτία.

Για τα κασάπικα που τα πηγαίνανε σε πλατεία, που ήτανε κοντά εκεί που τώρα είναι ο “Απόλλωνας”, επήγαινε εκεί ο φορατζής. Πήγαινε και στα σφαγεία.

Για φόρους επιτηδεύματος και άλλα χρέη προς το δημόσιο, όποιος δεν επλήρωνε υπόκειτο σε προσωποκράτηση σαν “πολιτοχρεώστης”.

Μετά τη δεκαετία του 1950 ο φόρος πληρώνεται με τιμολόγια.

Λαϊκή μετεωρολογία

Δεν υπήρχε ραδιόφωνο, ούτε τηλεόραση για να λένε πρόγνωση του καιρού, μα δεν υπήρχε ούτε μετεωρολογική υπηρεσία, ενώ ιδιαιτέρως είχαμε ανάγκη να ξέρομε τον καιρό που θα επακολουθήσει, γιατί συχνά ήθελε να πάει κανείς κάπου που μπορούσε να έχει δύο ή και περισσότερες μέρες ποδαρόδρομο. Συχνά επίσης είχε τα πρόβατα στην κορφή, που βγάζει λιγάκι φαΐ, αφού χαμηλά δεν υπήρχε διαθέσιμη γη και τροφή, δεν είχε να τους δώσει και εφοβάτο το χιόνι.

Ακόμα και κάποια απίθανα φαινόμενα εκοιτάζανε, για να προβλέφουνε τον καιρό:

- Αν τα ηλιοβασιλέματα κοκκινίζει η δύση, αύριο θα είναι καλός καιρός.

- Αν ο ήλιος κάνει πόδια, σύντομα θα βρέξει.

- Αν ο χοίρος βάζει παλιόπανα και “τσάκνα” εκεί που θα μείνει το βράδυ, θα κάνει “τσίκνα”. (Τσάκνα= θάμνος, ξερά χόρτα. Τσίκνα= χιονιά).

- Αν δεις βρωμάταρο (σκουληκοντέρα), θα βρέξει.

- Αν τα χελιδόνια πετούνε χαμηλά, θα βάλει αέρα.

- Αν το φεγγάρι είναι δίπλα, θα βάλει κακοκαιρία.

Για μακρόπνοες προβλέψεις του καιρού, εκοιτάζανε τις δροσούλες που κάνουνε οι πρώτες μέρες του Αυγούστου και τις λέγανε “μερομήνια”.

Η πρώτη μέρα του Αυγούστου αντιστοιχεί στο Γενάρη, η δεύτερη στο Φλεβάρη, η τρίτη στο Μάρτη και συνεχίζει με τους αντίστοιχους μήνες. Αν έχει πολλή δροσούλα θα κάνει δυνατή χιονιά. Αν έχει λίγη δροσούλα θα είναι πιο ήπιος ο καιρός. Αν δεν έχει δροσούλα, θα είναι καλοσύνη.

Εσυσχετίζανε συχνά και τις φάσεις του φεγγαριού με την εξέλιξη των καιρικών συνθηκών.

Συγκοινωνία

Τα χωριά που βρεθήκανε κοντά στα αστικά κέντρα, ήτανε πάντα προνομιούχα, γιατί κανείς δεν είναι άσχετος με τα αστικά κέντρα. Μα και όσα χωριά ήτανε κοντά στη θάλασσα, ήτανε σε καλή μοίρα, γιατί τότε κυριαρχούσε η θαλάσσια συγκοινωνία. Πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κάθε 15 μέρες είχαμε στην Κρήτη “του γύρου το παποράκι”. Ερχότανε από τον Περαιά και τη μια φορά ερχότανε πρώτα από τα Χανιά και έφευγε από δυτικά και έκανε τον κύκλο της Κρήτης και έφευγε από το Ρέθυμνο. Την άλλη φορά ερχότανε στο Ηράκλειο, έφευγε από ανατολικά, έκανε το γύρο της Κρήτης και έφευγε πάλι από Ρέθυμνο. Σταματούσε σε όλα τα λιμανάκια, μα δεν είχανε προβλήτες. Έριχνε άγκυρα και οι φορτοεκφορτωτές με βάρκες μεταφέρανε τα εφόδια από και προς την ξηρά. Μα ούτε η βάρκα δεν μπορούσε να πλευρίσει σε πολλά λιμανάκια και οι άνθρωποι εβγάζανε τα στιβάκια τους και μπαίνανε στο νερό για να φτάσουνε στη βάρκα, με τα σακιά στην πλάτη.

Στα χωριά που δεν είχανε κοντά τη θάλασσα, κυ-

Φορτωεκφορτωτές

Με δυο ζώα πηγαίνει να φορτώσει υλικά

ρίαρχο μέσον συγκοινωνίας ήτανε το “αείμνηστο” γαϊδουράκι, που κοντεύει να εξαφανιστεί από προσώπου γης, τουλάχιστον στον τόπο μου. Με το γαϊδουράκι μεταφέραμε πράματα από το ένα χωριό στο άλλο, με αυτό μεταφέραμε όλα τα “μπράτη” (το κινητό μέρος του νοικοκυριού) όσοι είχαμε άλλο χειμερινό και άλλο

θερινό χωριό. Με αυτό κουβαλούσαμε τα γεωργικά μας προϊόντα, τα ξύλα, την κοπρά κ.ά. Σωστά λέγανε τότε πως “η ζωή του φτωχού είναι το χτήμα ν-του” (χτήματα ελέγαμε τα φορτηγά ζώα).

Στα πεδινά χωριά, από αιώνες, είχανε καρόδρομους και εξυπηρετούντο με τα κάρρα σε καλό βαθμό.

Οδικά έργα

Όπως είναι τώρα ο ασφαλτοστρωμένος δρόμος των αυτοκινήτων, έτσι ήτανε τότε οι δρόμοι που είχανε καλντερίμι. Σε κάποιες περιπτώσεις, βάζανε στο καλντερίμι, στη μέση του, μια σειρά από χαρακτηριστικές πέτρες για να τις βλέπουνε τα γαϊδουράκια να πηγαίνουνε μέση-μέση, γιατί αν πηγαίνανε στο γύρω, συνήθως ήτανε θάμνοι ή άγρια δέντρα και θα μπορούσε να τριφτεί και να ξεσκίσει τα ασκιά ή τα σακιά που του είχανε φορτωμένα. Αν επήγαινε από την άλλη άκρη θα μπορούσε να γλυστρήσει ή να σπρωχτεί από το άλλο γαϊδουράκι, να πέσει από το περίχειλο.

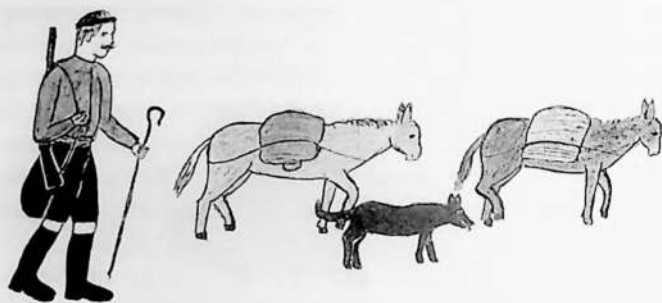
Άμα παρουσιαστήκανε τα αυτοκίνητα, αρχίσανε να γίνονται αμαξητοί δρόμοι, μα με δυσκολίες με τα μέσα της εποχής εκείνης. Στο φαράγγι της Ίμπρου π.χ. για να κόβουνε τα γρεμνά, εδένανε τους μιναδόρους με σκοινιά από τη μέση και από την άλλη άκρη δένανε τα σκοινιά στα κυπαρίσσια που ήτανε πιο πάνω. Ο ένας κρατούσε το “μακάπι” (το λισταράκι που έκοβε την πέτρα) και ο άλλος το “ματζακούπι” (το βαρυδάκι που χτυπούσε στο μακάπι). Τα έργα εκεί, εγίνονταν στη δεκαετία του 1920. Τους δένανε που, αν γλυστρούσανε να κρεμαστούνε και να μην πέσουνε από το γρεμνό.

Επίσης με δυσκολίες εκάνανε τα σκύρα όταν θέλανε να ασφαλτοστρώσουνε τους δρόμους. Μαζεύανε

μεγάλες πέτρες και τις σπούσανε με τη βαιριά και τις κάνανε μικρότερες και μετά συνεργείο με σφυράκια τις κάνανε σκύρα.

Το “κατακοίλι” φορτίο

Συνέβαινε καμιά φορά να έχει κανείς γαϊδουράκι, μα να μην έχει σαμάρι. Έβαζαν τον καρπό στην “αλευροσακούλα” (ένα μεγάλο σακί υφαντό με μαλλί ντόπιο) 60-70 οκάδες φορτίο και το έβαζαν επάνω στο γαϊδαρο. Το έδεναν μετά με σκοινιά. Από τη μεριά που έχει τους “μπουζιόνους” (στις γωνίες της σακούλας είναι

Το “κατακοίλι” φορτείο

περισσότερο βάρος από ότι από εκεί που είναι δεμένη η σακούλα). Το φόρτωμα αυτό λέγεται “κατακοίλι”. Όταν το επέτρεπε η κατάσταση, κρατούσαν το πολεμικό όπλο και όταν πήγαιναν στο μύλο. Όταν αυτό ήτανε δύσκολο, κρατούσανε τον “τσιφτέ” (κυνηγετικό).

Επικοινωνία

Το μοναδικό παράθυρο που έμπαζε “μια ακτίδα φωτός” από έξω, ήτανε ο ταχυδρόμος. Δυο φορές την εβδομάδα είχαμε ταχυδρόμο, το έλεγε και η μαντινάδα:

*Την εβδομάδα δυο βολές περνά ο ταχυδρόμος
μπέφε μου φως μου μια γραφή, να μου γλυκαίνει ο πόνος.*

Με αγωνία τον περιμένανε όσοι είχανε παιδιά ξενιτεμένα, ιδιαίτερα όταν είχαμε πόλεμο. Από την Αμερική έκανε ένα μήνα το γράμμα να έρθει. Ο ταχυδρόμος είχε μια σάλπιγγα και τη χτυπούσε πριν μπει στο χωριό, μα όσοι περιμένανε γράμμα από αγαπημένο τους πρόσωπο, δεν περιμένανε να ακούσουνε τη “μουζικά”, μα πηγαίνανε πολύ πριν. Ιδιαίτερα όσοι είχανε παιδιά στο μέτωπο, όσο ήτανε πόλεμος.

Τα τηλέφωνα ήρθανε στα μεγαλωπά χωριά, αρχές της δεκαετίας του 1930 ή τέλη της δεκαετίας του 1920. Στα μικρότερα χωριά μετά την απελευθέρωση. Είχανε κοινή γραμμή μερικά χωριά και “τα προσωπικά δεδομένα” ήτανε κοινά. Στην περίπτωση του δικού μου χωριού, πέντε χωριά εξυπηρετούσε μια γραμμή. Οι συσκευές ήτανε “καρβουντιστήρια”. Όταν χτυπούσε το τηλέφωνο, ηξέραμε ότι ένα χτύπημα είναι για το τηλεφωνικό κέντρο. Δυο ήτανε για τους Κομητάδες, τρία για το Βουβά, τέσσερα για τον Πατσιανό και πέντε για τη Σκαλωτή. Όταν είχε συνδιάλεξη ένα τηλέφωνο, μπορούσε να ακούει το κέντρο και τα άλλα τέσσερα χωριά. Τα γραφεία τότε ήτανε “τριτοτατικά” (Τ.Τ.Τ. Ταχυδρομεία, Τηλέγραφοι, Τηλέφωνα). Μεταξύ μας τα τέσσερα χωριά είχαμε επικοινωνία όλο το εικοσιτετράωρο, ανεξέλεγκτα, όμως άμα θέλαμε να τηλεφωνήσομε αλλού, εχτυπούσαμε ένα μόνο κουδουνισμό και απαντούσε ο υπάλληλος και του λέγαμε ποιο χωριό θέλομε και έβαζε το βύσμα στην κατάλληλη θέση για να εξυπηρετηθούμε, όμως αυτό γινότανε μόνο τις εργάσιμες ώρες. Τις άλλες ώρες, ήτανε κλειστό το γραφείο και δε μπορούσαμε να εξυπηρετηθούμε.

Πομπή 2020

Σήμερα 20 12 του μήνα Οκτωβρίου 1956 ο κάτοχος του
 γεωργικού Πτυχίου Μ. Μανωλάς εισέκοψε τα γαζόνια
 Εργασίου Στραίου 8000 εκ. επί σφαιρικού κωνοειδούς και εισέκοψε
 τα υπό σφαιρική κωνοειδή επί σφαιρικού κωνοειδούς Πυρήνα
 και 80 εκ. κωνοειδούς κωνοειδούς, επί σφαιρικού κωνοειδούς 18
 (δευτερεύον) κωνοειδούς επί σφαιρικού κωνοειδούς
 α) Τα κωνοειδή κωνοειδή για 14 κωνοειδή και 8 (όντια) δαυτίγια
 β) Πάνε οι κωνοειδή επί κωνοειδούς για 14 κωνοειδή
 γ) Τα κωνοειδή επί σφαιρικού κωνοειδούς Εισπρασιών Επηρεασεοδώνων
 δύο 12 κωνοειδή
 δ) Πάνε κωνοειδή Σφαιρικού Σφαιρικού κωνοειδούς 8 (όντια) δαυτίγια
 και Σφαιρικού κωνοειδούς 5 και 4 δαυτίγια (πέντε και τέσσερα δαυτίγια)
 Τα υπό σφαιρική κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή
 Τα υπό σφαιρική κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή
 κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή κωνοειδή
 επί σφαιρικού κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς
 επί σφαιρικού κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς κωνοειδούς

Ο κωνοειδής

Ο κωνοειδής

Μ. Μανωλάς

εργασίας

Οι κωνοειδείς

Μ. Μανωλάς

Μ. Μανωλάς

Υδρευση

Στο μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης δεν υπάρχουν επιφανειακά νερά. Επί χιλιάδες χρόνια, εστερείτο ο κόσμος αυτό το πολυτιμότερο μα και φτηνότερο στοιχείο. Στον περασμένο αιώνα, έγιναν χιλιάδες γεωτρήσεις και το φέραμε στην επιφάνεια από τα έγκατα της γης.

Στα ξηρικά εδάφη που δεν υπήρχαν νερά, ήταν μεγάλο πρόβλημα η δημιουργία υδατοδεξαμενών, ειδικά για την επικονίαση. Εχοπανίζαν "βύσαλα" (κε-

ραμικά) και τα κάνανε σκόνη και τα περνούσανε από φιλή κνισάρα και μετά τα ανακατεύανε με πολύ-πολύ ασβέστη και του βάζανε και λίγη “μπουσουλάνα” και το μαλάζανε 40 μέρες και μετά εκάνανε την επικονίαση. Φαίνεται στις παλιές στέρνες που φτιαχτήκανε πριν να έρθει το τσιμέντο, ότι έχουνε κόκκινο χρώμα. “Μπουσουλάνα” = ειδική άμμος από τις Κυκλάδες.

Επειδή ήτανε δύσκολες στην κατασκευή τους οι δεξαμενές, μα και τόσο χρήσιμες, όταν μοιράζανε τα αδέρφια την άλλη πατρική περιουσία, η δεξαμενή έμενε εξ αδιανεμήτου. Τη μοιράζανε σε πιθαμές και με υποδιαίρεση τα δάχτυλα.

Το γεράνι

Εφυτεύανε ένα ξύλο βαθειά και στερεά, πολύ κοντά στο πηγάδι, που από πάνω ήτανε διχαλωτό. Απάνω ε-

Το γεράνι

Το άνοιγμα της στέρνας

1. Βάζουνε τράβες επί των οποίων στεραιώνουνε το “αργαστήρι”. 2. Το “αργαστήρι”. 3. Το κοφίνι όπως το σέρνουνε με τα μπάζα. 4. Τα πασούλια από το βίντσι. 5. Το βίντσι. 6. Γεμίζει το κοφίνι για να το σύρουνε μετά. 7. Αυτός σκάβει να βγάλει μπάζα.

θένας, γιατί παλαιότερα ήτανε πολύτιμη η δεξαμενή, αφού η κατασκευή της ήτανε τόσο δύσκολη και τόσο μεγάλη η αναγκαιότητά της.

2) Για να γράψουνε το 1902 ένα συμφωνητικό, για μια πιθαμή στέρνα, δε βρήκανε “γραμματικό” στο χωριουδάκι τους και πήγανε στη Χ. Σφακίων, σχεδόν 15 χλμ. απόσταση για να βρούνε εγγράμματο.

3) Και οι δυο συμβαλλόμενοι ήτανε αγράμματοι. Στη θέση της υπογραφής βάζανε ένα σταυρό.

4) Καταναγκαστικά έδωσε το δικαίωμά του στη δεξαμενή ο πωλητής, γιατί δεν είχε να δώσει 24,30 “χρυσές” δρχ., που τις όφειλε ύστερα από δικαστική απόφαση.

5. Ο “Μαυρουκάκης” ήτανε Βουρβαχάκης και οι απόγονοί του και τώρα γράφονται Βουρβαχάκηδες. Τότε όμως, πολλοί αλλάζανε δυο και τρία επώνυμα στο διάστημα της ζωής τους. Δεν ήταν τότε μητρώα.

Αυτά σ’ ότι αφορά το 1902. Παραθέτω όμως και φωτοτυπία αγοραπωλησίας μετοχών δεξαμενής του 1956 όπου ήδη ήτανε πια ενδεδειγμένο να μην ανήκει σε πολλούς μετόχους μια δεξαμενή. Έλεγε λοιπόν ο ένας μέτοχος στον άλλο:

«Γη σου πουλώ το “μοίρασι” μου, γη εσύ μου πουλείς το δικό σου». Ξέρανε και την παροιμία που λένε στη Μεσαρά: “Το συμμισιακό σκουτέλι (πήλινο δοχείο) μοίρασμα γη σπάσμα θέλει”. Όπως βλέπομε ο πωλητής εδώ, είχε συγκεντρώσει από πρώην μετόχους πέντε πιθαμές και τέσσερα δαχτύλια, από το σύνολο των 18 πιθαμών, μα και πάλι το πούλησε σε μεγαλύτερο μέτοχο, ενώ το υπόλοιπο της δεξαμενής ανήκε «σε διάφορους». Ίσως αρχικά να ανήκε και σε 10 μετόχους.

1) Παρατηρούμε στο παραπάνω πωλητήριο ότι εβάλανε και χαρτόσημο, πιστεύοντας ότι το καθιστούνε περισσότερο έγκυρο, αν και είναι ιδιωτικό.

2) Το χαρτόσημο είχε εκδοθεί πριν από το 1953, αφού είναι των 5000 δρχ., ενώ από το 1953 είχανε αφαιρεθεί τα τρία μηδενικά.

3) Ο Ιωάννης Σηφροστρατουδάκης ήτανε μέτοχος στη δεξαμενή μόνο κατά 8 δάχτυλα.

Το άνοιγμα της στέρνας

1. Βάζουνε τράβες επί των οποίων στεραιώνουνε το "αργαστήρι". 2. Το "αργαστήρι". 3. Το κοφίνι όπως το σέρνουνε με τα μπάζα. 4. Τα πασούλια από το βίντσι. 5. Το βίντσι. 6. Γεμίζει το κοφίνι για να το σύρουνε μετά. 7. Αυτός σκάβει να βγάλει μπάζα.

θένας, γιατί παλαιότερα ήτανε πολύτιμη η δεξαμενή, αφού η κατασκευή της ήτανε τόσο δύσκολη και τόσο μεγάλη η αναγκαιότητά της.

2) Για να γράψουνε το 1902 ένα συμφωνητικό, για μια πιθανή στέρνα, δε βρήκανε "γραμματικό" στο χωριουδάκι τους και πήγανε στη Χ. Σφακίων, σχεδόν 15 χλμ. απόσταση για να βρούνε εγγράμματο.

3) Και οι δυο συμβαλλόμενοι ήτανε αγράμματοι. Στη θέση της υπογραφής βάζανε ένα σταυρό.

4) Καταναγκαστικά έδωσε το δικαίωμά του στη δεξαμενή ο πωλητής, γιατί δεν είχε να δώσει 24,30 “χρυσές” δρχ., που τις όφειλε ύστερα από δικαστική απόφαση.

5. Ο “Μαυρουκάκης” ήταν Βουρβαχάκης και οι απόγονοί του και τώρα γράφονται Βουρβαχάκηδες. Τότε όμως, πολλοί αλλάζανε δυο και τρία επώνυμα στο διάστημα της ζωής τους. Δεν ήταν τότε μητρώα.

Αυτά σ’ ό τι αφορά το 1902. Παραθέτω όμως και φωτοτυπία αγοραπωλησίας μετοχών δεξαμενής του 1956 όπου ήδη ήτανε πια ενδεδειγμένο να μην ανήκει σε πολλούς μετόχους μια δεξαμενή. Έλεγε λοιπόν ο ένας μέτοχος στον άλλο:

«Γη σου πουλώ το “μοιράσι” μου, γη εσύ μου πουλεις το δικό σου». Ξέρανε και την παρομιμία που λένε στη Μεσαρά: “Το συμμισιακό σκουτέλι (πήλινο δοχείο) μοίρασμα γη σπάσμα θέλει”. Όπως βλέπομε ο πωλητής εδώ, είχε συγκεντρώσει από πρώην μετόχους πέντε πιθαμές και τέσσερα δαχτύλια, από το σύνολο των 18 πιθαμών, μα και πάλι το πούλησε σε μεγαλύτερο μέτοχο, ενώ το υπόλοιπο της δεξαμενής ανήκε «σε διάφορους». Ίσως αρχικά να ανήκε και σε 10 μετόχους.

1) Παρατηρούμε στο παραπάνω πωλητήριο ότι εβάλανε και χαρτόσημο, πιστεύοντες ότι το καθιστούνε περισσότερο έγκυρο, αν και είναι ιδιωτικό.

2) Το χαρτόσημο είχε εκδοθεί πριν από το 1953, αφού είναι των 5000 δρχ., ενώ από το 1953 είχανε αφαιρεθεί τα τρία μηδενικά.

3) Ο Ιωάννης Σηφροστρατουδάκης ήτανε μέτοχος στη δεξαμενή μόνο κατά 8 δάχτυλα.

Το εικοσιτετράωρο της οικογένειας πριν μισό αιώνα

Οι νεότεροι όταν ακούνε για δύσκολα χρόνια στο παρελθόν, ασφαλώς θα νομίζουν ότι αυτό αφορά μόνο στα χρόνια της κατοχής. Εγώ, όμως, επήρα μια γεύση από τα προπολεμικά χρόνια. Έζησα τον πόλεμο, την κατοχή, τον εμφύλιο και τις μεταπολεμικές ιλιγγιώδεις εξελίξεις. Για την Ελλάδα η δεκαετία του 1930 από οικονομία ήτανε τραγική. Ο απόηχος της Μικρασιατικής καταστροφής. Οι διεθνείς επιπτώσεις από το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης. Τα εξωτερικά χρέη που στα τσιγάρα, στα σπύρτα και σε άλλα είδη του μονοπωλείου, έβαζαν μια ταινία και έγραφε "Δ.Ο.Ε." (Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος) και επιπλέον έπρεπε να ετοιμαζόμαστε να υποδεχτούμε ένα πόλεμο που ήδη ακούγοντο τα βήματά του.

Και πριν από τον πόλεμο λοιπόν, σα σκυλιά εδουλεύαμε και σα σκυλιά εξούσαμε. Λίαν πρωί ευρισκόμαστε πάντα στον τόπο της δουλειάς. Οικογενειακώς δε σε περιόδους μεγάλου βάσανου (λιομάζεμα, θέρος, κ.ά.). Βραδιασμένα εγυρίζαμε, μα όχι για να δειπνήσουμε και μετά να ξεκουραστούμε. Είχανε σειρά τα βάσανα της νύχτας. Οι γυναίκες να μαγειρέψουνε και μετά να μπαλώσουνε ρούχα, να κλώθουνε, να πλέκουνε, ενώ αν είχανε μπουγάδα ή ζυμωτό, το παλεύανε μέχρι τα μεσάνυχτα για να μη χάσουνε μια μέρα από το βάσανο της εποχής. Και τα καινούργια ρούχα τα έραβε αυτή με τη βελόνα, γιατί δεν υπήρχαν ραφτομηχανές στα φτωχόσπιτα.

Οι άντρες φέρνανε κοντά τους το λυχνοστάτη και βάζανε το λύχνο στο ύψος που τους βόλευε για να μπαλώσουνε τα στιβάνια τους και τα παπούτσια των παιδιών και των γυναικών. Να πελεκήσουνε στυλιάρια

για τα εργαλεία τους ή ζυγάλετρα, και όλα αυτά με το φως του λύχνου.

«Βουηθά σου η νύχτα κ' η γι-αυγή καλλιιά από μά-να κι αδερφή» λέγανε τότε και ακόμα λέγανε: «Ανά-ραψε το ρούχο σου να σου φανεί καινούργιο».

Μα ακόμα και τα παιδιά, την ημέρα άμα ήτανε μεγάλο εποχιακό βάσανο, μας πιέζανε να βοηθήσομε και τα βράδια άμα θέλαμε διαβάσαμε, δεν μας πιέζανε για να διαβάσομε, γιατί υπολογίζανε ότι θα γίνομε ζευγάδες ή βοσκοί μα, και σαν αγράμματοι οι γονείς μας, δε γνωρίζανε την αξία των γραμμάτων.

Όσον αφορά στο μπάλωμα των παπουτσιών, για ράμα εχρησιμοποιούσανε "λουρί" από δέρμα κασί-κας. Για σόλες εβάζαμε τα λάστιχα που βγάλαμε από τα αγγλικά αυτοκίνητα, μα ακόμα τις σαμπρέλες των αυτοκινήτων τις βάζαμε τρία-τέσσερα στρώματα και κάναμε ειδικά πέδιλα για τις γυναίκες. Καλές σόλες, ειδικά για το καλοκαίρι, εκάναμε με την προβιά του κάπρου. Την απλώναμε χάμω χλωρή και τις βάζαμε πολλή στάχτη και άμα ξεραινότανε την κάναμε σόλες. Ήτανε το λεγόμενο "αγναφόπετσο" ή και "χοιροπέ-τσι". Όμως το χειμώνα δεν άντεχε στις υγρασίες.

Πως και πότε πρωτοείδα κάποιες εξελίξεις

Θα πρέπει να ήμουνα τεσσάρων ετών τότε που πρωτοπέρασε αεροπλάνο πάνω από το χωριό μου. Όλος ο κόσμος βγήκε έξω στους δρόμους να δει το αεροπλάνο. Εβγήκα κι εγώ. Μου δείχνανε προς τον ουρανό, μου λέγανε: «Έντο, σαν τον κόρακα είναι». Θυμούμε το θόρυβο, θυμούμαι την κινητοποίηση του κόσμου. Θα πρέπει να ήταν η πρώτη φορά που πέρασε αεροπλάνο πάνω από το χωριό μου. Δεν το είδα όμως. Δεν είχα φαίνεται την ικανότητα να ψάξω στον

ουρανό, παρόλο ότι τότε θα πηγαίνανε πολύ αργά. Αρχές δεκαετίας του 1930.

Το τηλέφωνο ήρθε στα μεγάλα χωριά της επαρχίας μου αρχές της δεκαετίας του 1930. Το εγκαταστήσανε στο σχολείο, όταν το φέρανε στο χωριό μου. Σε άλλη σελίδα γράφω για το τηλέφωνο.

Το 1936 μας είπε ο δάσκαλος στο σχολείο ότι υπάρχει ένα μηχάνημα που μεταφέρει τη φωνή πολλά χιλιόμετρα. Δυο χρόνια αργότερα, το 1938 ήτανε μια σπάνια “βεντέμα” στο λάδι και με έμπνευση και πρωτοβουλία του δασκάλου μας, μαζευτήκανε 12.000 δραχ. (εράνους κάνανε, είπανε τα κάλαντα οι μεγάλοι) και καταφέραμε να το πάρουμε. Τέρμα είχε το λεωφορείο περί τα 10 χλμ. από το χωριό μας. Πήγανε και το παραλάβανε 10-15 νέοι. Όταν το φέρνανε ετραγουδούσανε του δρόμου το τραγούδι και μια γειτόνισσα είπε στη μητέρα μου: «Γροίκα τραγούδια, μουδέ νύφη νάχα φέρνουνε στο χωριό!!», μα η μητέρα μου της είπε: «Μα νύφες εξανάρθανε επά, μα ραδιόφωνο δεν εξανάρθε».

Το 1938 μας έλεγε πάλι ο δάσκαλος ότι στην Αμερική φτιάχνουνε μια εφεύρεση που θα έχεις ένα καθρέφτη εδώ να βλέπεις τον άνθρωπο που θα είναι στην Αθήνα.

Το 1965 πήγα στην Αθήνα και είδα κόσμο να χαζεύει μπροστά από μια βιτρίνα. Επήγα και εγώ και είδα που επεριοργάζονταν μια τηλεόραση. Το 1967, φιλοξενούμενος στην Εθνική Εστία, στον Πύργο της Βασιλίσσης (σαν γραμματέας κοινότητας), είδα από κοντά τηλεόραση και το 1969 ήρθε στο χωριό μου.

Ηλεκτρικό ρεύμα είδα στα Χανιά πρώτη φορά το 1936. Το 1968 ήρθε στο χωριό μου.

Από νερό εξεδίφασε η επαρχία μου τη δεκαετία του

1970 που γίνανε γεωτρήσεις.

Γραμμόφωνο είδα πρώτη φορά στους Κομητάδες που το είχαν φέρει από την Αμερική. Ήτανε κουρδιστό με ελατήριο και θυμούμαι δυο δίσκους: «Μη με στέλνεις μανά στην Αμερική...» και «Σιγά καλέ σιγά. Σιγά σιγά την άμαξα...». Επηγαίναμε με τα πόδια στο σχολείο των Κομητάδων απόσταση 2.000 μ., το χειμώνα του 1936 που δεν λειτουργούσε το δικό μας σχολείο, λόγω ασθένειας του δασκάλου μας.

Η Μάχη της Κρήτης

Την άνοιξη του 1941 ευρέθηκα μαντρατζάκι σε ένα μητάτο στους Βόθωνες περί τα 600 μ. από τα ανατολικά περίχειλα του φαραγγιού της Ίμπρου και περί τα 1500 μ. από τη δυτική πλευρά, εκεί που έγινε μεγάλο πατηρντί. Στις 20-5-1941 ευρέθηκα στο Βουβά, όταν 12 αεροπλάνα πέρασαν από πάνω μας, ερχόμενα από βορρά. Δεν επέρασε πολλή ώρα που είπανε στο τηλέφωνο ότι πέφτουμε αλεξιπτωτιστές στα Χανιά. Το βράδυ βγήκα στο μητάτο.

Σε 2-3 μέρες άρχισαν να υποχωρούνε οι Άγγλοι προς τα Σφακιά και ήτανε φανερό ότι η Ίμπρος, που ήτανε κοντά μας, θα γινότανε σύντομα πεδίο μάχης και ήρθανε στο μητάτο μας 5-6 οικογένειες για λιγότερο κίνδυνο. Στις 28 του μήνα, αν θυμάμαι καλά την ημερομηνία, οι Άγγλοι ήτανε στη δυτική πλευρά του φαραγγιού της Ίμπρου. Οι Γερμανοί τους χτυπούσανε με κανόνια από τη μεριά του Ασχύφου και βέβαια με αεροπλάνα. Ανατολικά του μητάτου μας, περί τα 600 μ., ήρθε ένας λόχος Γερμανών για να προστατεύσει το παρατηρητήριο που ήτανε αυτό λίγο πιο κοντά μας. Τα αεροπλάνα που ερχόταν συνήθως δυο-δυο, άφηναν τις βόμβες τους ακριβώς όταν ήτανε πάνω από το κε-

φάλι μας. Φαίνεται ότι από εκεί τους βόλεψε η μορφολογία του εδάφους. Τις αφήναν δυο-δυο και σπανιότερα τρεις-τρεις. Τις έβλεπα στην εναέρια διαδρομή τους, τις άκουγα που διασχίζανε τον αέρα και σφυρίζανε και τις έβλεπα που πέφτανε και κάνανε την έκρηξη. Τα “Στούκας” ήτανε καθέτου εσορμήςεως. Κάποια φορά που ήρθανε τρία μαζί, το ένα, άμα έριξε τις βόμβες του, “εστούκαρε” και χτύπησε τρία αυτοκίνητα που ήταν σταματημένα στου Μήτρο τη στέρνα απέναντι. Ήτανε φορτωμένα πυρομαχικά και πήρανε φωτιά. Με τις εκρήξεις και τις εκτινάξεις, πήρανε και τα τρία φωτιά και άκουγα εκρήξεις και έβλεπα τις λάμπεις από το απόγευμα μέχρι τα μεσάνυχτα. Άλλη φορά που ήρθανε τέσσερα “Στούκας”, το ένα έπεσε στη δ. πλευρά του φαραγγιού. Σε ένα σημείο είδα που γινότανε ομίχλη. Άμα τέλειωσε η μάχη, πήγα από κει και είδα που είχανε εγκαταλείψει δυο κανόνια εικοσπεντάλιμπρα με χαλασμένα κλείστρα. Σε άλλο σημείο που ήτανε πυκνά κυπαρίσσια, είδα που πέφτανε πολλές οβίδες. Σαν ετέλειωσε η μάχη, πήγα και από εκεί και είδα σε τρία σημεία λίμνη αίματος, είδα μια γάμπα λίγο κάτω από το γόνατο, λίγο πάνω από τον αστράγαλο. Είδα και μια κουβέρτα ματωμένη. Ένα τριών τετάρτων αυτοκινητάκι, νομίζω ήτανε το τελευταίο που επέρασε κάτω και το είχανε εντοπίσει οι Γερμανοί και το αρχίσανε στις οβίδες. Μια δεξιά, μια αριστερά, μια μπροστά, μια πίσω. Πάνω από 20 του ρίξανε. Θυμάμαι την αγωνία της παιδική μου ψυχής, όταν έβλεπα αυτές τις σκηνές, μα και την ανακούφισή μου όταν είδα ότι κατάφερε να περάσει κάτω. Κάποια φορά, είδαμε ένα αυτοκίνητο και κατρακυλούσε και το θεωρήσαμε δυστύχημα. Σε λίγο εκατραχύλησε δεύτερο, πολλές δεκάδες. Τα φέρνανε όσο

μέρος είχε δρόμο και μετά, άλλα τα αφήνανε στη μέση του δρόμου φορτωμένα εφόδια και άλλα τα αφήνανε με αναμμένη μηχανή και κατρακυλούσανε. Εμείς πηγαίναμε πρώτα και παίρναμε ότι εσηκώνετο εύκολα και στη συνέχεια πηγαίναμε και βγάζαμε τις τάβλες (τα πιο πολλά είχανε ξύλινες καρότσες), εβγάζαμε τις λαμαρίνες, μα εκείνο που μας βοήθησε περισσότερο σε δύσκολους καιρούς ήτανε τα λάστιχα. Από όσα ήτανε πεσμένα, τα κόβαμε εύκολα, μα όσα ήτανε σταματημένα τους βάζαμε πέτρες από κάτω για να μην καθίζουνε και κόβαμε τα λάστιχα. Τα κόβαμε με σαράκουσ και άμα έκανε μέρος ο σάρακας εβάζαμε και μαχαίρι. Τα κάναμε σόλες στα στιβάνια.

Ότι είχανε οι Άγγλοι μαζί τους, τα πετούσανε, ακόμα και λεφτά βρήκαμε, ρούχα, όπλα, πολεμοφόδια κ.ά. Πράγματα που μας βοήθησανε σημαντικότερα για δική μας χρήση, μα και αρκετά πράγματα τα ανταλλάσσαμε με τρόφιμα σε άλλες επαρχίες.

Η κατοχή

Και βέβαια το τραγικότερο χαρακτηριστικό της γερμανικής κατοχής, είναι οι εκτελέσεις. Εγώ θα γραφω για άλλες εμπειρίες, που και αυτές είναι επίσης τραγικές αν και κάπως λιγότερο.

Μόλις πατήσανε οι Γερμανοί στην Κρήτη, επολλαπλασιάσανε τις στερήσεις, μα εφέρανε και το άγχος. Η μητέρα όταν έφευγε το παιδί της από το σπίτι, στεκότανε στην πόρτα και το κοίταζε όσο της φαινότανε, γιατί φοβότανε πως μπορεί να μην το ξαναδεί. Οι Γερμανοί χωρίς να δώσεις καμία αιτία, μπορούσε να σε πάρουνε όμηρο, μπορούσε και να σε σκοτώσουνε. Αμέσως εξαφανίστηκαν τα τρόφιμα. Αμέσως τα χρήματα κυριολεκτικά χάσανε την αξία τους. Ως βάση

για την αξία του κάθε είδους, επαίρναμε το λάδι και όχι τη δραχμή. Υπλογίζαμε π.χ. ότι μια οκά κρέας κάνει τρεις οκάδες λάδι, ενώ μια οκά τυρί κάνει έξι οκάδες λάδι, επομένως το τυρί με το κρέας πάει δυο με μία. Αρχίσαμε πολλές φορές να μην έχομε φωμί, μα και άμα βρίσκαμε, το τρώγαμε με τρομερή οικονομία. Επίσης, αρχίσαμε και να το νοθεύομε. Στη Σούδα είχανε πνίξει τα στούκας ένα αγγλικό πλοίο και είχε φορτωμένο ρύζι. Άμα τέλειωσε η μάχη κατέβαιναν δύτες και βγάζανε τα σακιά με το ρύζι, όπου το πλύνανε με γλυκά νερά και μετά το στεγνώναμε και το κάναμε αλεύρι. Μετά το ανακατεύαμε με λίγο κρίθινο αλεύρι και αυτό που κάναμε το λέγαμε φωμί. Μα δεν ήτανε αυτό φωμί, αφού το ρύζι που του βάζαμε το λέγαμε "βρωμόρουζο". Εμαζεύαμε τα βελάνια από τα πρινάκια και τα ψήναμε στο φούρνο για να στραγγίσει η υγρασία τους. Μετά τους αφαιρούσαμε το τσόφλι, στο χειρόμυλο τα αλέθαμε και με λίγο κρίθινο αλεύρι τα κάναμε φωμί. Τα χαρούπια βάζαμε στο φούρνο για να στραγγίσει η υγρασία τους και μετά τα κάναμε αλεύρι στο μυλο ή στο χειρόμυλο και τα ανακατεύαμε με κρίθινο αλεύρι και τα κάναμε φωμί. Ένα φυχανθές κτηνοτροφικό φυτό είναι το ρόβι. Είναι τοξικό και ακατάλληλο για τον άνθρωπο, μα τότε το βράζαμε, του αλλάζαμε 3-4 φορές το νερό για να φύγει λίγη τοξικότητα και το τρώγαμε για όσπριο. Μα ακόμα το ρόβι το αλέθαμε και ανακατεύαμε το αλεύρι του με κρίθινο και το κάναμε φωμί. Ήτανε το μόνο νοθευμένο φωμί που εθεωρείτο υποφερτό. Βέβαια και το αλεύρι από ρόβι το βάζαμε σε ένα καζάνι με νερό για 2-3 μέρες, όπου του αλλάζαμε συχνά το νερό για να φύγει λίγη τοξικότητα. Η πιο ανυπόφορη νοθεία πάντως ήτανε αυτή με το "βρωμόρουζο". Αφού πριν το βάλεις

στο στόμα σου, η όσφρηση σε ενημέρωνε τι θα πει “βρωμόρυζο”. Ακόμα, άμα είχαμε κουκιά ή φάβα, που την φήναμε άλεστη, βράζαμε και χόρτα και τα ανακατεύαμε στο πιάτο και τα τρώγαμε χωρίς ψωμί (έστω και αν είχαμε λίγο, το φυλάγαμε για να το φάμε με τα χόρτα την άλλη φορά που δεν θα είχαμε τη φάβα). Δεν ήτανε πρόβλημα για τα σιτηρά μόνο που θα

Τους υποχρέωναν να σκάβουν το λάκκο τους

τα βρεις και πως θα τα πληρώσεις. Για τη δυτική Κρήτη ήτανε πρόβλημα και η μεταφορά. Ο σιτοβολώνας της Κρήτης ήτανε η Μεσαρά, μα εμείς για να πάμε να φάξομε, να βρούμε και να γυρίσομε, θέλαμε μια εβδομάδα. Να πας 20 οκάδες τυρί, για να πάρεις 60 οκάδες καρπό. Πολύ μας βοήθησαν τα κηπαράκια μας, τα οικόσιτά μας και τα χόρτα του αγρού. Όμως δεν ήτανε μόνο αδύσταχοι οι Ναζί, ήτανε και βάρβαροι σε απaráδεχτο βαθμό για τον 20ό αιώνα. Βάζανε τους αν-

θρώπους και σκάβανε το λάκκο τους και μετά τους τουφέκιζαν και τους πετούσαν εκεί. Ξέρομε συγκεκριμένη περίπτωση που έγινε στους Κομητάδες Σφακίων, μα έγινε και αλλού.

Η “Ξεζυμωσιά” στην κατοχή

Συχνά, άμα δεν είχαμε ψωμί, μα είχαμε όμως λίγο αλεύρι, αντιμετωπίζαμε την “Ξεζυμωσιά” (έτσι λέγαμε τη φορά που μας τέλειωνε το ψωμί) με τις “πλακόφτες”. Εκάναμε ένα δίσκο από ζύμη, πάχους 1-2 πόντους και διάμετρο 15-20 πόντους και την ψήναμε σε μια πλάκα, φυσική λεπτή πέτρα, και την τρώγαμε για ψωμί. Τη λέγαμε πλακόφτα, επειδή εψήνετο στην πλάκα. Ήτανε πιο νόστιμη, αν εψήνετο στην πλάκα παρά στο τηγάνι.

Εβράζαμε όμως και αλεύρι και κάναμε ένα πράμα παχύρευστο που το λέγαμε “χυλό”. Του βάζαμε λάδι και αλάτι και το τρώγαμε και δε θέλαμε ψωμί.

Εβράζαμε συχνά το αλεύρι και πολύ ρευστότερο που το λέγαμε τότε “θολόσταση”. Του βάζαμε πάλι λάδι και αλάτι και το τρώγαμε. Ελέγανε ότι η θολόσταση βοηθούσε τις λεχώνες να κατεβάζουνε πολύ γάλα. Στις λεχώνες, λοιπόν, κάνανε θολόσταση και αν ακόμα είχανε ψωμί. Μπορούσανε να βάλουνε μέσα και μπαχαρικά για να είναι πιο νόστιμη.

Εκάναμε φύλλο τη ζύμη και μετά την κόβανε κορδελάκια και τα κάναμε “χυλόφτες”. Ήτανε νόστιμες αν τις ψήναμε με το γάλα. Με το γάλα βράζαμε και σκέτο αλεύρι, το “αλευρόγαλο”.

Εκάναμε τη ζύμη θρυφαλάκια και μετά την τηγανίζαμε και την τρώγαμε. Αυτά ήτανε τα “στριφούλια”.

Εψήναμε και χόντρο, που άμα τον κάναμε με το γάλα “γαλόχοντρο” ήτανε υποφερτό φαί.

Δεν κρατούσανε όμως για πολύ, χορτάτο τον άνθρωπο τα παραπάνω φαγιά και γι' αυτό λέγανε την παρακάτω παροιμία:

«Ο χυλός στον “παραστάτη” (μέχρι να βγεις από την πόρτα), η χυλόφτα στο χωράφι (μέχρι να πας στο χωράφι) κι ο χόντρος ως το μεσημέρι». Τόση ώρα κρατούσανε τον άνθρωπο λίγο χορτάτο.

Όμως και άλλα ζυμαρικά (αν είχαμε αλεύρι) θεραπεύανε την ξεζυμωσιά

Μαλάζαμε ζυμάρι με βραστά χόρτα και με περιβλημα φύλλο ζύμης κάναμε τις “μαλαμόφτες” και τις ψήναμε στην πλάκα ή στο τηγάνι.

Μαλάζαμε ζύμη με “γλίνα” (λίπος του χοίρου) για γέμισμα και περιβλημα φύλλο ζήμης και τις ψήναμε. Ήτανε οι “γλινόφτες”.

Μαλάζαμε “ξίγκι” (λίπος από άλλα ζώα) με ζύμη για γέμισμα και περιβλημα φύλλο ζύμης. Ήτανε οι “ξιγκόφτες”. Κάναμε και καλιτσούνια με χόρτα ή μυζήθρα. Τα καλιτσούνια ήτανε ωραίο φαΐ.

Μαλάζαμε ζύμη με “χούμελη” (το νερό που βράσαμε τις κερύθρες) για γέμισμα και περιβλημα φύλλο ζύμης και κάναμε τις “χουμελόφτες”.

Άμα βάλουμε γέμισμα καθαρή μυζήθρα και περιβλημα φύλλο ζήμης, τότε έχομε ένα ωραίο έδεσμα για κάθε εποχή και κάθε περίπτωση, τις μυζηθρόπιτες.

Άμα είχαμε ψωμί, μα δεν είχαμε άλλο φαΐ, συχνά δειπνούσαμε με σκέτο “λαδόψωμο”. Καμιά φορά κάναμε θρύφαλα το ψωμί, βάζαμε λάδι, νερό και αλάτι, τα ανακατεύαμε και τα τρώγαμε. Αυτό το λέγαμε “μπαζινάκι”. Άμα είχαμε μια σκελίδα σκόρδο, εθεωρείτο “βελτίωση συσσιτίου”.

Κατοχικός μπουφές με χαρούπια, ελιές και άγρια αχλάδια
“Αποδείπνι”

1. Χαρούπια στο κόσκινο. 2. Ελιές στο λεκανάκι. 3. Άγρια αχλάδια στον τενεκέ.

Αυτό το λέγανε “αποδείπνι”, γιατί όταν σηκώνεσαι πεινασμένος από το φαί, ο οργανισμός έχει αναδρομικές αξιώσεις

Η “μαύρη αγορά”

Δεν πιστεύει όποιος δεν την έζησε, πόσο μαύρη ήτανε αυτή η αγορά στη γερμανοκατοχή. Εγώ και σε άλλες περιπτώσεις για αποδεικτικά στοιχεία γράφω πράγματα που τα έζησα ο ίδιος. Το 1941 δεν είχα συμπληρώσει τα 14 μου χρόνια. Μικρός στα χρόνια, στο μπόι και βέβαια μικρός στην επιχείρηση. Ένα δοχείο που έβαζε 7 οκάδες, το γέμιζα λάδι και πήγαινα στα δυτικά χωριά των Σφακίων, που μαζεύανε πολύ αλάτι και που βγάζανε λίγο λάδι. Στην οκά το λάδι έπαιρνα 7, 8 ή και 10 οκάδες αλάτι και το πήγαινε στα χωριά του Ρεθύμνου και έπαιρνα στην οκά το αλάτι, δυο οκάδες κουκιά ή δυο οκάδες κριθάρι ή πατάτες. Τον ί-

διο καιρό, ένας χωριανός μοι επήγε στο Ασκύφου 30 οκάδες λάδι και πήρε 10 οκάδες αλεύρι. Αν έδινα κατευθείαν τις 7 οκάδες λάδι με αλεύρι θα έπαιρνα δυο οκάδες και εκατό τριάντα δράμια, όμως αφού έκανα αλάτι το λάδι και μετά κριθάρι το αλάτι, έπαιρνα με την οκά το λάδι από 14-20 οκάδες κριθάρι. Αυτή ήταν η μαύρη αγορά. Μόνο είδος με είδος εγίνονταν οι συναλλαγές. Ούτε που ακούγεται το όνομα της δραχμής.

Σπίτια και χωριά ερήμαξε η κατοχή. Περιορισίες εξανεμιστήκανε, όμως κάποιοι μαυραγορίτες εμπήκανε φτωχοί στην κατοχή και βγήκανε πλούσιοι στην απελευθέρωση.

Οι αγγαρείς

Όμως όταν μιλούμε για γερμανοκατοχή, θα πρέπει να αναφέρομε ότι εκτός από την πείνα και το θάνατο, είχαμε και τις αγγαρείς που μας είχαν πεινασμένους, κουρασμένους και μας δίνανε ξύλο για συμπλήρωμα. Φτάνει να πω ότι μας πηγαίνανε αγγαρεία

Άντρες στο κάρο

στην Αγ. Γαλήνη που φέρνανε το δρόμο από τις Μέλαμπες και για να μην έχουνε τη φροντίδα ενός αλόγου, βάζανε 4, 5 ή 6 άντρες να τραβούνε το κάρο.

Παιδί πράμα εγώ. Πεινασμένο, κουρασμένο, καιψωμένο, όταν με είδε ένας Γερμανός που ακούμπησα λίγο στο καροτσάκι μου, ήρθε και με έδειρε. Ήμουν μικρός εγώ και δεν με έπαιρνε η ηλικία για αγγαρρεία, μα είχα πάει για να αντικαταστήσω τον πατέρα μου και με δεχτήκανε.

Το πρωί μας δίνανε τσάι και ένα φεταλάκι ψωμί. Το μεσημέρι κουκιά ή χόρτα και ένα φεταλάκι ψωμί και το βράδυ κουκιά ή χόρτα, χωρίς ψωμί. Μας δίνανε ξύλο.

Βγάζουν αλάτι με το τσιβάλι

Επί Μεταξά απαγορευότανε να καταναλώνομε αλάτι από τη θάλασσα, για να αγοράζομε αλάτι από το μονοπώλειο. Είχαμε προσαρμοστεί λοιπόν, να αγοράζομε το “μπαρμπαρόλατσο”. Άμα μας καταλάβανε οι Ναζί, που δεν ερχότανε τίποτα απ’ έξω, το αλάτι έγινε είδος πολυτελείας. Εμείς που κατοικούσαμε σε μέρη που η θάλασσα ήτανε κοντά μας, φέρναμε θαλασσινό νερό και το βάζαμε σε πήλινα δοχεία και σε πετρόσκαφες πάνω στις στέγες των σπιτιών μας και εξατμιζότανε και μαζεύαμε το αλάτι. Αυτά το καλοκαίρι. Το χειμώνα, όμως, δεν προλάβαινε να εξατμιστεί γιατί έβρεχε. Όμως η παροιμία λέει πως “οι φτωχοί κι οι ανήμποροι τέχνες κατεργάζονται”. Παίρνανε λοιπόν δυο-τρεις γυναίκες τα “σιντεροτσιάλια” (χάλκινα τσιβάλια). Παίρνανε και τη ρόκα τους ή το πλεχτό τους και πηγαίνανε στην παραλία και βράζανε το θαλασσινό νερό μέχρι να εξατμιστεί να πάρουνε το αλάτι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄

ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

Εισαγωγή

Η Κρήτη είναι αρκετά μεγάλη στεριά, μα είναι και στενόμακρη και από τη μια άκρη της μέχρι την άλλη, είναι σημαντική απόσταση και κατά συνέπεια υπάρχει κάποιες φορές διαφορά σε ιδιωματικές λέξεις και σε προφορά. Στην κεντρική Κρήτη π.χ. πολλοί λένε διπλή τη συλλαβή που σχηματίζει το ι, το η, το υ, το οι και το ει με τα σύμφωνα λ και ν, και ακόμα πιο συχνά λένε το και, τσαι και το γε, ζε, που δε συνηθίζεται στη δ. Κρήτη τόσο δα. Π.χ. Ζερωνιάτση αντί Γερωνιάκη.

Ειδικά στην ορεινή δ. Κρήτη διατηρούνται πολλές ιδιωματικές λέξεις, που έχουνε αποβληθεί ακόμα και από κοντινές επαρχίες. Η γενιά που προηγήθηκε της δικής μου, εχρησιμοποίησε τη διάλεκτο που έγραφε ο Μπάρμπα Μπατζελιός το τραγούδι του Δασκαλογιάννη (έχουσι, έναι, τίβοτσι, βούθηξε). Ιδιαίτερος όμως η σχέση του τελικού ν με τη διάλεκτό μας είναι πολύπλοκη. Αλλού το θέλει η γραμματική, μα εμείς δεν το βάζομε και αλλού δεν το θέλει η γραμματική, μα το θέλομε εμείς. Στη γενική του β' προσώπου στον πληθυντικό και στα τρία γένη, δεν το βάζομε, εκτός όταν η επόμενη λέξη έχει αρχικό φωνήεν και ακόμα αν έχει αρχικό η επόμενη λέξη κ, που από τελικό το ν παίρνει και ενώνεται με το αρχικό της άλλης λέξης, ό-

που γίνεται γ και κάνομε $\gamma + \kappa = \gamma\kappa$. Το αυτό συμβαίνει αν η επόμενη λέξη έχει αρχικό π όπου στην περίπτωση αυτή πάλι γίνεται το τελικό ν αρχικό μ, όπου $\mu + \pi = \mu\pi$. Και στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει το τελικό ν στο άρθρο μα όχι στο ουσιαστικό “τω γκοπελιώ”, “τω γκαραβοκώρηδω”, “τω γκαλονυκοκεράδω”, “τω μπαπάδω”, “τω μπαιδιώ”. Διαφορετικά δεν έχει τελικό ν ούτε το άρθρο, “τω Σφακιώ”, “τω γυναικώ”, “τω χρονώ”. Αντίθετα το βάζομε το τελικό ν και όπου δεν το θέλει η γραμματική. Π.χ. δε λέμε “τα παιδιά του”, μα θα πούμε “τα παιδιά ν-του”. Συχνά μπαίνει ανάμεσα σε δυο φωνήεντα για να αποτρέψει τη χασμοδιά, έστω και παρακούοντας τους κανόνες της γραμματικής. Ειδικά στην ποίηση μπαίνει το τελικό ν εντελώς αυθαίρετα “ποιητική αδεία”, όπου δεν το σπέρνουνε, φυτρώνει. Στο ριζίτικο τραγούδι: “Σε ψηλό βουνό σε ριζιμό χαράκι, κάθεται ν αητός...”. Έχει παραξηγηθεί η παρουσία του και κάποιοι θέλουνε να πούνε ότι έχει τη θέση “... κάθεται ένα αητός...”, μα πολύ συχνά το συναντούμε παρείσαχτο το τελικό ν στην ποίηση, όπως και στο άλλο ριζίτικο: “Πουλάκιν είχα στο κλουβί...”. Άλλοτε χάριν ευφωνίας και άλλοτε προς αποφυγή της χασμοδιάς, το τελικό “ν” ήτανε πάντα διαθέσιμο.

Στη συνέχεια παραθέτω δικά μου κείμενα στην κρητική διάλεκτο.

Ο “μεγάλος” Ντούτσε

*Ο Μουσολίνης έβαλε χοντρή δουλειά στο νού ν-του
και το ξεμυστικώθηκε του Τσιάνο, του γαμπρού ν-του.
Εσκέφτηκενε κατοχή να κάμει την Ελλάδα
δεν τό ‘φταξεν η κούτρα ν-του πως κάνει κουζουλάδα.
Κι emήνυσε του Μεταξά μια νύχτα με το Γκράτσι*

πως την Ελλάδα, ιταλική θέλει να την γράφει.
Και να του παραδώσομεν, α θέλομεν τη χώρα
για θ' αρχινήξει ο πόλεμος μέσα σε λίγη ώρα.
Κι ο Μεταξάς του μήνυσε, αν είναι παληκάρι,
θα τονε περιμένομε κι ας έρθει να την πάρει.
Οι γ-Ιταλοί τση χώρας μας εβάλασινε χέρα
στ' Οχτώβρη τσ' είκοσι οχτώ πρίχου να φέξει η μέρα.
Με γενικό ν-των αρχηγό το Μπράσκα το Βισκόντι
αρχίζαν κι εγροικούντανε των κανονιών οι βρόντοι.
Μα ο Βισκόντι εσκόνταυτε σε κάθε σχέδιό ν-του
και τον αποζυγώξασι κι εμπέφασιν το Σόντου.
Μα και ο Σόντου δε νικά και μπέμπουν τον Μπαντόλιο
μα τον ερεζιλέφανε οι γι-Έλληνες το δόλιο.
Μα κι ο Μπαντόλιο δε νικά και τον ανακαλούνε
τον Καμπαλέρο εμπέφανε να σιο ρεζιλευτούνε.
Τσοι στρατηγούς αλλάζουνε μα δε θωρούνε νίκη
στην Αλβανία επάθανε μεγάλο ρεζιλία.
Του Μουσολίνι θά 'πρεπε ο νους του να το φτάξει
πως για να μη ρεζιλευτεί θά 'πρεπε εχθρούς ν' αλλάξει.
Και θά 'πρεπεν από ξ' αρχής να το σκεφτεί ο καημένος
με Έλληνες αντίπαλους θά 'φευγε ντροπιασμένος.
Είχανε όπλα σύγχρονα, τριπλάσιους φαντάρους
μα τσ' εζυγώνα οι γι-Έλληνες σα μουνουχογαϊδάρους.
Εμπέφανε για πλια καλούς τσοι "Λύκους τση Τοσκάνης"
μα εκσιά τσ' εκάμανε λαγούς, στο γλάκιο που τσοι πιά-
νεις.

Ο Μουσουλίνης ο χεζές, και ο γαμπρός του ο Τσιάνος
ελέγασι πως νικητής ήθελα βγει ο Νταλιάνος.
Κι εκάνανε λογαριασμό τη μ-πρώτη εβδομάδα
πως 'θελα τηνε βάλουνε στη χέρα την Ελλάδα.
Δεν ελογιάζαν το κακό που 'θελα τωνε λάχει
και στον ελληνικό στρατό 'θελα γυρίσου ράχη.
Επήραμε και Κοριτσά Κλεισούρα και Χειμάρα

του Ντούτσε τα στρατέματα τα κάμαμε μαντάρα.
Μα σα δεν εκερδίζανε τσι μάχες οι Νταλιάνοι
ο Χίτλερ αποφάσισε επίθεση να κάνει.
Δύο ολόκληρα θεριά μαζί την εχτυπήσα
την Ελλαδίτσα τη μικρή και την διαλύσα.
Και σαν εκαταλάβανε την Παλαιά Ελλάδα
την Κρήτη εβορβαδίζανε καθημερινά, γκαργκάδα.
Και μιαν ημέρα του Μαγιού μια μαυρισμένη μέρα
ναζίδες εμολύνανε τση Κρήτης τον αέρα.
Ρίχνουν αλεξιπτωτιστές ναζογερμαναράδες
και τσ' αντιμετωπίζανε γέροι παιδιά και γράδες.
Με τα φτερά ν-των ήρθανε εις το σαράντα ένα
μα εξεκουμπιστήκανε με τα φτερά κομμένα.

Κ.Γ. 1950

Παραμύθι

Μια φορά κι ένα γ-καιρό ήτونه ένας πολλά κακός άνθρωπος. Έκλεφτενε τσι ξένες ελιές και δεν εμπρόκανε τσ' ειδικές του κι έχανέ τζι. Ετόσο δα νταμάχι είχενε στη γ-κλεψιά. Δεν αναγύριζεν αυτόνος μούδε πλούσιους, μούδε φτωχούς, μούδε ορφανά, μούδε χηράδες. Μια βολά γιατ' απού λέτε, είχενε σπαρμένα κουκιά μια φτωχιά κακομοίρα, χήρα με έξε ορφανά κοπέλια και όντεν επήγε για να τα θερίσει δε ν-τα 'βρενε έκεδά γιατί τη νύχτα επείγεν ο κακός άνθρωπος και δεν άφηκενε μουδένα σπόρο.

Η χήρα έκλαιγενε κι εδέρνευενε γιατ' εκείναδά τα κουκιά ήσανιε ούλη η γι-απαντοχή του σπιθιού τζη, μα ο κλέφτης απού τ' άρεσενε ο σπόρος τα στέρεφενε για να τα σπείρει ταχιά. Απής έβρεξενε δυο βολές επήγε γ-κι έσπειρέ ντα, μα όντεν επήγε να δει αν εφυτρώξανε όσα κουκιά επερίμενε πως θα δει φυτρωμένα, τόσους όφιδες είδενε κι εχυνοβολήξανε να τονε φάνε, μα τό βάλενε στο τζιφίτι κι εζηγώναντενε από

πίσω κ' ίσα-ίσα απού εμπρόλαβενε και εμπήκενε στο σπίτι ν-του κι εκλείστηκενε. Εκατάλαβεν αυτός πως οι γι-όφιδες του φέρνανε μήνυμα για τσ' αδικίες απού είχενε καμωμένες. Την ίδιαμένη ώρα εμετάγνωσενε αληθινά κι επήενε στο κόνισμα κι επαρακάλεσε ν-το Θεό να του συχωρέσει και να τονε ξεμυστέφει απού τσ' όφιδες κ' είδε ν-τον ο Θεός που επροσευκήθηκενε με καθαρή καρδιά και εξέκαμέ τσοι ντίμπις και μονι-τάρου. Από κείνη δα τη στιγμή επόθανε στη γ-καρδιά ντου ο κακός απατός του και εγίνηκενε αμέσως ένας καλός άνθρωπος και επήενε με τη σειρά τα σπύθια απού των είχενε κλεμμένα πράματα κι επλέρωσέ τζοι ούλους με το παραπάνω κι εξήταντωνε και συγνώμη. Οι μόνο δεν έκλεφτενε από κεία κ' ύστερα, μόνο αρχίηξε-νε και εβοήθηανε όπου εθώριενε πως έχουσινε ανάγκη.

Ούλο το χωριό επίστεφενε πως εγίνηκενε θάμασμα γιατί απού τη μιαν ημέρα ως την άλλη ο χειρότερος χωριανός εγίνηκενε ο καλύτερος.

«Γη θρύφε, γη ανακάτεψε, γη φύγε απού τη ν-τά-βλα»

Εγώ μωρέ κοπέλια σασε λέω πως ανε βρεθεί κιαιείς απού 50 χρονώ και κάτω απού να κατέει ίντα πάει νά 'ρθει η παραπάνω παροιμία, εγώ θα βάλω σχολαρίκια. Μα εγώ θα σας εξηγήσω για να κατέτε μπάρεμου ε-σείς απού το σήμερα κι ομπρός να εξηγάτε αυτηνιδα τη μ-παροιμία.

Όντεν ήμουνε εγώ μιτσό κοπελάκι, μα κι ακόμης απής εγίνηκα κοπελιάρης εβασίλευενε η παντέρμη η φτώχεια. Κι απής εφύγασινε οι σκυλοτανισμένοι εκείνοια οι Ναζίδες επεράσανε καμπόσα χρόνια ώστε να αναβαστηχτούμενε μια ουλιά. Ετσά, γιατί' απου λέτε, δεν είχαμενε οι μαυροκακομοίρηδες μουδέ σάλιο στη

μπούκα μας κι ούλα μας ελείπανε. Λίγα πληένια λεκανιδάκια είχενε το κάθα σπίτι μα είχενε και μεγαλύτερες πληένιες λεκανίδες απού αυτές τσ' ελέγαμενε "πετροχρειγές". Λίγες λεκανίδες είχενε το κάθε σπίτι είπαμενε, μα όμως είχενε πολλά κοπέλια γιατ' ετότεσεδά εγεννούσανε οι γυναίκες ωστ' απού ήθελεν ο Θεός. Πολλές βολές γιατ' απού λέτε εβάνασινε σε μια πετροχρειγιά ζουμερό φαητό γη βραστόγαλο για να φάνε μαζί 3-4 κοπέλια. Εδίδασι ντωνε και κουτάλια κι ένα γ-κομμάτι ψωμί και ετρώγανε συνεταιρικά. Άλλα εβρύβανε το ψωμί και άλλα ανακατεύανε το θριμένο στην πετροχρειγιά για να το πιάσει το ζουμί. Ύστερα δα σαν αρχινούσανε να τρώνε δεν το καλομασιούσανε το φαί για να μπροκάμουνε να φάνε περισσότερο πρίχου το ρουφήξουνε οι "συνεταιίροι" ν-τωνε.

Τη μ-παροιμία την ελέγανε ότι νάχα θέλουνε να πούνε πως όπου τρώει κιαιίς ψωμί, πρέπει να το πλερώνει. Καλά τό λεγενε ο συχωρεμένος ο Άγιος Παύλος, πως όποιος δε δουλεύει δε δικαιάται να τρώει.

Μα μη χαντάτε δα πως είχαμενε μόνο πληένια λεκανιδάκια. Είχαμενε και ασφενταμένα πινακάκια, πού και βολά, μα τα καλά μας πιάτα τα λέγασινε "εμαγιέ". Μα έκεινεσιδά οι εμαγέδες, ότι νάχα χτυπίσουνε εκάναςινε σα τζι πληγές και ελέγαμενε πως "εκασιδιάζανε" και σε καμπόσο γ-καιρό ετρυπούσανε. Μα κιαν εκασιδιάζανε δεν τα πετούσαμε μα κιαπής ετρυπούσανε δεν τα πετούσαμε μονό εβάναμε ένα μπερτσίνι από μολύβι και εφράζαμε την τρύπα και πάλι σα γ-και πρώτα το εμαγιέ.

Με αυτές τσι υστέρησες και μ' αυτά τα βάσανα εμεγαλώναμενε εμείς, μα δεν εγινήκαμενε μούδε κουκουλοφόροι, μούδε ληστές, μούδε χουλιγκάδες, μούδε αντεξουσιαστές, μα μούδε χασικλήδες.

Ποίημα της Κρήτης

Μια νύφη στη Μεσόγειο στου χρόνου την πορεία
πολιτισμού και ηρωισμού γράφει χρυσή ιστορία.
Είναι η Κρήτη η όμορφη, η Κρήτη η παινεμένη
που έδωσε πολιτισμό σ' όλη την Οικουμένη.
Πρώτο έλαμψε το άστρο της μέσα στις γης τα σκότη
και όσο για ηρωισμούς, πάντα θα είναι πρώτη.
Οι Παρθενώνες κ' οι Δελφοί κ' η εθνική πορεία
από της Κρήτης το νησί είχαν αφετηρία.
Μήτηρ Διός και Μίνως, Ιδομενέως, Νεάρχου
και του Δασκαλογιάννη της και του Μεγάλου Εθνάρχου.
Και τον Θεοτοκόπουλο τον έχει καύχημά της
κι ο Καζαντζάκης το τιμά της Κρήτης τ' όνομά της.
Οι φλόγες απ' τ' Αρκάδι της θα λάμπουν στους αιώνες
και θα διδάσκουν στους λαούς πως γίνονται οι αγώνες.
Και τον αγυλωτό σταυρό τον κάνανε κουρέλια
με πέτρες και με ρόπαλα, γυναίκες και κοπέλια.
Το έδαφός της πως χωρά, τόσο μεγάλη δόξα;
Που πήρανε τα τέκνα της με γκράδες και με τόξα;
Τις ομορφιές σου Κρήτη μου ο κόσμος τις θαυμάζει
άλλο νησί δε βρέθηκε στον κόσμο να σου μοιάζει.
Τότε που είναι στον ανθό τα εσπεριδοειδή σου
μαζί με άλλες ομορφιές μοιάζεις της παραδείσου.
Εδώ φυτρώνει κ' η ελιά στο άγιό σου χώμα
με το χρυσό εισόδημα και τ' ασημένιο χρώμα.
Όλο ομορφιές και λεβενδιές και παληκαροσύνη
εσύ 'σαι διαμαντόπετρα σ' όλη τη Ρωμιοσύνη.

Κ. Γερωνυμάκης 1969

ΠΗΓΕΣ

- 1) Από εργασίες του συγγραφέα που έχουνε γραφτεί κατά καιρούς στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο.
- 2) Από εκπομπές του συγγραφέα στην τηλεόραση και σε ραδιοφωνικούς σταθμούς.
- 3) Από μπακαλοδεύτερο του Εμμ. Χιωτάκη, του 1914.
- 4) Από τη Στατιστική Υπηρεσία Χανίων.
- 5) "Η Κρήτη Υπόδειγμα Έρευνα Leland Gallbaugh Ίδρυμα Rokfeleg
- 6) "Οικονομία της Κρήτης 1951-1981" Μαυρομάτη
- 7) "Ιστορία της Κρήτης" Ν. Ψιλάκη
- 8) "Η Κρήτη στο πρόσφατο παρελθόν" Κ. Γερωνυμάκη
- 9) "Ταξίδι στην παράδοση" Κ. Γερωνυμάκη
- 10) "Λαϊκή Ιατρική στην Κρήτη" Κ. Γερωνυμάκη
- 11) "Κρητική λαϊκή ποίηση" Κ. Γερωνυμάκη
- 12) "Κοινότητα Ασφένδου" Κ. Γερωνυμάκη
- 13) "Παραβολικά ποιήματα" Κ. Γερωνυμάκη
- 14) "Ιστορία των Σφακίων" Γρ. Παπαδοπετράκη
- 15) "Νέος μαντιναδολόγος" Κ. Γερωνυμάκη
- 16) Εμπειρίες και βιώματα εβδομήντα χρόνων του συγγραφέα.
- 17) "Κρητικά Παραμύθια" Κ. Γερωνυμάκη.
- 18) Στοιχεία από πλειάδα βιβλίων του Πάρι Κελαϊδή.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

A

Άβια= άτεκνη

Αβιζιέρνω= παραγγέλω επίμονα (Αβιζιερνέ με ο πατέρας μου να σέβονται τσοι γειτόνους)

Άγαρμπα= άτακτα

Αγγέλαμος= αγριοταγή

Αγγρίζω (σε παιδιά)= τα κάνω να κλαίνε

Αγέτητος= πολύ αντεχτικός (αέτητος)

Αγίδα= βοήθεια (Βενετ. aida) Α δεν είχα αγίδα δε θελά τα καταφέρω)

Αγκαλέ= δεμάτι στάχυα

Αγκανάδο= παραγεμισμένο, αγανακτισμένο
(Έχασε στα χαρθιά κ' είναι αγκανάδος)

Αγκανάρω= καταπιέζω (βενετ. accanare)

Αγκινιάζω= εγκαινιάζω

Άγκουρος= νεαρός, κούρος

Αγκινάρι= μεταλλικό σκουφακι στο αρδάχτι

Αδρομιάζω= δίνω δρόμο για βοσκή στα ζώα

Άζουδος= άτυχος, δεν έχει καλό ζώδιο

Αθάλη= καρβουνοσιά

Αθιβολή= συζήτηση γύρω από άτομο ή κατάσταση

Άθος= στάχτη

Ακάτεχος= ανήξερος (Ο στραβός κι ο ακάτεχος
είνιε ένα γ-κερεμέ)

Ακούει μου= αντέχω (Ακούει μου να σηκώσω 120 κιλά
φορτίο)

Αλάι= δόση (Επαίξανέ ν-του ένα αλάι ξύλο)

Αλεκατησιά= μαλλί ειδικά για να το κάνουν στημόνι

Αλλέτι= αλάργο. "Αλλέτι νά 'χει ο πειρασμός"

Αλυταγάδα= αραιάδα δάσους

Αμέντες= προσοχή. "Έχε τσ' αμέντες σου" = πρόσεχε
(ιταλ. amente)

- Αλουσιά= νερό που έβρασε με στάχτη
 Αμολέρνω= απελευθερώνω (ιταλ. amollare)
 Αμπάσος= αργός (βενετ. abasso) (Καλός τεχνίτης είναι
 μα είναι αμπάσος)
 Αμπελωνέ= κλωστή που βάζει μια φορά η βελόνα
 Αμπερδουκλο= εμπόδιο
 Αμπέτι= στήθος (ιταλ. petto)
 Αμπολιάζω= υποδεικνύω για δικό μου κάτι (ιταλ.
 bolare) (Αμπόλιασα μια κοπελιά)
 Αμπώθω= απωθώ, σπρώχνω
 Αναβόλεμα= ανήφορος
 Αναγαλιάζω= ευχαριστιούμαι
 Αναγελώ= περιπαίζω («Του κόσμου το αναγέλασμα,
 τον κόσμο αναγέλα»)
 Ανάδοση= υγρασία
 Αναθιβάλλω= υπενθυμίζω, αναφέρομαι σε παλιά.
 Ανάκαρα= αντοχή («Δεν έχω μπλειο μου ανάκαρα...»
 (Σάρα, στη "Θυσία του Αβραάμ"))
 Ανακερώνομαι= μου έρχεται εμετός
 Αναλυγαδιάζω= αραδιάζω γεγονότα
 Αναμαλάδος= ο καιρός είναι για νερό (Αναμαλάδος
 είναι ο καιρός. Μπορεί να βρέξει)
 Αναμούρδουλος= άβολος
 Αναμουταλίζω= δίνω απότομη σπρωξιά
 Αναντρανίζω= ανασηκώνομαι
 Αναχουρδισμένος= αναμαλλιασμένος
 Αναστεναμένος= ανίκανος, άχρηστος
 Ανατζούμπαλος= αταχτοποιήτος
 Ανατσαρώνω= αντιστέκομαι
 Ανεριάζομαι= συχνάζω κάπου (Ανεριαστήκανε
 μποντικοί στο σπίτι μου)
 Ανηφοράς= καπνοδόχος
 Αντέτι= συνήθειο (τουρκ.) («Πάντα σου και παντοτινά

το 'χεις αυτό το αντέτι»)

Αντίνοιρα = πέρασα απέναντι

Αντροκαλιούμαι = προκαλώ

Απαλαγή προβατίνα = έχει αρνάκι

Απαντοχή = ελπίδα

Απατός σου = του λόγου σου, προσφώνηση σε
ηλικιωμένο ή σεβάσιμο πρόσωπο

Αποδέλοιπα = υπόλοιπα

Αποζάουρο = πολύ σκάρτο

Απόι = αγιάζι

Αποκοτώ = τολμώ

Αποκολώνω = προχωρώ και δεν φαίνομαι

Απολυταρώ = πετώ κάτι με μανία

Απομονάρια = απομεινάρια («Να χαρείς τ' απομονά-
ρια σου». Ευχή σε μάνα που έχασε παιδί)

Απονούμαι = οργίζομαι

Αποπαίρνω = επιπλήττω

Αποστάθηκα = δεν αντέχω άλλο

Αποταχιάς = προ λίγου

Απού (αντωνυμία) «Απού έχει αμπέλια ας βάνει
εργάτες»

Απού (πρόθεση) «Απού το πρωί δε σ' είδα»

Απού (σύνδεσμος) «Αυτός απού σου 'λεγα»

Αραλίκι = λούφα, ευκαιρία

Άρβαλος = θόρυβος (Το άδειο βαρέλι κάνει πολύ
άρβαλο)

Άρκαλος = ασβός

Αροδαμός = νέα τρυφερά βλαστάκια στο δέντρο

Αρόλιθος = φυσικό λακάκι στην πέτρα

Ασκελαμίδα = παραφυάδα

Ασκοντάβλα = γουβάς από δέρμα ζώου

Ασφεντουρώ = εκσφενδονίζω κάτι

Άταρος = τσαπατσούλης

Άτζεμπα= άραγε (τουρκ. aceba) (Άτζεμπα, αλήθεια
είναι πως υπάρχει άλλη ζωή;)
Ατζί= γάμπα (ιταλ. apca)
Ατονιασμένος= καχεκτικός
Άτσαλος= ανεπιτείδευτος
Ατσετέρνω= καταδέχομαι
Ατσιποδιά= κακοτυχία
Αφορούμαι= υποφιάζομαι (Αφορούμαι γω, πως όσα
λένε οι βουλευτές είναι ούλα ψόματα)
Αφουρκάζομαι= ακούω μα και υπακούω
Αχαμνός= αδύνατος, λάσκος

B

Βαγεστώ= δεν αντέχω άλλο
Βάλη= βάσανα (Τα πάθη και τα βάλη μου άλλος κια-
νείς δεν τά 'χει)
Βαρβάτος= επιβήτορας
Βαρεμένη= έγκυος
Βαρονιά= οχλαγωγία
Βασμός= συνήθεια
Βαταλαλώ= φλυαρώ
Βεντέμα= καλή παραγωγή (βενετ. vendema)
Βερντίμα= περίοδος (Μια βερντίμα, όντεν τον ετάιζα
μ' αγάπανε)
Βήσαλο= κομμάτι από κεραμικό (λατ. besalis)
Βιατζέ= σαιζόν (Καλά επήγεν οφέτος η βιατζέ στο μη-
τάτο μας)
Βιστήριγμα= πλήγμα από κακά πνεύματα
Βλασερό= νερουλό
Βολά= φορά
Βορθακός= βάτραχος
Βορόσκι= όπου σκιάζει ο αέρας
Βοσκισμένος= χορτάτος

Βουλοπλέω= είμαι σε δίλημμα
Βούρια= μεγάλο σακοίλι της πλάτης
Βουτσές= περιπτώματα ζώων
Βρόχι= παγίδα
Βρούχος= θόρυβος
Βώλακας= μεγάλη πέτρα
Βωλόσυρος= αλωνιστικό εργαλείο.

Γ

Γαλόπετρα= χάντρα για τις εγκύους, για να κατεβά-
σουν γάλα
Γαμαρισμένος= λερωμένος, μεταφορικά ελεεινός
χαρακτήρας.
Γαμπάς= ράσο, κάπα («Όντεν είναι κάψα, το γαμπά
σου βάστα»)
Γάστρα= σπασμένο πιθάρι
Γαργερός= λερωμένος
Γαλονόμος= βόσκει τα έγγαλα ζώα
Γδέχεται= περιμένει («Αλίμονο όποιος γδέχεται
απού τη ρούγα δείπνο»)
Γδούρης= ρακένδυτος
Γεμιτζής= ναυτικός
Γέμη= τροφή των ζώων
Γερά-γερά= γρήγορα
Γέρα= γεράματα
Γερά= δυνατά
Γαλιά= παραλία
Γιουρουντώ= εφορμή (τουρκ. yuguyus)
Γχάρδας= φάρυγγας
Γχώνω= με πειφάζει το φαΐ
Γλυκοσάλιση= ευχαρίστηση («Ο Θεός να σε
γλυκοσαλίσει», ευχή)
Γλιτέρα= σωσμός («Μούδε πώδε, μούδε πέρα,

δε μπορώ να βρω γλιτέρα»)

Γνώθω= ξυπνώ

Γομάρι= φορτίο (αρχ. ελλ. γόμος, ειδικά φορτίο πλοίου)

Γουμανός= καλοθρεμένος

Γούργουθας= λάκκος εδάφους από τη φύση

Γρατζουνέ= ξύσιμο

Γρε= γριά

Γροικώ= ακούω

Γρυλώνω= κοιτάζω επίμονα «Γρύλωνε και φώνιαζε να
σε προσέχει ο κόσμος»

Δ

Δακάνα= παγίδα

Δαχτυλίδωση= αρραβώνιαση

Δεματαρέ= εκεί που δένομε τα ζώα

Δέτης= πεζούλιασμα εδάφους

Διαγουμίζω= δημιουργώ σύγχυση («...πρι νά 'ρθει
ο χάρος να μας βρει, να μαςε διαγουμίσει...»
από ριζίτικο)

Διανταλάσσω= κινούμαι

Διαρμίζομαι= μεταχειρίζομαι

Διασάκι= απαγόρευση (Έσπασε το διασάκι =
έπαψε η απαγόρευση)

Διάχνω= μεταχειρίζομαι

Δικά= φτάνει

Δικολογιά= συγγένεια

Δίφορο= φυτό ή ζώο που γεννά δυο φορές στον ίδιο
χρόνο

Διώμα= προτέρημα

Δοκίδα= λιανό δοκάρι

Ε

Εβγοράδα= ορατότητα

Εγώ μου = αλίμονό μου
Εγράντισα = έμπλεξα
Εδά = τώρα
Είκασι = σαν πως
Είντα = ερωτηματικό
Εκρύγιανα = εκρουλόγησα
Έλεθρα = πολλή ζημιά (Έκαμεν ο βοριάς μεγάλα
έλεθρα)
Εμπασάδα = μικροεξυπηρέτηση
Εξεμπουμπουλώθηκε = δεν είναι πια μυστικό
Επά = εδώ
Επεά = άραγε (επεά να μου γιαείρουνε θέλει τα
δανεικά;)
Επλάνταξα = εξορίστηκα
Εργώ = κρυώνω
Έχνος = ζώο

Z

Ζάβαλε = δυστυχώς (τουρκ. zavalli) (Έβρεχε ζάβαλε
οφές και δεν επήγα στη δουλειά)
Ζαβίδι = σιρίτι
Ζαβός = παλαβός
Ζαράρι = φθορά (τουρκ. zarar)
Ζάρει = τυχαίνει (τουρκ. zar)
Ζαρίφικος = ωραίος
Ζαρούκλες = ρυτίδες
Ζερβός = αριστερός
Ζευτικά = βόδια που ζευγαρίζουνε
Ζογλός = κουτσοχέρης
Ζούμπερα = οικόσιτα ζώα
Ζουρίδα = κουνάβι της Κρήτης, είδος αλεπούς
Ζυγώνω = διώχνω

Η

Ήμπα να= μήπως

Θ

Θαμάζομαι= θαυμάζω

Θαράπια= ψυχική ευχαρίστηση

Θρινάκι= ξύλινο εργαλείο για το λίχνισμα των
σιτηρών που το λένε και λιχνάκι

Θρύβω= κομματιάζω

Θυμίζει το ζώο= θέλει να ζευγαρώσει

Ι

Ίγιотας= διοξειδίο του χαλκού

Ίντα και είντα= ερωτηματική αντωνυμία

Κ

Καβάλιασμα= συμμετρικό μπάλωμα παντελονιού

Καβαλίνες= περιπτώματα γαϊδάρου

Κεδελέτο= φορείο μεταφοράς νεκρών

(Στο κεδελέτο θα με βάλεις) = θα με οδηγήσεις
στο θάνατο

Καδένα= αλυσίδα

Καζάς= συμφορά

Καθάριο= καθαρό

Καθέ= κάθισμα

Καιτές= κι έπειτα

Κακοβάνω= έχω κακό προαίσθημα

Κακοπαθίζομαι= εκφράζω ανησυχία

Κακοπωρεμένος= καχεκτικός

Καλλιμέντο= προοδευτικό έργο (ιταλ. calmente)

Καλλιιά= καλύτερα

Καλλωνή= καλοσύνη (Αύριο, αν είναι καλλωνή,
που θα τα πας τ' αρνάκια;)

- Καλοπίταγος = καλόβολος
 Καματερή = εργάσιμη («Σκόλη και καματερή,
 δούλευε φτωχέ να ζεις»)
 Καμινάδα = κουζίνα
 Καμπανός = καντάρι, ζυγός
 Καμπούλι = αναγνώριση (Εγώ τσοι συγγενείς μου
 τσοι κάνω καμπούλι)
 Κανιάς = μη αναπτυγμένος
 Κανίσχι = δώρα σε τρόφιμα στο γάμο
 Καντηλίζει = λάμπει
 Καπαντίζω = υπερτερώ
 Καρακαντές = μισογκρεμισμένο σπίτι
 Κάργα = ζόρε
 Καρκανιασμένο = αποξηραμένο
 Καρνιέρα = πάνινη σακουλιέρα
 Κάρτο = δοχείο 2,5 οκ. (το 1/4 του μίστατου)
 (ιταλ. quarto)
 Κάσες = ακαθαρσίες του σώματος
 Κατακοίλι = φορτίο ζώου χωρίς σάγμα
 Κατακοντίς = σε κοντινές μέρες (Κατακοντίς τση
 Παναγίας θά 'ρθω)
 Κατάλυμα = ερειπωμένο σπίτι
 Κατατόπι = τοποθεσία
 Καταχανάς = βρυκόλακας
 Κατεριάζομαι = βρίσκω λύση (Ο φτωχός κι ο
 ανήμπορος, τέχνες κατεριάζονται)
 Κατηγορημένος = αδυνατισμένος
 Κείτομαι = είμαι ξαπλωμένος
 Κεντινάρι = εκατοντάδα (Στο Βυζάντιο κεντινάριος
 = 100νταρχος)
 Κερεμέ = ομοιότητα (Ένα κερεμέ είνιε = ίδιο πράμα)
 Κερεστές = υλικά προς επεξεργασία
 Κηδεύω = φυλάω (Καλλιιά είν' ο κηδευτής, απού

το δουλευτή)

Κιας= τουλάχιστον (Έχω κιας φιλότιμο)

Κιόντες= κι όμως

Κιρατζής= αγωγιάτης

Κλητούρια= μακαρία

Κνισάρι= περιτόνιο

Κομητέ= κρεβάτι

Κοκορέξια= προσποιητή επιφύλαξη (Την ώρα
απού του χάριζα, έκανε τα κοκορέξια ντου)

Κόντυλα= χοντρά άχυρα

Κοξίζω= παύω να συχνάζω (Ταχτικά έπχιαινα μα
εκόξισα γιατί με στενοχωρήσανε)

Κρεμαστά= ψηλά

Κοτσάκια= πειραχτικά λόγια

Κουζουλός= τρελός

Κούκλης= πετεινός

Κουλαντρίζω= εξουσιάζω (τουρκ. kullandim)
(Ο τροζός δεν κουλαντρίζεται)

Κουλούχι= κουτάβι

Κουλουκουτίζω= φαχουλεύω (Μόλις μπει στο σπίτι
κουλουκουτίζει)

Κουνάλι= πολύ ώριμο φρούτο

Κουράδι= κοπάδι

Κουρέτο= θάρρος από άλλους (Κάνει το αντράκι,
γιατ' έχει κουρέτο)

Κουρουντίζω= προστατεύω

Κρούψιμο= απαγχονισμός

Λ

Λαβέτζι= καζάνι (ιταλ. lavaggio)

Λαγουτάρω= διευθύνω (Δε νταγιαναντώ τόσα βάσανα
απού λαγουτάρω)

Λαθρακιασμένο= σαπιμένο

Λακριντί= διήγημα
Λαμνί= ο καρπός σωρός στο αλώνι
Λαμπουρδανίζω= καίγομαι
Λάφα= ακρίδα
Λέρι= κουδούνι (γαλλ. l'airain= χαλκός)
Λέσκα= γκρεμνό (ιταλ. la esca)
Λήτηγα= βάσανα, φροντίδες (Εφάγανέ με τα λήτηγα)
Λογοστεμένος= έχει τελειωμένο προξενιό
Λούμακας= παραφυάδα
Λουσόθηρο= μεγάλη καταστροφή

Μ

Μαγλαβίζω= ασκώ πίεση («Μαρούλη δέρνει η μάνα τζη, Μαρούλη μαγλαβίζει...» από ριζίτικο)
Μαθώς= πράγματι
Μάλαμα= τα αλιωνεμένα στάχια
Μάλι= θησαυρός («Νάχαν εξαγοράζεται ο θάνατος με μάλι, θελά 'ναι αυτό για τσοι φτωχούς η αδικιά μεγάλη»)
Μαλισαπήδες= συνεταίροι στο μητάτο
Μανάρι= τσεκούρι
Μανίζω= θυμώνω
Μάντακας=τσιμπούρι
Μαντραμπάζης= έμπορος φορτηγών ζώων (τουρκ. matrabaž)
Μαξούλι= εισόδημα (τουρκ. mahsul)
Μαριόλος= πονηρός («Μια μυλοποταμήτισσα, μια καστρινή μαριόλα...») από μαντινάδα.
Μαργώνω= κρυώνω
Μαρτί= οικόσιτο ζώο
Μάρτσο= πύο (ιταλ. marcìa)
Μαστέλο= δοχείο με νερό στο σιδηρουργείο, στο τσαγκάρικο ή στο ρακηδιό

Ματζιαδούρα= το μέρος που ταΐζομε τα ζώα
Ματσιπέτια= οι πάνω πέτρες στις χωματοστεγες
Μελίζω= κομματιάζω (μελίζω κρέας)
Μεραμπούτης= αταχτοποιήτος
Μητάτο= τυροκομείο στο βουνό (λατ. metatum)
Μίστατο= 10 οκάδες (βενετ. mistute)
Μοιράσι= μερίδιο
Μονιάρου= μαζεμένα (ιταλ. montare) (Επήρες
μού τονε το νου τζάμπα και μονιάρου...)
Μονοκόρδι= χωρίς διακοπή
Μουρίδα= φίμωτρο
Μουχριάσματα= σκοτεινιάσματα
Μόφωτα= όταν αρχίζει να φέγγει λίγο
Μπάρε μου= τουλάχιστον
Μπασαλντιζω= καταφέρνω
Μπατάρω= αναγνωρίζω (ιταλ. baudire)
Μπεγεντιζω= συμπαθώ (τουρκ. bagendim)
Μπελί είναι= είναι φανερό
Μπιζικάρω= πιέζω (ιταλ. bezzicare)
Μπατέρνω= υποφέρω (εμπάτερια πολλά βάσανα)
Μπιλώθω= σπρώχνω
Μπίρμπαση= αποβολή της εγχύου
Μποτζάλια= οι πέτρες στο στόμιο του πηγαδιού
Μπούγιος= όγκος
Μπρατάδο= γεμάτο

N

Νάμι= φήμη (Καλλιιά 'ναι να κάμεις νάμι, παρά να
κάμεις αξία)
Νήλες= βάσανα
Νούρι= σπουδαία ομορφιά
Νταγιαντώ= αντέχω
Νταμάχη= επιμονή, πλεονεξία
Ντελόγο= αμέσως

Ντιλικάτο= εύθραυστο
Ντρακέρνω= ξεκινώ (ιταλ. attaccare)
Νωγώ= νιώθω (Καλλιό είναι να νωγάς, παρά να
μπορείς)

Ξ

Ξαθέρι= το καλύτερο
Ξαργουτού= επίτηδες
Ξεικάζω= έχω ιδέα από τέτοια
Ξεμπουργέρνω= ξελαφρώνω
Ξέφλημα= τέλεια καταστροφή (Εμπήκανε οζά
στο σπαρμένο μου και το κάμανε ξέφλημα)

Ο

Ομπλή= ίχνη (εκάνανε την κλεψιά χωρίς ομπλή)
Όμπυος= πύο
Ουλιά= δόση

Π

Παγανέ= ο τόπος του ζώου, η "πατρίδα" του
Παρακατσεύω= κρυφακούω
Παρακεντές= κακοτερένιος
Πούρι= πράγματι
Πώδε= προς τα εδώ

Ρ

Ρεβαΐσι= φουλ δουλειά (τουρκ. revac)
Ρεμέδιο= λύση (βενετ. remedio)
Ριζικάρει= τυχαίνει (ιταλ. risicare)
Ροζονάρω= συζητώ ευχάριστα (βενετ. rasonar)

Σ

Σάικα= δίχως άλλο

- Σαμά= σημάδεμα των ζώων
 Σανάδα= θηλυκό αγρίμι
 Σάντουλος= νονός (ιταλ. sandulo)
 Σιργουλεύω= καλοπιάνω (Α θέλεις γροίκα μου
γιατ' εγώ δε σιργουλεύω)
 Σκαμπάζω= έχω ιδά από τέτοια
 Σκραφνί= κλήρωση, ειδικά σε παιχνίδια των παιδιών
 Σκύβαλα= χοντρά άχυρα με λίγο καρπό
 Σμαρδεμένο= νοθευμένο (Εσμαρδέψανε και την
αθρωπιά στα χρόνια μας)
 Σουσούμια= εξωτερικά γνωρίσματα
 Σταμαρίζω= μου λείπει κάτι που πολύ το επιθυμώ
 Στέργω= συμβάζομαι
 Συναλλίει= συναλλαγή
 Συντρίφτης= ένα ξύλο με διχάλη στην άκρη, που
έσπρωχνε τα ξύλα στο φούρνο
 Συσιλέ= όλο το σόι
 Σύσειλο= πολλή ζέστη
 Σώντας= αφού είναι έτσι (Σώντας το θέλει, ας είναι)

Τ

- Τάνιο= πολύ καχεκτικό
 Ταϊτέρου= αύριο
 Τζέλομαι= επιθυμώ, επιδιώκω
 Τζιρίτι= τρέξιμο
 Τόμου= μόλις
 Τοπώνω= εντοπίζω
 Τραϊτοριά= απάτη
 Τραχτώνω= ξεπαγιάζω
 Τριμιντίνα= τρομάρα (ιταλ. trementina) (Όπου
εθώρουνα Γερμανούς, στην κατοχή, μ' έπχιανε
τριμιντίνα)
 Τσαϊρια= ξερά χόρτα

Τσάκνα= ξερά χόρτα

Υ

Υστεριά= τέλος, στό τέλος

Φ

Φιλιότσος= βαφτισιμός (ιταλ. figlloccio)

Χ

Χάβρα= πολύς θόρυβος (εβρ. συναγωγή)

Χαζίρικο= έτοιμο (τουρκ. hazır)

Χαλιμπουρδίζω= μιλώ ακαταλαβίστικα

Χιλές= απάτη (τουρκ. hile)

Ψ

Ψαλιμουδίζω= μουρμουρίζω

Ψιάκα= πικρό

Ψμίθι= καλλιτέχνημα

Ω

Ωφου= επιφώνημα πόνου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Αφιέρωση βιβλίου.....	5
Έργα του ίδιου συγγραφέα.....	6
Βιογραφικό Σημείωμα.....	7
Πρόλογος.....	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ.....	11
Γεωγραφία.....	11
Λίγα ιστορικά στοιχεία για την Κρήτη.....	14
Οικονομική κίνηση - παραγωγικότητα.....	16
Το μεροκάματο.....	19
Στοιχεία Στατιστικής Υπηρεσίας.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ.....	22
Η ιδανική ομορφιά της γυναίκας.....	22
Η θέση της γυναίκας.....	23
Το προξενιό.....	26
Κόψιμο της κλωστής.....	27
Ο αρραβώνας.....	29
Ο γάμος.....	34
Αντιχαρά.....	37
Εγχυμοσύνη - γέννα.....	38
Η βάφτιση του παιδιού.....	40
Χαϊδολογήματα.....	42
Πήλινη κολυμπήθρα.....	43
Μωρομάνες.....	45
Βιαία απαγωγή γυναίκας.....	46
Βεντέτα - ζωοκλοπή.....	48
Συμβιβασμοί σε βεντέτες.....	49
Το πένθος.....	50

Λείψανο.....	51
Μνημόσυνο.....	52
Σφακιανά μοιρολόγια.....	54
Θρηνητικά ριζίτικα.....	65
Πανηγύρια.....	66
Η φιλοξενία.....	67
Αδερφοχτοί.....	68
Απομόνωση του σημερινού ανθρώπου.....	69
Οικειότητα μεταξύ αγνώστων.....	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΑΓΡΟΤΙΚΑ.....	72
Η γεωργία.....	72
Το θέρος.....	75
Το αλώνισμα.....	77
Το λίχνισμα.....	79
Η κτηνοτροφία.....	81
Οι συζευτάδες.....	83
Στο μητάτο.....	85
Επεξεργασία γάλακτος.....	86
Συμφωνητικό.....	89
Διανομή του τυριού.....	90
Η κουρά των προβάτων.....	91
Κατσιγαραλείμματα.....	93
Δακανορούφι.....	95
Ο γιδάρης.....	96
Οι σαμές.....	97
Στο ποτιστήρι.....	98
Αγριμοκόκκαλο.....	99
Ευνούχισμα τράγου.....	100
Ευνούχισμα σκύλου.....	101
Ευνούχισμα θηλυκού χοίρου.....	102
Παρατηρητικότητα των χωρικών.....	103

Συμπεριφορές ζώων.....	104
Ελαιοκομία.....	108
Εισαγωγή.....	108
Το λιομάζεμα.....	108
Επεξεργασία ελαιοκάρπου.....	110
Στη φάμπρικα.....	111
Η αμπελουργία.....	115
Ο τρύγος.....	116
Πατητήρι.....	117
Ραχοκάζανο.....	118
Η μελισσοκομία.....	118
Κηροποιός.....	121

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ.....	122
Ο σομαράς.....	122
Ο τσαγκάρης.....	124
Ο κοφινάς.....	125
Ο μαραγκός.....	128
Ο πεταλωτής.....	130
Αγροφύλακες.....	131
Η ρασοφάμπρικα.....	132
Χτίστες.....	135
Ονομασία της πέτρας στον τοίχο.....	139
Σχέδια σπιτιών.....	140
Σχεδιαγράμματα σπιτιών.....	141
Ο τραβοκουβαλητής.....	142
Το μεσοδόκι.....	144
Μεταφορά υλικών.....	144
Η ταράτσα.....	145
Το ασβεστοκάμινο.....	146
Ο γυρολόγος.....	149
Ο μανάβης.....	150

Το καρβουνοκάμινο	151
Ο δίκταμος	154
Ο νερόμυλος	155
Οι χτενιάδες	157
Ο καραμπασάς	157
Καρεκλάδες και τροχατζήδες	158
Οι σφουγγαράδες	158
Μαντραμπάσηδες	159

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Χειρόμυλος και καφεδόμυλος	161
Το ζυμωτό	162
Η μπουγάδα	164
Επεξεργασία του μαλλιού	165
Διάσιμο	167
Ο αργαλειός	168
Το νυχτέρι	170
Το σαπουναριό	170
Το βαφείο	171
Οι νεροφόρισσες	172
Το μετάξι	173
Ο μεταξάς	174

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΠΑΙΔΙΚΗ ΖΩΗ

Στο σχολείο	176
Τα παιχνίδια των παιδιών	179
Το σκραφνί	180
Ο Ιορδάνης Ποταμός	181
Οι αμάδες	182
Αμπάρα	183
Το χωστό πουλί	185

Το ξυλίκι	186
Η τρόνιζα	187
Η πινακωτή	188
Το “μητάτο των παιδιών”	189
Ο Τσαραλής	189
Το μελισσάκι	190

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ'

ΚΡΗΤΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Εισαγωγή	192
Το ριζίτικο τραγούδι	193
Αλληγορικά ριζίτικα	194
Ιστορικά ριζίτικα	197
Εθμικά ριζίτικα	200
Τα κάλαντα	202
Εισαγωγή	202
Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς	204
Τα κάλαντα 10ετίας 1930	207
Τα κάλαντα όπως τα λένε τώρα	208
Τα φώτα	209
Τα κάλαντα του Λαζάρου	209
Τα θρηνητικά κάλαντα της Μεγ. Παρασκευής	210
Πολεμική λαϊκή ποίηση	211
Μαντινάδες	213
Ρίμες	213
Παροιμιακές μαντινάδες	223
Δικές μου μαντινάδες	226
Παρατσάφαρα	229

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η'

ΛΑΪΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ	231
Εισαγωγή	231
Φαρμακείο στο σπίτι	232

Γιατροσόφια χωρίς βότανα	233
Ιαματικά βότανα	234
Χειρουργική επέμβαση.....	236
Ορθοπεδική επέμβαση.....	236
Οδοντιατρική.....	237
Το σαρανταβότανο.....	238
Ιατρικές ειδικότητες αγίων.....	239

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ'

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	240
Εισαγωγή.....	240
Τα λαογραφικά των μηνών.....	241
Πασχαλινά κρητικά έθιμα.....	247
Φάτε φύλλοι και χορισί.....	251
Κάψιμο του Ιούδα.....	251
Κρητικά χριστουγεννιάτικα έθιμα.....	252
Οι καλόσειροι στα Σφακιά.....	255
Κρητικά ανέκδοτα.....	257
Το άναμα του γλόμπου.....	257
Πολλά παίρνεις γιατρέ.....	258
Πρώτα τσιπραγαίνουνε.....	258
Δεν είμαι μέσα απού τα Σφακιά.....	259
Ο θανατοποινίτης.....	260
Καλό 'ναι και το τυρί.....	260
Επίσκεψη του Βενιζέλου στο ψυχιατρείο.....	261
Το πείσμα του Σφακιανού.....	261
Εκ του φυσικού. Οι πεθαμένοι ψηφοφόροι.....	262
Οι κρασόφιλοι.....	263
Άμε να πχεις και κράτα μου κι εμένα.....	263
Έτσα με λένε.....	263
Ψαλίδι είπα.....	264
Ο κόκορας είχε ένα πόδι.....	264

Η στολή του αγροφύλακα.....	265
Βλέπε Θε μου και το βασιλιά μας	266

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΟΞΑΣΙΕΣ	267
Οι καταχανάδες (βρυκόλακες).....	267
Το εφταπάπαδο	268
Το πετρανάθεμα	268
Τα ξόρκια.....	269
Τα φαντάσματα	270
Τα τελώνια.....	270
Ο αδερφοδιώχτης	271
Αγοραπωλησία παιδιού.....	272
Η μαντεία της κουτάλας	273
Όρκοι	274
Ευκές	276
Κατάρες.....	277
Γητειές	279
Παρατηρήσεις για τη γητεία της καρδιάς	286
Παρατηρήματα, προμηνύματα, προλήψεις	288
Το όνειρο	291

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ'

ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ.....	292
Στην παρασιτία	292
Κουμπάνια	293
Διατήρηση των τροφίμων.....	293
Εργαλεία στο σπίτι του χωρικού	295
Έπιπλα.....	297
Απορρίμματα	299
Το λουρί.....	300
Πως έραβαν το ασχί	301
Οι τσουνόπλακες.....	302

Ο ψαράς	303
Τα παράσιτα	303
Μέτρα και σταθμά, κ.ά.	305
Τα στάδια του εικοσιτετραώρου	305
Οι εκτάσεις	305
Τα βάρη	307
Οι ζυγιστάδες	308
Η ξυλογαϊδάρα	309
Η ρουκάνα και το λινάρι	310
Εκκοκιστήριο μπαμπακιού	311
Χρηματικά	312
Ο κουβαλητής των πιθαριών	313
Τα συμμισιακά	314
Ενδυμασία	314
Το γυναικείο ντύσιμο	316
Παιδικό ντύσιμο	317
Η φορολογία	318
Λαϊκή μετεωρολογία	320
Συγκοινωνία	321
Φορτωεκφορτωτές	322
Οδικά έργα	323
Κατακοίλι	324
Επικοινωνία	324
Ύδρευση	326
Το γεράνι	327
Συμφωνητικό για στέρνα	329
Το εικοσιτετράωρο της οικογένειας	332
Πως και πότε πρωτοείδα εξελίξεις	333
Η Μάχη της Κρήτης	335
Η κατοχή	337
Στην "ξεζυμωσιά"	340
Η "μαύρη αγορά"	342
Οι αγγαρείες	343

Αλάτι με το τσιγάρι.....344

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ΄

ΚΡΗΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ.....345

Εισαγωγή.....345

Ο μεγάλος Ντούτσε.....346

Παραμύθι.....348

«Γη θρύφε, γη ανακάτεψε...».....349

Ποίημα της Κρήτης.....351

Πηγές.....352

Γλωσσάρι.....353

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....368